

**(DEZ)INTEGRAČNÁ SILA
STREDOEURÓPSKEHO NACIONALIZMU
PRÍPAD ŠTÁTOV VYŠEHRADSKEJ SKUPINY**

JURAJ MARUŠIAK – IVAN HALÁSZ – MATEUSZ GNIAZDOWSKI

**FAKULTA SOCIÁLNYCH A EKONOMICKÝCH VIED
UNIVERZITY KOMENSKÉHO V BRATISLAVE**

**UNIVERZITA KOMENSKÉHO V BRATISLAVE
BRATISLAVA 2015**

- • Visegrad Fund
•

Publikácia bola vypracovaná v rámci programu Visegrad University Studies Grant (VUSG), financovaného Medzinárodným vyšehradským fondom (grant č. 60900014 – Visegrad Group – Politics and Society).

Recenzenti:

Dr. Piotr Bajda - The Institute of Political Science, Cardinal Stefan Wyszyński University, Varšava, Poľsko

Prof. PhDr. Svetozár Krno, CSc. – Katedra politológie a európskych štúdií, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Nitra, Slovenská republika

Autori: © Mgr. Juraj Marušiak, PhD.
© Prof. Ivan Halász, PhD.
© Mgr. Mateusz Gniazdowski, PhD.

Mapa na obálke: Völkerkarte von Öesterreich-Ungarn (1880). Zdroj: Andrees Handatlas (1881). Bielefeld –Leipzig.

ISBN 978-80-223-3874-5

Obsah

Úvod	5
1. Stredná Európa a problematika práva národov na sebaurčenie	7
1.1 Teoretické aspekty nacionalizmu	9
1.2 Etapy formovania nacionalizmov v strednej Európe.....	19
1.3 Hranice medzi národmi a hranice vo vnútri národov	21
1.4. Jeden jazyk – viac národov?	44
1.5. Srbochorvátčina v kontexte idey juhoslavizmu	45
1.6 Čechoslovakizmus – projekt jazykovej a etnickej jednoty.....	52
1.7 Juhoslavizmus a čechoslovakizmus – porovnanie	58
1.8 Národy štátne, občianske, kultúrne, historické alebo kto má právo na sebaurčenie?	60
1.9 Kto môže byť „národom“?.....	62
1.10 Situácia stredoeurópskych národov pred prvou svetovou vojnou	67
1.11 Právo národov na sebaurčenie v kontexte výsledkov prvej svetovej vojny.....	71
1.12 Právo národov na sebaurčenie po druhej svetovej vojne.....	78
1.13 Právo národov na sebaurčenie po skončení „studenej vojny“	83
Zjednotenie Nemecka.....	83
Rozpad multietnických federácií v strednej a východnej Európe	84
Zánik ZSSR a reakcie medzinárodného spoločenstva	87
Reakcia medzinárodného spoločenstva na proces rozpadu ZSSR	93
Európske spoločenstvá a rozpad Juhoslávie (1991-1992)	94
Macedónsko – spory o uznanie štátu a národa.....	98
1.14 Prípád Kosova a jeho vplyv na diskusie o práve národov na sebaurčenie	100
Neuzavretá diskusia o medzinárodnom uznaní Kosova.....	103
Kosovo ako precedens alebo unikátny prípad?	110
1.15 Záver	114
2. Národné a štátne symboly v krajinách strednej Európy po roku 1989 ...	118
2.1 Národná renesancia po roku 1989 a štátne symboly.....	118
2.2 História, moderná doba a štátna symbolika.....	120
2.3 Ideologické spory a vplyv rozdielnej historickej pamäti na symboliku	122
2.4 Paralelné a alternatívne symboly.....	125
2.5 Symbolická hodnota korunovačných klenotov.....	127

2.6 Symbolické miesta, udalosti a osobnosti.....	129
2.7 Iné potenciálne symboly	131
3. Problematika práv menšín v strednej Európe. Poznámky k dejinám a súčasnosti menšinovej problematiky v regióne	132
3.1 Klasifikácia menšinových spoločností	133
3.2 Triviálne „zákonitosti“ vzťahu väčšiny a menšiny	138
3.3 Prostriedky menšinovej politiky	139
3.4 Základné rysy riešenia menšinovej otázky v ústavách jednotlivých štátoch Vyšehradskej skupiny a otázka privilegovaného zastúpenia menšín v parlamente	140
3.5 Oficiálna definícia menšín v strednej Európe	145
3.6 Systém menšinových samospráv a reprezentácie záujmov v strednej Európe	147
3.7 Záver a zhrnutie	150
4. Historická pamäť a poľské zahraničnopolitické myslenie po roku 1989	152
4.1 Hľadanie referenčných bodov v minulosti	152
4.2 Historická pamäť ako jeden z determinantov strategickej kultúry Poľska.....	153
4.3 Diskusie o „historickej politike“	159
4.4 Ťarcha minulosti vo vzťahoch s Ruskom	163
5. Stredná Európa v zahraničnej politike Poľska	165
5.1 Reflexie po vstupe do EÚ	168
5.2 Elán a obmedzené výsledky (2005 – 2007)	169
5.3 Realizmus a revitalizácia. Vyšehradská spolupráca v politike vlád Donalda Tuska (2007–2014).....	171
5.4 Energetická bezpečnosť a klimatická politika	174
5.5 Spolupráca v prospech politiky kohézie a jednotného trhu EÚ	176
5.6 Spolupráca v otázkach východného susedstva EÚ	176
5.7 Ďalšie vybrané aspekty spolupráce	177
5.8 Perspektívy	178
Záver	180
Autori publikácie	181
Literatúra.....	182
Summary.....	209
Menný register	214

Úvod

Témou predkladanej publikácie je pôsobenie nacionalizmu v strednej Európe. Očakávania, ktoré panovali v európskych spoločnostiach pred rokom 1989, v duchu ktorých sociálna solidarita a ideály občianskej rovnosti oslabia účinnosť nacionalizmu ako konštitutívneho princípu fungovania politických spoločností a štátov, sa nepotvrdili. Bezprostredne po páde komunistických režimov prechádzal širšie chápaný región stredovýchodnej Európy rekonfiguráciou, v dôsledku ktorej sa zásadným spôsobom zmenila jeho mapa. Nacionalizmus opakovane potvrdil svoju silu a schopnosť budovať emocionálne väzby a solidárne vzťahy naprieč sociálnych, ideologických a neraz aj etnokultúrnych štiepení spoločnosti.

Nacionalizmus preukázal svoje rozličné stránky aj v dejinách strednej Európy. Na jednej strane pôsobí ako modernizačná sila, pretože implikuje vzájomnú rovnosť členov „predstavovanej“, resp. „konštruovanej“ politickej komunity, zároveň však práve nacionalizmus býva aplikovaný ako prostriedok negatívneho vymedzovania sa voči „druhým“, ba dokonca až nástroj sociálneho a politického vylúčenia. V mene nacionalizmu sa neraz presadzovali a presadzujú demokratické ideály, ale rovnako v jeho mene je ľahké ich zničiť. Napokon nacionalizmus je nástrojom emancipácie, ale aj nástrojom ovládania spoločnosti. V predkladanej publikácii sa zameriavame na vzťah medzi nacionalizmom a štátom vo vnútornej i zahraničnej politike v kontexte historickom i súčasnom.

Autorský kolektív je presvedčený, že v mnohých prípadoch práve rozhodnutia alebo udalosti z minulosti zásadným spôsobom determinujú súčasné správanie politických aktérov, vrátane štátov. Podobnú „janusovskú“ tvár predviedol v období po roku 1989 nacionalizmus aj vo svojom vzťahu k štátnosti. Nacionalizmus, resp. jeho absencia v podobe integrujúcej štátnej idey stála pri rozpade mnohonárodných federálnych štátnych útvarov v stredovýchodnej Európe, zároveň však nacionalizmus preukazuje v novovzniknutých štátoch svoju integratívnu funkciu.

Predkladaná publikácia pozostáva z piatich kapitol. Prvá, najväčšia, ktorej autorom je vedecký pracovník Ústavu politických vied SAV Dr. Juraj Marušiak z Bratislavy, sa zameriava na interpretáciu práva na sebaurčenie národov v 20. storočí i v súčasnosti, ale hlavne na to, do akej miery je uznávané rozhodujúcimi aktérmi medzinárodnej politiky a komu je toto právo priznávané, resp. komu priznávané nie je. Takisto poukazuje na to, že aj v minulosti existovali napr. v podmienkach Uhorska pred rokom 1918 snahy objektívne definovať, kto národom

je a kto už nie je. V ďalšej kapitole sa vedecký pracovník Maďarskej akadémie vied Prof. Ivan Halász zamýšľa nad úlohou štátnych symbolov pri konsolidácii už sformovaných politických spoločností a akú rolu plnia v ich nacionalizácii. Ďalšia kapitola od toho istého autora sa zaoberá problematikou integrácie etnických menšín do väčšinovej spoločnosti a možnosťami ich politickej participácie. Publikáciu uzatvárajú dve kapitoly Dr. Mateusza Gniazdowského zo Strediska východných štúdií vo Varšave. Prvá sa zameriava na vplyv historickej pamäte na poľské zahraničnopolitické myslenie a na koncepčné definovanie zahraničnopolitických priorít. Posledná kapitola sa venuje úlohe národného štátu v strednej Európe, ale zároveň aj v podmienkach európskej integrácie. Nacionalizmus sa tu ukazuje v novom svetle, ako jeden z faktorov, ktorý môže nielen predstavovať deštruktívnu, dezintegračnú silu, ale môže aj pozitívne prispievať k prehľbovaniu subregionálnej spolupráce v rámci Vyšehradskej skupiny, resp. v prospech posilňovania európskej integrácie.

Pod pojmom stredná Európa autori chápu primárne súčasné spoločenstvo štátov Vyšehradskej skupiny. V minulosti však tieto štáty boli súčasťou iných štátnych útvarov, preto proces formovania moderného nacionalizmu ako „longue durée“ zasahuje aj do štátov, ktoré susedia s týmto súčasným subregiónom Európy. Problematika stredoeurópskeho nacionalizmu je teda sledovaná v širšom kontexte toho, čo poľskí historici, napr. Jerzy Kłoczowski (2000, s. 7), označujú za „stredovýchodnú Európu“, t. j. územie niekdajšej Republiky oboch národov (Poľské kráľovstvo a Litovské veľkokniežatstvo), České kráľovstvo a Uhorsko, resp. aj Rakúsko a balkánske štáty.

Autori uvedených štúdií viedli v rokoch 2010 – 2014 na Fakulte sociálnych a ekonomických vied predmet „Komparatívna politika – Stredná Európa“. Prednášky sa konali a publikácia bola vypracovaná v rámci programu Visegrad University Studies Grant (VUSG), financovaného Medzinárodným vyšehradským fondom (grant č. 60900014 – Visegrad Group – Politics and Society). Zároveň členovia autorského tímu ďakujú Medzinárodnému vyšehradskému fondu a Fakulte sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského, osobitne Ústavu medzinárodných štúdií a medzinárodných vzťahov FSEV UK, bez podpory ktorých by nebola vznikla predkladaná publikácia.

Mgr. Juraj Marušiak, PhD.

1. Stredná Európa a problematika práva národov na sebaurčenie

Juraj Marušiak, PhD.¹

Kľúčové slová: čechoslovakizmus; juhoslavizmus; Kosovo; nacionalizmus; národná identita; právo národov na sebaurčenie; rozpad Česko-Slovenska; rozpad Juhoslávie; rozpad ZSSR; Stredná Európa; Vyšehradská skupina.

Otázka práva národov na sebaurčenie niekoľkokrát v priebehu tzv. krátkeho 20. storočia rámcovovala dianie v strednej Európe – po prvej svetovej vojne, v predvečer druhej svetovej vojny, ale čiastočne aj v 60. rokoch 20. storočia počas liberalizácie komunistických režimov v regióne. Napokon sa táto otázka vrátila do verejného diskurzu v súvislosti so zjednotením Nemecka a rozpadom komunistických, resp. postkomunistických viacnárodných federácií. Slovo „sebaurčenie“ môžeme chápať ako snahu samostatne rozhodovať o svojich záležitostiach. Špecifickým problémom strednej Európy je oneskorený proces formovania národných štátov, keďže až do konca prvej svetovej vojny si v nej rozhodujúci vplyv udržiavali štátne útvary predmoderného charakteru, ako bolo Rakúsko-Uhorsko alebo Rusko, ale aj Osmanská ríša na Balkáne.

Právo národov na sebaurčenie je interpretované ako prirodzené právo, ktorého adresátom nie je však jednotlivec, ale kolektív. Zároveň je ale často interpretované ako ľudské právo tretej generácie, t. j. právo, ktoré nie je možné spravidla realizovať iba v hraniciach jedného štátu. Ak však takéto práva majú byť naplnené, je nutné, aby existovali mechanizmy, prostredníctvom ktorých sa musia uplatňovať. Musia byť teda definované ako pozitívne právo. Musí byť určený ich adresát a napokon musia byť ustanovené podmienky, za akých a v akom rozsahu sa môžu uplatňovať. Osobitne po druhej svetovej vojne je problematika práva národov na sebaurčenie diskutovaná nielen v medzinárodných dokumentoch ľudskoprávného charakteru, ale aj v dokumentoch medzinárodného práva. Napriek tomu jeho interpretácia vyvoláva neustále diskusie a konflikty, pretože nepanuje konsenzus, aké majú, resp. môžu byť dôsledky jeho uplatňovania. Prakticky po celé „krátke 20. storočie“, teda obdobie, ktoré podľa Erica Hobsbawma trvalo od vypuknutia prvej svetovej vojny v roku 1914 do pádu komunizmu v roku 1989 a s novou in-

¹ Samostatný vedecký pracovník v Ústave politických vied SAV v Bratislave.

tenzitou od roku 1990 sa objavovali pokusy regulovať uvedené právo, ale nie vždy priniesli nové riešenia a hlavne všeobecne akceptované pravidlá.

V súčasnosti s ohľadom na etnické a teritoriálne konflikty vo svete narastá aktuálnosť a intenzita diskusií venovaných tejto téme. Svojím rozsahom ide o značne široký okruh problémov. Ako sme už uviedli, problematický je už aj samotný okruh tých, pre ktorých je uvedené právo určené. Preto sa v predkladanej publikácii budeme zaoberať aj problematikou nacionalizmu a konštruovania národných identít, pretože je dôležité nájsť odpoveď na otázku, ktorá kolektivitá má právo na sebaurčenie a na ktorú sa toto právo nevzťahuje, resp. či je vôbec takáto definícia možná. Zároveň však problematika práva národov na sebaurčenie môže podstatným spôsobom rozhodnúť nielen o bytí a nebytí štátu, ale aj o jeho vzťahoch s inými štátmi, keďže zasahuje do jeho suverenity. Napokon dôležitou otázkou je aj to, do akej miery je princíp práva národov na sebaurčenie v zhode s princípom slobody jednotlivca, vrátane jeho slobody voliť si svoju vlastnú budúcnosť.

Po roku 1945 sa princíp práva národov na sebaurčenie aplikoval primárne v procese dekolonizácie, v ostatných prípadoch sa objavovali skôr prejavy vylučovania spoločenstiev z možnosti realizovať toto právo (Abulof 2010, s. 1), keďže za významnejšiu zásadu medzinárodných vzťahov bola definovaná nenarušiteľnosť hraníc a územná integrita štátu. Zásada práva národov na sebaurčenie nebola napr. vôbec rešpektovaná v prípade strednej a východnej Európy, čo sa osobitne týkalo etník, ktoré sa stali súčasťou ZSSR bez ohľadu na to, že niektoré z nich, napr. pobaltské národy, disponovali svojou štátnosťou pred druhou svetovou vojnou. Napokon však sebaurčenie nemusí nutne znamenať politickú separáciu v podobe vzniku nezávislého štátu. Rovnako môže byť uvedený princíp naplnený i v prípade zjednotenia dvoch a viacerých štátov, ako sa to stalo napr. v prípade zjednotenia Nemecka alebo paradoxne aj právo zotrvať v koloniálnom zväzku, ako sa to stalo v prípade ostrova Mayotte, ktorý je geograficky súčasťou súostrovia Komory, ale prejavil záujem zostať súčasťou Francúzska. S problematikou sebaurčenia súvisí nielen vznik, ale aj zánik štátnych útvarov (Kirgis Jr. 1994, s. 307).

V súvislosti so zánikom posledných koloniálnych útvarov sa otázka práva národov na sebaurčenie vracia do nekoloniálnych štátov. Len po roku 1989 sa aplikovalo nielen v strednej a východnej Európe, kde sa namiesto ZSSR, Juhoslávie a ČSFR objavilo 23 nových štátov, ktoré sú plnohodnotnými aktérmi medzinárodného diania, keďže sa neobjavili pochybnosti o legitimitě ich vzniku a uznania zo strany iných štátov, zároveň však v súčasnosti existuje v uvedenom priestore päť území, ktoré buď nie sú uznávané vôbec alebo sú uznané iba čiastočne, hoci splňajú značnú časť atribútov štátnosti. Po roku 1989 vznikli mimo regiónu strednej a východnej Európy viaceré nové štáty, napr. Eritrea (1991), Východný Timor (2002) a v roku 2011 Južný Sudán a napokon v strednej a východnej Európe sa objavujú neuznané štáty, resp. de facto štáty (para-štáty), ako napr. Kosovo, Podnestersko alebo Abcházsko.

V predkladanom texte sa nebudeme venovať problematike práva na sebaurčenie národov v kontexte dekolonizačných procesov s ohľadom na ich reguláciu OSN a takisto zreteľný charakter jeho adresátov. Navyše, v prípade strednej

a východnej Európy, sú skúsenosti z uvedených procesov len sotva aplikovateľné. Budeme sa zaoberať primárne problematikou externého sebaurčovacieho práva národov, ktoré vedie k zmenám štátnych hraníc, resp. k vytvoreniu nových štátov. Problematike „vnútorného sebaurčenia“ menší sa v tejto publikácii venuje kapitola *Problematika práv menších v strednej Európe*, ktorej autorom je Ivan Halász z Maďarskej akadémie vied. Napokon, vzhľadom na viaceré otázky, ktoré vyvstávajú pri diskusii o práve národov na sebaurčenie, je možné sa zamyslieť, do akej miery ide vôbec o právo a do akej miery je argumentom v prospech „zdôvodnenia politickej akcie“, ako na účinok tohto práva, resp. idey, poukazuje Charles Tilly (Tilly 1993, in Abulof 2010, s. 2).

1.1 Teoretické aspekty nacionalizmu

Hoci na konci „krátkeho dvadsiateho storočia“ (Hobsbawm 1995), t. j. v 80. rokoch, sa zdalo, že problematika nacionalizmu ako historický anachronizmus už nebude zohrávať významnejšiu rolu v diskusiách o usporiadaní spoločnosti (Gellner 1997, s. 107) a že integračné, resp. globalizačné procesy zatlačia odstredivé, partikularistické tendencie do úzadia, po páde komunistických režimov, ale aj v súvislosti s procesmi prehĺbovania európskej integrácie a neoliberalnej formy globalizácie sme boli svedkami jeho opätovného nárastu od začiatku 90. rokov 20. storočia. Až na konci 20. storočia a v prvej dekáde 21. storočia sa rozpadom troch multietnických celkov zavřil proces formovania národných štátov v regióne strednej a východnej Európy, pričom následný vývoj v Európe nasvedčuje, že procesy národnej konsolidácie v tomto regióne, ale ani v regióne západnej Európy, kde sa nacionalistické tendencie oživilo v súvislosti s globálnou ekonomickou krízou a následne s finančnou krízou EÚ, nie sú ani zďaleka zavřšené. Nacionalizmus teda nepredstavuje epizódu európskych dejín a ani nie je otázkou konjunktúry, ale, povedané slovami R. Lukića, zostáva ich „longue durée“, t. j. dlhotrvajúcim procesom (Lukić 2010, s. 39).

Pojmy národ a nacionalizmus sú predmetom diskusií politikov, historikov, filozofov a sociálnych vedcov od nástupu modernej spoločnosti, prakticky od čias, keď sa začali formovať novodobé národy. Samotný pojem „nation“ alebo „natio“, označujúci všetkých obyvateľov alebo aspoň tých, ktorým bolo umožnené participovať na správe vecí verejných, žijúcich pod rovnakou vládou územia, je pritom podstatne starší, jeho vznik sa datuje už do stredoveku (Hroch 2010, s. 16). Nástup novoveku v západnej Európe, resp. obdobie od francúzskej revolúcie a napoleonských vojen (t. j. od konca 18. storočia) v strednej a východnej Európe, však priniesli tri zásadné sociálne zmeny – priemyselnú revolúciu, zmenu vzťahu medzi štátom a občanom, t. j. preformulovanie dovtedajších zdrojov legitimacy štátnej moci a zmenu dovtedajšieho ponímania priestoru, ktorá súvisí so vznikom nových dopravných trás a komunikačných technológií.

Uvedené zmeny následne priniesli aj reinterpretáciu pojmu národ. Vyjadri-la to francúzska Deklarácia práv človeka a občana, prijatá v roku 1789, podľa

ktorej „princíp všetkej zvrchovanosti spočíva v podstate v národe. Žiadny zbor, žiadny jednotlivec, nemôže vykonávať moc, ktorá by od neho nebola výslovne odvodená.“ Národné zhromaždenie združovalo predstaviteľov francúzskeho ľudu, zároveň však deklarácia bola adresovaná „občanom“ (Prohlášení práv člověka a občana 1789). Teda pojem národ sa používal pre označenie všetkých členov daného politického spoločenstva, t. j. občanov štátu, ktorí boli definovaní ako sebe navzájom rovní a zároveň ako nositelia zvrchovanosti. Nacionalizmus sa tak konštituuje ako politický princíp, požadujúci podľa Ernesta Gellnera zhodu národnej a politickej jednoty (Gellner 1993, s. 12).

Predmetom vedeckej diskusie, ale nepriamo aj politického diskurzu, sa však stáva viacero otázok: ako národy vznikajú, ako sa konštituujú a na základe akých znakov môžeme definovať príslušnosť k národu a kto predstavuje národnú identitu. Britský sociológ Anthony Smith identifikoval dve binárne opozície v prístupoch k štúdiu nacionalizmu. Prvou je opozícia medzi primordializmom a instrumentalizmom, druhou medzi modernizmom a perenializmom (Conversi 2006, s. 15). V prípade prvej opozície je kľúčovou otázkou, do akej miery sú národy reálne existujúce komunity alebo predovšetkým výsledkom súhry rozličných faktorov s cieľom dosiahnutia určitých cieľov mocenského, resp. materiálneho charakteru. Druhá opozícia sa usiluje identifikovať, či je vznik národov výsledkom modernizačných procesov alebo sa tento fenomén objavoval aj v predmodernej ére (Smith 2007, s. 22-23).

Stúpenci **primordializmu** vnímajú národy ako reálne, objektívne existujúce entity, ktoré disponujú svojimi špecifickými vlastnosťami, ktorých nositeľmi sú aj ich individuálni príslušníci. Primordialisti pripisujú národom, predstavujúcim v ich ponímaní symbolické univerzum, nemennú povahu. Národy v duchu týchto teórií existovali aj v predmodernej ére a buď boli reprezentované kontinuálne pretrvávajúcimi národnými štátmi alebo sa „po stáročiach mlčania, amnézie a tichej neviditeľnosti“ znova zrodili (Conversi 2006, s. 16; Smith 2007, s. 73-78). Medzi stúpecov primordializmu patria napr. Johann Gottfried Herder, František Palacký, Gyula Szekfű, Daniel Rapant, Jules Michelet, Edward Shils, Pierre van den Berghe, Clifford Geertz (Vörös 2010, s. 75-77). Rovnako primordialistický charakter mala aj definícia národa, vyhlásená Josifom V. Stalinom v roku 1912, ktorá bola aplikovaná v štátoch sovietskeho bloku a záväzná prakticky až do rozpadu komunistického systému. Podľa tejto definície je národ historicky sformovaný, stabilným spoločenstvom jazyka, územia, hospodárskeho života a psychologického zloženia, ktoré sa prejavujú v kultúrnom spoločenstve. Národ v jeho ponímaní nie je spoločenstvo založené na rasovom, resp. kmeňovom základe, ale sformovalo sa historicky. Zároveň však Stalin ponímal národ ako „stabilne existujúce spoločenstvo“, disponujúce objektívnymi znakmi, pričom jeho príslušníci sa vyznačovali spoločným „národným charakterom“, resp. psychologickým založením. Na to, aby dané spoločenstvo spĺňalo v Stalinovom ponímaní kritériá, kladené pre národ, muselo disponovať všetkými siedmimi uvedenými charakteristikami (Stalin 1913, s. 8).

Radikálnu verziu primordializmu predstavuje **organicizmus**, ktorý „naturalizuje“ príslušnosť k národu. Národ funguje ako mechanizmus mobilizácie a integrácie obyvateľstva na základe svojich biologických vlastností. Je definovaný ako širšia sieť príbuzenských, resp. rodinných vzťahov, od ktorých odvodzuje mechanizmy solidarity a vzájomnej zodpovednosti. V konečnom dôsledku teda organicisti spochybňujú možnosť subjektívneho konania jednotlivca.

Ako upozorňuje A. Smith, primordialistické koncepcie sú charakteristické pre diskurz nacionalistických politikov a tú časť sociálnych vedcov, ktorá sa podieľa na tvorbe nacionalistickej agendy (Smith 2007, s. 73-78). Primordialistické poslanstvá sú zdieľané aj samotnými príslušníkmi politických spoločenských skupín, sú adresované občanom a slúžia ako nástroje politickej mobilizácie (Vörös 2010, s. 76). Inštrumentalistická kritika z tohto hľadiska poukazuje na nevedeckosť uvedených poslanstiev. Podľa inštrumentalistov má nacionalizmus charakter závislej premennej, externe kontrolovanej na základe strategických potrieb na dosahovanie „sekulárnych“ cieľov (podrobnejšie pozri Conversi 2006), t. j. masovej mobilizácie obyvateľstva a budovania sociálneho zázemia pre politické elity. Tak napr. John Breuilly nacionalizmus oddeľuje od kultúrnej identity a vníma ho ako výlučne politickú kategóriu.

Perenializmus, ktorý A. Smith definuje ako menej radikálny primordializmus (Smith 2007, s. 70-73), definuje národy ako komunity, existujúce aj v predmodernej ére. Perenialisti predpokladajú existenciu charakteristického jadra, okolo ktorého sa sformovali národy. Na druhej strane však mnohí perenialisti nepopierajú úlohu subjektívneho faktora, t. j. slobodnej vôle jednotlivca. Zdôrazňujú však úlohu kontinuity medzi predmodernými etnickými skupinami a modernými národmi. Národy vnímajú ako reálne existujúce kategórie, aj keď akceptujú ich historickú a sociálnu podmienenosť (Vörös 2010, s. 77-80). Medzi perenialistov bývajú zaraďovaní o. i. Adrian Hastings, R.W. Seton-Watson, John Gillingham, Walter Connor, John Armstrong, Donald Horowitz, ale aj Hans Kohn, Ernest Renan a A. Smith (Conversi 2006, s. 21; Vörös 2010, s. 78). Perenialistické vnímanie je charakteristické vo viacerých prípadoch pre historikov. Tak napr. E. Renan vníma národ ako „veľkú pevnú pospolitosť, podloženú zdieľaním obetí, ktoré boli podstúpené a ktoré sme ešte schopní podstúpiť.“ Popri tom však konštatuje, že národ je predovšetkým „duchovným princípom, duchovným spoločenstvom, ktoré vzišlo zo spleťtých peripetií histórie, duchovné spoločenstvo, a nie skupinou, ktorú zviazala pôda.“ Zároveň však odmieta snahy o objektívnu definíciu národa, keďže podľa jeho slov nestačia na jeho vytvorenie kritériá ako „rasa, jazyk, záujmy, náboženstvo, geografia, vojenské požiadavky“, ale je potrebná existencia solidárne vnímanej minulosti a spoločného projektu do budúcnosti. Existenciu národa prirovnal ku „každodennému plebiscitu“, t. j. podmienil ju prítomnosťou súhlasu zo strany jednotlivcov a priáním pokračovať v spoločnom živote (Renan 2003, s. 24-36).

A. Smith rozlišuje medzi národmi, ktoré sú charakteristické pre modernú dobu a tzv. etniami (etnickými spoločenstvami), príznačnými pre predmoder-

nú éru. Obe kategórie spája existencia vlastného spoločného názvu, spoločných mýtov pôvodu a pod. Na rozdiel od etnií, u ktorých je minulosť reprezentovaná existenciou spoločných spomienok, národy disponujú spoločnou, t. j. zjednotenou a kodifikovanou históriou. Rovnako je pre národy charakteristická spoločná verejná kultúra, kým v prípade etnií možno hovoriť o kultúrnej rôznorodosti, resp. o prítomnosti jedného alebo viacerých elementov spoločnej kultúry. Etnie na rozdiel od národov nemusia disponovať ani teritoriálnou dimenziou, kým podmienkou formovania národa je obývanie určitého územia dostatočne dlhý čas. V prípade etnií určitá miera solidarity je charakteristická najmä pre elity, konštituovanie národa si vyžaduje určitý politický designát a záujem jeho príslušníkov dosiahnuť nejaký stupeň sebaurčenia. Napokon Smith predpokladá aj existenciu ekonomickej solidarity medzi príslušníkmi národa. V konečnom dôsledku tento autor existenciu národov zvecňuje a objektivizuje, keď im ako ľudským spoločenstvám prisudzuje nasledovné atribúty: obývanie rodnej zeme, prítomnosť spoločných mýtov a spoločnej histórie, spoločnej verejnej kultúry, spoločnej ekonomiky a rovnaké práva a povinnosti pre všetkých členov. Popritom Smith rozlišuje medzi ideálnymi a empirickými príkladmi. Týka sa to napr. spoločenstiev Arménov a Židov, ktoré sa definujú ako národy, hoci žijú v diaspóre, resp. tzv. polyetnických národov v prípade Belgicka, Švajčiarska alebo Španielska (Smith 2007, s. 25-28). Perenializmus však nezohľadňuje úlohu subjektívneho faktora, t. j. do akej miery sa nositelia daných etnických a kultúrnych charakteristík v predmodernej dobe identifikovali s ostatnými príslušníkmi „svojej“ etnie a akým spôsobom bola daná identita komunikovaná.

Ďalší smer, **etnosymbolizmus**, je sústredený na analýzu subjektívnych parametrov pretrvávania etnií. Kľúčový význam prikladá prvkom kolektívnej pamäte, t. j. mýtom, symbolom, hodnotám, citom, resp. vzťahom medzi elitami a nižšími vrstvami, ktoré chcú dané elity. Vzťah elít a ovládaných vrstiev však nie je v prípade etnosymbolistov vnímaný jednostranne, pôsobenie elít je obmedzené v rámci určitých kultúrnych fenoménov. Podobne ako perenialisti vychádzajú z predpokladu kontinuity medzi etnickými skupinami (etniami) a národmi, tá však prebieha najmä v rovine kultúrnych obsahov. Predpokladajú existenciu objektívneho jadra kultúrnych znakov a črt, ktorými bolo etnikum historicky definované a ktoré ideológovia objavili a následne redefinovali. Samotný základ kultúrneho obsahu však podľa etnosymbolistov zostáva nemenný. Medzi etnosymbolistov bývajú zaraďovaní autori ako John Armstrong a John Hutchinson (Vörös 2010, s. 81-83). V prípade kritiky etnosymbolických prístupov možno prakticky použiť podobné argumenty ako v prípade perenializmu. Z ich prístupov nie je zrejmé, ako boli v predmodernej ére kultúrne symboly komunikované, kto bol ich komunikátorom a interpretom a s akým cieľom (Najšlová 2009, s. 227).

Predovšetkým sociológovia a antropológovia sa hlásia v súčasnosti k najpočetnejšie zastúpenému **modernistickému** prístupu k výskumu nacionalizmu. Vznik národov je chápaný ako novodobý fenomén, podmienený modernizačnými procesmi, resp. ako ich nevyhnutný dôsledok (Vörös 2010, s. 83). Zdôrazňovaním

subjektívnych faktorov, akými sú vôľa, dobrovoľná vernosť skupine a identifikácia s ňou, modernisti nadväzujú na už spomínané definície E. Renana (Gellner 1993, s. 64), resp. Maxa Webera. Podľa modernistov nacionalizmus predstavuje mechanizmus etatickej integrácie, založený na modernej konštrukcii spoločných tradícií, prostredníctvom ktorej prekonáva transformačnú anómiu modernizujúcich sa spoločností. Ak na jednej strane nacionalizmus vystupuje ako integratívny faktor v spoločnosti, jeho súčasťou je aj ich lokálne uzatváranie (Šrubař 2001). Nacionalizmus je spojený so vznikom idey suverenity ľudu, integrovaného prostredníctvom spoločnej histórie a kultúry, predstavuje teda inováciu a nie aktualizáciu starších historických fenoménov. Súvisí s procesom homogenizácie modernizujúcich sa spoločností, najmä však s rozšírením jednotného a povinného vzdelania. Modernizmus nie je homogénnou teóriou, jeho súčasťou je viacero smerov.

Tak napr. teoretici **socioekonomického modernizmu**, ako napr. Tom Nairn alebo Michael Hechter, sa nazdávajú, že nacionalizmus sa formuje v podmienkach nerovnosti medzi regiónmi alebo v prípade triednych konfliktov (Smith 2007, s. 68). Približuje sa k nim aj Stein Rokkan, ktorý etnické konflikty a formovanie nacionalistických štípení začleňuje medzi výsledky konfliktu medzi centrom a perifériou (Lipset & Rokkan 1990). Uvedený typ konfliktu bol charakteristický pre nacionalizmy, formujúce sa v podmienkach Rakúsko-Uhorska, ale aj neskôr v multietnických štátoch strednej a východnej Európy, vrátane Slovenska. Popri kultúrnych aspektoch významnú rolu zohrávali aj regionálne nerovnosti, v niektorých prípadoch však aj prelínanie etnických a sociálnych štípení. Platilo to napr. v Uhorsku, kde maďarizácia ako štátom podporovaný proces asimilácie nemaďarských etník zasahovala predovšetkým vládnucu vrstvu, t. j. aristokraciu, drobnú šľachtu, administratívny aparát, následne mestské stredné vrstvy a ľudí s vyšším vzdelaním s ambíciami dosiahnuť sociálny vzostup a kariérny rast (Halász 2011, s. 91, 94). Podstatne pomalšie prebiehala maďarizácia vo vidieckych oblastiach, hoci sociálne faktory neboli jediné, ktoré proces maďarizácie ovplyvňovali. Podobne vyzerala etnická situácia na prelome 19. a 20. stor. na Ukrajine a v Bielorusku. V centrálnych, východných a južných oblastiach Ukrajiny, ktoré boli súčasťou Ruského impéria a vo veľkých mestách prevažovalo ruské, poľské, resp. židovské obyvateľstvo, príslušníci ukrajinského etnika dosahovali v nich približne 30 percent populácie. Ich podiel sa približoval k polovici iba v prípade malých miest s počtom obyvateľov menej ako 15 tisíc. Až 93 percent etnických Ukrajincov predstavovali roľníci, početnú prevahu mali aj medzi kozákmi. Podobne situácia vyzerala aj v západných oblastiach Ukrajiny (Halič, Bukovina, súčasné Zakarpatsko), kde síce Ukrajinci, resp. Rusíni² predstavovali najpočetnejšiu zložku obyvateľstva, ale vo

2 Pojem Rusíni sa ešte v 19. storočí používal aj ako súhrnné označenie etnicky nevyhraneného východoslovenského obyvateľstva na území bývalého poľsko-litovského štátu, resp. Rakúsko-Uhorska. Etnonymá Ukrajinec a Bielorus sa začali používať častejšie až po formovaní národných hnutí v 19., resp. na začiatku 20. storočia. Pojem Rusíni sa začal zaužívať ako etnonymum pre obyvateľstvo Podkarpatskej Rusi a východných Karpát vo vtedajšom Poľsku, kde sa používa aj v súčasnosti paralelne s termínom Lemkovia až po roku 1918 (Plišková 2000).

veľkých mestách dominovalo poľské, resp. židovské (na Bukovine aj nemecké, v Zakarpatsku maďarské) obyvateľstvo (Magocsi 2014, s. 154, 174-179).

Sociokultúrny modernizmus, ktorého najvýznamnejším predstaviteľom je Ernest Gellner, považuje vznik nacionalizmu za výsledok modernizačných premien, industrializácie a homogenizácie tradičnej, kultúrne značne diferencovanej spoločnosti. Tradičnú kultúrnu rôznorodosť prostredníctvom povinného vzdelávania nahrádza „vyššia“ kultúra. Nacionalizmus nie je teda podľa E. Gellnera prirodzeným javom, ale dôsledkom modernizácie, pričom národy sú výsledkom nacionalizmu, nie naopak. Vytvára ich ako inovatívny fenomén, ale využíva existenciu už existujúcich odlišností (Gellner 1993).

Nacionalizmus je zároveň analyzovaný ako výsledok pôsobenia elít. Teoretici **politického modernizmu** spájajú vznik národov a nacionalizmu s formovaním moderného štátu. Oba fenomény sú buď výsledkom jeho priameho pôsobenia alebo sa vyvíjali v opozícii voči nemu. Medzi nich sa zaraďujú autori ako Anthony Giddens, John Breuilly, resp. Michael Mann (Smith 2007, s. 68). **Konstruktivistický modernizmus** vníma národy ako sociálne konštrukty a moderné fenomény. Jeho stúpenci, napr. Eric Hobsbawm alebo Terrence Ranger tvrdia, že tradície, ktoré „sa zdajú alebo si nárokuje byť staré, sú neraz značne súčasné a čiastočne vynájdené“ (Hobsbawm & Ranger 1983, s. 1). Pritom vznik nacionalizmu a národov je výsledok sociálneho inžinierstva mocenských elít, osobitne od konca 18. storočia, ktoré však vyvrcholilo po roku 1870. Nacionalizmus predstavoval ideologický rámec pre legitimizáciu moci politických elít. Novým prvkom v porovnaní s predmoderným „protonacionalizmom“ (Hobsbawm 1990, s. 46) je to, že putá lojality voči „národu“ sú nielen dôležitejšie ako ostatné putá, ale ich aj v určitom zmysle nahrádzajú ako politický záväzok a presvedčenie, že uvedená „jedinečná kolektivita „ľudu“ alebo „národa“ musí nájsť svoj výraz v nezávislom a zvrchovanom národnom štáte“. Národ je podľa Hobsbawma kombináciou štrukturálnej modernizácie, spočívajúcej vo vzniku teritoriálneho štátu a transformácie (alebo zjednodušenia) sociopolitických vzťahov medzi nimi. Existujú nielen ako určitá funkcia teritoriálneho štátu alebo ako aspirácia vytvoriť „... občiansky štát v duchu francúzskej revolúcie“, ale aj v kontexte určitého štádia technologického a ekonomického vývoja (Hobsbawm 1990, s. 10). Zároveň však presadzovanie a symbolizovanie skupinovej príslušnosti a solidarity sa odohráva spôsobmi, spomedzi ktorých je veľká väčšina zámerne archaická. S Gellnerom sa rozchádza v názore na elitárny charakter nacionalizmu. Podľa Hobsbawma je potrebné ho analyzovať aj „zdola“, t. j. z hľadiska predpokladov, nádejí, potrieb, túžob a záujmov obyčajných ľudí, ktoré „nie sú nevyhnutne národné a sú stále menej nacionalistické“ (Hobsbawm 1990, s. 10).

Benedict Anderson pracuje s pojmom „pomyslené spoločenstvá“. Národ definuje ako „pomyslené politické spoločenstvo existujúce v predstavách ako spoločenstvo zo samej svojej podstaty vonkajškovo ohraničené a zvrchované“. Vedomie spolupatričnosti sa v takomto spoločenstve formuje medzi ľuďmi, ktorí sa navzájom nepoznajú, napriek tomu v „mysli každého z nich žije predstava

ich spoločenstva“. Vonkajšková ohraničenosť národa je podmienená existenciou hraníc, za ktorými sa nachádzajú iné národy, hoci B. Anderson tvrdí, že uvedené hranice môžu byť „pružné“. Zárukou a symbolom slobody spoločenstva je zvrchovaný štát. Národ podľa Andersona existuje v predstavách ako spoločenstvo preto, lebo sa vždy, bez ohľadu na nerovnosti a vykorisťovanie, chápe ako „hlboká horizontálna spriaznenosť.“ Vznik národov je podmienený eróziou dvoch tradičných vzťahových rámcov – náboženského spoločenstva a dynastickej ríše (podrobnejšie pozri Anderson 2008).

Ďalším významným teoretikom konštruktivistického modernizmu je Rogers Brubaker. Podľa neho „národ“ je potrebné chápať ako kategóriu praxe, nie ako reálne existujúcu kolektivitú. Národ predstavuje klasifikačnú schému a kognitívny rámec. Národná identita sa tak stáva politickou a kultúrnou formou, ktorá sa inštitucionalizuje vo vnútri štátov. Nemá charakter entity, ale náhodnej udalosti, vyvolanej existenciou politických polí rozličného druhu, ku ktorým zaraďuje aj ekonomické a kultúrne faktory. Jeho dynamiku určujú práve vlastnosti politických polí, nie vlastnosti národných kolektív (Brubaker 2002).

Nacionalizmus je podľa Brubakera forma „ozdravujúcej politickej akcie“. Reguluje na údajne „nedostatkové“ alebo „patologické“ podmienky a navrhuje ich ozdravenie. Pritom diskurz, ktorý rámcuje a čiastočne konštituuje nacionalistickú politickú akciu a prostredníctvom ktorého sa odohráva politická mobilizácia, sa odvoláva na kľúčový argument, podľa ktorého „identita a záujmy predpokladaného národa nie sú správne vyjadrované alebo realizované prostredníctvom politických inštitúcií, praktík alebo politik.“ Uvedené podmienky, ktoré nacionalisti považujú za nedostatočné, sa teda prejavujú v dvoch podobách. Buď národ nedisponuje adekvátnym štátom, resp. politickým spoločenstvom alebo daný štát nedisponuje adekvátnou národnou základňou. Preto Brubaker rozlišuje dve korešpondujúce typy nacionalizmu: nacionalizmus hľadajúci štátnosť (polity-seeking) alebo nacionalizmus, usilujúci sa o posilnenie štátnosti (polity-upgrading) (Brubaker 1996, s. 411), ktorého cieľom je buď vybudovať alebo posilniť existujúcu národnú štátnosť, ktorá môže mať napr. podobu autonómie. Druhou formou nacionalizmu je nacionalizmus vychádzajúci z existujúcej národnej štátnosti (polity-based), ktorého ambíciou je utvárať, resp. podporovať formovanie národa, t. j. nacionalizovať existujúci štát.

Brubaker poukazoval na to, že etnicita v zmysle modernizačných teórií nepôsobí iba v opozícii voči existujúcim formám štátnosti, ale slúži zároveň ako konštitutívny element formovania národov. Práve v kontexte strednej a východnej Európy predstavovala etnokultúrna nacionalizácia po prvej svetovej vojne a po páde komunistických režimov v roku 1989, ktorých dôsledkom bol vznik nových národných štátov „osobitnú modernú formu politizovanej etnicity, ktorá vznášala nároky v mene národa na politickú kontrolu, hospodársky blahobyt a plné kultúrne vyjadrovanie v rámci svojho „vlastného“ národného štátu.“

Hoci Brubaker konštatuje, že politika a procesy etnokultúrnej nacionalizácie sa v jednotlivých európskych štátoch odlišovali z hľadiska formy a intenzity, ob-

sahovali viacero charakteristických znakov: 1) existencia (presnejšie povedané koncipovaná alebo rozumená alebo „pomyslená“ existencia) „národa – jadra“ (core nation) alebo národnosti, definovanej prostredníctvom etnokultúrnych kategórií, ktorý sa výrazne odlišoval od občanov alebo stálych obyvateľov štátu ako celku; 2) idea, podľa ktorej „národ – jadro“ legitímne „vlastní“ štát, t. j. že štát existuje ako štát národa – jadra a je preňho určený; 3) idea, podľa ktorej „národ – jadro“ neprosperuje, t. j. že jeho špecifické záujmy nie sú adekvátne „pochope- né“ alebo „vyjadrené“ napriek jeho oprávnenému „vlastníctvu“ štátu; 4) idea, že je potrebné uskutočniť špecifické akcie v mnohých oblastiach s cieľom podporovať jazyk, kultúrny rozvoj, demografickú predominciú, materiálny blahobyt a politickú hegemoniu „národa – jadra“; 5) koncepcia a zdôvodnenie uvedených aktivít ako ozdravujúcich alebo kompenzačných, potrebných na vyváženie a nápravu predchádzajúcej diskriminácie národa predtým ako nadobudol „svoj vlastný“ štát na obhajobu a presadzovanie svojich záujmov; 6) mobilizácia na základe uvedených ideí prostredníctvom mnohorakých nástrojov – legislatívy, volebných kampaní, tlače, spolkov, univerzít, ulíc – v úsilí vytvárať politiky štátu alebo jednotlivých organizácií a inštitúcií, resp. neštátnych organizácií a napokon 7) prijatie takých formálnych a neformálnych politík a praktík, ktoré boli formované vyššie spomínanými myšlienkami (Brubaker 1996, s. 415-416). Väčšina novovzniknutých štátov v strednej a východnej Európe z hľadiska štruktúry svojho obyvateľstva nemohla byť označovaná za národné štáty vzhľadom na prítomnosť početných etnických menšín, hoci sa ako „národné“ štáty definovali, t. j. štáty vlastnené dominantným národom a budované v jeho prospech. Preto R. Brubaker v ich prípade uprednostňuje termín „nacionalizujúce štáty“, pričom ako prípadovú štúdiu označoval tzv. Druhú poľskú republiku v období medzi dvoma svetovými vojnami, v ktorej približne tridsať percent obyvateľstva predstavovali príslušníci etnických menšín, napriek tomu však poľské vládne elity novovzniknutý štát definovali ako národný a realizovali politiky (najmä v oblasti jazykovej a školskej) s cieľom polonizovať početné nepoľské obyvateľstvo, predovšetkým z radov menšín hovoriacich slovanskými jazykmi.

Brubaker takisto vystupuje proti zvecňovaniu skupín pri štúdiu etnických, rasových alebo národnostných konfliktov a proti tendencii považovať „jednotlivé, výrazne diferencované, vnútorne homogénne a navonok ohraničené skupiny“ za základné konštitutívne prvky sociálneho života, hlavných protagonistov sociálnych konfliktov a základné jednotky sociálnej analýzy. Uvedenú tendenciu označuje za „groupism“ (Brubaker 2002, s. 164). Pripúšťa, že z hľadiska samotných aktérov sú uvedené konflikty reprezentované ako skupinové konflikty, podľa neho však nemožno nekriticky prijímať „kategórie etnopolitickej praxe ako naše kategórie sociálnej analýzy“ (Brubaker 2002, s. 166). Etnicita, rasa alebo národ teda nemá byť konceptualizovaná ako hmota alebo veci alebo entity, resp. organizmy alebo kolektívni jednotlivci, ale skôr z hľadiska „relačného, procesuálneho, dynamického, udalostného a rozčleneného. V prípade uvedených pojmov teda ide o kategórie praxe, kultúrne idiomy, kognitívne schémy, diskurzívne rámce, or-

ganizačnú rutinu, inštitucionálne formy, politické projekty a náhodné udalosti“ (Brubaker 2002, s. 167). Formovanie skupín je teda podľa R. Brubakera sociálny, kultúrny a politický projekt, zameraný na transformovanie kategórií do skupín alebo na zvýšenie skupinového povedomia. Argumentom proti „zvecňovaniu“ skupín ako reálne existujúcich entít je podľa R. Brubakera aj skutočnosť, že protagonistami väčšiny etnických konfliktov nie sú „etnické skupiny ako také“, ale rôzne druhy široko chápaných organizácií a nimi splnomocnení vykonávatelia, ako napr. štáty, resp. širšie chápané autonómne politiky a ich organizačné komponenty ako napr. jednotlivé ministerstvá, úrady, inštitúcie vymáhajúce právo, ozbrojené sily, politické strany, národnostné združenia, cirkvi, sociálne hnutia, noviny, rozhlas a televízia atď. Etnicita je kognitívnym fenoménom, spôsob vnímania a interpretácie sveta (Brubaker 2002, s. 172, 184).

Modernistické koncepcie sa teda nesústreďujú ani tak na otázku, čo je národ, ale na to, „ako sa národná identita ako politická a kultúrna forma inštitucionalizuje vnútri štátov a medzi nimi“. Podobne E. Hobsbawm poukazuje na problematickú uchopiteľnosť kategórií ako „národ“, „jazyk“ alebo „etnicita“ (Hobsbawm 1990, s. 6). Predmetom ich záujmu je teda predovšetkým nacionalizmus chápaný ako „politická doktrína“, ktorá vychádza z primordialistických premís a smeruje k vytvoreniu a ustanoveniu „národov“ ako emancipovaných politických jednotiek v rámci samostatných „národných“ štátov (Hirt 2007, s. 27).

Perennialistická kritika modernistických teórií, napr. zo strany izraelského historika Azara Gata poukazuje, že „národy“ nie sú iba kategóriou modernej doby (Gat & Jakobson 2013, s. 2) a argumentujú tým, že etnický faktor mal dôležitý význam pre budovanie štátov aj v predmodernej ére. Ich elity neboli indiferentné k etnickému zloženiu svojich subjektov, ako napr. v prípade Rímskej ríše alebo helénskych štátov. A. Gat poukazuje, že etnický kľúč zohrával dôležitú úlohu z hľadiska pôvodu politických elít, armád a administratívneho personálu, argumentuje aj politikou „romanizácie“ provincií Galia, Iberia a Dácia, podmanených Rímskou ríšou (Gat & Jakobson 2013, s. 118-122). Národné štáty sa podľa neho formovali už v druhej polovici 1. tisícročia v priestore severne od pobrežia Stredozemného mora a pre ranostredoveké etnosy bolo charakteristické zdieľanie spoločného jazykového priestoru, panteónu a kultov, ako aj iných centrálnych kultúrnych charakteristík (Gat & Jakobson 2013, s. 142). Podobne podľa A. Gata prekonanie feudálnej rozdrobenosti viedlo k vytvoreniu moderných národných štátov. Hoci „národné štáty“ v predmodernej ére boli podľa A. Gata menej kohezívne a slabšie, „suverenita ľudu dala výraz nacionalizmu rovnako ako prispela k nemu“ (Gat & Jakobson 2013, s. 241). V kontexte európskych dejín podľa neho prípady národov, ktoré nemali skúsenosť s vlastnou nezávislou štátnosťou do 20. storočia, ako napr. Fíni, Estónci, Lotyši a Slováci, nejde o pravidlo, ale skôr o výnimku z hľadiska formovania národov (Gat & Jakobson 2013, s. 184).

Ďalší kritik modernistických prístupov Caspar Hirschi spochybňuje opozíciu, ktorú E. Gellner vytvára medzi predmodernou, údajne prirodzenou spoločnosťou a mechanickým, resp. umelým charakterom modernej spoločnosti. Na-

opak, poukazuje na to, že každé ľudské spoločenstvo je „vymyslené“: „...muselo sa vymyslieť, aby sa stalo reálnym“ (Hirschi 2012, s. 10). Hirschi sa vymedzuje jednak voči radikálnym „antimodernistom“, ktorí nie sú podľa neho schopní vysvetliť, akým spôsobom sa konštituovali národy v predmodernej ére, ale aj voči modernistom, ktorí nereflektujú skutočnosť, že mnohé národy vznikli už pred nástupom industriálnej spoločnosti (napr. v prípade E. Gellnera). Hirschi spája vznik národov s rozkladom impérií. Tie definuje ako spoločenstvá, ktoré samé seba vnímajú v bipolárnom a nadradenom, t. j. nerovnoprávnom postavení voči svojmu okoliu. Na druhej strane spoločenstvá (štáty, resp. etniká), ktoré sa stali vyzývateľmi tradičných impérií (Rímskej ríše alebo Byzancie), vnímali vzťahy s okolitým svetom na základe rovnosti a multipolarity. Ranostredoveký zápas novovzniknutých európskych štátov o získanie univerzálneho postavenia a imperiálneho štatútu sa skončil neúspešne pre jeho aktérov, etablovanie národných štátov sa tak stal nechceným produktom rozkladu impérií (Hirschi 2012, s. 27-47). Národ je podľa Hirschiho „abstraktnou komunitou formovanou prostredníctvom multipolárneho a rovného vzťahu k ostatným spoločenstvám tej istej kategórie, t. j. iným národom, od ktorých sa oddelili nárokovaním jedinečných kvalít, osobitného územia, politickej a kultúrnej nezávislosti a exkluzívnej cti“. Hirschi považuje národy za „produkt kompetitívnej kultúry a účasti na nekonečnej súťaži o materiálne a symbolické hodnoty“. Nacionalizmus v jeho interpretácii predstavuje diskurz, ktorý „vytvára a zachováva národ ako autonómnou hodnotu“. Táto hodnota nie je teda podľa Hirschiho podriadená, ale ani nie nevyhnutne nadradená akejkoľvek inej komunite (Hirschi 2012, s. 47). Slabým miestom argumentov uvedených kritikov modernistického prístupu je, že pri konštituovaní predmoderných štátov síce mohol etnický prvok zohrávať významnú rolu a ich elity neboli etnicky indiferentné, vývoj ich hraníc mal spravidla iba veľmi málo spoločného s etnickou štruktúrou získaných území. O to viac to platilo v prípade štátov, budovaných na základe dynastických lojalít. Rovnako uvedení autori nezohľadňujú skutočnosť, že viaceré európske predmoderné štáty, ktoré kontinuálne existujú aj v súčasnosti, priamo podnecovali migrácie zahraničných kolonistov a viaceré významné funkcie štátu boli zverené príslušníkom iných etník ako titulárne, resp. autochtónne etniká v danom štáte.

Príkladom môže byť nemecká kolonizácia v strednej Európe a budovanie banských miest, na ktorom sa výraznou mierou podieľali prisťahovalci z Nemecka, pričom ich migrácie, podobne ako v prípade kolonizácie na valašskom práve v Uhorsku, boli priamo podporované štátom, pričom príklad územného vývoja Spiša poukazuje, že miestni nemeckí kolonisti získali aj osobitný teritoriálno-administratívny štatút (napr. Spoločenstvo spišských Sasov vytvorené v roku 1271, ktoré sa v 14. storočí transformovalo do Provincie 24 spišských miest, podrobnejšie pozri napr. Žudel 1984, s. 110-112). Na konci 17. storočia, od roku 1691, zase počas tzv. veľkej srbskej migrácie sa začalo z podnetu habsburských panovníkov hromadne usadzovať srbské obyvateľstvo pozdĺž novozriadenej tzv. vojenskej hranice, chrániacej územie Uhorska pred útokmi Osmanskej ríše a neskôr srbské

obyvateľstvo doplnili aj zvyšky záporožského kozáctva po tom, ako ich autonómia bola definitívne zlikvidovaná Ruskom (Rieber 2014, s. 46-47). Z toho vyplýva, že aj napriek zdanlivo „národnému“ charakteru týchto štátov ich obyvateľstvo bolo etnicky značne diverzifikované, atribútmi, s ktorými sa jednotlivé etnické komunity asociovali, boli rozličné sociálne funkcie, ktoré plnili ich príslušníci.

1.2 Etapy formovania nacionalizmov v strednej Európe

Nacionalistické hnutia prechádzali historickým vývojom, pričom ich vznik a etablovanie sa ako konštitutívneho princípu organizácie spoločnosti bolo spojené s procesmi modernizácie a nahrádzaním tradičných spoločností, budovaných na princípe dynastických a náboženských lojalít k spoločnosti, v ktorej kultúra do určitej miery nivelizuje spoločenské hranice a naopak, ako konštatuje Ernest Gellner, vyhracuje hranice politické. Prvou fázou bolo obdobie od 18. storočia do Viedenského kongresu v roku 1815. Spojenie vlády a kultúry, ktoré predpokladá nástup nacionalizmu, je vyvolávané procesmi byrokratickej centralizácie a štandardizácie. Uvedené obdobie sa v podmienkach habsburskej monarchie spája najvýraznejšie s obdobím osvietenských reforiem Márie Terézie (1740 – 1780) a Jozefa II. (1780 – 1790).

Druhá fáza, zaradovaná Gellnerom, je fáza postupujúcej kultúrnej nacionalizácie, pričom legitimita nacionalizmu je prijímaná široko. Ako princíp organizácie štátu sa uplatňoval iba na Balkáne po porážke Osmanskej ríše. Na druhej strane neuplatnil sa v iných častiach Európy, kde tradičný poriadok bol ešte silný. Pokiaľ však E. Gellner jeho efektívitu spochybňuje, je nutné zohľadniť, že práve v tom čase postupne nadobúdala silu, aby v roku 1918 práve nacionalizmus dokázal zlikvidovať dva veľké európske mnohonárodné štáty (Rakúsko-Uhorsko a Rusko) a podstatne oslabiť Nemecko. Nacionalizmus sa stal aktérom, ktorý počas prvej svetovej vojny integroval obyvateľstvo okolo dovtedajších vlád a prispel k rozpadu II. Internacionály, keďže lojalita voči národným alebo potenciálne nacionalizujúcim štátom sa ukázala silnejšia ako vedomie sociálnej solidarity. Rovnako uvedená vojna oslabila aj väzby dynastických lojalít práve v prospech nacionalizmu, ktorý sa opieral o projektované „národné štáty“. K rozpadu mnohonárodných štátov prispel aj zásah zo zahraničia, keďže mocnosti Dohody (Spojené kráľovstvo, Francúzsko, Rusko a USA) podporovali politické ambície reprezentácií menšinových etník v uvedených monarchiách, podobne ako Nemecko a Rakúsko-Uhorsko podporovali napr. ambície poľských i ukrajinských elít na obnovu Poľska, resp. sa ich snažili využiť vo svoj prospech proti nepriateľskému Rusku. Z hľadiska akceptácie nacionalizmu ako prvku medzinárodných vzťahov významnú rolu v roku 1918 zohrali mierové návrhy prezidenta USA Woodrowa Wilsona, ktoré posilnili ambíciu stredoeurópskych nacionalistických elít.

Tretia fáza v období rokov 1918 – 1945 je podľa E. Gellnera obdobím „vítězného a zároveň sebazničujúceho nacionalizmu“, ktorý vyvrcholil počas druhej

svetovej vojny, kedy sa malé národné štáty stali zároveň obeťou agresie nacistického Nemecka alebo ZSSR. Uvedená štvrtá fáza vyústila do etnických čistiek počas a po skončení druhej svetovej vojny. Piatu fázu E. Gellner považoval za fázu oslabenia etnického cítenia a konvergencie industriálnych kultúr (Gellner 1997, s. 104-106).

Za novú fázu možno označiť obdobie po páde komunistických režimov v roku 1989, sprevádzané rozpadom mnohonárodných federácií (ZSSR, SFRJ a ČSFR), v dôsledku čoho vznikli v strednej a východnej Európe nové štáty. Dezintegračné procesy vyústili v niektorých regiónoch do vzniku tzv. paraštátov, resp. de-facto štátov (napr. v regióne západného Balkánu je takým štátom v súčasnosti Kosovo, Abcházsko, Južné Osetsko, Náhorný Karabach, Čečensko). Niektoré z uvedených paraštátov zanikli v dôsledku vojnových akcií (napr. Republika Srbská Krajina v Chorvátsku a Čečensko), ďalšie (Republika Srbská a Herceg-Bosna) sa integrovali v rámci Daytonských mierových dohôd do Bosny a Hercegoviny, od ktorej sa odčlenili ako federálne subjekty, ďalšie sa usilujú o získanie medzinárodného uznania³.

Rast nacionalistických nálad nasledoval aj po vstupe viacerých štátov strednej a východnej Európy do EÚ. V období po východnom rozšírení EÚ v rokoch 2004 – 2007, resp. po nástupe globálnej ekonomickej a finančnej krízy v roku 2008 sa však pôvodný polity-seeking nacionalizmus transformoval na polity-upgrading (pozri Brubaker) nacionalizmus. Kríza sociálneho štátu v Európe, spojená s eróziou triednych lojalít, prehĺbovanie rozkolu medzi vládnucimi elitami a občanmi, ale aj obavy z nezvládnutia integrácie imigrantov v Európe prispievajú k oživovaniu nacionalistických a xenofóbnych nálad, ktoré slúžia ako nástroj pokusu o oživenie absentujúcich väzieb horizontálnej i vertikálnej solidarity. Prispievajú však aj k oživovaniu princípov teritoriálneho revizionizmu (napr. pri anexii Krymu Ruskou federáciou) a k snahám o budovanie inštitucionálnych väzieb medzi tzv. materskými štátmi a príslušníkmi krajanských komunít v zahraničí. Obdobie od začiatku 21. storočia je takisto obdobím rastu nacionalistických hnutí aj v západnej časti Európy (Egbert 2008, s. 45-49; Marušiak 2011b).

Z hľadiska etáp formovania národných hnutí v Európe je možné použiť periodizáciu M. Hrocha, ktorý rozlišuje medzi fázou A, spočívajúcou v intelektuálnom záujme o tradície potenciálneho národa a v definovaní „určitých koordinátov, podľa ktorých by sa projektovaná národná identita mohla orientovať“, napr. v podobe kodifikácie jazyka, konštruovania historického naratívu a hlavným identifikačných znakov, na základe ktorých možno definovať príslušníkov potenciálneho politického spoločenstva. Za fázu B označuje M. Hroch obdobie

3 Uvedené politické entity sa označujú rozličnými názvami. Pojem kvázi-štáty považujeme za problematický, pretože uvedené útvary spĺňajú atribúty štátnosti vo vzťahu k vlastnému obyvateľstvu a disponujú územím, nad ktorým vykonávajú, resp. vykonávali plnú kontrolu, aj keď im chýbalo, resp. chýba medzinárodné uznanie. Z uvedeného dôvodu je vhodnejšie hovoriť buď o para-štátoch alebo o de-facto štátoch (podrobnejšie pozri Kolstø 2006, s. 723). Pojem neuznané štáty je takisto problematický, pretože niektoré z nich, napr. Kosovo uznávalo k 1. januáru 2015 už 110 členských štátov OSN, kým Abcházsko a Južné Osetsko k tomu istému dátumu uznali iba Ruská federácia, Nikaragua, Venezuela a Nauru.

národnej agitácie a pokusov o národnú mobilizáciu, ktoré prekračujú hranice úzko chápanej intelektuálnej vrstvy. Napokon fáza C predstavuje obdobie formovania a prípadne aj diferenciacie národného politického programu, t. j. moment, keď sa národné hnutie stáva súčasťou masového programu a zahŕňa celú sociálnu skladbu spoločnosti (Hroch 2010, s. 52-54).

Rozvoj národných hnutí v strednej Európe prebiehal ešte v podmienkach prežívajúcich absolutistických režimov, v prípade maďarského a čiastočne aj chorvátskeho hnutia sa mohol opierať o podporu štátu, v prípade českého a slovenského nacionalizmu využíval formálne pravidlá hry, vytvorené byrokratickým štátnym aparátom, osobitne v neskoršej predlitavskej časti habsburskej monarchie. Na rozdiel od Uhorska, ktoré sa definovalo ako národný štát, rakúska časť monarchie zostávala z hľadiska vzťahu medzi kultúrnymi a politickými hranicami neutrálna. České nacionalistické hnutie nadobudlo masový charakter a prezentovalo program, orientovaný na plnohodnotnú sociálnu štruktúru, v čase priemyselnej revolúcie. Zároveň sa identifikovalo s demokratizačnými procesmi. Maďarské národné hnutie sa v počiatočnom štádiu formovalo ako hnutie šľachtické a čiastočne byrokratické, až neskôr sa zapojilo do štádia priemyselnej revolúcie. Demokratizačné procesy začínajú v podmienkach Uhorska podstatne neskôr a omnoho pomalšie. Slovenské národné hnutie sa rozvíjalo oneskorene, v opozícii voči nacionalizujúcemu štátu a na modernizačné procesy reagovalo takisto oneskorene. Na druhej strane, demokratizácia v podobe rozšírenia volebného práva sa stala súčasťou jeho agendy ešte vo fáze prechodu z „učeneckej fázy“ do fázy masovej agitácie a mobilizácie, keďže rozšírenie počtu nositeľov politických práv predstavovalo kľúčovú podmienku jeho úspechu. Ukrajinské národné hnutie dokázalo vstúpiť do masovej fázy v období pred priemyselnou revolúciou, ale iba na obmedzenej časti projektovaného ukrajinského teritória. Zároveň sa však nestalo diferencovaným sociálnym hnutím, ktoré by zahŕňalo aj podnikateľské vrstvy a bolo výraznejšie schopné preniknúť do miest aj v tej časti súčasnej Ukrajiny, ktorá sa nachádzala pod suverenitou Ruska, resp. ZSSR. Hnutie zároveň čelilo nacionalizačným projektom silnejších susedov (poľskému a ruskému, resp. v regióne Bukoviny a v okolí Odesy rumunskému nacionalizmu). Nacionalizmus Rusínov, resp. Lemkov v oblasti Podkarpatskej Rusi, juhovýchodných častí Poľska a severovýchodného Slovenska predstavuje z hľadiska typológie M. Hrocha oneskorený nacionalizmus, objavujúci sa až v čase po nástupe modernizačných procesov.

1.3 Hranice medzi národmi a hranice vo vnútri národov

Protiklad štátnych a kultúrnych národov, resp. občianskeho a etnického nacionalizmu sa teda javí ako problematicky uchopiteľný. Podobne nie je možné jednoznačne definovať, na základe akých atribútov možno identifikovať hranice medzi jednotlivými „národmi“, keďže tie sú konštruované neraz situatívne, resp. na základe súhry rozličných faktorov a záujmov jednotlivých aktérov. Ako sme

ukázali, existencia alebo absencia „národnej“ štátnosti je len jedným z mnohých atribútov, hoci možno pripustiť, že moderný nacionalizmus sa vymedzoval na základe vzťahu k štátnosti. Dialo sa to buď formou symbiózy s existujúcim štátom alebo v opozícii voči nemu.

Ako tvrdí Richard Handler, nacionalistické diskurzy sú „pokusmi o konštruovanie ohraničených kultúrnych objektov“ (Handler 1988, s. 27; Eriksen 2002, s. 171). Zároveň pre nacionalistické diskurzy je charakteristické, že hranice sú spravidla konštruované ako pevné, ťažko prestupné, prípadne prestupné iba jedným smerom, najčastejšie smerom do vnútra konštruovaného, resp. „predstavovaného“ spoločenstva. Týka sa to osobitne území, ležiacich na hraniciach štátov, eventuálne na hraniciach teritoriálnych ambícií viacerých nacionalistických projektov, v ktorých v duchu nacionalistických, resp. nacionalizujúcich diskurzov nie je priestor pre nie jednoznačne vyhranené, napr. lokálne identity. Pre nacionalistické diskurzy je charakteristické sústredenie sa na „jednoznačnosť a nespornosť“ (Eriksen 2012, s. 188).

Príkladom snahy o takéto definovanie hraníc môžu byť napr. nacionalizačné procesy v regióne Tešínska a Horného Sliezska, ktorý bol v 20. storočí vystavený polarizačným tlakom českého, poľského a nemeckého nacionalizmu, ale napr. aj poľsko-slovenské pohraničie na Orave a Spiši, kde od 20. storočia prebiehala nacionalizácia Goralov, postupné konštruovanie politických a mentálnych hraníc medzi Ukrajinou a Ruskom, ako aj postupujúca nacionalizácia oboch štátov, sa podieľali na vypuknutí násilného konfliktu na východe Ukrajiny – v Doneckej a Luhanskej oblasti. Politiky a praktiky začleňovania prechodných a lokálnych komunít do existujúcej alebo projektovanej „vyššej“ národnej identity označuje poľský politológ a historik Tomasz Kamusella ako „ennacionalizáciu“ (Kamusella 2005, s. 62). Podobne napr. vojnové konflikty v bývalej Juhoslávii v 90. rokoch 20. storočia prispeli k zániku „juhoslovanskej“ národnej identity, hoci ešte desaťročie pred ich prepuknutím narastal počet občanov, hlásiacich sa k supraetnickej juhoslovanskej národnosti. Rovnako v prípade Kosova vytvára polarizácia, konštruovaná na etnickom základe, binárnu srbsko-albánsku opozíciu, nezohľadňujúcu odlišnú seba-percepciu početných jednotlivcov a spoločenstiev, ktoré svojimi kultúrnymi charakteristikami, spôsobom života a pod. hranice, definované nacionalistickými diskurzmi, prekračujú, resp. nemôžu sa zaradiť ani na jednu stranu hranice pre odmietavý postoj oboch strán, ako napr. v prípade tzv. Srbských Rómov, ktorí nie sú prijímaní ako plnohodnotní členovia srbskej komunity bez ohľadu na identický spôsob života a jazyk (Zlatanović 2013).

Príkladom toho, že nacionalizmus neurčuje iba to, kto do projektovaného spoločenstva patrí, ale aj to, kto doň nepatrí, bol, resp. čiastočne aj naďalej zostáva antisemitizmus nielen vo svojej totalitnej a rasistickej podobe počas nacistického režimu v Nemecku, ale aj v rámci politickej praxe viacerých nacionalistických hnutí v strednej Európe v 19. a 20. storočí (napr. v prípade Slovenska, Poľska, Maďarska, Ukrajiny a i.). V období po začiatku politickej a sociálnej transformácie v strednej Európe sa v podobnom postavení ocitá rómske obyvateľstvo. Politický

a mediálny diskurz, v dôsledku ktorého problematika sociálneho vylúčenia sa prelína s etnickým štiepením, prispieva k formovaniu obrazu Rómov ako „iných“, s ktorými mnohí príslušníci väčšinového obyvateľstva nezdieľajú putá solidarity. Z historického hľadiska nejde o novodobý fenomén, rómske obyvateľstvo sa nachádzalo v pozícii vylúčeného obyvateľstva aj v skorších obdobiach, ale nepredstavovalo predmet záujmu politických elít a tému politickej mobilizácie.

Charakteristické je, že v prípade takéhoto vymedzovania hraníc vo vnútri spoločenstva nie sú vítané ani snahy príslušníkov stigmatizovanej, vyčlenenej komunity o asimiláciu. Ako uvádza napr. Ivan Kamenec, aktivity Zväzu slovenských Židov počas prvej ČSR, orientovaného na postupnú asimiláciu židovského obyvateľstva so slovenským národom, mali slabú odozvu nielen v radoch židovského obyvateľstva, ale aj v radoch obyvateľstva slovenského, ba dokonca v lete 1938 boli otvorene odmietnuté Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou (Kamenec 1991, s. 14). Azda posledná významnejšia antisemitská kampaň v komunistickom Poľsku prebehla po študentských nepokojoch v marci 1968, t. j. v čase, keď väčšina príslušníkov tamojšej židovskej komunity bola kultúrne asimilovaná s väčšinovým obyvateľstvom alebo už nežila na území Poľska. Pritom študentské protesty proti narastajúcemu obmedzovaniu slobody slova boli využité ako zámienka na rozpútanie antisemitských nálad. Cieľom kampane však nebolo primárne obyvateľstvo židovského pôvodu, ale časť establishmentu vládnucej Poľskej zjednotenej robotníckej strany (t. j. monopolne vládnucej komunistickej strany) a demokraticky zmýšľajúci ľavicovo orientovaní intelektuáli. Bola teda súčasťou mocenského zápasu vo vnútri komunistických elít. Dôsledkom kampane bola silná vlna emigrácie obyvateľstva židovského pôvodu, najmä z prostredia vysokoškolsky vzdelaných ľudí (podrobnejšie o antisemitskej kampani po marci 1968 pozri Eisler 2006).

Nacionalizmus tak vytvára hranice, ktoré môžu mať teritoriálny charakter, ale môžu prebiehať aj vo vnútri teritoriálne definovaného politického spoločenstva práve preto, lebo jeho rozlišovacím znakom je zdieľanie spoločnej kultúry, ktorá takisto určuje hranice politického spoločenstva. Politizácia nacionalistických hnutí v Európe viedla k ich teritorializácii, t. j. k definovaní územného rozsahu uskutočňovanej alebo projektovanej etatickej integrácie. Zdôvodňovanie teritoriálnych nárokov bolo legitimizované buď právom národov na sebaurčenie alebo historickými štátoprávnymi argumentmi, resp. ekonomickými a vojensko-bezpečnostnými argumentmi. Spravidla však, osobitne v regióne strednej a východnej Európy, nebolo možné identifikovať „spravodlivé“ etnické hranice, v rámci ktorých by nežilo etnicky zmiešané obyvateľstvo. Takýmito hranicami bola pred rokom 1918 napr. česko-uhorská hranica (t. j. česko-slovenská), resp. je ňou napríklad aj súčasná hranica medzi Slovenskom a Rakúskom. Hoci slovensko-poľská hranica patrí medzi najstabilnejšie v Európe, územia hornej Oravy a horného Spiša boli predmetom poľských teritoriálnych nárokov s odôvodnením na údajný poľský etnický a jazykový charakter miestneho obyvateľstva. V dôsledku rozhodnutia Konferencie veľvyslancov v belgickom Spa boli tieto územia pričlenené k Poľsku, súčasťou Čes-

koslovenska však zostala časť Tešínska (tzv. Zaolzie) s prevahou poľského obyvateľstva (pozri Bílek 2011; Gawrecki 1992). V konečnom dôsledku však teritorializácia národných hnutí v strednej Európe viedla nielen k definovaniu nových politických centier, ale vytvárala aj nové etnické periférie. Príkladom mohla byť situácia Haliče, ktorá získala vysokú mieru politickej autonómie v roku 1869, vrátane uznania poľského jazyka ako úradného. Dominantné postavenie si teda v Haličskom kráľovstve udržala poľská väčšina bez rešpektovania národných ambícií ukrajinského obyvateľstva v jeho východnej časti. Súčasťou českého politického projektu sa stali historické krajiny Českého kráľovstva, vrátane pohraničných území obývaných nemeckým obyvateľstvom, resp. rakúskeho Sliezska so zmiešaným nemecko-česko-poľským obyvateľstvom. Podobný konflikt však bol charakteristický aj pre štátoprávne ambície poľských elít v ruskom zábore, kde sa stretávali s ambíciami Litovcov, Ukrajincov a Bielorusov a samozrejme pre národnostnú situáciu v Uhorsku, ale aj v Chorvátsku, kde sa objavovali trenice medzi majoritnými Chorvátmi a menšinovými etnickými Srbmi.

V podmienkach multietnických štátnych útvarov strednej a východnej Európy sa v 19. a 20. storočí kritériom pre definovanie hraníc medzi národmi a etnikami stával najčastejšie jazyk, čo však neplatilo univerzálne. Tak napr. v prípade už spomínaných Švajčiarov ide o národ, ktorý používa štyri jazyky (nemecký, francúzsky, taliansky a rétorománsky), ich nositelia sa však neidentifikujú ako súčasť susedných národov. Naopak, pokus o etablovanie krajinského (tzv. zemského) dvojjazyčného česko-nemeckého patriotizmu v Čechách v prvej polovici 19. storočia, označovaného aj ako „bohemizmus“, sa skončil neúspešne a uplatnilo sa jazykové štiepenie. Na druhej strane v niektorých prípadoch sa ani značné jazykové rozdiely a vedomie etnickej odlišnosti medzi menšinami a väčšinovým obyvateľstvom nestali faktorom, prispievajúcim k formovaniu osobitnej národnej identity. Týka sa to napr. značnej časti rómskej populácie v strednej a východnej Európe, v ktorej sa neprekrývajú hranice medzi používateľmi rómskeho jazyka a jej príslušníkmi, hlásiacimi sa k samostatnej rómskej národnosti. Ďalším príkladom môže byť situácia arumunského obyvateľstva, žijúceho v horských oblastiach Grécka, Macedónska, Albánska a ďalších štátov juhovýchodnej Európy. Arumuni a príslušníci ďalších dákorománskych etnických skupín (Meglenorumuni, Istrorumuni) sa vo svojej väčšine aj napriek jazykovej odlišnosti od okolitého obyvateľstva hlásia k dominantnému etniku štátu, v ktorom žijú.

V prípade väčšiny etník sa paralelne popri sebe používajú spisovné, štandardizované verzie národných jazykov, ale zároveň značná časť občanov používa aj lokálne, resp. regionálne dialekty, ktoré sa od kodifikovaných jazykov neraz značne odlišujú (napr. lašské a moravské dialekty v Česku; goralské dialekty v Poľsku a na Slovensku; východoslovenské nárečia a pod). Ich nositelia však spravidla akceptujú kodifikovaný jazyk ako nástroj komunikácie, tzv. vyššej kultúry.

V Európe nie sú ojedinelé ani prípady tzv. diglosie, t. j. takej jazykovej situácie, v ktorej príslušníci jedného etnika paralelne používajú dva a viacero jazykov, resp. viacero verzií jedného jazyka. Takáto situácia panovala napr. na Slovensku,

kde bola výsledkom konfesiónálneho rozštiepenia spoločnosti na príslušníkov rímskokatolíckej cirkvi a evanjelickej cirkvi augsburského vyznania.

Slovenskí evanjelici v dôsledku rekatolizácie predstavujú náboženskú menšinu, ktorá získala úplnú náboženskú slobodu až v dôsledku tzv. tolerančného patentu cisára Jozefa II. v roku 1781. V období pred rokom 1843 používali slovaki-zovanú verziu českého jazyka, vychádzajúceho z jazyka, v ktorom bola napísaná tzv. Kralická biblia (tzv. bibličtina), v rozličných písomných pamiatkach sa používali kultúrne varianty slovenčiny vychádzajúce z regionálnych západoslovenských, stredoslovenských a východoslovenských dialektov. Tzv. bibličtina bola zároveň bohoslužobným jazykom slovenských evanjelikov, ktorí sa hlásili k „československej orientácii“. Významným predstaviteľom tohto prúdu bol Ján Kollár. Snaha osvietenského panovníka Jozefa II. zase viedla k zriadeniu Generálneho seminára pre výchovu katolíckych kňazov v Bratislave, ktorého absolventi boli vedení ku komunikácii s veriacimi v jazyku miestneho obyvateľstva. Tolerančný patent umožnil prudký rast náboženských aj intelektuálnych aktivít evanjelikov.

Až do roku 1852 sa ako kodifikované verzie slovenského jazyka paralelne používali „berňolákovčina“ ustanovená katolíckym kňazom, absolventom už spomínaného Generálneho seminára v Bratislave, Antonom Bernolákom v roku 1787 na základe kultúrnej verzie západoslovenských dialektov a slovenčina kodifikovaná Ľudovítom Štúrom v rokoch 1843-1844 na báze kultúrnej stredoslovenčiny, používanej najmä v prostredí príslušníkov evanjelickej cirkvi augsburského vyznania. Kodifikácia štúrovskej slovenčiny tak predstavovala rozkol nielen medzi evanjelickými intelektuálmi na Slovensku, ale bola v českom prostredí prijatá ako koniec idey československého národa. Argumentmi proti „jazykovej rozluke“ bola jednak slabosť slovenského národného hnutia, jednak údajná kultúrna nevypelost Slovenska a štúrovskej slovenčiny, ako tvrdili najmä Pavol J. Šafárik a J. Kollár (Hlasové... 1846). Na druhej strane, aj napriek menšinovému postaveniu, sa práve v prostredí evanjelických intelektuálov zrodil projekt politizácie slovenskej otázky, najprv v podobe programu Žiadostí slovenského národa z 10. mája 1848, obsahujúci požiadavku národnostnej a jazykovej rovnoprávnosti v rámci Uhorska. Dokument implicitne obsahoval možnosť decentralizácie, aj keď kompetencie a teritoriálny rozsah navrhovaného slovenského snemu (resp. národných snemov) definované neboli (Žiadosti 1848). Neskôr, v marci 1849, Slovenská národná rada, vedená evanjelickými politikmi Ľudovítom Štúrom, Jozefom Miloslavom Hurbanom a Michalom Miloslavom Hodžom, vypracovala prosbopis, v ktorom žiadala vytvoriť autonómny územný celok, podriadený priamo panovníkovi, t. j. mimo jurisdikcie Uhorska. Tento celok mal disponovať vlastným snemom a slovenský jazyk mal na jeho území získať oficiálny štatút (Pamätný spis 1849).

Po potlačení revolučného hnutia v rokoch 1849 – 1859 mala oficiálny štatút úradného jazyka tzv. staroslovenčina, t. j. čiastočne slovaki-zovaný variant češtiny kodifikovaný Jánom Kollárom, hoci po schválení kompromisu medzi predstaviteľmi katolíckej a evanjelickej inteligencie v roku 1851 (za katolícku stranu Martin

Hattala, za evanjelickú komunitu Michal Miloslav Hodža) a po kodifikácii hodžovsko-hattalovskej reformy o rok neskôr sa „staroslovenčina“ prakticky prestala používať. Až do začiatku 20. storočia, keď sa najprv v rámci Slovenskej národnej strany a neskôr po roku 1913 ako samostatná politická formácia začala konštituovať katolícka Slovenská ľudová strana, najvýznamnejším prúdom zostávalo „martinské centrum“ Slovenskej národnej strany. Zároveň evanjelická cirkev, v ktorej početne dominovali Slováci, predstavovala osobitne po likvidácii slovenských stredných škôl a Matice slovenskej v roku 1875 prakticky jedinou inštitúciu, schopnú poskytovať zázemie slovenskému národnému hnutiu. „Jazyková rozluka“ znamenala na dlhý čas aj zmenu paradigmy českého národnopolitického programu, ktorý sa orientoval na dialóg s viedenským dvorom v rámci rakúskej časti monarchie, pričom až do poslednej dekády 19. storočia nebolo Slovensko jeho súčasťou. Hoci jazykový a identitárny rozkol slovenskej spoločnosti sa oživil na začiatku 20. storočia v súvislosti s aktivitami českého filozofa a politika Tomáša Garrigue Masaryka, deliaca čiara medzi stúpenkami československej jazykovej a etnickej jednoty so stúpenkami samostatnej existencie slovenského národa sa neprekrývala s náboženským štiepením. Počas prvej Československej republiky väčšina katolíckych veriacich podporovala Hlinkovu slovenskú ľudovú stranu, usilujúcu sa o autonómiu Slovenska, časť katolíckych elít však stála na pozícii podpory centralistického usporiadania. Značná časť evanjelických politikov naopak podporovala ideu jednotného československého národa, ale časť evanjelického voličstva podporovala autonomistickú Slovenskú národnú stranu. Katolícka časť slovenského politického spektra po roku 1918 sa usilovala definovať ako hlavný obranca slovenskej identity, tentoraz však pri vymedzení sa voči „protestantským“ a „ateistickým“ Čechom.

Spochybňovanie oprávnenosti a vhodnosti štúrovského „rozkolu“, resp. „rozluky“ však odznievali ešte aj po vzniku prvej Československej republiky. Tak napr. Milan Hodža konštatoval, že „rozluka bola štedrým a predčasne poskytnutým ústupkom maďarskému štátu a jeho feudálnej náročnosti“, zároveň však jej dôsledky akceptoval s výhradami, keď tvrdil, že „teraz bude naša slovenčina hojnou a sviežou studnicou našej novej kultúry“ (Hodža 2008, s. 265).

Špecifickým pokusom o politizáciu jazykového štiepenia v prípade Slovenska bola politika východoslovenského jazykového separatizmu s cieľom konštruovať osobitný národ tzv. Slovjakov. Zámerom bolo vytvoriť vedomie etnickej odlišnosti obyvateľov východného Slovenska od ostatných Slovákov. Slovjaci sa mali zároveň identifikovať ako subetnos maďarského národa a hlásiť sa k nadradenému postaveniu maďarského jazyka a kultúry. Jeho ideológom a hlavným predstaviteľom bol prešovský archivár Viktor Dvortsák (Dvorčák), ktorý v roku 1907 začal s pomocou uhorskej vlády vydávať týždenník Naša zastava, pričom nový jazyk mal vzniknúť na báze šarišského dialektu slovenčiny. Po vzniku ČSR vytvoril tzv. Východoslovenskú národnú radu a v decembri 1918 vyhlásil v Košiciach tzv. Slovenskú ľudovú republiku, ktorá však po necelých troch týždňoch zanikla obsadením Košíc československými vojskami. „Slovjacke hnutie“ ožilo po Viedenskej arbitráži v novembri 1938, keď bola časť územia južného a vý-

chodného Slovenska pričlenená k Maďarsku. Obnovilo sa nielen vydávanie Našej zastavy (1939), ale v prospech „slovjackej“ identity mala mobilizovať obyvateľstvo východného Slovenska aj politická strana – Naša gazdovska strana (založená 1940) a kultúrny spolok Ojčizna, ktoré však nezískali silnejšiu podporu medzi obyvateľstvom. Po druhej svetovej vojne pestoval snahy o budovanie osobitnej východoslovenskej jazykovej, kultúrnej a čiastočne aj politickej identity (v podobe požiadavky na osobitnú územnú jednotku pre východné Slovensko) košický historik Ondrej Halaga, ktorý vydával časopis Svojina (Gbúrová 2009, s. 49, 55; Fabian 1966, s. 108-122).

Podobným príkladom prelínania jazykového a konfesijného štiepenia, ale na rozdiel od Slovenska spojeného aj so štiepením regionálnym, je lotyšská identita. Väčšina etnických Lotyšov sa ešte v medzivojnovom období hlásila k protestantizmu, východ krajiny však obýva katolícka menšina Latgalcov, hovoriacich jazykom blízkym lotyštine. Protestanti (evanjelického vierovyznania) predstavovali v roku 1935 viac než 50 percent obyvateľstva krajiny, v súčasnosti je rímskokatolícka cirkev najsilnejšia, hlási sa k nej 22,7 percenta obyvateľstva, kým k evanjelikom iba 19,6 percenta (State Department 2013). Latgalsko ešte pred vznikom nezávislého Lotyšska v roku 1918 patrilo k perifériám územia obývaného Lotyšmi z hľadiska ekonomického rozvoja a zároveň rusifikácia obyvateľstva v tomto regióne bola úspešnejšia ako v iných častiach Lotyšska. V období medzi dvoma svetovými vojnami boli latgalské politické strany zastúpené v lotyšskom parlamente (Švec 2002, s. 182). Zároveň lotyšský štát po roku 1918 uznal latgalčinu ako regionálny úradný jazyk, ktorý sa vyučoval na školách. V latgalčine boli vydávané knihy a noviny, napriek tomu podľa predstaviteľov latgalského hnutia bola vládna podpora latgalskej identity nedostatočná. Situácia Latgalcov sa zhoršila po nástupe autoritatívneho režimu Karlisa Ulmanisa v roku 1934, keď bola latgalčina vytlačaná z verejného života. Podobne bolo používanie latgalského jazyka potláčané počas sovietskej éry, udržal sa iba ako jazyk katolíckych bohoslužieb. Vzhľadom na zákaz vydávania napr. katolíckych cirkevných kalendárov sa však nepoužíval v písomnej verzii.

Lotyšská vláda v súčasnosti považuje Latgalcov za súčasť lotyšského národa pri rešpektovaní ich špecifík v oblasti kultúry, tradícií, životného štýlu a dialektoch. Zákon o štátnom jazyku uznáva existenciu latgalčiny, ale považuje ju za „historický variant lotyšského jazyka“. Štátna jazyková komisia označila v roku 2011 latgalský jazyk za „variant lotyšského jazyka a nie samostatný jazyk“. Podľa jej názoru by sa „latgalčina nemala stať druhým alebo tretím alebo akýmkoľvek iným oficiálnym jazykom.“ Latgalská identita je teda v Lotyšsku oficiálne považovaná za regionálnu identitu, aj keď časť predstaviteľov latgalského kultúrneho hnutia má záujem túto situáciu zmeniť a žiada zavedenie latgalčiny do škôl. Negatívny postoj lotyšských úradov je motivovaný o. i. aj obavami z posilnenia vplyvu ruského jazyka v krajine. Zmeny v prístupe k latgalskej kultúre nastali až po roku 2007, keď štát začal vyvíjať aktívnejšie kroky na podporu latgalského jazyka a kultúry (Krauze 2014). Otázka postavenia Latgalcov v Lotyšsku sa postupne transformovala jednoznačne do polohy etnickej, resp. regionálnej identity, kým ešte pred druhou svetovou vojnou

zohrával významnú úlohu aj náboženský faktor. Podľa sčítania obyvateľstva z roku 2011 žije v krajine približne 304 tisíc Latgalcov, ktorí predstavujú 15 percent obyvateľstva krajiny (Latvijas Statistika 2011).

Takisto napr. Nóri používajú paralelne viaceré verzie kodifikovaného národného jazyka, čo je podmienené aj politickou orientáciou ich nositeľov. Ako uvádza napr. A.-M. Thiessová, konzervatívne orientovaná časť nórskej spoločnosti sa hlási k verzii nóřčiny, označovanej ako riksmal, blízkej dánčine ako administratívneho jazyka, používaného ešte počas dánskej dominancie pred roku 1814, resp. k jeho mierne ponóřčenej verzii bookmal. Na druhej strane stúpenca ľavice sa hlásia k verzii landsmaal, od roku 1929 nazývanej nynorsk, vytvorenej na základe jazyka, používaného na vidieku (Thiessová 2007, s. 65-66).

Odlíšny historický vývoj v rozličných oblastiach obývaných ukrajinským etnikom viedol k formovaniu viacerých regionálnych verzií ukrajinského jazyka. Popri ukrajinčine, vytvorenej v centrálnych oblastiach v okolí rieky Dneper, ktoré boli súčasťou Ruska, sa v Haliči (západná Ukrajina) používal štandardizovaný lokálny variant ukrajinčiny. Popri uvedených dvoch hlavných variantoch sa v 60. rokoch 19. storočia etabloval aj osobitný variant, používaný na Bukovine (v okolí mesta Černovcy). Dneperský variant ukrajinčiny nadobudol dominantné postavenie až po druhej svetovej vojne (Danylenko 2015, s. 225-226).

Nie sú však zvláštnosťou ani situácie, keď značná časť národa dobrovoľne akceptuje ako jazyk „vyššej“ kultúry jazyk iného národa, hoci neakceptuje jeho národnú identitu. Je to napr. prípad Fínov, ktorých časť používa švédčinu ako kultúrny a komunikačný jazyk. V prípade anglicky hovoriacich Írov a rusky hovoriacich Bielorusov ide dokonca o väčšinu príslušníkov daných etník, v prípade rusky hovoriacich Ukrajincov a Moldavcov o ich významnú časť. V prípade rusky hovoriacich Bielorusov ide o identitu, ktorá je štátom akceptovaná, keďže ruština aj bieloruština majú štatút štátneho jazyka, pričom práve ruskojazyčná identita je dokonca preferovaná. V prípade Ukrajiny a Moldavska je používanie ruského jazyka akceptované ako praktická nutnosť, ale ruský jazyk nie je ani v jednom štáte oficiálne uznaný za rovnocenný štátnemu jazyku, t. j. ukrajinčine, resp. rumunčine (do roku 2013 moldavčine). Prihlásenie sa k ruskému alebo národnému jazyku je v podmienkach Bieloruska, Ukrajiny alebo Moldavska neraz asociované aj s ideologickou profiláciou občanov na stúpenca európskeho modelu liberálnej demokracie, resp. prozápadnej geopolitickej orientácie, ktorí sa prinajmenšom deklaratívne hlásia k národným jazykom, kým stúpenca tesnejších vzťahov s Ruskom a kontinuity s niekdajším sovietskym režimom sa hlásia k jazyku ruskému.

Podobným dištinktívnym znakom medzi jednotlivými etnikami môže byť aj náboženstvo. Náboženská príslušnosť, resp. identifikácia s dedičstvom daného náboženstva má kľúčový význam pre identitu Židov (judaizmus), resp. Turkov (islam). Tak napr. výrazne sa artikulovala náboženská interpretácia popri etnickej a kultúrno-historickej v prípade konfliktov v bývalej Juhoslávii, kde medzi kľúčové atribúty, konštruujúce národnú identitu Chorvátov, patrí príslušnosť ku katolíckemu náboženstvu, kým analogickým komponentom

srbskej národnej identity je pravoslávne kresťanstvo ako dominantné náboženstvo v republike a zároveň atribút etnicity Srbov, žijúcich mimo územia vlastného Srbska (Banac 1984, s. 70-76).

V prípade juhovýchodnej Európy má toto štiepenie korene ešte v Osmanskej ríši, kde politické formácie boli definované nábožensky. Hoci Osmanská ríša uznávala nadradené postavenie muslimskej komunity, nemuslimské spoločnosti (predovšetkým kresťania a Židia, akceptovaní Koránom ako „ľudia knihy“) disponovali v rámci systému tzv. milletu autonómiou v náboženských otázkach. Vo vnútri milletu sa tak vytváral pocit spolupatričnosti a prepojenia na základe náboženskej viery (Duijzings 2000, s. 28). Išlo teda o politickú organizáciu, v rámci ktorej nemuslimské obyvateľstvo získalo určité delegované právomoci pod vedením vlastných náboženských autorít (Abu Jaber 1967, s. 212-213). Pravoslávny millet bol najsilnejší a etnickú diferenciaciu v ňom spôsobilo dominantné postavenie Grékov, čo vyplývalo z postavenia konštantinopolského patriarchu. Vo väčšine prípadov tento post zastávali etnickí Gréci. Protežovanie gréckych biskupov a kňazov, ako aj ničenie slovanských kníh, viedli v 19. storočí k etnizácii milletov a formovaniu bulharského, srbského, resp. gréckeho milletu (Karavaltchev & Pavlov 2011). Srbská pravoslávna cirkev zároveň predstavovala prakticky jedinú srbskú národnú a samosprávnú inštitúciu, hoci zároveň prostredníctvom nej Osmanská ríša ovládala srbské obyvateľstvo. To prispelo k silnej identifikácii srbského nacionalizmu s pravoslávím, pričom náboženská identifikácia zohrávala významnejšiu rolu ako jazyková blízkosť. Stúpenci okcidentalizácie Srbska, akým bol napr. vojvodinský filozof a lingvista Dositej Obradović, boli marginalizovaní. Naopak, vymedzovanie sa pravoslávnej cirkvi voči katolicizmu, resp. Západu, ako aj jej snaha získať dominantné postavenie v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov (neskôr Juhosláviu) po prvej svetovej vojne prispeli k posilneniu úlohy katolíckej cirkvi pri formovaní národnej identity Chorvátov (Zenderowski 2012, s. 140-170).

Nacionalizmus, v ktorom sa výrazným identifikačným znakom stala práve náboženská príslušnosť, bola však v tomto regióne v kontraste s nacionalizmom albánskym, ktorý vychádzal z konfesijného rozštiepenia albánskeho obyvateľstva na moslimov, veriacich rímskokatolíckej a pravoslávnej cirkvi. Pre albánske elity sa tak zásadným faktorom národnej integrácie a politickej mobilizácie stal jazyk ako nástroj prekonávania náboženských a regionálnych identít (Duijzings 2000, s. 158). Dokonca v počiatočných štádiách formovania albánskej národnej identity a budovania albánskej nezávislej štátnosti reprezentácia islamu, aj napriek jeho dominantnému postaveniu v porovnaní s ostatnými náboženstvami (v roku 1928 sa k nemu hlásilo 70 percent obyvateľstva), bol vnímaný ako dedičstvo Osmanskej ríše, asociovaný s obdobím „degradácie a letargie“ albánskeho národa. Zásadou albánskeho nacionalizmu sa tak stala výzva: „Nepozerajte sa na kostoly a mešity, lebo náboženstvom Albáncov je albanizmus“ (Hysa 2008, s. 339-341). Rešpektovanie hraníc, vytvorených systémom tzv. milletov, by mohlo viesť k integrácii albánskeho hovorivého obyvateľstva podľa konfesijných štiepení medzi pravoslávnych Grékov, resp. moslimských Turkov.

Podobne na základe náboženských charakteristík sa konštruujú aj rozdiely medzi Írmi a Angličanmi. Pravoslávie je asociované s národnou identitou Rusov, Bulharov, Grékov a i., kým islam je stereotypizovaný ako súčasť napr. tureckej identity (Rychlík 2008, s. 305).

V plnej miere sa konfesiónálny princíp uplatňoval v rámci politiky etnicity v Bosne a Hercegovine od začiatku 70. rokov 20. storočia. Ak dovtedy bolo tamajšie slovanské moslimské obyvateľstvo identifikované na základe svojho pôvodu buď ako islamizovaní Srbi alebo islamizovaní Chorváti alebo sa počas sčítania obyvateľstva nehlásili k žiadnej národnosti, disponovali počas existencie medzivojnovnej Juhoslávie vlastnou politickou reprezentáciou – Juhoslovanskou moslimskou organizáciou a vo väčšine sa nehlásili ani k srbským, ani k chorvátskym stranám. Juhoslovanský štát akceptoval iba ich identitu ako náboženskej skupiny, pričom najmä v srbskom prostredí boli vnímaní ako pozostatok osmanskej nadvlády. Moslimská identita sa však neobmedzovala iba na región Bosny a Hercegoviny, slovanské moslimské obyvateľstvo obýva aj územie tzv. Sandžaku na pohraničí Srbska a Čiernej Hory a čiastočne aj územie Kosova. Moslimské obyvateľstvo prechádzalo rýchlymi sekularizačnými procesmi, aj keď sa neintegrovalo ani do srbského, ani do chorvátskeho etnika. V komunistickej Juhoslávii sa republiková identita rozvíjala veľmi nedostatočne, Bosna a Hercegovina bola „viac-menej považovaná za zázemie republík Srbsko a Chorvátsko“ (Höpken 1998, Busuladžić 2010, s. 214). Ešte aj po druhej svetovej vojne sa uvedené obyvateľstvo v prevažnej miere (viac než 90 percent) označovalo za „národnostne neurčitých Juhoslovánov“. Modernizačné procesy a materiálny vzostup viedol k etnizácii uvedenej komunity, pričom prebiehala, analogicky ako v prípade obyvateľstva srbského alebo chorvátskeho, podľa náboženského kľúča. Tento faktor na konci 60. rokov 20. storočia akceptovala aj Liga komunistov Bosny a Hercegoviny a ohlásila vytvorenie nového štátotvorného národa republiky, ktorý dostal pomenovanie Moslimovia. Juhoslovanská komunistická moc tak fakticky uznala významnú úlohu náboženstva v procese konštruovania národných identít nielen v prípade bosnianskych Moslimov, ale aj Srbov a Chorvátov. Na federálnej úrovni existencia nového štátotvorného národa Juhoslávie bola potvrdená Ústavou SFRJ z roku 1974. Práve ich pozícia národnostne neidentifikovaného obyvateľstva, ktoré po roku 1968 získalo práve vďaka politike komunistickej Juhoslávie štatút národa, viedla k tomu, že juhoslovanský komunistický establishment ich vnímal ako zárodok budúceho „socialistického juhoslovanského národa“, ktorý mal vzniknúť spojením tradičných národov (Busuladžić 2010, s. 215). Rast nacionalizácie a popularity náboženstva na sklonku komunistického režimu zasiahol aj uvedenú komunitu, vymedzujúcu sa voči svojim susedom – Srbom a Chorvátom. Zároveň si medzi juhoslovanskými etnickými Moslimami začalo získavať silné pozície panislamské hnutie reprezentované o. i. neskorším prvým prezidentom Bosny a Hercegoviny Alijom Izetbegovićom, na druhej strane naďalej práve bosnianske moslimské obyvateľstvo výrazne podporovalo ideu zachovania Juhoslávie. Pod vplyvom rastu srbského a chorvátskeho nacionalizmu

v samotnej Bosne však aj politická reprezentácia Moslimov podporila myšlienku nezávislosti republiky (Bougarel 2003, s. 100-114). Etnické konflikty v Juhoslávii, ktoré zastihli aj samotnú Bosnu a Hercegovinu, nakoniec prispeli k tomu, že sa príslušníci moslimského etnika najvýraznejšie identifikovali s novovzniknutým štátom a v roku 1993 Kongres bosniackych intelektuálov schválil nový názov etnika – Bosniaci (Bošnjaci), ktorý sa však líši od pojmu Bosanac (Bosnian), označujúceho všetkých obyvateľov Bosny a Hercegoviny (Busuladžić 2010, s. 216). Nové etnonymum zdôrazňuje nárok na krajinu, v ktorej súčasní Bošnjaci predstavujú najsilnejšiu zložku obyvateľstva, zároveň však oslabuje ich väzby s ostatným slovanským moslimským obyvateľstvom v bývalej Juhoslávii. Časť z nich, napr. v Sandžaku, zotrúva pri etnonyme Moslim (pozri podrobnejšie Dimitrova 2001). Zároveň však nové etnonymum znamená symbolické oddelenie konfesionalnej a etnickej identity bosniackych „Moslimov“ (Marko 2000; Höpken 1998), aj keď náboženstvo zostáva naďalej výrazným identifikačným znakom bošnjačkej národnej identity, podobne ako v prípade Srbov alebo Chorvátov.

Náboženské štiepenia zohrávajú významnú rolu napr. v prípade tzv. Pomákov, t. j. náboženskej skupiny slovansky hovoriaceho islamizovaného obyvateľstva, žijúcej najmä v Bulharsku a čiastočne aj v Macedónsku a Grécku. Náboženská odlišnosť od väčšiny bulharského obyvateľstva a zdôrazňovanie úlohy pravoslávneho kresťanstva pri konštruovaní identity súčasného bulharského národa spôsobuje, že sa tzv. Pomáci (niektorí príslušníci uvedenej komunity toto exonymum odmietajú) vyčleňujú ako dištinktívna etnická skupina aj napriek tomu, že hovoria identickými bulharskými dialektmi ako kresťanskí Bulhari v regiónoch, ktoré obývajú (Eminov 2007; Georgieva 2009).

Náboženská identita bola dôležitým faktorom pri konštruovaní národnej identity napr. v prípade Poliakov v pruskom a neskôr nemeckom zábore do roku 1918, osobitne počas protikatolíckeho tzv. Kulturkampfu v 70. a 80. rokoch 19. storočia, keď protestantizmus bol definovaný ako nemecké národné náboženstvo. Obavy kancelára Otto von Bismarcka z katolíckej cirkvi pritom neboli motivované výlučne nacionálne, snahou o germanizáciu poľského obyvateľstva na území Pruska, ale aj kancelárovým presvedčením, že katolícka cirkev predstavuje prekážku modernizácie krajiny a rastom podpory opozičnej katolícky orientovanej strany Centrum. Zároveň sa v neskorších rokoch nemecká vláda usilovala o germanizáciu samotnej katolíckej cirkvi, keď počas vlády kancelára Bernard von Bülowa bolo zlikvidované vyučovanie náboženstva v poľskom jazyku (Paszkievicz 2010).

Katolicizmus zohrával významnú úlohu pri konštruovaní poľskej identity. Korene prepojenia poľskej štátnej, resp. národnej identity s katolicizmom možno sledovať od obdobia 17. storočia. Dovtedajšiu ideu nábožensky tolerantného, multikonfesijného a multietnického poľsko-litovského spoločenstva, tzv. Republiky Oboch Národov, narušila vojna s pravoslávnyim kozáctvom na Ukrajine a s Ruskom, ale aj s protestantským Švédskom. Dôsledkom týchto konfliktov sa stala identifikácia poľského štátu s katolíckym náboženstvom (Davies 2003, s. 307). Protireformácia teda prispela k „indigenizácii katolicizmu“, kým protestan-

tizmus začal byť vnímaný poľskými elitami ako „cudzie“ a „nové“ náboženstvo. V tejto súvislosti G. Zubrzycki pripomína vyhlásenie kancelára Jerzyho Ossolińskiego na rokovaní Sejmu v roku 1648 na adresu protestantov: „Vaše náboženstvo je prisťahovalectvom z cudziny, ale katolícka viera bola akoby paňou vo svojom dome“ (Zubrzycki 2014, s. 63). Vojny s Osmanskou ríšou a úloha Poľska pri porážke jej vojsk pri Viedni v roku 1683 prispela k formulovaniu štátnej idey Poľska ako „predsunutej bašty kresťanstva“ – *antemurale christianitis* (Kosman 2011, s. 162) proti barbarom z Východu. Pod pojmom kresťanstvo sa chápalo kresťanstvo západné.

Po troch deleniach Poľska za účasti Rakúska, Pruska a Ruska, ktoré v roku 1795 znamenali zánik poľskej štátnosti, sa hnutie za obnovu Poľska orientovalo výrazne na myšlienky francúzskej revolúcie. Predpokladala obnovenie štátnosti na princípe občianskom, naznačenom ešte v záverečnom štádiu existencie poľského štátu, keď sa súčasťou poľského „politického národa“, resp. skôr protonároda, stalo vďaka Ústave 3. mája z roku 1791 aj meštianstvo. Poľský odboj sa výrazne orientoval na Francúzsko ako politického spojenca i na obnovenie Poľska cestou povstania. Zároveň cirkevná hierarchia sa v danom období orientovala na zblížovanie s mocnosťami, ktoré ovládli Poľsko, v snahe vyhnúť sa represáliám a udržať dovtedajšie pozície katolíckej cirkvi. Podobne aj pápežská kúria sa orientovala na spoluprácu s Rakúskom a Ruskom, keďže jej prioritným záujmom bolo zabrániť vypuknutiu nových revolúcií a napr. pozícia poľského primasa zostala neobsadená až do obnovenia poľskej štátnosti (Davies 2003, s. 308-309; Křen 2006, s. 95).

V tom istom čase však prebiehal proces etnizácie poľského národa. Súčasťou politického spoločenstva sa popri šľachte v čoraz väčšej miere stávalo meštianstvo a roľníctvo, pričom historické lojality konštruované na základe niekdajšej štátnej príslušnosti k Poľsku, resp. k poľsko-litovskému súštátiu prechádzali postupnou eróziou v súvislosti s modernizačnými procesmi a narastajúcimi ambíciami Ukrajincov, Litovcov a Bielorusov. Na druhej strane nemecké obyvateľstvo niekdajších poľských území sa viac identifikovalo s nemeckým národom a štátom, než so zaniknutým, resp. projektovaným Poľskom. Otázky jazyka a náboženskej príslušnosti, najmä vo vzťahu k Nemecku a Rusku, sa teda stali kľúčovými faktormi formovania moderného poľského nacionalizmu. Na rozdiel napr. od nacionalizmu nemeckého, resp. ruského sa poľský nacionalizmus mohol opierať iba o spomienku na zaniknutú štátnosť a o želanie časti elít dosiahnuť jej obnovenie. Zároveň vzhľadom na absenciu štátnosti idea poľského národa bola ideou dobrovoľného spoločenstva, ktorého najvýznamnejšou oporou sa stávala cirkev. Ako poukazuje G. Zubrzycki, významnú rolu pri katolicizácii poľskej identity zohrávali mesianistické predstavy poľských intelektuálov v polovici 19. storočia o Poľsku ako „Kristovi národov“, pričom zmyslom poľských dejín a obnovenia poľského štátu mala byť záchrana ľudstva pred diabolskými vládcami. Uvedenú naráciu šírila práve katolícka cirkev prostredníctvom náboženských obradov. Cirkev sa tak stala platformou vytvárania a budovania pocitu spolupatričnosti a príslušnosti k poľskému národu (Zubrzycki 2014, s. 71-72).

Neskôr, v čase industriálnej modernizácie, sa cirkev zapájala do verejného života prostredníctvom organizovania katolíckeho odborového hnutia, vzdelávania a charitatívnej činnosti. Podieľala sa aj na organizovaní poľského politického života, napr. podporou Kresťansko-roľníckej strany v rakúskom zábore (t. j. v Haliči, ktorej súčasným názvom je Malopoľsko), Kresťanskodemokratického hnutia v pruskom zábore alebo Asociácie kresťanských robotníkov v časti Poľska zabranej Ruskom (Davies 2003, s. 308 – 310). Nacionalizácia katolíckej cirkvi sa prejavovala obzvlášť na etnických poľsko-nemeckých hraniciach, ale aj na východných územiach niekdajšieho poľsko-litovského štátu, keď napr. v Bielorusku bola rímskokatolícka cirkev označovaná za „poľskú vieru“, kým cirkev pravoslávna za vieru „ruskú“ (Marušiak 2005, s. 153).

Koncepciu prelínania náboženskej a národnej identity si osvojila predovšetkým konzervatívna časť poľských elít, reprezentovaná napr. lídrom národnodemokratického tábora Romanom Dmowským. Tieto sily mali významný vplyv na formovaní druhej poľskej republiky, najmä v jej prvých rokoch (1918-1926). Podľa predstáv R. Dmowského katolicizmus nie je „iba doplnením poľskosti, resp. jej určitým zafarbením, ale spočíva v jej podstate, do značnej miery predstavuje jej podstatu“. Ako poukazuje G. Zubrzycki, katolicizmus bol povýšený na „jediný pravdivý a prirodzený prejav poľskosti“, keďže práve katolícki Poliáci sa mali stať kryštalizačným jadrom formovania nového poľského štátu ako štátu národného, ale s početným zastúpením národnostných i náboženských menšín (Zubrzycki 2014, s. 78-81).

Zároveň sa však značná časť poľského obyvateľstva, žijúceho v Tešínskom Sliezsku, ktoré je v súčasnosti rozdelené medzi Poľsko a Českú republiku, hlási k evanjelickému náboženstvu augsburského vyznania a dokonca evanjelik Jerzy Buzek bol v rokoch 1997 – 2001 premiérom Poľskej republiky za koalíciu konzervatívnych a liberálnych strán Volebnej akcie Solidarita a Demokratickej únie. V multietnickej tzv. druhej Poľskej republike (1918 – 1939), v ktorej približne 30 percent obyvateľstva predstavovali etnické a do značnej miery aj nekatolícke menšiny, bola reálna pozícia katolíckej cirkvi nutne slabšia ako v neskorších rokoch, keď sa Poľsko stalo národnostne takmer jednotným štátom. Na druhej strane Ústava Poľskej republiky z roku 1921 deklarovala slobodu vierovyznania a autonómiu cirkví, zároveň však v článku č. 114 garantovala nadradené postavenie rímskokatolíckej cirkvi ako „náboženstvu prevažnej väčšiny národa“, z čoho jej vyplývalo „nadradené postavenie medzi rovnoprávnymi vyznaniami“, katolicizmus však nezískal postavenie štátneho náboženstva. Katolícka cirkev sa riadila vlastnými pravidlami a vzťahy medzi štátom a cirkvou mala podľa toho istého článku ústavy určovať zmluva so Svätou stolicou, podliehajúca schváleniu dolnej komory parlamentu (Sejmu). Podľa článku č. 115 však vnútorné predpisy ostatných náboženských menšín mohol štát zamietnuť, pokiaľ by boli v rozpore s poľskými zákonmi (Konštytucja RP 1921). Morálna autorita katolíckej cirkvi sa v Poľsku výrazne zvýšila počas druhej svetovej vojny, keď predstavovala zázemie protinacistického odboja, ako aj počas komunizmu, keď práve na pôde cir-

kevných inštitúcií bolo možné rozvíjať nezávislé občianske, kultúrne a dokonca aj politické aktivity. Cirkev tak vytvárala duchovné, materiálne i organizačné zázemie pre opozíciu (Zubrzycki 2001, s. 639). V krízových momentoch komunistického režimu v Poľsku pôsobila katolícka cirkev ako sprostredkovateľ dialógu medzi opozíciou a komunistickou mocou, symbolickým uznaním jej úlohy bola účasť jej predstaviteľov na rokovaníach tzv. Okrúhleho stola v roku 1989 (podrobnejšie pozri Paczkowski 2000; Garlicki 2004). Hoci rímskokatolícka cirkev zostáva vplyvnou nátlakovou skupinou, ovplyvňujúcou prijímanie politických rozhodnutí, po roku 1989 stereotyp, formulovaný klerikálnou nacionalistickou pravicou, podľa ktorej „skutočným Poliakom“ je iba Poliak – katolík, prechádza eróziou. Ukázalo to referendum o Ústave Poľskej republiky z roku 1997, t. j. počas vlády postkomunistického Spojenectva demokratickej ľavice a agrárnej Poľskej ľudovej strany. Hoci pravicové strany kritizovali text preambuly, ktorý podľa nej nedostatočne zvyrazňoval úlohu katolíckej cirkvi, potrebu chrániť ľudský život od počatia, ako aj ďalšie ustanovenia, napr. týkajúce sa údajne nedostatočnej ochrany práv rodičov, v referende za ústavu hlasovalo 52,71 percenta zúčastnených voličov (Dudek 2002, s. 442). Ústava Poľskej republiky z roku 1997 hovorí v preambule o občanoch „veriacich v Boha, ktorý je zdrojom pravdy, spravodlivosti, dobra a krásy, ako aj tých, ktorí nezdieľajú túto vieru a tieto univerzálne hodnoty odvodzujú z iných zdrojov“. Zároveň sa hlási ku „kresťanskému dedičstvu národa a univerzálnym ľudským hodnotám“ (Konštytucja RP 1997) vychádza teda z občianskeho princípu. Prieskum, realizovaný Inštitútom štatistiky katolíckej cirkvi potvrdzuje, že v roku 2013 podiel „dominicanos“, t. j. pravidelných účastníkov nedelňných bohoslužieb, prvý raz od roku 1980 klesol na úroveň 39,1 percenta (ISKK 2013). Časť konzervatívnych síl a katolíckeho episkopátu naďalej presadzujú etno-náboženskú definíciu poľského národa, hoci po neúspechu vládnej koalície kresťanských, nacionalistických a populistických strán v rokoch 2005 -2007 sa ich pozície oslabili. Uvedené faktory spôsobili, že pôvodne náboženské symboly, ako napr. kríž, sa v Poľsku stali atribútmi nacionalistického, či dokonca stranícko-politického diskurzu. Popri náboženskej hodnote predstavujú aj hodnotu kultúrnu, Takýto argument odznieval v reakcii na neúspešnú snahu ľavicovo-liberálneho poslanca poľského Sejmu Janusza Palikota o odstránenie kríža z rokovacej siene parlamentu. Náboženské symboly sa teda sekularizovali, stali sa súčasťou národnej identity (Zubrzycki 2014, s. 20).

Faktor regionálnej identity a odlišného historického vývoja jednotlivých regiónov, v spojení s vedomím kultúrnych odlišností v podobe špecifického jazyka, resp. dialektu, sa v Poľsku prejavujú v dvoch regiónoch – v Kašubsku (časť Pomoranska juhozápadne od mesta Gdansk, historicky na etnickom a politickom poľsko-nemeckom pohraničí) a v Sliezske, v ktorom sa prelínali ambície štyroch nacionalizmov – nemeckého, poľského, českého a napokon aj projektu samostatného sliezskeho národa.

Kašubi používajú samostatný jazyk, ktorý vychádza z miestnych dialektov a značne sa odlišuje od spisovnej poľštiny. Poľský geograf Jan Mordawski odha-

doval v roku 2004 počet Kašubov, resp. obyvateľov s aspoň čiastočne kašubským pôvodom, na 567 tisíc, t. j. 33 percent celkového počtu obyvateľov Pomoranského vojvodstva. Uvedené kultúrne odlišnosti však neznamenali, že by Kašubovia, resp. predstavitelia ich kultúrnych a politických elít odmietali poľskú identitu, zároveň sa však usilovali o zachovanie osobitného regionálneho a kultúrneho povedomia, vrátane jazyka. Zároveň však od 19. storočia bola kašubská identita vnímaná ako komplementárna s poľskou identitou, pričom poľský národ bol vnímaný ako „kultúrne a politicky nadradené spoločenstvo“. Kašubskí lídri sa teda podieľali na aktivitách poľského národného hnutia v rámci Pruska, resp. Nemeckej ríše. Integrujúcim faktorom v tomto prípade nebola ani tak jazyková blízkosť, ale blízkosť náboženská. Kašubovia evanjelického vierovyznania sa asimilovali s okolitým nemeckým obyvateľstvom podstatne rýchlejšie ako Kašubovia, ktorých s poľským etnikom spájalo aj spoločné katolícke náboženstvo. Práve tým sa vymedzovali nielen voči nemeckému obyvateľstvu Pomoranska s prevládajúcim evanjelickým vierovyznaním, ale aj voči úradom pruského štátu s dominantným postavením evanjelikov. Sčítanie obyvateľstva v roku 2002 potvrdilo komplementaritu poľskej a kašubskej identity, keďže ku kašubskej národnosti sa prihlásilo 5 062 obyvateľov, ale 52 600, teda viac než desaťnásobok Kašubov sa prihlásilo k používaniu kašubčiny v domácnosti. Poľský jazyk sa používa paralelne s kašubským, kašubská komunita je teda bilingválna. Poľská legislatíva neuznáva Kašubov ako samostatnú národnosť, príslušné zákony upravujúce práva národnostných menšín o nich hovoria ako o „obyvateľstve, používajúcom kašubský jazyk“, s čím sa však stotožňuje aj značná časť kašubského obyvateľstva (Modrzejewski, 2013).

Odlišným prípadom je poľské Sliezsko, s ohľadom na významnú ekonomickú pozíciu tohto priemyselno-banického regiónu, jeho osobitnú históriu, špecifický dialekt a dvojazyčný poľsko-nemecký charakter až do konca druhej svetovej vojny. Uvedené faktory spôsobili, že projekt osobitnej národnej identity má na Sliezsku silnejšiu tradíciu, aj keď v prostredí miestneho obyvateľstva nie je dominantný. K osobitnej sliezskej národnosti sa v roku 2002 prihlásilo 173 tis. ľudí (Dziennik Ustaw 2005; Modrzejewski, 2011, s. 3). Na rozdiel od roku 2002 však v roku 2011 získali občania Poľska možnosť prihlásiť sa pri sčítaní obyvateľstva k viacerým etnickým identitám. Vtedy sa k sliezskej národnosti prihlásilo viac než 800 tis. ľudí, z toho 362 tis. ľudí ju uviedlo ako jedinú, čo však takisto predstavuje menšinu obyvateľstva regiónu. Ďalších 415 tis. ľudí sa zároveň prihlásilo k sliezskej a k poľskej národnosti, na prvom mieste sliezsku národnosť uviedlo 418 tis. obyvateľov. Rast sympatií k sliezskej národnosti údajne vyvolali vyjadrenia predsedu opozičnej strany Právo a spravodlivosť Jarosława Kaczyńskiego, podľa ktorého sliezska opcia je maskovanou nemeckou opciou. K sliezskej národnosti sa pravdepodobne prihlásila aj časť občanov, ktorá v roku 2002 uviedla pri sčítaní nemeckú národnosť. Jej zastúpenie pokleslo zo 153 tis. na 109 tis. osôb (Gazeta Wyborcza, 23. 3. 2012).. Sliezska menšina by teda mohla byť považovaná za najväčšiu menšinu v Poľsku, jej existenciu však poľská legislatíva neumožňuje. Podobne na rozdiel od kašubčiny,

poľská legislatíva neuznáva ani existenciu samostatného sliezskeho jazyka, o kodifikáciu ktorého sa sliezske hnutie usiluje. Na rozdiel od Kašubov však sliezske hnutie od roku 1991 disponuje vlastnou politickou reprezentáciou v podobe Hnutia autonómie Sliezska, ktoré je členom Európskej slobodnej aliancie, združujúcej menšinové a separatistické subjekty. V Sliezskej vojvodstve toto hnutie v roku 2010 získalo vo voľbách do regionálneho zastupiteľstva (sejmiku) 8,5 percenta hlasov, t. j. tri mandáty, o štyri roky neskôr o jeden mandát viac z celkového počtu 38 poslancov. V susednom Opolskom vojvodstve, ktoré je súčasťou historického Horného Sliezska, je podpora hnutia ešte slabšia, ani v Sliezskej vojvodstve však nemá podporu väčšiny obyvateľstva (Państwowa Komisja Wyborcza 2010, 2014). Je však zaujímavé, že aktivisti Hnutia autonómie Sliezska v minulosti kandidovali do Sejmu RP na listinách viacerých politických strán zastupujúcich poľskú väčšinu.

Hnutie autonómie Sliezska vo svojej agende používa argumenty historické, najmä však existenciu autonómneho Sliezskeho snemu v rokoch 1920-1939 zriadeného s cieľom zohľadniť špecifický etnický charakter regiónu (vysoký podiel nemeckého obyvateľstva, silná regionálna identita) a odlišný charakter jeho historického vývoja pred vznikom nezávislého Poľska v roku 1918. Ďalším historickým argumentom je diskriminácia autochtónneho obyvateľstva poľskými úradmi po druhej svetovej vojne. Napokon však sliezske hnutie argumentuje aj ekonomickou situáciou tohto regiónu, ktorý sa v dôsledku postkomunistickej transformácie dostal do závažných štrukturálnych problémov spojených s útlmom baníctva (Ruch Autonomii Śląska – oficiálna webová stránka).

Zmeny nastali aj v prostredí kašubskej menšiny. V roku 2011 sa ku kašubskej národnosti prihlásilo 228 tis. osôb. Výlučne ku kašubskej národnosti sa prihlásilo 16 tis. ľudí, na prvé miesto popri iných alternatívach ju zaradilo ďalších 17 tis. občanov. Časť politickej reprezentácie Slezanov a Kašubov sa dožaduje uznania oboch skupín za etnické menšiny, ďalšia časť kašubských elít však tento krok odmieta, pretože nepochybňuje paralelnú kašubsko-poľskú identitu (Gazeta Wyborcza, 23. 3. 2012).

Príklad Slovenska poukazuje na to, že v procese nacionalizácie môžu významnú rolu zohrávať náboženské menšiny, ktorých príslušníci sú v mnohých prípadoch nútení vyvíjať v záujme svojho sebaapresadenia väčšiu aktivitu ako príslušníci väčšiny. Po jazykovej dohode medzi predstaviteľmi slovenských katolíkov a evanjelikov sa význam náboženskej otázky v národnom hnutí oslabil, hoci náboženstvo ako deliaca čiara zostalo. Na zásadných iniciatívach, ako bolo Memorandum národa slovenského alebo vytvorenie Matice slovenskej, sa paralelne podieľali predstavitelia katolíkov aj evanjelikov.

Podobným prípadom môže byť situácia protestantizmu v Česku. Hoci v dôsledku rekatolizácie po tridsaťročnej vojne príslušníci protestantských denominácií predstavujú v Česku menšinu obyvateľstva (porovn. Štefánek 1945), český nacionalistický historický naratív sa koncentroval okolo protestantskej tradície stelesňovanej dedičstvom husitského hnutia a stavovských bojov na začiatku 17. storočia. Hoci na konci 19. storočia podiel príslušníkov protestantských cirkví v Česku dosahoval iba 15 percent, k husitskej tradícii sa hlási-

li nielen najvýznamnejší českí nacionalistickí politici a ideológovia, ako napr. František Palacký, ktorý bol sám protestant, ale z katolíckej cirkvi v roku 1880 manifestačne prestúpil do Reformovanej kresťanskej cirkvi (t. j. ku kalvínom) napr. Tomáš G. Masaryk. Príklon českej politiky k protestantskej tradícii teda nebol podmienený náboženskou situáciou v českých krajinách, ako skôr snahou vymedziť sa voči politike katolíckej habsburskej dynastie. Pritom v rámci Predlitavska mala katolícka cirkev špeciálne postavenie.

Antikatolícke resentimenty posilňoval počiatočný negatívny postoj pápeža Piusa X. k novovzniknutej Československej republike, prejavujúci sa aj v neochote prispôbiť hranice cirkevných provincií novej štátoprávnej realite. Po odmietnutí nacionálno-modernizačných požiadaviek časti českého katolíckeho duchovenstva z roku 1919 (zriadenie československého patriarchátu, vytvorenie farných rád, voliteľnosť cirkevných úradov, zdobrovoľnenie celibátu a povolenie češtiny ako liturgického jazyka) nastal v katolíckej cirkvi rozkol a časť veriacich a kňazov založila v roku 1920 Československú cirkev, ktorá sa od roku 1971 nazýva Československá cirkev husitská. Táto cirkev mala v 20. storočí silnejšie pozície najmä v českých krajinách, po druhej svetovej vojne a po roku 1989 sa jej vplyv oslabil. Na to, že nacionálne aspekty zohrávali primárnu úlohu v procese jej vzniku, poukazoval už v roku 1920 český konzervatívny historik Josef Pekař: „...pretože sme urobili revolúciu politickú, urobíme aj cirkevno-náboženskú. (...) Už sa to nedá vykladať inak, než že celá myšlienka prichádza zvonku, nie zvnútra, z povrchno pochopenej príležitosti, nie z hlboko cítenej a zažitej potreby vnútornej“ (Pekař 1920). Napriek rozkolu v katolíckej cirkvi a tomu, že politická reprezentácia ČSR združená okolo Tomáša G. Masaryka sa hlásila k naratívu, podľa ktorého existovala kontinuita medzi husitizmom, reformáciou a modernou demokraciou, si však rímskokatolícka cirkev udržala väčšinové postavenie v českej a československej spoločnosti (Rychlík 2008, s. 296). Podobne ako v prípade Poľska, príklon k protestantskej tradícii je príkladom sekularizácie pôvodne náboženského diskurzu, ktorý sa stal atribútom diskurzu nacionalistického.

Hoci nacionalizujúca štátna ideológia komunistického Československa vystupovala proti náboženstvu ako takému, husitská tradícia bola v oboch častiach niekdajšieho spoločného štátu vyzdvihoaná ako predchodkyňa komunistického hnutia. Neskôr sa v rokoch 1949 – 1951 o nacionalizáciu rímskokatolíckej cirkvi formou kampane tzv. Katolíckej akcie⁴ a o jej odštiepenie sa od Svätej stolice neúspešne pokúšal komunistický režim. Zámer vybudovať tzv. národnú cirkev, prezentovaný najmä v roku 1949, však sledoval predovšetkým získanie duchovenstva a veriacich na stranu komunistickej moci (Kmeť 2000, s. 103-120; Pešek & Barnovský 1997, s. 61-86). O určitej zmene náboženskej paradigmy českej politiky vo vzťahu k cirkvám možno hovoriť po roku 1989, keď sa československý prezident Václav Havel bezprostredne po svojom zvolení na post hlavy štátu zú-

4 Názov hnutia komunisti vedome prevzali z názvu hnutia mobilizácie laikov v rámci rímskokatolíckej cirkvi, vyhláseného pápežom Levom XIII. z roku 1890. Pozri napr. Karaba 2010, s. 45.

časťnil svätej omše Te deum v pražskej katedrále sv. Víta a osobne inicioval oficiálnu návštevu pápeža Jána Pavla II. v Československu.

Z hľadiska konštruovania českej národnej identity v súčasnosti dôležitejšiu rolu ako náboženstvo zohrávajú špecifické regionálne identity. Spomedzi troch historických krajín, z ktorých Česko pozostáva (Čechy, Morava a Sliezske), si udržala osobitnú identitu najmä Morava, čo sa prejavovalo aj v slabšej podpore českého nacionalistického projektu v období pred vznikom ČSR. Ešte v 19. storočí sa jazyk miestneho obyvateľstva označoval ako moravský, resp. „jazyk prirodzený na Morave“ alebo v konfrontácii s nemčinou, prevládajúcou na južných hraniciach regiónu a v mestách ako slovanský. Moravský jazyk sa vnímal aj ako príbuzný slovenčine, hoci v neskoršom období sa aj na Morave presadila dominantná česká kultúrna a jazyková identita (Šustek 1998). Pokusy o pričlenenie juhovýchodnej Moravy k Slovensku sa objavovali aj v roku 1939 v súvislosti s okupáciou Čiech a Moravy nacistickým Nemeckom (pozri napr. Mezihorák 1997; Pasák 1999). Moravská a sliezska regionálna identita bola potlačená po nastolení komunistického mocenského monopolu, keď bola v roku 1949 zrušená Moravskosliezska krajina ako administratívna jednotka. Na krátky čas diskusia o priznaní osobitného teritoriálneho a politického štatútu Morave a Sliezske ožila v roku 1968 počas pokusu o liberalizáciu komunistického režimu (podrobnejšie pozri Jičínský 1990).

V roku 1991 sa k moravskej národnosti prihlásilo 1 362 tis. osôb, t. j. až 13,2 percent obyvateľstva ČR. Po rozklade moravistických politických zoskupení, ktoré sa po roku 1996 už nedostali do Poslaneckej snemovne Parlamentu ČR, síce počet občanov, hlásiacich sa k moravskej národnosti, zaznamenal prudký pokles (380 474 osôb, t. j. 3,7 percenta všetkého obyvateľstva ČR), v roku 2011 sa počas sčítania obyvateľstva k moravskej národnosti prihlásilo 522 474 osôb, t. j. 6,7 percent všetkého obyvateľstva ČR. Hoci Moravania ako etnická menšina, resp. menšinový národ v ČR oficiálne uznaní nie sú, počet obyvateľov, identifikujúcich sa ako Moravania, je vyšší, ako počet ľudí, hlásiacich sa k slovenskej národnosti (Sčítaní 2011). Ich podiel teda stúpol, preto možno konštatovať, že „moravská otázka“ je v českej spoločnosti latentne prítomná. Moravská identita je silná osobitne v Brne a v južných regiónoch Moravy, ale ani v samotnej historickej Morave sa však k moravskej národnosti nehlási väčšina obyvateľstva. Občasne sa objavujú aj správy o projekte samostatného moravského jazyka (Zemanová 2008).

Hoci Český štatistický úrad de facto existenciu moravského jazyka uznal tým, že ho v sčítacích hárkoch uviedol ako samostatný jazyk, ku ktorému sa mohli občania prihlásiť ako ku svojmu materinskému, k moravčine sa prihlásilo iba 108 469 respondentov, t. j. podstatne menej ako tých, ktorí sa prihlásili k moravskej národnosti (Obyvateľstvo 2012, s. 356). V českej spoločnosti pretrváva aj samostatná sliezska identita, idea samostatnej sliezskej národnosti má však marginálny charakter, osobitne po demografických zmenách na Sliezske po druhej svetovej vojne (odsun nemeckého obyvateľstva, prílev prisťahovalcov zo všetkých regiónov bývalého Československa a pod.).

Ústava Českej republiky z roku 1992 definuje „demos“ ako politický národ, vymedzený jednak vzťahom k tradícii českej štátnosti, jednak teritoriálne, obývaním troch historických krajín – Čiech, Moravy a Sliezska. Vyhyba sa definovaniu etnickej alebo jazykovej identity obyvateľstva, ktoré však vystupujú ako implicitný predpoklad. Pokusy o zakotvenie postavenia českého jazyka ako jazyka úradného alebo štátneho sa nestretli s úspechom (ČNR 1992). Ústava ČR nevytvára na konštitucionálnej úrovni priestor pre uznanie alebo rozvoj skupinovej, resp. národnej identity (Rosenfeld 2005). Ústava ČR reflektuje subjektivitu historických regiónov jedine vo svojej preambule a následne v obyčajnom zákone je identita Moravy prítomná v tzv. veľkom štátnom znaku. Podobne regionálna subjektivita absentuje v ďalších zákonoch, vrátane Ústavného zákona o územnom členení ČR. Jazykový charakter českého nacionalizmu je však po roku 1990 konfrontovaný s diskusiou o moravskej, resp. sliezskej identite, ktoré presahujú rámec regionálnych identít.

Súčasťou historického naratívu maďarského nacionalizmu je zas tradícia protihabsburských povstaní vedených kalvínskymi sedmohradskými kniežatami v 17. a na začiatku 18. storočia, hoci väčšina etnických Maďarov sa hlási k rímskokatolíckemu vierovyznaniu. Národné hnutie malo dominantnú pozíciu práve v protestantskom prostredí. Významní lídri maďarskej revolúcie v roku 1848, napr. Lajos Kossuth bol členom evanjelickej cirkvi augsburského vyznania, podobne ako Sándor Petőfi. Symbolický význam má, že uhorská Deklarácia nezávislosti, t. j. vypovedanie štátneho zväzku s habsburskou monarchiou, bola vyhlásená 13. apríla 1849 v kalvínskej kostole v Debrecíne (Irmanová 2009, s. 462). Uhorské ľavicové strany, ktoré sa hlásili k dedičstvu kossuthovskej revolúcie a odmietali negociácie s cisárskou formou žiadostí (resp. adresy), ale naopak presadzovali revolučné riešenie otázky postavenia Uhorska, t. j. formou rezolúcie (memoranda), mali zase silné zázemie predovšetkým v kalvínskom prostredí. Patril medzi nich aj neskorší uhorský premiér Kálmán Tisza. Z hľadiska regionálnych a kultúrnych štiepení osobitnú skupinu v maďarskom etniku predstavujú sedmohradskí Sikulovia, žijúci v rumunských župách Hargita, Covasna a Mureș, ktorí sa však zároveň definujú ako integrálna súčasť maďarského národa (Bárdi & Fedinec & Szarka 2011).

Špecifickými prípadmi v Európe, kde cirkev predstavuje natolko významný atribút národnej identity, že jej postavenie je kodifikované aj v ústavách, sú Grécko a Arménsko. V Grécku je postavenie pravoslávnej cirkvi ako „prevládajúceho náboženstva“ krajiny, jej vnútorná hierarchia, autokefálne postavenie i vzťah k patriarchátu Veľkej cirkvi Kristovej v Konstantinopole definované v druhej hlave ústavy (The Constitution of Greece 2008). V Arménsku čl. 8.1. ústavy síce zakotvuje zásadu oddelenia štátu a cirkvi a princíp náboženskej slobody, ale zároveň konštatuje, že štát „uznáva výlučné historické poslanie Arménskej apoštolskej svätej cirkvi ako národnej cirkvi, v duchovnom živote, rozvoji národnej kultúry a zachovaní národnej identity národa Arménska (The Constitution of the Republic of Armenia 1995). Náboženstvo sa tak inštrumentalizuje ako ná-

stroj budovania politického spoločenstva, stáva sa teda atribútom a mocenským nástrojom svetskej moci, prinajmenšom v rovine symbolickej.

Faktory ako jazyk a náboženstvo, ale aj vzťah k určitému územiu, teda slúžia nielen ako faktory „národnej integrácie“, ale aj ako faktory budovania hraníc vo vnútri „predstavovaných“ spoločenstiev. Nacionalizmus definuje nielen to, kto je do konštruovaného spoločenstva zahrnutý, ale aj to, kto je z neho rozličnými spôsobmi vyčleňovaný. Klasickým príkladom budovania mentálnych hraníc vo vnútri spoločnosti a vyčleňovania bol vzťah mnohých nacionalistických síl k židovskému obyvateľstvu, ktoré sa v strednej Európe od väčšinovej spoločnosti odlišovalo nielen náboženstvom, ale aj používaním osobitného jazyka jidiš. Antisemitizmus, motivovaný nábožensky, resp. sociálne, t. j. zdôrazňovaním údajnej odlišnej sociálnej štruktúry židovského obyvateľstva a po druhej svetovej vojne aj rasovo, predstavoval v 19. a 20. storočí úspešný nástroj politickej mobilizácie. Dialo sa tak aj napriek tomu, že od 19. storočia sa v jeho radoch objavovali popri tendenciách budovania osobitnej židovskej identity aj tendencie k asimilácii s väčšinovým prostredím. Rakúsko-Uhorsko neuznávalo Židov ako osobitnú národnosť, novovzniknuté štáty ako napr. Poľsko alebo Československo umožnili pri sčítaní obyvateľstva prihlásiť sa nielen k židovskému náboženstvu, ale aj národnosti, o.i. s cieľom oslabiť početnosť nemeckých, resp. maďarských menšín.

Historické faktory, ako napr. dlhodobá odlišná štátna príslušnosť časti príslušníkov „štátneho národa“ a ich odlišná národná, resp. štátna identita, sa takisto môžu stať príčinou diskriminácie rozličného druhu až dokonca exklúzie z pôvodného etnika. Tak napr. obyvateľstvo Hlučínska, t. j. časti Sliezska, ktorá bola do roku 1920 súčasťou nemeckého Sliezska, síce používalo „moravské dialekty“ a od nemeckého obyvateľstva Sliezska sa líšili katolíckym náboženstvom, ale identifikovali sa s nemeckým štátom. Nútenú čechizáciu, napr. v podobe zrušenia škôl s nemeckým vyučovacím jazykom, vnímala väčšina hlučínskych „Moravcov“, resp. „Prajzákov“ (ako sami seba označovali) ako prejav diskriminácie. Hoci k nemeckej národnosti sa v tomto regióne počas sčítania obyvateľstva v roku 1930 prihlásilo iba 7,5 percenta obyvateľov, v parlamentných voľbách v roku 1935 volilo 73,3 percenta tamojších voličov nemecké nacionalistické strany, najmä pronacistickú Sudetonemeckú stranu (Myška et al. 1995; Unger nedatované). Po pripojení k Nemecku v dôsledku Mníchovskej dohody (1938) sa tamojší obyvatelia masovo prihlásili k nemeckej národnosti (Chocholatý Gröger 2012).

Objektom diskriminácie bolo o. i. aj slovanské autochtónne obyvateľstvo západných oblastí Poľska, ktoré boli do roku 1945 súčasťou Nemecka. V dôsledku toho, že jeho príslušníkom neboli poskytnuté občianske práva a boli vystavení šikanovaniu zo strany štátnej administratívy (nebolo im priznané občianstvo, doklady, resp. majetok), mnohí z nich sa usilovali o umožnenie emigrácie do Nemecka, čo sa podarilo napr. Severným Slovincom, t. j. Kašubom evanjelického vierovyznania, žijúcim v okolí Łeby a mnohým ďalším. Celkovo počas destalinizácie v rokoch 1956 – 1959 odišlo z Poľska do Nemecka približne 250 tis. ľudí, ktorí sa prihlásili k nemeckej národnosti (Kacprzak 2011, s. 164).

Podobne historické faktory ovplyvňovali, resp. doposiaľ ovplyvňujú, vzťah obyvateľstva Zakarpatska k ukrajinskej štátnosti. Obyvateľstvo tohto územia bolo možné ešte po prvej svetovej vojne označiť za etnicky nevyhranené, pričom o jeho národnostnú mobilizáciu súperili politické elity troch orientácií – veľkoruskej, rusínskej a ukrajinskej. Hoci časť ukrajinskej reprezentácie považovala východoslovanské obyvateľstvo, žijúce v Uhorsku, za súčasť ukrajinského etnika, jeho identifikáciu s Ukrajincami komplikoval odlišný historický vývoj v porovnaní s Haličou, ktorá bola súčasťou Predlitavska, t. j. rakúskej časti habsburskej monarchie, od ktorej bolo uvedené územie navyše oddelené prirodzenou bariérou v podobe karpatského masívu (Duleba 2005, s. 112). Ruské národné rady, ustanovené v novembri 1918 v Starej Lubovni a v Chuste, boli orientované ukrajinsky, ďalšia Ruská národná rada v Prešove a Uhorurská národná rada v Užhorode sa orientovali veľkorusky, v prípade užhorodskej rady sa orientovali na zachovanie Uhorska. Naopak, Americká národná rada Rusínov na čele s Hryhoryjom Žatkovičom podporovala rusínsku a československú orientáciu. Dominantným jazykom používaným v oficiálnom styku v Zakarpatsku a na severovýchodnom Slovensku pritom bola ruština.

Po vytvorení autonómnej Podkarpatskej Rusi v roku 1938 ešte v rámci Československa v regionálnych elitách získali dominantné postavenie stúpenci ukrajinskej orientácie na čele s predsedom vlády Augustinom Vološynom a následne sa zmenil aj názov provincie na Karpatskú Ukrajinu (Bojko & Gonč 1997, s. 117-130). Pod týmto názvom súčasné Zakarpatsko krátkodobo existovalo ako samostatný štát po rozbití Česko-Slovenska v dňoch 14.-18. marca 1939, keď kapitulovali posledné zvyšky proukrajinských jednotiek, tzv. Siče. Počas maďarskej dominancie v rokoch 1939 – 1944 bol v školstve a v úradnom styku používaný najmä ruský jazyk a miestne obyvateľstvo bolo označované ako Uhro-Rusi (Zakarpattia 2010, s. 208-211). Po druhej svetovej vojne nastúpila ukrajinizácia obyvateľstva Zakarpatska pod vládou ZSSR, ale aj v Československu, kde však ukrajinské, resp. rusínske obyvateľstvo severovýchodného Slovenska podliehalo rýchlej asimilácii. Jeho značná časť odmietala ukrajinskú identitu a po roku 1989 sa opätovne prihlásila k rusínskej orientácii.

Hoci v decembri 1991 počas referenda o nezávislosti Ukrajiny zároveň 78 percent zúčastnených obyvateľov Zakarpatska podporilo požiadavku autonómie v rámci Ukrajiny, ich požiadavka nebola ukrajinskými úradmi akceptovaná. V Zakarpatsku, s čiastočnou podporou Ruskej federácie, vyvíjali činnosť stúpenci rusínskeho separatizmu (Duleba 2005, s. 115). Pri sčítaní obyvateľstva v roku 2002 sa v Zakarpatskej oblasti k rusínskej národnosti prihlásilo približne 10 tis. obyvateľov regiónu, t. j. menej než jedno percento všetkého obyvateľstva aj napriek mobilizačnej kampani predstaviteľov rusínskeho hnutia, podľa ktorých sa k Rusínom hlási v Zakarpatsku až 150 tis. obyvateľov. Rusínska národnosť bola oficiálne uznaná Zakarpatskou oblastnou radou v roku 2007, ale ústredná vláda Ukrajiny doposiaľ neuznáva Rusínov ako samostatné etnikum (Zakarpattia 2010, s. 512).

Náboženstvo, resp. cirkvi, teda často figurujú ako indikátory národných identít, ale aj ako inštitúcie, ktoré proces formovania národných identít podporovali a predstavovali jeho zázemie. Na druhej strane, ako ukazuje príklad Československej cirkvi (v súčasnosti Československej cirkvi husitskej), novovznikajúce nacionalizujúce štáty prejavujú v niektorých prípadoch snahu dostať pod svoju kontrolu dominantné alebo v danom štáte početne zastúpené cirkvi, pokiaľ sa ich vedenie nachádza v zahraničí. Je to napríklad situácia Ukrajiny. Popri gréckokatolíckej cirkvi, pôsobiacej najmä v západných oblastiach, ktoré boli do druhej svetovej vojny súčasťou Poľska (resp. v minulosti Rakúsko-Uhorska), predstavujúcej zázemie ukrajinského nacionalizmu, väčšinu obyvateľstva Ukrajiny predstavujú pravoslávni veriaci.

V roku 1990 získala pravoslávna cirkev na Ukrajine obmedzenú autonómiu a hoci zostala podriadená patriarchovi moskovskému a celej Rusi, začala sa označovať ako Ukrajinská pravoslávna cirkev. Po vytvorení nezávislej Ukrajiny v roku 1991 však nastal rozkol v tejto cirkvi a vyčlenila sa z nej Ukrajinská pravoslávna cirkev Kyjevského patriarchátu (UPC-KP), ktorá deklarovala úplnú nezávislosť od Moskovského patriarchátu. Ukrajinská cirkev Kyjevského patriarchátu však doposiaľ nebola uznaná ostatnými kanonickými pravoslávnymi cirkvami, ani Ukrajinskou pravoslávnou cirkvou Moskovského patriarchátu (UPC-MP), ako legálne vytvorená cirkev. Obe hlavné pravoslávne cirkvi tak na Ukrajine súperia o veriacich a o politický vplyv v štáte. UPC-MP argumentuje kontrolou väčšiny farností (12,430 communities; UPC-KP disponovala v roku 2012 4 482 farnosťami a ďalšia Ukrajinská autokefálna pravoslávna cirkev 1 208 farnosťami). UPC-KP argumentuje vyšším počtom veriacich, odvolávajúc sa na prieskumy verejnej mienky. Podľa prieskumu realizovaného Ukrajinským demokratickým kruhom sa vo februári 2009 malo k UPC-KP hlásiť 39 percent respondentov a 24 percent k UPC-MP. Postoj k uvedeným cirkvám je súčasťou agendy politického zápasu. Tak napr. Viktor Janukovyč počas svojho pôsobenia v úrade prezidenta Ukrajiny udržiaval bližšie kontakty s UPC-MP, ktorej veriaci a do značnej miery aj oficiálni predstavitelia podporujú zblížovanie Ukrajiny s Ruskom a v bohoslužbách používajú ruský jazyk (Haran & Zdioruk 2012). Príkladom procesu nacionalizácie cirkví však je aj rozhodnutie metropolitu Ukrajinskej gréckokatolíckej cirkvi kardinála Lubomyra Husara z roku 2005 presunúť svoje sídlo z Lvova do Kyjeva (Ukrainian Weekly 2005). Na druhej strane, v podmienkach východného Slovenska, sa veriaci gréckokatolíckej cirkvi hlásili prevažne k rusínskej, resp. slovenskej národnosti a slovackizačné tendencie sa v nej posilnili po roku 1950, keď táto cirkev bola násilne likvidovaná. Tento trend sa preukázal počas snáh o jej obnovenie v druhej polovici 60. rokov 20. storočia, keď sa ich iniciátori dožadovali konania bohoslužieb v slovenskom jazyku, resp. rozdelenia pravoslávnej prešovskej eparchie na prešovské (rusínske) a trebišovské (slovenské) biskupstvo (Konečný 1999, s. 151).

Výrazne politický charakter má aj konflikt medzi Srbskou pravoslávnou cirkvou a lokálnymi pravoslávnymi cirkvami v Macedónsku a Čiernej Hore, ktoré sa dožadujú priznania autokefálie, t. j. uznania ako nezávislej cirkvi, pri-

čom macedónska cirkev sa dožaduje organizačnej samostatnosti už od konca 50. rokov 20. storočia. Srbská pravoslávna cirkev tento proces blokuje, čo je v symbolickej rovine vnímané ako spochybnenie uznania oboch národov (Zdravkovski & Morrison 2014, s. 240, 241). Tento cieľ je podporovaný aj politickými elitami. Tak napr. prezident Macedónska Branko Crvenkovski v roku 2007 vyhlásil: „Naša cirkev by nebola macedónska v pravom zmysle slova, ak by nemala rovnaký osud ako všetko, čo nosí prívlastok „macedónsky“ – národ, jazyk, identita, kultúra ... nikto nemôže „vymyslieť“ národ alebo cirkev. Možno vymyslieť niečo, čo neexistuje a existenciu nášho macedónskeho národa, štátu a cirkvi nemôžu vidieť iba tie štáty, ktoré majú oči zatvorené“ (Risteski 2007). Uznanie samostatnosti cirkvi teda v prípade štátov Západného Balkánu symbolizuje aj uznanie samostatnosti národa a štátu. V strednej a východnej Európe teda jazyk, ale aj náboženstvo predstavujú predmet pozornosti iniciátorov nacionalistických diskurzov nielen ako prostriedok nacionalizácie, ale aj ako jej predmet.

Úloha jazyka, náboženstva alebo odlišných podmienok historického vývoja teda môže vytvárať symbolické a mentálne hranice medzi jednotlivými komunitami, ktoré sa stávajú významnými prekážkami ich nacionalizácie. Otázka konštruovania národnej identity však nemusí vytvárať bariéry iba medzi väčšinou a menšinou, resp. medzi centrom a perifériou, resp. v prípade populácií, žijúcich v pohraničných oblastiach, ale môže vyústiť do rozkolu aj v radoch samotného väčšinového obyvateľstva. V prípade Rakúska po prvej svetovej vojne sa takýto konflikt odohrával medzi stúpenkami pangermánskej a rakúskej idey, v prípade Slovákov počas prvej ČSR to bol spor medzi stúpenkami idey „čechoslovakizmu“, t. j. koncepcie etnickej a kultúrnej jednoty Čechov a Slovákov a podporovateľmi politiky „autonomizmu“, ktorí sa nazdávali, že Slováci predstavujú osobitný národ. V modifikovanej podobe tento spor ožil po roku 1990, keď sa v parlamentných voľbách v roku 1992 najvýznamnejšou politickou cleavage stal spor medzi stúpenkami zachovania ČSFR a podporovateľmi nezávislej slovenskej štátnosti, resp. transformácie československej federácie na voľnejšie usporiadanie.

V rámci Česko-Slovenska po roku 1989 však spor o rozdelenie štátu bol výsledkom iného konfliktu. Bola ním diskusia medzi stúpenkami posilnenia československej federácie, či dokonca obnovenia unitárnej štátnosti, ktorí mali silné pozície najmä v Českej republike, vychádzajúci z originality suverenity ČSFR a stúpenkami reformy existujúceho štátoprávneho usporiadania na základe pôvodnosti suverenity republík, odôvodňujúci svoje nároky požiadavkou rovnoprávnosti postavenia Slovenska v spoločnom štáte. Ich pozície boli silnejšie na Slovensku. Tento spor aj s ohľadom na nechotu ku kompromisu, keďže veľká časť českej spoločnosti považovala za naplnenie českej štátnosti práve československý štát, vyústil do kontrolovaného negociovaného rozpadu československej štátnosti (Weiss 2013, s. 380-396).

Ukrajinskú i bieloruskú spoločnosť zas rozdeľuje konflikt medzi stúpenkami idey „ruského sveta“, podľa ktorých východní Slovania predstavujú spoločné kul-

túrne, politické a civilizačné spoločenstvo, uznávajúce dominanciu Ruska, opierajúce sa o i. aj o pravoslávnu cirkev a stúpenkami nacionalizmu, orientovaného na budovanie nezávislej štátnosti, zblížovania so západnou civilizáciou a na také etnokultúrne charakteristiky, ktoré Ukrajincov, resp. Bielorusov odlišujú od Rusov⁵. Otázky národnej identity zohrávajú významnú rolu aj v podmienkach nezávislého Moldavska, kde na jednej strane súperia prevažne komunistické, resp. postkomunistické sily, presadzujúce osobitnú moldavskú identitu, t. j. tvrdiace, že Moldavia predstavujú samostatné etnikum, používajúce vlastný jazyk, a sily, podporujúce zblížovanie a potenciálne aj integráciu krajiny s Rumunskom, ktorého bolo Moldavsko súčasťou v rokoch 1918-1940. Podobný identitárny konflikt v spoločnostiach spôsobuje časté politické krízy a destabilizáciu. S ohľadom na absenciu konsenzu v otázke definovania nositeľa suverenity, t. j. demosu a teda aj charakteru štátu, resp. jeho hraníc, môže vyústiť aj do likvidácie demokratického zriadenia.

Zároveň však uvedené príklady konštruovaných hraníc medzi „národmi“, resp. vo vnútri existujúcich spoločenstiev poukazujú na to, že prakticky nie je možné stanoviť objektívne identifikačné znaky, ktoré by určili, aké spoločenstvo možno považovať za „národ“ a aké nie. Rozlišovacie faktory ako napr. jazyk, náboženstvo, územie, resp. odlišný historický vývoj, môžu v rozličných prípadoch a v rozličných historických kontextoch vytvárať predpoklady pre formovanie samostatných „národov“, v iných prípadoch i výrazné kultúrne či historické rozdiely nemusia byť prekážkou existencie spoločnej identity. Zároveň spomínané „hranice“ môžu jednotliví aktéri politických procesov interpretovať rozlične, v závislosti od percepcie „druhých“, resp. menšiny vo vnútri vytvoreného, resp. projektovaného nacionalizujúceho štátu a takisto môžu rozlične definovať ich priestupnosť. Percepcia vonkajších i vnútorných hraníc projektovaných národných spoločenstiev sa môže v rozličných etapách historického vývoja a za rozličných okolností v závislosti od lokálnej situácie meniť, a to aj v rámci toho istého spoločenstva. Dôležitým faktorom politiky sebaurčenia, ba dokonca primárnou podmienkou, je navyše samotné uznanie etnickej odlišnosti menšinového obyvateľstva nielen samotnými príslušníkmi jednotlivých etník, ale aj vládou štátu, v ktorom dané etnikum, resp. menšina žije.

1.4. Jeden jazyk – viac národov?

V dôsledku odlišného historického vývoja môže jeden spoločný jazyk zdieľať viacero národov. Týka sa to jednak už spomínaného ruského jazyka, ale aj viacerých iných jazykov v Európe, napr. rumunčiny, ktorá je považovaná za „národný“ jazyk Rumunov aj Moldavanov. Na rozdiel od ruštiny, v ktorej sa zatiaľ regionálne varianty neuplatnili v oficiálnej, resp. písomnej podobe, takéto jazyky môžu mať pluricentrický charakter. Typickým príkladom je situácia nemčiny, ktorá je

5 O spore medzi tzv. maloruskou ideou, podporujúcou zblížovanie Ukrajiny s Ruskom a okcidentalisticky interpretovanou ukrajinskou ideou pozri napr. Riabczuk 2002; Riabčuk 2003.

komunikačným jazykom Nemcov, Rakúšanov a nemecky hovoriacich Švajčiarov, pričom práve v posledných dvoch menovaných štátoch sa používajú jej regionálne varianty. Podobným príkladom môže byť angličtina, ktorá je rodným a úradným jazykom obyvateľov viacerých štátov, v ktorých sa vyvíjajú jej regionálne varianty. Popri britskej angličtine si osobitnú pozíciu získala tzv. americká angličtina, t. j. variant používaný v USA.

1.5. Srbochorvátčina v kontexte idey juhoslavizmu

Iným príkladom pluricentrického jazyka (Kordić 2009, s. 210) je konštrukcia srbochorvátskeho jazyka ako spoločného jazyka kodifikovaného v roku 1850 na základe tzv. Viedenskej literárnej dohody pre niekoľko „kultúrnych“, resp. politických národov. Viedenskej dohody sa zúčastnili zástupcovia srbských, chorvátskych a slovinských literátov, ale neskôr Slovinci začali používať vlastný jazyk. Zároveň však tvorcovia nového jazyka uznali existenciu jeho regionálnych variantov (západného, t. j. chorvátskeho a východného, t. j. srbského) i používanie dvoch písiem – latinky a cyriliky. Kolokviálne sa však aj naďalej hovorilo o existencii chorvátskeho, resp. srbského jazyka. S novým spoločným jazykom podstatnej časti južných Slovanov sa stotožnila aj nezávislá Čierna Hora, pričom veľká časť jej obyvateľstva sa považovala, resp. doposiaľ považuje za Srbov. Popri jazyku sa však kritériom rozlíšenia medzi Srbmi a Chorvátmi stalo náboženstvo a používané písmo. Tak bolo možné identifikovať Chorvátov ako „v skutočnosti“ katolíckych Srbov, resp. Srbov ako „v skutočnosti“ pravoslávnych Chorvátov. Na druhej strane moslimské obyvateľstvo Bosny a Hercegoviny nebolo uznávané ako osobitné etnikum, ale ako islamizovaní Srbi, resp. Chorváti až do konca 60. rokov 20. storočia. Na rozdiel od nemčiny, ktorá sa ako pluricentrický jazyk konštituovala už pred nástupom moderného nacionalizmu, vznik pluricentrickej srbochorvátčiny je produktom nacionalistickej idey.

Idea jazykovej a kultúrnej jednoty južných Slovanov bola pritom staršia a vychádzala z politického projektu „ilyrizmu“. Ilýrske hnutie, ktorého hlavným ideológom proklamované v 30. rokoch 19. storočia Ljudevitom Gajom, vychádzalo z idey spoločného pôvodu južnoslovanských národov s perspektívou ich štátneho zjednotenia. Uvedený projekt mal podporu najmä medzi chorvátskymi intelektuálmi, ale čiastočne aj v srbskom a slovinskom prostredí. Výrazom tejto idey bolo zriadenie spoločného, tzv. trojjediného kráľovstva Chorvátska, Dalmácie a Slavónska na čele s bánom (zástupcom panovníka) Josipom Jelačićom počas revolučných vystúpení v habsburskej monarchii v júni 1848. Jeho inaugurácia v Záhrebe prebehla za účasti patriarchu rakúskych Srbov Josipa Rajačića, súčasťou obradu boli katolícke a pravoslávne bohoslužby a Jelačić prisahal na vernosť „národu jednej krvi a dvojitej viery“ (Glenny 2003, s. 51). Ilýrske hnutie bolo v čase svojho vzniku podporované rakúskym kancelárom Klemensom W. L. Metternichom v zápase proti maďarským separatistickým ambíciám, keďže uhorský štátoprávny program zahŕňal aj niekdajšie „trojjediné kráľovstvo“ Chorvátska,

Slavónska a Dalmácie. Ilýrske hnutie v duchu myšlienok Ljudevita Gaja zahŕňalo územie obývané južnoslovanskými etnikami, t. j. neskoršiu Juhosláviu a Bulharsko, zostalo však iba v rovine intelektuálnych aspirácií, nie konkrétneho politického programu. Na druhej strane politické elity Srbska požiadavky na rozšírenie svojho štátu formulovali opatrne v snahe vyhnúť sa konfliktu so susedným Rakúskom a sústreďovali sa skôr na očakávané povstanie v Bosne a Hercegovine, než na povstanie vojvodinských Srbov, ktorí podporili chorvátske aspirácie (Glenny 2003, s. 53-54). Vyústením politiky srbsko-chorvátskeho zblížovania sa stalo podpísanie tzv. Viedenskej jazykovej dohody zástupcami srbských, chorvátskych a slovinských intelektuálov v roku 1850, na základe ktorých bol kodifikovaný spoločný srbochorvátsky jazyk (hoci neskôr Slovinci uprednostnili vlastný jazyk), ktorého autorom pravopisu bol srbský folklorista a jazykovedec Vuk Karadžić. Táto dohoda predpokladala existenciu dvoch variantov jedného spisovného jazyka a používanie dvoch písiem.

Neskoršie rozhodnutie rakúskej moci zabezpečiť stabilitu habsburskej monarchie prostredníctvom spolupráce s maďarskými politickými elitami spôsobilo porážku ilyrizmu práve v čase, keď prekonával štádium intelektuálneho záujmu a vstupoval do štádia politizácie. Šance na vytvorenie spoločného južnoslovanského útvaru v rámci habsburskej monarchie dodatočne zmarilo rakúsko-maďarské vyrovnanie a vytvorenie dualistického Rakúsko-Uhorska v roku 1867. Partikularistické tendencie medzi južnými Slovanmi posilnila tzv. Nagodba, garantujúca vlastný parlament (Sabor) a teritoriálnu autonómiu Trojjedinému kráľovstvu chorvátsko-slavónsko-dalmátskemu⁶ v oblasti verejnej správy, súdnictva a vzdelávacieho systému. Uvedený systém je označovaný ako „subdualizmus“ (Křen 2005). Ekonomická situácia, súvisiaca s dominanciou nemeckých a maďarských statkárov, používanie maďarčiny vo viacerých štátnych inštitúciách (napr. na železničiach) i politické represie zo strany uhorskej štátnej moci však vyvolávali nespokojnosť s dosiahnutým modelom politickej autonómie (Glenny 2003, s. 208-216). Ako však poukazuje Dennison Rusinow, za svoj neskorší úspech v podobe transformácie do ideológie juhoslavizmu vďačí tomu, že si ju osvojili a adaptovali do „pôvodne a filozoficky konkurenčných národných ideí a nacionalistických programov“ nadväzujúcich na „protonacionálne“ chorvátske, srbské a slovinské identity (Rusinow 2003, s. 13).

Politický projekt juhoslavizmu sa začal výraznejšie presadzovať až v období bezprostredne pred prvou svetovou vojnou. Impulzom bola okupácia (1878) a neskoršia anexia Bosny a Hercegoviny Rakúsko-Uhorskom (1908), pričom o toto územie s početným srbským obyvateľstvom malo záujem Srbsko. Teritoriálne ambície srbských nacionalistických politikov sa však týkali aj Chorvátska, osídleného početnou srbskou menšinou v regióne tzv. Vojenskej hranice a uhorskej Vojvodiny. O posilnenie vplyvu v Bosne a Hercegovine, resp. o jej ovládnutie a začlenenie do budúceho chorvátskeho štátu mala záujem aj časť chorvátskych

6 Tak znel oficiálny názov tohto útvaru, hoci Dalmácia zostávala súčasťou rakúskej časti monarchie, tzv. Predlitavska.

politických elít, reprezentovaných najmä menšinovou Stranou práva, založenou v roku 1861 Ante Starčevićom a Eugenom Kvaternikom. V srbskej zahraničnej politike, ako aj v politickom programe Srbov žijúcich v Rakúsko-Uhorsku, súperili dva politické programy: veľkosrbský, orientovaný na integráciu rozsiahlych území obývaných Srbmi bez zohľadnenia prítomnosti národnostných menšín a juhoslovanský. Ako upozorňuje Rusinow, v praxi oba programy boli nerozlíšiteľné (Rusinow 2003, s. 21-24). Značná časť chorvátskej politickej reprezentácie (Chorvátska roľnícka strana, sociálni demokrati) sa orientovala na spoluprácu južných Slovanov v rámci Rakúsko-Uhorska pri uznaní ich národnej svojbytnosti, v prostredí Slovincov, ktorých reprezentácia sa dlhodobo orientovala primárne na kultúrne alebo kultúrno-politické práva, t. j. na demokratizáciu vnútorných pomerov v Predlitavsku, sa idea juhoslavizmu, chápaného ako idea kultúrnej a politickej jednoty, resp. spolupráce južnoslovanských národov, začala výraznejšie uplatňovať až v predvečer druhej svetovej vojny, čo bolo výrazom nespokojnosti mladšej generácie slovinských politikov s možnosťami realizovať svoje ambície v rámci Rakúsko-Uhorska. Skupina mladých slovinských intelektuálov sa v roku 1913 dokonca prihlásila k programu „integrálneho juhoslavizmu“, ktorý hovoril o Srboch, Chorvátach a Slovincoch ako o „kompaktnej lingvistickej a etnickej skupine s podobnými ekonomickými podmienkami, neoddeliteľne spojenou spoločným osudom na spoločnom území“ (Rusinow 2003, s. 25). V chorvátskom a slovinskom prostredí, menej už v srbskom, bola teda idea juhoslavizmu ponímaná ako komplementárna vo vzťahu k vlastným národným identitám alebo predstavovali ich alternatívu. Časť srbskej politickej reprezentácie však vnímala projekt Juhoslávie ako rozšírenie dovtedajšieho Srbského kráľovstva, t. j. ako aplikáciu skoršieho veľkosrbského programu. Na druhej strane z hľadiska chorvátskych a slovinských elít bol projekt samostatného juhoslovanského štátu pragmatickým riešením v kontexte narastajúcich konfliktov s talianskym, nemeckým a maďarským nacionalizmom. Tento postoj potvrdila aj neskoršia nespokojnosť chorvátskej politickej reprezentácie s postavením Chorvátska v rámci unitárnej Juhoslávie (do roku 1929 nazývanej Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov). „Chorvátska otázka“ sa stala permanentným destabilizačným faktorom počas existencie „prvej Juhoslávie“ a konflikt medzi dvoma najsilnejšími etnicko-politickými reprezentáciami eskaloval počas druhej svetovej vojny, keď sa na väčšine územia Chorvátska a Bosny a Hercegoviny vytvoril prohitlerovský Nezávislý chorvátsky štát na čele s predstaviteľom extrémistického hnutia „ustašovcov“ Ante Pavelićom. Počas druhej svetovej vojny prebiehala na území Juhoslávie občianska vojna a jej súčasťou bolo etnicky motivované násilie, s osobitnou intenzitou na území Chorvátska a Bosny a Hercegoviny, kde sa jeho terčom stalo miestne srbské a židovské obyvateľstvo.

Napokon však skúsenosť z protifašistického odboja, v ktorom sa (napr. v partizánskych jednotkách maršala Josipa Broza Tita, politika chorvátsko-slovinského pôvodu) angažovali aj mnohí príslušníci nesrbských národov, prispela k rehabilitácii juhoslovanskej idey. Len čiastočne sa podarilo oslabiť etno-politický konflikt po

obnovení Juhoslávie ako federácie, zloženej z „národných“, resp. nacionalizujúcich republík po druhej svetovej vojne. Komunistický režim na čele s Josipom Brozom-Titom sa usiloval o dosiahnutie vyváženého podielu jednotlivých národností na správe vecí verejných, o budovanie ekonomickej solidarity, ale podporoval aj formovanie spoločnej juhoslovanskej štátnej identity na báze marxistickej ideológie „bratstva a jednoty“. V rámci federatívneho usporiadania boli uznané národné a štátoprávne ambície menšinových etník Chorvátov, Slovincov, Macedóncov, tzv. Muslimov a kosovských Albáncov a bola zavrhnutá politika asimilácie. Osobitne po liberalizácii politických pomerov v 60. rokoch začal v Juhoslávii narastať na jednej strane ekonomicke motivovaný nacionalizmus v bohatších a prosperujúcich republikách Chorvátsko a Slovinsko, odmietajúci prerozdelenie finančných prostriedkov v prospech zaostalejších republík. Ústavná diskusia, ktorá sa začala v roku 1967 a vyústila do prijatia nových ústav federácie a zväzových republík v roku 1974, opustila model Juhoslávie ako štátu založenom na „bratstve a jednote“ južných Slovanov, ale definovala ju ako ideologický projekt. Charakter tohto modelu vystihuje vyjadrenie juhoslovanskeho komunistického politika slovinského pôvodu Edvarda Kardelja z roku 1969, podľa ktorého je Juhoslávia „samosprávnym spoločenstvom pracujúceho ľudu, národov a národností“ (Jović 2003, s. 180).

Na druhej strane národný a slovanský koncept Juhoslávie nebol opustený v plnej miere, v dôsledku čoho nebol prevažne Albáncami obývanému Kosovu udelený štatút samostatnej zväzovej republiky. Významným prameňom legitimity Juhoslávie bol zároveň existujúci model „samosprávneho socializmu“, ktorý sa odlišoval od sovietskej verzie komunizmu a medziblokový štatút Juhoslávie ako zakladateľskej krajiny Hnutia nezúčastnených.

Časť srbských politických elít kritizovala existujúce štátoprávne usporiadanie, ktoré podľa nich oslabilo pozíciu Srbska a srbského etnika ako najpočetnejšieho. Nespokojnosť sa týkala postavenia Srbov v Chorvátsku a v Bosne a Hercegovine, ale aj ústavy v roku 1974, ktorá ako výsledok kompromisu posilnila právomoci tzv. pokrajín, t. j. etnicky zmiešaných autonómnych útvarov Kosova (s dominanciou albánskeho obyvateľstva) a Vojvodiny (s početným zastúpením Maďarov, Slovákov, Rusínov a iných etník) vo vnútri Srbska, ktoré sa približovali postaveniu republík (napr. z hľadiska zastúpenia v Prezídiu SFRJ ako kolektívnej hlave štátu).

Nacionalizmus sa tak vďaka posilneniu republikových a „pokrajinských“ inštitúcií stal silnejším mobilizačným nástrojom ako juhoslavizmus, hoci Kardeljova koncepcia predpokladala aj vytvorenie supranacionálnej juhoslovanskej identity. Počnúc sčítaním obyvateľstva v roku 1971 bola formálne uznaná etnická kategória „Juhoslovanov“ ako samostatnej národnosti. Mohli sa k nej prihlásiť občania, ktorí sa neidentifikovali so žiadnou z oficiálne uznávaných národností, resp. žijúci v regiónoch, v ktorých lokálna a regionálna identita bola silnejšia ako identita národná. Počas sčítania obyvateľstva v roku 1971 sa k juhoslovanskej národnosti prihlásilo 1 percento obyvateľstva (t. j. 273 077 osôb), o desať rokov neskôr ich bolo už 5 percent (t. j. 1 216 400 osôb). Paradoxne, podiel „Juhoslovanov“ v Srbsku bol najnižší spomedzi zväzových republík, naopak najvyšší bol

v etnicky zmiešaných republikách Chorvátsko a Bosna a Hercegovina. Pritom práve Srbi predstavovali najpočetnejšiu národnosť v Juhoslávii (36 percent obyvateľstva) a ich politická reprezentácia sa zasadzovala za centralizáciu federatívneho štátu (Gjidara 2001).

Jazyková konvergencia, ovplyvnená myšlienkami ilýrskeho hnutia, znamenala diskontinuitu v používaní dovtedajšej literárnej srbčiny ovplyvnenej cirkevnou slovančinou ruštinou), ako aj chorvátčiny, v ktorej bola pôvodná kajkavská verzia nahradená štokavskou (Mønnesland 1997). Zároveň však aj v prostredí južných Slovanov, osobitne v prípade Chorvátov, medzi sebou súperili tendencie partikularistické a unifikáčné. Tendencia unifikovať oba jazyky, resp. varianty jednotnej srbochorvátčiny, dominovali počas existencie jednotnej Juhoslávie (1918 – 1941) a po roku 1945. V roku 1954 bola pod nátlakom komunistickej moci prijatá tzv. Novosadská dohoda, na základe ktorej srbskí a chorvátski jazykovedci akceptovali tézu o jednotnom srbochorvátskom jazyku. V roku 1960 bol dokonca vypracovaný spoločný pravopis pre oba varianty tohto jazyka.

Počas kríz juhoslovanskej štátnosti sa však začali prejavovať partikularistické tendencie. Tak napr. počas existencie ustašovského Nezávislého chorvátskeho štátu (1941-1945) bol oficiálnym jazykom chorvátsky jazyk s etymologickým pravopisom, používaným pred kodifikáciou chorvátskeho jazyka Ljudevitom Gajom v roku 1830. Chorvátsko sa opakovane vrátilo k označovaniu svojho jazyka ako chorvátskeho po roku 1967, keď skupina 140 chorvátskych spisovateľov požadovala obnovenie tohto názvu. Nacionalistickú vlnu ukončil zásah centrálnej moci v roku 1971, keď bol zabavený náklad učebnice chorvátskeho pravopisu. Nová republiková ústava Chorvátska z roku 1974 však kodifikovala ako úradný jazyk „chorvátsky spisovný jazyk, štandardnú podobu ľudového jazyka, ktorý sa nazýva chorvátsky alebo srbský“ (Bartolić 2003). Uvedené ustanovenie označil Ústavný súd SFRJ na konci roku 1988 ako protiústavné, pretože názov jazyka poškodzuje práva srbského obyvateľstva Chorvátska, keďže nevyjadruje skutočnosť, že patrí aj Srbom. Snaha o implementáciu tohto rozhodnutia do legislatívnej praxe však vyústila do nárastu chorvátskeho nacionalizmu a mala podiel na urýchlení rozpadu Juhoslávie (Bagdasarov 2004), keďže bolo interpretované ako prejav národnostného útlaku. Na druhej strane však podobné argumenty o útlaku používali aj predstavitelia srbského nacionalizmu, ktorí sa pokúšali sformulovať alternatívu existujúcemu komunistickému režimu. Týka sa to napr. Memoranda Srbskej akadémie vied a umení (SANU) z roku 1986, ktoré popri kritike komunistického systému venovalo značnú pozornosť aj národnostným vzťahom vo federácii. Existujúce voľné federatívne usporiadanie označovalo za model inšpirovaný Josifom V. Stalinom, hovorilo však takisto o politickej a ekonomicko-sociálnej diskriminácii srbského obyvateľstva nielen v Kosove, ale aj v Chorvátsku (SANU Memorandum 1986).

Stúpenci „juhoslavizmu“, t. j. politickej doktríny jednoty juhoslovanských národov, eventuálne všetkých južných Slovanov, paralelne používali pojem srbochorvátsky, resp. chorvátskosrbský jazyk. Pojem srbochorvátčina bol záväzne

používaný aj v Srbsku. Ako ukazuje vývoj v Juhoslávii po druhej svetovej vojne, ani garantovaná a v každodennej praxi dodržiavaná rovnoprávnosť oboch jazykov, ale ani štátom podporovaná denacionalizácia, resp. nacionalizácia v prospech spoločnej juhoslovanskej identity, nezabránila partikularistickým a napokon aj otvorene separatistickým tendenciám.

V Bosne a Hercegovine sa pred rokom 1907 jazyk miestneho obyvateľstva označoval ako bosniantsky, potom bol oficiálne uznaný ako srbochorvátsky. Od roku 1974 začali miestni lingvisti hovoriť o lokálnom variante srbochorvátčiny. Nástupnícke štáty deklarovali po rozpade Juhoslávie ako oficiálne jazyky chorvátčinu (ústava z roku 1991, ktorá zároveň kodifikovala aj úzus výslovnosti – ijekavský variant), resp. srbčinu. Ústava Srbska, prijatá v roku 1990, v článku 8 ešte deklarovala ako úradný jazyk srbochorvátčinu písanú cyrilikou a latinkou. Jazykový zákon, prijatý o rok neskôr, však už pripustil v prípade používania srbského jazykového úzu používanie pojmu srbský jazyk. Ústava Zväzovej republiky Juhoslávie však už pojem srbochorvátskeho jazyka nepoznala, naopak, hovorila o „srbskom jazyku ekavskej a ijekavskej výslovnosti“, písaného cyrilikou, pričom zákon mal stanoviť používanie latinky. Postupne sa teda srbochorvátsky jazyk v dikcii ústavných dokumentov Srbska transformoval na srbský a rástol význam cyriliky. Tento proces zavŕšila Ústava Srbskej republiky z roku 2006, ktorá za úradný jazyk v Srbsku označila srbčinu a za písmo používané v úradnom styku cyriliku (Ustav RS 2006). Úradné používanie ďalších jazykov a písiem je upravované ďalšími zákonmi. V praxi však zostáva v Srbsku v platnosti karadžičovská verzia kodifikácie jazyka a pravopisu, vďaka čomu sa v bežnej praxi v Srbsku paralelne používa cyrilika i latinka, osobitne vo veľkých mestách a vo Vojvodine. Čiastočne možno v súvislosti s používaním písma hovoriť o politických implikáciách, keďže napr. tlačené periodiká, ktoré sa hlásia k liberálnym a ľavicovým myšlienkam, často používajú latinku (napr. denníky Danas a Blic), kým konzervatívne a nacionalistické periodiká, akým bol napr. v minulosti denník Politika, v tlačenej verzii používajú cyriliku.

Začiatkom 90. rokov sa začal v Bosne a Hercegovine formovať namiesto srbochorvátskeho jazyka, písaného cyrilikou a latinkou, ktorého administratívny štatút akceptovala aj ústava krajiny, samostatný bosniantsky jazyk. Jeho pravopis bol definitívne kodifikovaný v roku 1996. V súčasnosti sa teda v Bosne a Hercegovine používajú tri oficiálne jazyky – bosniantsky, srbský a chorvátsky. Republika Srpska ako osobitná entita Bosny a Hercegoviny definuje ako svoj úradný jazyk srbčinu, Federácia Bosna a Hercegovina bosniantsky a chorvátsky jazyk (Bugarski 2002, s. 111-123). V súvislosti s rozpadom mnohonárodnej Juhoslávie na národné štáty teda zanikol aj srbochorvátsky jazyk, ktorý ešte na konci 80. rokov integroval väčšinu obyvateľstva krajiny. Ranko Bugarski v tejto súvislosti hovorí o „administratívnej dezintegrácii“ (Bugarski 2002, s. 127), keďže uvedené kroky boli vyvolané predovšetkým zmenou štátoprávnej reality a menej každodennej jazykovej praxe.

Samostatný jazyk bol v roku 2007 deklarovaný ako úradný aj v Čiernej Hore. Republiková ústava z roku 1974 definovala ako úradný jazyk v Čiernej Hore „ije-

kavský“ variant srbochorvátčiny, písaný latinkou i cyrilikou, t. j. odlišujúci sa od ekavského variantu v Srbsku. Neskôr, začiatkom 90. rokov sa označoval ako srbský, čo bolo podmienené neúspechom čiernohorských nacionalistov, ktorí na začiatku 90. rokov mali v republike marginálne postavenie (Takuya 2015). Podľa názorov stúpcov čiernohorského nacionalizmu existencia samostatnej cirkvi a čiernohorského jazyka je podmienka existencie osobitného čiernohorského národa (Mønnesland 1997, s. 1111), zároveň však v Čiernej Hore a v Srbsku je existencia samostatného čiernohorského národa a aj jazyka spochybňovaná jeho označovaním za „falošný“, resp. „fiktívny“ národ, resp. jazyk. V roku 2009 bol však čiernohorský jazyk aj oficiálne kodifikovaný a na rozdiel od obdobia existencie komunistickej Juhoslávie, v ktorom sa na území Čiernej Hory paralelne používala cyrilika a latinka, v súčasnosti na území republiky narastá používanie latinky vo verejnom styku. Paradoxne však pri sčítaní obyvateľstva v rokoch 2003 a 2011 výrazne prevažovali používatelia srbského jazyka (63,49 %, resp. 42,88 %) nad používateľmi jazyka čiernohorského (21,96 %, resp. 26,97 %), hoci k čiernohorskej národnosti sa hlásilo v oboch sčítaniach približne 43,16, resp. 44,98 % populácie, kým k srbskej iba 31,99, resp. 28,73 % (Takuya 2015, s. 135).

Náboženstvo alebo používané písmo však mohli byť pri absencii, resp. nedostatočnej aplikovateľnosti jazykového kritéria, využívané aj ako prostriedok exklúzie z konštruovanej nacionálnej komunity, čo bol osobitne prípad chorvátskej protisrbsky orientovanej Strany práva. Iným kritériom v prospech vyčlenenia srbského obyvateľstva z chorvátskeho politického spoločenstva bolo jeho označenie za kultúrne príliš odlišné (primitívne a násilné) (Rusinow 2003, s. 20). Po jej rozpustení v roku 1929 agendu Strany práva prevzalo ustašovské hnutie a dôsledkom uplatňovania jeho ideológie v praxi boli rozsiahle masakry srbského a židovského obyvateľstva na území tzv. Nezávislého chorvátskeho štátu počas druhej svetovej vojny. Podobne náboženské rozdiely predstavovali významný indikátor počas vojen v Chorvátsku, Bosne a Hercegovine a v Kosove, ktoré sprevádzali proces rozpadu Juhoslávie.

Idea juhoslavizmu začala zlyhávať začiatkom 40. rokov i na prelome 80. a 90. rokov 20. storočia, v čase eskalácie vnútropolitických problémov juhoslovanického štátu a zhoršovania jeho medzinárodného postavenia. Politika reforiem (tzv. perestrojky) v ZSSR a rozpad sovietskeho bloku spôsobili, že juhoslovanický model komunistického režimu stratil svoju atraktivnosť, podobne ako Hnutie nezúčastnených, zmarginalizované v dôsledku rozpadu bipolárneho systému medzinárodných vzťahov. Nacionalizmus takisto zaplnil ideologické vákuum v dôsledku rozkladu komunistickej ideológie, keďže, ako sme uviedli, Juhoslávia bola po roku 1974 koncipovaná ako ideologický projekt. Napokon, k spoločnej juhoslovanskej identite ako alternatíve „tradičných“ národných identít sa neboli ochotní prihlásiť v prvom rade Srbi. Politická reprezentácia Srbska ako najpočetnejšej zväzovej republiky vnímala juhoslovanskú identitu ako implementáciu veľkosrbskej myšlienky aj v čase, keď elity ostatných republík strácali záujem o pokračovanie ďalšej existencie federatívneho štátu. Existencia pluricentrickej

srbochorvátčiny bola výsledkom projektu jednotného etnického, resp. politického národa Juhoslovanov a zanikla spoločne s neúspechom tohto projektu.

1.6 Čechoslovakizmus – projekt jazykovej a etnickej jednoty

Slovensko a české krajiny pred rokom 1918 boli súčasťou dvoch odlišných štátnych útvarov, spojených do Rakúsko-Uhorskej monarchie. Slovensko bolo integrálnou súčasťou Uhorska a pre jeho súčasné územie sa používal názov Horné Uhorsko, resp. západné Uhorsko, kam sa zvykli zaraďovať popri západných oblastiach súčasného Maďarska aj Bratislava a západ Slovenska. Jeho územie aj napriek snahám národného hnutia v druhej polovici 19. storočia nebolo definované administratívnymi hranicami. Na druhej strane český nacionalizmus sa odvolával na štátoprávnu tradíciu Českej koruny, t. j. korunných krajín Čiech, Moravy a Sliezska, ktoré boli súčasťou rakúskej časti monarchie, nazývanej po tzv. rakúsko-uhorskom vyrovnaní Predlitavsko.

Slovenská otázka sa vrátila do politického programu českých politických elít až v 90. rokoch 19. storočia vďaka spolupráci mladých slovenských, prevažne evanjelických liberálne orientovaných intelektuálov z okruhu časopisov Hlas a neskôr Prúdy (po roku 1904) s českými stúpecami T. G. Masaryka (Zenderowski 2007, s. 186). Predchádzala jej kultúrna vlna tzv. slovakofilstva v českej literatúre, ktorej predstaviteľmi boli napr. básnik Adolf Heyduk alebo spisovateľ Karel Kálal. Obnovená spolupráca s predstaviteľmi českej politiky nebola v slovenskom prostredí prijímaná jednoznačne pozitívne.

Osobitne v dominantnej konzervatívnej časti slovenskej politickej reprezentácie, t. j. vo vedení Slovenskej národnej strany v Martine sa objavovali obavy z českej dominancie a ako to uvádza Marek Waldenberg, dokonca aj z potenciálnej čechizácie, ktorá bola stavaná na jednu úroveň s maďarizáciou (Waldenberg 2000, s. 101; Zenderowski 2007, s. 186). Nespokojnosť konzervatívnych slovenských politikov, katolíckych aj evanjelických, vyvolával antiklerikalizmus českých politických elít. Generácia tzv. hlasistov pozitívne prijímala nielen program politického liberalizmu, ale aj Masarykov program drobnej práce, morálnej obrody a kritiku rusofilských postojov vedenia SNS, najmä Svetozára Hurbana Vajanského. Program modernizácie poľnohospodárstva mal sympatie aj v prostredí katolíckych kňazov na slovenskom vidieku. Predstavitelia slovenského politického katolicizmu (napr. Andrej Hlinka alebo František Juriga) takisto hľadali podporu u českých a moravských katolíkov, intenzívne sa vyvíjala spolupráca medzi slovenskými sociálnymi demokratmi, ktorí sa po roku 1905 postupne začali osamostatňovať od Sociálnodemokratickej strany Uhorska a zblížovať sa s Československou sociálnodemokratickou stranou robotníckou, združujúcou etnicky český proletariát v českých krajinách.

Spolok Československá jednota, založený v roku 1896, ktorého cieľom bolo podporovať česko-slovenskú vzájomnosť, uznával národnú samostatnosť Čechov a Slovákov, aj keď túto myšlienku časť českých politikov, vrátane T. G. Masaryka,

odmietala ešte pred prvou svetovou vojnou. Na druhej strane jeho tézy o jednote českého a slovenského národa sa stretli s negatívnou odozvou vo vedení SNS, ako aj u lídra formujúcej sa politickej reprezentácie slovenských katolíkov Andreja Hlinku. Aktivity Československej jednoty sa sústreďovali na otázky kultúrnej a politickej spolupráce, ale aj na ekonomické otázky. Českí podnikatelia chápali slovenský trh ako priestor pre svoju expanziu. Formujúci sa projekt čechoslovakizmu predstavoval pre českú politickú reprezentáciu snahu o posilnenie vlastného vplyvu v Rakúsko-Uhorsku a zároveň perspektívne spojenie so Slovenskom by zlikvidovalo princíp dualizmu, aplikovaný po rakúsko-maďarskom vyrovnaní v roku 1867. Masaryk tento program začlenenia Slovenska do sféry územných nárokov českého nacionalizmu formuloval ešte pred začiatkom prvej svetovej vojny: „Pre Čechov má vyrovnanie politický a národný význam. V Uhorsku sú dva milióny Slovákov, ktorí podľa národnosti patria k Čechom a osemmiliónový národ nesmie dva milióny krajanov jednoducho dať napospas maďarskému nacionálnemu šovinizmu“ (Galandauer 2000, s. 542).

Téza o etnickej jednote Slovákov a Čechov bola prítomná aj v prvých dokumentoch, ktoré Masaryk adresoval vládam dohodových mocností po svojej emigrácii v roku 1915, napr. v spise *Nezávislé Čechy* (Independent Bohemia), kde tvrdil, že „Slováci sú Česi“, hoci pripúšťal, že „používajú svoje nárečie ako spisovný jazyk“. Podobne argumentoval aj Edvard Beneš, ale zároveň tvrdil, že „slovenský dialekt bude, podľa želania Slovákov, používaný na školách a verejných úradoch na Slovensku“. S oficiálnou požiadavkou na administratívne spojenie českých krajín a Slovenska vystúpili zástupcovia Českého zväzu, združujúceho českých poslancov Poslaneckej snemovne Ríšskej rady, keď žiadali pretvorenie monarchie na spolkový štát a zlúčenie „všetkých vetví československého národa do demokratického českého štátu, zahŕňajúceho aj slovenskú vetvu národa, žijúcu v súvislom celku s historickou vlasťou českou“.

Iná bola dikcia dohôd českej a slovenskej politickej reprezentácie v exile. Clevelandská dohoda z roku 1915 i Pittsburská dohoda z mája 1918 hovorili o spoločnom štáte dvoch národov, používajúcich dva jazyky s príslubom teritoriálnej autonómie pre Slovensko. Rezolúcia, prijatá 1. mája 1918 v Liptovskom Mikuláši, však hovorila o „bezpodmienečnom práve na sebaurčenie všetkých národov nielen za hranicami našej monarchie, ale aj i národov Rakúsko-Uhorska, teda aj uhorskej vetvy československého kmeňa“ (Hronský 2008). Napokon tzv. Martinská deklarácia z 30. októbra 1918, v ktorej sa Slovenská národná rada ako strešný orgán združujúci rozličné politické smery slovenskej reprezentácie, definuje raz ako „Národná Rada slovenskej vetvy jednotného československého národa“, inokedy ako zástupkyňa „slovenského národa“, žiada nezávislosť pre „česko-slovenský národ“ a tvrdí, že „slovenský národ je čiastka i rečove i kultúrno-historicky jednotného česko-slovenského národa“ (Martinská deklarácia 1918). Z uvedených vyhlásení vyplýva, že v slovenskej politickej reprezentácii nepanoval v otázke vyjadrenia národnej identity konsenzus a prelínalo sa v nich etnické a politické ponímanie národa.

Konceptuálna nedobudovanosť idey „čechoslovakizmu“ pretrvávala aj po prvej svetovej vojne a po vzniku Československej republiky. Prejavovalo sa to aj na legislatívnych dokumentoch nového štátu. Tak napr. zákon č. 64/1918 Sb. z 10. decembra 1918 o mimoriadnych prechodných ustanoveniach na Slovensku konštatoval, že úradným jazykom je slovenský jazyk (Rychlík 2012a, s. 73). Ústavná listina ČSR však už definovala Československo jednoznačne ako štát jedného národa, ako jednotný a nedeliteľný štát. Jej preambula začína slovami: „My, národ čechoslovenský, chciac upevniť dokonalú jednotu národa.“ Až dodatočne sa deklaruje zámer „prospieť všeobecnému blahu všetkých občanov tohto štátu.“ Podobne etnicky je definovaný národ aj v Zákone č. 122/1920 Sb. z. a n., ktorým sa stanovujú zásady jazykového práva v republike Československej, v ktorom bol „jazyk čechoslovenský“ definovaný ako „štátny, oficiálny jazyk republiky“.

Voľba tohto pojmu bola výsledkom kompromisu medzi vtedajšou vládnu koaliciou a pravicovo-konzervatívnou Československou národnou demokraciou na čele s Karlom Kramárom, ktorá presadzovala pojem štátny jazyk, chápaný ako symbol štátnej samostatnosti a slobody (Gbúrová 2009, s. 53; Marušiak 2012, s. 93). Zároveň však, ako konštatuje český historik J. Rychlík, táto formulácia o štátnom jazyku bola reakciou na predvojnové snahy nemeckých politických strán v Predlitavsku zaviesť nemčinu ako „štátny jazyk“ a na pomery v Uhorsku, kde maďarčina bola definovaná ako „štátny a národný jazyk“. Zástupcovia Slovenského poslaneckého klubu v Národnom zhromaždení síce sami zamietli formulácie, ktoré by umožnili neskoršie zavedenie autonómie Slovenska s cieľom zabezpečiť uznanie ČSR ako zvrchovaného štátu, neuspeli však v snahe presadiť zakotvenie samostatného postavenia slovenčiny a češtiny, hoci sa o to usilovali aj takí významní podporovatelia národnej a politickej jednoty Slovákov a Čechov ako boli Ivan Dérer a Karol Medvecký.

Jazykový zákon však uznával, že „čechoslovenský jazyk“ má dve verzie – českú a slovenskú, s ohľadom na vzájomnú zrozumiteľnosť oboch jazykov zakotvil prax, podľa ktorej sa podanie podané v češtine považovalo za vybavené, pokiaľ naň úrady odpovedali po slovensky a naopak. Súčasťou zákona bola takisto formulácia, podľa ktorej v českých krajinách úrady vykonávajú svoju činnosť „spravidla po česky, na Slovensku spravidla po slovensky“. Jazykovú odlišnosť uznávali aj nižšie právne normy, napr. vládna smernica z roku 1927, požadujúca, aby sa českí úradníci pôsobiaci na Slovensku naučili po slovensky alebo aspoň používali tento jazyk v písomnom styku. Podobné inštrukcie sa týkali českých učiteľov v ľudových školách, kde podľa smernice nebolo možné nahradenie slovenčiny češtinou (Rychlík 2012a, s. 94). Výrazom odporu voči unifikáčnym tendenciám v jazykovej politike bol spor o Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1931, ktorých autorom bol český jazykovedec Václav Vážny, pôsobiaci v Matici slovenskej. Značná časť predstaviteľov slovenskej kultúry a vedy sa proti pokusom o bohemizáciu slovnej zásoby a gramatiky postavila, čo vyústilo do odchodu V. Vážneho z Matice (Kačala 2000, s. 66-71). Jazykovú otázku otvárala aj opozičná Hlinkova slovenská ľudová strana a jej blízka organizácia Klub Hlinkových akademikov

organizovala v roku 1937 protesty za poslovenčenie Univerzity Komenského (Rychlík 2012a, s. 80-90). Až do roku 1938 však oficiálne bola uznávaná výlučne iba existencia jedného – československého národa a jazyka. Zohľadňovala to o. i. aj prax pri sčítaní obyvateľstva, v rámci ktorého Česi a Slováci neboli oficiálne vykazovaní ako osobitná národnosť, hoci rozdielnu etnicitu Slovákov a Čechov demografi rešpektovali pri všetkých zisťovaniach (Vaňo et al. 2001, s. 12). Faktický jazykový dualizmus však súvisel aj s ďalším vážnym problémom, ktorým bola vízia Československa ako jednotného a nedeliteľného štátu, ako to zakotvovala Ústavná listina ČSR z roku 1920 (Ústavní listina 1920). Aj napriek požiadavkám HSLS získala právo na perspektívnu územnú autonómiu iba Podkarpatská Rus, ktorej čl. 3 Ústavnej listiny garantoval voľbu vlastného snemu a predsedníctva. Aj toto ustanovenie však bolo naplnené až po Mníchovskej kríze v roku 1938, keď autonómiu získalo aj Slovensko. Nový názov štátu „Česko-Slovenská republika“ symbolizovala dualistické usporiadanie česko-slovenského vzťahu, pričom na Podkarpatskej Rusi sa v regionálnych politických elitách postupne presadili stúpenci ukrajinskej orientácie namiesto podporovateľov myšlienky rusínskeho národa, resp. veľkoruskej opcie.

Vyhlásenie autonómie Slovenskej krajiny v októbri 1938 po podpísaní Mníchovskej dohody a vývoj počas druhej svetovej spôsobili, že po roku 1945 už nebolo možné uvažovať o obnovení praxe etnického čechoslovakizmu.

Významnú rolu pritom zohralo jedno z najväčších protinacistických vystúpení v zázemí frontu – Slovenské národné povstanie, ktoré sa prihlásilo k protihitlerovskej koalícii, ale zároveň aj k obnoveniu demokratickej Československej republiky na nových štátoprávnych základoch, zohľadňujúcich sebaidentifikáciu Slovákov ako samostatného národa.

Obnovená ČSR sa konštituovala ako štát dvoch národov – českého a slovenského a akékoľvek zmeny v jej štátoprávnom usporiadaní museli zohľadňovať národnopolitický princíp. Samosprávne postavenie Slovenska, t. j. de facto teritoriálnu autonómiu, hoci samotný pojem „autonómia“ sa nepoužíval s ohľadom na jeho diskreditáciu politikou Hlinkovej slovenskej ľudovej strany v rokoch 1938-1939, garantovali tzv. slovenské národné orgány, t. j. Slovenská národná rada ako orgán zákonodarnej moci a Zbor povereníkov ako orgán výkonnej moci (do roku 1960). Samotný pojem „čechoslovakizmus“ nadobúdala negatívne, ba dokonca až pejoratívne konotácie. Upustilo sa od princípu etnickej aj jazykovej jednoty, namiesto neho bolo zdôrazňované skôr „československé vlastenectvo“ a neskôr, v 50. a 60. rokoch 20. storočia, počas kampaní proti tzv. slovenskému buržoáznemu nacionalizmu, „česko-slovenské socialistické vlastenectvo“. Samotný národno-politický princíp ako konštitutívny princíp budovania štátu nebol otvorene spochybnený, pričom aj nepriame snahy o jeho narušenie sa stali zdrojom dlhodobých politických napätí v Československu. Platilo to aj pre centralizačné tendencie, resp. také opatrenia, ktoré na Slovensku vyvolávali pocity diskriminácie. Týkalo sa to nielen ekonomických opatrení, ale aj zásahov, ktorých dôsledkom bolo ob-

medzenie právomocí slovenských národných orgánov v rokoch 1945-1948, ale aj neskôr, najmä však v roku 1960, keď bol Zbor povereníkov zrušený a právomoc SNR bola výrazne oklieštená. Tieto prejavy označuje Dušan Kováč „náhradnými formami čechoslovakizmu“ (Kováč 1997, s. 126), hoci boli skôr výsledkom politickej dominancie Česka ako silnejšieho partnera, než prejavom realizácie nacionalistického projektu jednotného československého národa. Uvedené tendencie pokračovali aj po federalizácii Československa v roku 1968. Etablovanie myšlienky dvoch samostatných národov potvrdzujú aj výsledky posledného sčítania obyvateľstva počas existencie federatívneho Československa, v ktorom sa v Českej republike k československej národnosti prihlásilo iba 3 517 osôb, na Slovensku sa k československej národnosti prihlásilo iba 59 osôb⁷. Na rozdiel od praxe v rokoch 1918 – 1938 však myšlienka československej národnej identity nebola štátom podporovaná, preto ani sčítanie hárky neuvádzali takúto alternatívu ako oficiálne uznávanú národnosť.

Čechoslovakizmus vznikol primárne ako politická doktrína, ktorej hlavnou úlohou bolo zabezpečiť legitimitu pre vznik československého štátu, keďže štáty Dohody počas prvej svetovej vojny ako alternatívu voči multietnickým štátom v strednej a východnej Európe pripúšťali vznik nových štátov, budovaných na národnom princípe. Zároveň však uvedená idea obsahovala aj prvok etnického nacionalizmu. Dôvodom, prečo sa na konci prvej svetovej vojny stala predmetom konsenzu medzi českou politickou reprezentáciou a väčšinou slovenskej politickej reprezentácie, bola potreba získania spojencov jednak vo vzťahu k expanzívnemu nemeckému nacionalizmu (situácia Čechov), resp. v prípade Slovákov proti politike maďarizácie presadzovanej vládnymi kruhmi v Uhorsku. Po roku 1918 bola podpora politiky čechoslovakizmu motivovaná snahou zabezpečiť stabilný vnútropolitický a medzinárodný rámec fungovania nového štátu, o. i. aj preto, že príslušníci nemeckej menšiny boli v ČSR početnejší ako Slováci. V dôsledku toho by bola legitimita ČSR ako národného štátu spochybnená. Aj vďaka demokratickému usporiadaniu prvej Československej republiky sa však nepodarilo presadiť projekt unifikácie českého a slovenského jazyka. Naopak, presadila sa prax, ktorú Jan Rychlík označuje za tzv. jazykový dualizmus, predpokladajúci rovnocenné a paralelné používanie oboch jazykov (Rychlík 2012a).

Kým napr. Jan Rychlík pripúšťa, že pre značnú časť Čechov doktrína čechoslovakizmu znamenala perspektívu postupnej asimilácie Slovákov (Rychlík 1997, s. 127), R. Zenderowski sa prikláňa skôr k názoru, že cieľom uvedenej koncepcie bolo „budovanie národa“ („nation building“) v podobe syntézy lingvisticko-kultúrnej (etnickej) a štátno-politickej (teritoriálnej) koncepcie národa a následne vytvorenie politickej a kultúrnej jednotného československého národa (Zenderowski 2007, s. 191). Táto téza však platila skôr pre obdobie prvej ČSR, ale ako sme uviedli, unifikačné pokusy nemali úspech a štátna moc sa nesnažila o ich násilnú implementáciu. Úsilie československých a predovšet-

7 Pozri http://www.psp.cz/eknih/1990fs/tisky/t0902_00.htm Podľa iných zdrojov sa v Českej republike k československej národnosti prihlásilo 3464 osôb. Pozri Šamanová 2005.

kým českých politických elít sa tak v prvom rade koncentrovalo na budovanie politického národa pri rešpektovaní kultúrnych a etnických rozdielov medzi Čechmi a Slovákmí.

Príčinou konfliktov a napokon aj zlyhania pokusu o budovanie nielen „kultúrneho“, ale aj „politického“ československého národa neboli prejavy bezprostredného národnostného útlaku v podobe asimilačných tendencií. Naopak, práve počas existencie Československa slovenská kultúra zaznamenala dovtedy bezprecedentný rozvoj a slovenčina sa úspešne etablovala vo všetkých sférach verejného života ako oficiálny a štátom podporovaný jazyk. Impulzmi pre narastanie česko-slovenských konfliktov sa stali skôr prejavy českej politickej a ekonomickej dominancie, ako aj spory, týkajúce sa symbolickej roviny vyjadrenia rovnosti oboch národov. Počas prvej ČSR išlo teda o uznanie práva Slovenska na teritoriálnu autonómiu a oficiálneho uznania národnej samostatnosti Slovákov a ich jazyka, po roku 1989 sa bezprostredným impulzom pre otvorenie diskusie o budúcnosti spoločného štátu stal spor o názov štátu, v ktorom sa časť slovenskej politickej reprezentácie dožadovala „zviditeľnenia“ Slovenska formou spojovníka, t. j. nahradenia názvu Československo termínom Česko-Slovensko (Šútovec 1999). Rovnako však významnú rolu v procese rozdelenia ČSFR zohrávali ekonomické aspekty, pričom na nevýhody, vyplývajúce z dovtedajšieho usporiadania spoločného štátu, poukazovali jednak predstavitelia českých politických elít, argumentujúci finančnými transfermi z ČR v rámci vyrovnávania ekonomických a sociálnych rozdielov medzi oboma republikami, jednak politické elity v SR, ktoré poukazovali na nerovnomerný charakter vývoja oboch republík, napr. v kontexte ťažších dopadov ekonomickej transformácie po roku 1990 na ekonomiku Slovenska (pozri napr. Ukielski 2007, s. 285). Na rozdiel od iných prípadov rozpadu mnohonárodných štátov však v prípade rozpadu ČSFR v roku 1993 nebola hlavným dôvodom neochota zachovať spoločný štát, ale nezlučiteľné predstavy o jeho ďalšom fungovaní, či už v rovine štátoprávnej, alebo v rovine ekonomickej. Tieto rozpory sa začali prejavovať bezprostredne po roku 1989, čoho dôsledkom bola napokon aj absencia relevantnej politickej strany s celoštátnou pôsobnosťou. Naplno však prepukli po parlamentných voľbách v roku 1992, keď sa v Českej republike etablovala koalícia strán pravého stredu, presadzujúcich neoliberalne ekonomické reformy, kým na Slovensku HZDS zvíťazilo o. i. aj vďaka kritike sociálnych dôsledkov ekonomickej transformácie. V rovine štátoprávnej predstavitelia dominantných síl na Slovensku preferovali transformáciu federácie k voľnejšiemu usporiadaniu, kým politické strany v Českej republike zdôrazňovali potrebu „funkčnej“ federácie, t. j. so silným postavením centrálnych orgánov. Hoci v prípade ČSFR sa neuskutočnilo referendum o rozdelení štátu, v ktorom by s najväčšou pravdepodobnosťou zvíťazili stúpenci zachovania federácie⁸, s ohľadom na vysokú mieru legitimacy, ktorú získali slovenské i české politické elity v parlamentných voľbách v roku 1992 a v dôsledku

8 Podľa vtedajších prieskumov verejnej mienky počet stúpencov zachovania ČSFR v prípade Slovenska prevyšoval nad jeho odporcami. Prieskum agentúry C.S.A. z marca 1993 dokumentuje, že ešte v marci 1993, t. j. v treťom mesiaci existencie nezávislej Slovenskej republiky, by v prípadnom referende hlasovalo 50 percent respondentov proti rozdeleniu ČSFR. Pozri Bútorá & Bútorová 2003, s. 85.

absencie aktívnejšieho odporu proti zániku Československa, bolo bezkonfliktné rozdelenie, založené na pakte politických elít, akceptované medzinárodným spoločenstvom.

Na druhej strane pre politické diskurzy v oboch častiach rozpadávajúcej sa federácie bola príznačná narastajúca stereotypizácia o vzájomnom doplácaní na druhú republiku. V januári 1992 v Česku s tézou, podľa ktorej „Česi doplácajú na Slovensko“, súhlasilo podľa agentúry C.S.A. približne 60 percent respondentov. V tom čase s podobnou myšlienkou súhlasilo viac ako 50 percent respondentov zo Slovenska, v apríli 1992 ich bolo už 60 percent (Bútorá & Bútorová 2003, s. 90-91). P. Weiss síce pripomína prieskumy verejnej mienky, najmä na jeseň 1992, podľa ktorých by napr. v ČR väčšina respondentov hlasovala za rozdelenie štátu (zrejme aj pod vplyvom rétoriky pravicových politikov a premiéra vlády Českej republiky Václava Klause), rovnako ako J. Rychlík súhlasí s tézou, podľa ktorej s úplným rozdelením česko-slovenského štátu sa väčšina verejnosti v oboch republikách nestotožňovala (Weiss 2013, s. 380-396; Rychlík 2012b, s. 295). V oboch republikách teda narastala vzájomná negatívna percepcia, ktorá môže byť interpretovaná ako erózia pocitu vzájomnej spolupatričnosti a vzájomnej únavy. Dôsledkom bol proces postupného vzdalovania sa českej a slovenskej spoločnosti.

1.7 Juhoslavizmus a čechoslovakizmus – porovnanie

Idea juhoslavizmu a idea čechoslovakizmu sledovali podobný cieľ – vytvorenie politického národa, ktorý by sa identifikoval s multinacionálnym štátnym útvarom. Identita konštruovaného politického národa mala byť komplementárna s národnými identitami konštitutívnych národov, v politickej praxi sa však prejavovali napätia, ktoré možno v etnicky homogénnych spoločnostiach identifikovať ako spor medzi centrom a perifériou, ale v etnicky zmiešaných spoločnostiach sa neraz nacionalizujú. Preto Československo bolo vnímané nielen v zahraničí, ale neraz aj domácou verejnosťou ako „rozšírený“ český štát, kým Juhoslávia ako pokračovanie a rozšírenie srbskej štátnosti. Pozíciu českých a srbských elít, osobitne v období po páde komunizmu, voči aktivitám reprezentácií menších národov, označoval napr. Adam Michnik za politiku „nacionalizmu väčších národov“, či dokonca za jeho liberálno-imperialistickú podobu. Takýto nacionalizmus odmietal xenofóbne alebo asimilačné praktiky, ale zároveň odmietal akceptovať aspirácie iných národov na suverenitu (Bútorá & Bútorová 2003, s. 91).

Vznik idey politického a kultúrneho juhoslavizmu bol podmienený expanzívnymi zámermi silnejších susedov (Uhorska / Maďarska, Talianska, v prípade Slovinska aj nemeckého nacionalizmu), pri vzniku Československa zase išlo o spojenectvo proti tlaku nemeckého nacionalizmu (v prípade českých elít) a maďarizačnej politiky uhorského štátu. Zmena medzinárodnej situácie, napr. oslabenie strachu z Nemecka, alebo v prípade Juhoslávie negatívna percepcia dovtedajšieho spolužitia a zmena vzťahov so susednými štátmi, otvorili otázku ďalšieho zmyslu pokračovania.

čovania štátnosti. V oboch prípadoch teda išlo o politické projekty, vychádzajúce z identifikácie spoločných záujmov, resp. spoločných zdrojov ohrozenia.

Neúspech dvoch významných supranacionálnych projektov, pokusov o vytvorenie politického národa zloženého z viacerých etnických, resp. kultúrnych národov, bol spôsobený viacerými faktormi. Jeden z kľúčových dôvodov bol, že dezintegrácia nastala v situácii, keď sa Juhoslávia aj ČSFR začali demokratizovať. Demokratizácia odhalila slabiny relatívne voľného federatívneho usporiadania, ktoré pri absencii vôle dosiahnuť konsenzus viedlo k paralýze spoločných federálnych inštitúcií⁹. Národné identity sa ukázali efektívnejším nástrojom mobilizácie a súdržnosti politických spoločenstiev ako napr. identity sociálne alebo stranícke. Preto sa neetablovali ani v Juhoslávii, ani v ČSFR významnejšie celofederálne strany. Projekt jednotnej juhoslovanskej, resp. československej politickej spoločnosti sa ukázal ako zlyhávajúci, odlišné reakcie spoločností v jednotlivých republikách na historické a aktuálne udalosti potvrdil absenciu, resp. len čiastočný úspech konštruovania spoločnej identity. Platí to paradoxne pre prípad projektu politického a etnického juhoslavizmu, ktorý bol podporovaný štátom, hoci v praxi viedol k vytváraniu ďalšej etnickej identity, ako aj pre projekt československej identity integrujúcej samostatnú českú a slovenskú identitu, pričom etnický čechoslovakizmus po druhej svetovej vojne prestal byť oficiálne akceptovaný ako štátna doktrína. Významnú rolu pri erózii spoločnej identity zohrávali ekonomické faktory v súvislosti s narastaním ekonomickej krízy. Pritom ako Ústava SFRJ z roku 1974, tak aj Ústava ČSFR po prijatí zákona o československej federácii potenciálne vytvárali značný priestor pre participáciu nedominantných etník na verejnom živote. Možno súhlasiť s konštatovaním českého historika Jana Rychlíka, podľa ktorého Slováci v spoločnom československom štáte síce znášali nedominantné postavenie, ale neboli vystavení národnostnému útlaku (Rychlík 2012a, s. 12-13). Podobné konštatovanie môžeme vysloviť aj o postavení Chorvátov a Slovincov v Juhoslávii v 70. a 80. rokoch. Ako Juhoslávia, tak aj Československo v roku 1918 nevznikli na základe spoločne zdieľanej identity a solidárne prežívanej minulosti, hoci vládnucimi režimami šírená ideológia tvrdila presne opačnú tézu, ale na základe spoločných záujmov a spoločne vnímaných vonkajších zdrojov ohrozenia. Navyše, ako Juhoslávia, tak aj Československo prežívali vo svojej histórii obdobia, keď sa uvedené štáty tešili značnej medzinárodnej prestíži (týka sa to napr. obdobia prvej ČSR v rokoch 1918-1938, obdobia tzv. Pražskej jari v roku 1968 a krátkeho obdobia počas tzv. zamatovej revolúcie), v prípade Juhoslávie sa to týka najmä éry prezidenta Josipa Broza Tita. Medzinárodná prestíž štátu takisto prispieva ku konsolidácii jeho obyvateľstva a v prípade

9 Platí to pre Juhosláviu po prijatí ústavy z roku 1974, ale čiastočne aj pre ČSFR, v ktorej síce federácia bola z hľadiska kompetencií národných orgánov značne centralizovaná, národné reprezentácie však mali možnosť zabrániť prijatiu zákona, ktorý by bol v rozpore s ich záujmami, prostredníctvom tzv. zákazu majorizácie v druhej komore Federálneho zhromaždenia (Snemovni národov), v ktorej boli paritne zastúpení poslanci oboch národných republík (po 75 mandátov) a návrh zákona musel získať podporu oboch častí tejto snemovne. Na rozdiel od Snemovne národov bola Snemovňa ľudu volená podľa počtu obyvateľstva v jednotlivých republikách, t. j. dominantné postavenie v nej mali poslanci zvolení v Českej republike (pozri napr. Rychlík 2012b, s. 107).

multietnických štátov k oslabeniu nacionalistických konfliktov. Problémom teda bola absencia spoločnej politickej identity a rozličným spôsobom deklarované pocity vzájomnej diskriminácie, resp. znevýhodňovania. Napokon rovnako ako v prípade zjednotenia Nemecka, sa nacionalizmus prejavil aj v prípade rozpadu mnohonárodných federatívnych štátnych útvarov v strednej a východnej Európe ako najsilnejšia a najefektívnejšie pôsobiaca idea, schopná konštruovať solidárne väzby medzi členmi daných politických spoločenstiev. Platilo to aj v prípade nacionalizmu českého, resp. srbského, pre ktoré bolo pokračovanie multinacionálnych federácií prijateľné v prípade, ak by bolo garantované dominantné postavenie najsilnejších zložiek federácie.

1.8 Národy štátne, občianske, kultúrne, historické alebo kto má právo na sebaurčenie?

Otázka práva národov na sebaurčenie predstavuje viacvrstvový fenomén. Na jednej strane sa dotýka problematiky národnej identity, keďže musí reagovať na otázku, na základe akých kritérií možno konkrétne spoločenstvo definovať ako národ, zároveň sa však vo viacerých aspektoch dotýka nielen problematiky definovania „demosu“, t. j. nositeľa štátnej suverenity. Vymedzenie „demosu“, t. j. toho, koho možno zaradiť do konštruovaného politického spoločenstva a koho už nie, má významný vplyv na vnútorné usporiadanie štátov a nepriamo sa dotýka aj problematiky politických režimov, keďže môže rozhodovať o privilegovaní jedného segmentu obyvateľstva a prípadne o úplnom alebo čiastočnom vylúčení časti obyvateľstva z procesov prijímania politických rozhodnutí dokonca aj v podmienkach pluralitnej demokracie. Režimy podobného druhu bývajú označované ako tzv. etnické demokracie. Takéto charakteristiky sú aplikované napr. pre panujúci politický režim v Izraeli (Smooha 2002; Kapušňak 2011, s. 62, 65) alebo pre pobaltské republiky (Lotyšsko a Estónsko), v ktorých je časť alochtónneho rusky hovoriaceho obyvateľstva, resp. menšín zbavená výkonu niektorých politických práv, keďže nedisponuje štátnym občianstvom príslušnej krajiny (Rodin 2013, s. 26, 50). Zároveň však problematika práva národov na sebaurčenie zasahuje do medzinárodných vzťahov, keďže definuje nielen individuálne práva občanov, hlásiacich sa k danému etniku, ale týka sa aj otázok budovania štátov, vrátane kreovania nových štátov, resp. zániku existujúcich štátov a zmien ich hraníc. Zahŕňa teda otázku univerzality, otázku suverenity a definovania „iných“ (Senese 1989, s. 25).

Problematika sebaurčenia, vrátane práv občanov rozhodovať o svojej štátnej a teritoriálnej príslušnosti, bezprostredne súvisí s formovaním moderného nacionalizmu po Francúzskej revolúcii a s nastolením požiadavky zhody medzi hranicami „národa“ chápaného ako politické spoločenstvo štátu a ľudí, ktorí sa považujú za navzájom rovných. Z tohto hľadiska ide o koncept idealistický, ktorý však bol uplatňovaný takmer bezprostredne od Francúzskej revolúcie. Historicky prvý, hoci neoficiálny plebiscit, sa konal v roku 1791 v Avignone. Jeho výsled-

kom bola zmena suverenity nad mestom, ktoré sa od 14. storočia nachádzalo pod zvrchovanosťou Pápežského štátu, v prospech Francúzska (Abulof 2010, s. 12). Podobne neskôr v rokoch 1860-1866 využíval premiér Sardínskeho kráľovstva a neskorší prvý predseda vlády Talianskeho kráľovstva Camillo Benso Cavour plebiscity ako nástroj integrácie dovtedy rozdrobeného Talianska (Smith 1954, s. 5; Browning 2000).

Pojem „sebaurčenie národov“ môžeme definovať ako právo kolektivity, projektovanej ako politické spoločenstvo, na slobodné rozhodovanie o vlastnej verzii dobrého života, resp. z hľadiska medzinárodného práva ako „právo všetkých národov oslobodiť sa od cudzej, koloniálnej alebo rasistickej dominancie“ (Senese 1989, s. 19). Koncept práva na sebaurčenie pozostáva z dvoch osobitných častí, ktoré sa navzájom dopĺňajú. Prvou časťou, uplatňovanou najmä v medzinárodnoprávnych dokumentoch týkajúcich sa ochrany práv etnických menšín, je „vnútorné sebaurčenie“, ktoré zahŕňa ochranu menšín vo vnútri existujúceho štátu. Za naplnenie zásady vnútorného sebaurčenia je tak považovaný stav, keď štát poskytuje menšinovej skupine právo hovoriť svojím jazykom, praktizovať svoju kultúru zmysluplným spôsobom a efektívne participovať na fungovaní politického spoločenstva (Borgen 2008). Iní autori, napr. Salvatore Senese, však argumentujú, že „vnútorné sebaurčenie“ znamená právo národov slobodne si zvoliť svoj vlastný politický, ekonomický a spoločenský systém. Zásada vonkajšieho sebaurčenia sa týka medzinárodného štatútu „národa“, t. j. politického spoločenstva, t. j. možnosti secesie a vytvorenia vlastného národného štátu, resp. integrovať sa do iného štátu alebo vstúpiť s ním do federatívneho zväzku (Senese 1989, s. 19). V uvedenom (prípade sa však uplatnenie spomínaného práva môže dostať do konfliktu s princípom teritoriálnej integrity doposiaľ existujúceho štátu, pokiaľ daný štát odtrhnutie neakceptuje. Chris Borgen v tejto súvislosti tvrdí, že „secesia je vo všeobecnosti vnímaná nepriaznivo“ a za štandardný spôsob uplatňovania práva na sebaurčenie označuje vnútorné sebaurčenie. Odvoláva sa v tejto súvislosti na stanovisko Najvyššieho súdu Kanady z roku 1998, týkajúceho sa možnosti secesie provincie Quebec: „Uznávané zdroje medzinárodného práva ustanovujú, že právo národov na sebaurčenie je normálne naplnené prostredníctvom vnútorného sebaurčenia...“ Právo na vonkajšie sebaurčenie kanadský súd akceptuje „iba v najextrémnejších prípadoch, a aj vtedy za presne definovaných okolností“ (Borgen 2008). Podobný názor zdieľa aj Európska komisia pre demokraciu prostredníctvom práva (tzv. Benátska komisia), keď v správe „Sebaurčenie a secesia v ústavnom práve“ dospela k záveru, že „sebaurčenie je chápané primárne ako vnútorné sebaurčenie v rámci existujúcich hraníc a nie ako vonkajšie sebaurčenie prostredníctvom secesie“ (Venice 2000). K uvedenej interpretácii sa Benátska komisia prihlásila aj v roku 2014 v stanovisku k rozhodnutiu Najvyššej rady Autonómnej republiky Krym usporiadať referendum o pripojení k Ruskej federácii, resp. o vyhlásení zvrchovanosti Krymu (Venice 2014).

Popri takejto zásade, opierajúcej sa o kultúrne faktory, S. Senese „národ“ ako nositeľa práva na sebaurčenie definuje predovšetkým vo vzťahu k existujúcemu,

resp. projektovanému štátu. Pripomína, že od druhej polovice 19. storočia bola koncepcia národa chápaná ako zásada „politickej slobody uplatňovanej teritoriálne“. S odvolaním sa na slová Pasquala Stanislao Manciniho „rovnaký princíp, ktorý sa vo verejnom práve nazýva suverenita ľudu a prejavuje sa ako všeobecné volebné právo, sa v medzinárodnom práve nazýva princípom štátnej nezávislosti“ (Senese 1989, s. 21).

Iné problémy s interpretáciou vnútorného i vonkajšieho práva na sebaurčenie naznačuje S. Senese, keď konštatuje, že „účastníci vonkajšieho sebaurčenia nie sú nevyhnutne účastníkmi vnútorného sebaurčenia“, keďže medzi nimi sú takí, ktorí obhajujú transcendentnú a naturalistickú koncepciu národnej štátnosti, odmietajúcu jednotlivcov, ktorí ju vytvárajú, v snahe ich plne absorbovať pod kontrolou štátu. Za ešte horšie považuje problémy vyplývajúce z krízy univerzality, ktorá zasahuje „hodnoty a princípy, ktorými by sa mal riadiť svetový poriadok“ (Senese 1989, s. 21). Odvoláva sa na konštruovanú a idealizovanú majoritu v spoločnosti. Cieľom jeho uplatňovania je vytváranie, resp. prehľbovanie posilňovanie politického spoločenstva a snaha o jeho homogenizáciu, pričom národnú identitu nadraduje nad ostatné individuálne, resp. skupinové identity. Teda princíp „práva národov na sebaurčenie“ je v potenciálnom konflikte nielen so zásadou rešpektovania teritoriálnej integrity štátov, ale aj so zásadou slobody jednotlivca, napr. v situácií, keď v mene územných nárokov sa štátna moc pokúša „objektívne“, t. j. zhora definovať národnú identitu obyvateľstva, resp. sa usiluje o jeho asimiláciu. Napokon idea „práva národov na sebaurčenie“ sa môže dostať aj do konfliktu s princípom mierového riešenia sporov, nielen pri násilnom obnovení územnej celistvosti štátov, ale aj v prípade násilných secesíí, resp. zásahov iných štátov zdôvodňovaných práve princípom „práva národov na sebaurčenie“.

1.9 Kto môže byť „národom“?

Prehľad teoretických prístupov k nacionalizmu potvrdzuje, že medzi kľúčové otázky analýzy tohto fenoménu patrí diskusia o vzťahu medzi „národom“ a štátom, resp. medzi etnicitou a občianstvom. Nemecký historik Friedrich Meinecke identifikoval dichotómiu medzi tzv. štátnym národom (das Staatsnation) a kultúrnym národom (das Kulturnation). Pod pojmom „kultúrny národ“ je chápané spoločenstvo, integrované prostredníctvom spoločne zdieľaných kultúrnych znakov, akými sú jazyk, tradície, pokrvné putá, duchovný život, ktoré však nedisponuje svojou štátnosťou. Na druhej strane základom tzv. štátnych národov je predovšetkým „zjednocujúca sila spoločných politických dejín a ústavy“. Zároveň však Meinecke poukazuje na skutočnosť, že kultúrne národy môžu byť zároveň národmi štátnymi, kým také silné „štátne národy“, ako napr. Francúzi a Angličania zároveň predstavovali národy kultúrne. Meinecke poukazuje na to, že štátne národy sú vytvárané aj činnosťou štátu a politickým spolunažívaním. Zároveň poukazuje na nacionalizmus ako na proces, t. j. aj v prípade kultúrnych národov pripúšťa nacionalizáciu, čo „vôbec môže byť nacionalizované“ a teda napokon

vytvorenie „štátneho národa“ ako napr. v prípade niekdajších kultúrnych národov Nemcov a Talianov v 19. storočí. Na druhej strane na príklade štátov ako Švajčiarsko dokazuje, že je možná koexistencia viacerých „kultúrnych národov“ v rámci jedného štátneho národa. Na základe uvedených argumentov tvrdí, že čisté rozdeľovanie národov na „štátne“ a „kultúrne“ zvnútra i zvonku je prakticky nemožné (Meinecke 2003, s. 46-53).

V súčasnosti sa pojem „štátny národ“ nepoužíva na označovanie „vzniku“, resp. spôsobu, akým bol daný národ konštruovaný, ale na označenie národa, ktorý disponuje vlastným národným štátom. Protikladom takéhoto „štátneho“ národa môže byť národ „neštátny“, t. j. taký, ktorý vlastnou štátnosťou nedisponuje, resp. jeho štátnosť sa čiastočne realizuje v rámci teritoriálnej autonómie alebo v rámci multietnického federatívneho štátneho útvaru. V prípade „neštátnych“ národov môže ísť o malé etniká, ako napr. o Gagauzov, disponujúcich teritoriálnou autonómiou v rámci Moldavska, Lužických Srbov, Walesanov, Baskov a pod., ale neraz vlastnou štátnosťou nedisponujú ani relatívne početné etniká, ako napr. Katalánci (približne 6-7 mil. ľudí) alebo Kurdi (Šatava 2009, s. 31).

Autorom ďalšej podobnej typológie nacionalizmu, súvisiacej so vzťahom medzi národom a štátom, ktorá je však rozšírená o geografickú a normatívnu charakteristiku a ktorá výrazne ovplyvnila výskum nacionalizmu i verejný diskurz po druhej svetovej vojne, je americký politológ Hans Kohn. Kohn rozlišoval západoeurópsky nacionalizmus, ktorý sa sústreďuje okolo štátu a ktorému zároveň pripisuje liberálny a občiansky charakter, kým nacionalizmus v strednej a východnej Európe bol podľa neho vytvorený na základe etno-kultúrnych hodnôt (Hroch 2010, s. 22). Východoeurópskemu nacionalizmu pripisoval Kohn iracionálne až reakčné črty, asocioval ho s nedemokratickými a totalitnými ideológiami. Táto typológia významne ovplyvnila anglojazyčných bádateľov na dlhý čas. Týka sa to napr. prác Johna Plamenatza, Jamesa Kellasa, čiastočne aj Anthonyho D. Smitha, ktorý jeho typológiu rozšíril aj na dva typy národov – západný, t. j. teritoriálny, resp. občiansky národ a východný, vychádzajúci z etnického ponímania národa (Jaskulowski 2010, s. 290).

Jeho prístup kritizovali viacerí autori zaoberajúci sa problematikou nacionalizmu v strednej a východnej Európe, napr. český historik Miroslav Hroch (pozri napr. Hroch 2010, s. 31). Hroch takúto dichotómiu považuje za poplatnú politickej publicistike. Americký politológ Taras Kuzio poukázal na to, že ani v západných spoločnostiach až do druhej polovice 20. storočia neboli zahrnuté všetky menšiny do politickej komunity a proces integrácie sa iba v obmedzenej miere dotýkal koloniálnych území. Podľa Kuzia navyše Kohnova dichotómia nepripúšťala možnosť vytvorenia „občianskeho nacionalizmu“ vo východnej časti Európy (Kuzio in Najšlová 2009, s. 232). Zároveň nie je možné ignorovať významnú úlohu štátov pri konštruovaní národných identít v regióne strednej a východnej Európy, či už formou vymedzovania sa národných elít voči nadnárodným štátnym útvarom alebo voči dominantným národným elitám, alebo neskôr prostredníctvom priamej aktivity národných štátov, vzniknutých po prvej svetovej vojne a v neskorších obdobiach.

Zároveň kultúrne a predovšetkým jazykové kritériá zohrávali kľúčovú úlohu pri konštruovaní národných identít aj v západoeurópskych spoločnostiach. Napokon, ako upozorňuje napr. Azar Gat, občianske národy sa identifikovali s dominantným jazykom a kultúrou, pričom paradoxne práve v štátoch, ktorých konštitutívny princíp sa stal „etnický“, resp. kultúrny nacionalizmus, národnostné menšiny získali neraz rozsiahle práva v podobe kultúrnej a v niektorých prípadoch aj politickej autonómie (Gat & Jakobson 2013, s. 261). Poľský historik Piotr S. Wandycz rozlišuje medzi nacionalizmom liberálnym, resp. romantickým, ako smerom, ktorý propagoval bratstvo národov a bol dominantný hlavne v prvej polovici 19. storočia a zrútil sa v roku 1848 a integrálnym nacionalizmom, ktorý nadobudol dominantné postavenie v posledných dekádach 19. storočia a nadobudol agresívnu formu (Wandycz 2001, s. 129). Integrálny nacionalizmus, zakladateľom ktorého bol francúzsky spisovateľ a konzervatívny novinár Charles Maurras, má antiliberalný, antiparlamentný a konzervatívny charakter. Samotný Maurras bol zakladateľom krajne pravicovej organizácie L'Action Française. Nacionalizmus chápal ako bezpodmienečné podriadenie sa vôli štátu, na čele ktorého má stáť panovník. Z toho dôvodu Maurras oddelil národný princíp od idey suverenity ľudu (Bartyzel nedatovaný). Wandycz zároveň poukazuje na skutočnosť, že v stredoeurópskych jazykoch a hlavne v publicistike sa často pod pojmom nacionalizmus chápe iba jedna z ideológií národa, ktorá z „národa robí niečo absolútne, je exkluzívna a má často rasové zafarbenie, medzinárodné vzťahy potom vidí ako boj o existenciu a ako proces prirodzeného výberu“ (Wandycz 2001, s. 129). Americký historik Carlton Hayes považoval integrálny nacionalizmus za jeden z piatich typov nacionalizmu, popri humanistickom nacionalizme, jakobínskome nacionalizme, tradičnom nacionalizme a liberálnom nacionalizme (Hayes 1931). V daných prípadoch máme dočinenia s normatívnymi interpretáciami nacionalizmu, ktorý je však interpretovaný ako analytická kategória a nie ako kategória praxe.

S dichotómiou medzi „štátnymi“ a „kultúrnymi“ národmi súvisí aj otázka „historicity“ národných identít a otázka práva na sebaurčenie. Nacionalizmus je síce zameraný do budúcnosti, s cieľom dosiahnuť legitimitu svojich cieľov však konštruuje aj nacionalistický historický naratív. Osobitne to platilo v 19. storočí, keď, ako uvádza napr. M. Hroch, panovala v prostredí elít aj vzdelancov zhoda, že „všetko, čo existuje, presnejšie povedané, všetky subjekty, inštitúcie, ba aj vízie, ktoré si robili nárok na všeobecné uznanie, museli svoje právo na existenciu (t. j. právo na to byť akceptovaný ako schopný existencie) formulovať a zdôvodňovať prostredníctvom histórie“ (Hroch 2010, s. 173). Požiadavka „historicity“ prispela k rozmachu historickej vedy, pričom vyučovanie histórie získalo dôležité miesto v oficiálnych štátnych vzdelávacích politikách, ale rovnako sa aj formulovali historické naratívy v opozícii voči naratívom „štátnych národov“. Konštruovanie historickej narácie ako obrazu minulosti ovplyvňovalo viaceré dimenzie formovania národných identít. Popri rovine vedeckej výrazne spoluurčovala formovanie „národného“, resp. nacionalizujúceho kultúrneho diskurzu a zasiahlo aj do procesov budovania štátnosti, kde práve historické argumenty patrili medzi

dôležité prvky pre legitimizáciu existujúceho štátoprávneho usporiadania alebo naopak – pre jeho revíziu. Konštruovanie národných dejín prebiehalo podľa M. Hrocha v rámci troch typov postojov, ktoré síce vznikali následne, ale mohli potom existovať paralelne a navzájom sa ovplyvňovali.

Prvou bola etapa romantickej historiografie, ktorú sotva možno považovať za súčasť vedeckého diskurzu a je spravidla veľmi ťažké oddeliť ju od umeleckej literatúry alebo publicistiky. Do tohto rámca možno zaradiť práce, dokumentujúce folklór a celkovo tradičnú kultúru, vydávanie a niekedy aj falšovanie historických kroník¹⁰, ale aj tvorbu národných eposov koncipovaných v neskoroklasicistickom alebo romantickom štýle. Príkladom takejto literatúry môžu byť napr. poľské epy Konrad Wallenrod (1820) alebo Pán Tadeáš (1834) od Adama Mickiewicza, v slovenskej literatúry tam možno zaradiť epy Jána Hollého alebo Sama Chalupku, v literatúre nemeckej napr. poéma Fridricha Schillera Viliam Tell. Ďalšie epeje vychádzali z ľudovej slovesnosti, ako napr. fínsky epos Kalevala (Thiessová 2007, s. 95-112). Cieľom uvedenej tvorby bolo vytvoriť národný mýtus o období niekdajšej slávy novobudovaných národov, ktorý mal ospravedlniť ich nároky na existenciu a na uznanie zo strany panujúcich elít. Zároveň, najmä v prípade prác vytvorených na základe folklórnych mýtov, mali slúžiť ako prostriedok vzdelávania a distribúcie nacionalistickej ideológie medzi obyvateľstvo. Romantizujúci diskurz sa do národných literatúr vracal za rozličných okolností, napr. v situáciách, keď sa perspektíva vytvorenia národnej štátnosti javila ako nedosiahnuteľná (príklad tvorby českého spisovateľa Aloisa Jiráska, maďarského autora Móra Jókaiho a poľského spisovateľa Henryka Sienkiewicza na konci 19. storočia).

Po etape romantickej historiografie nasledovala etapa pozitivistckej historiografie, ktorá už nepripúšťala falzifikácie a nerešpektovanie kritického prístupu k prameňom. Často však pracovala so selekciou historických dát so zameraním na budovanie národného historického naratívu. Štádium „revizionizmu,“ t. j. kritckej historiografie, programovo boriacej alebo dekonštruujúcej mýty, na začiatku 20. storočia bolo skôr ojedinelým prípadom. Príkladom takéhoto prístupu v strednej Európe môže byť tzv. spor o už spomínaný Rukopis kráľovédvorský a zelenohorský po roku 1886, kde sa na dokazovaní ich nepravdivosti významnou mierou podieľal český filozof a neskorší politik T. G. Masaryk (Hroch 2010, s. 173).

Napokon, ako sme už uviedli, historické argumenty zohrávali podstatnú rolu v diskusiách o štátoprávnych nárokoch jednotlivých národných elít. Tak napr. maďarský nacionalizmus práve historickoprávnymi nárokmi obhajoval územnú celistvosť Uhorska vrátane Sedmohradska, ktoré v rokoch 1711 – 1867 malo autonómny štatút a potom sa vrátilo do štátoprávneho rámca Uhorska. Historické argumenty rozhodovali naopak o akceptovaní autonomistických požiadaviek Chorvátska v roku 1868 v rámci tzv. Nagodby (chorvátsko-maďarskej dohody),

10 Pozri napr. Rukopis kráľovédvorský a Rukopis zelenohorský, údajne stredovekého pôvodu, ktorých skutočným „autorom“ bol český spisovateľ a jazykovedec Václav Hanka na začiatku 19. storočia.

ale aj o neakceptovaní štátoprávných požiadaviek politickej reprezentácie Slovákov, keďže Slovensko, resp. Horné Uhorsko neexistovalo v minulosti ako osobitný administratívny útvar v rámci Uhorska.

Politika poľského národného hnutia sa sústreďovala nie na vytvorenie, ale na „obnovenie“ poľského štátu, pričom historická narácia a odvolávanie sa na tradície šľachtickej Republiky oboch národov (poľsko-litovského dvojštátia, ktoré existovalo do čias delení Poľska na konci 18. storočia) motivovala „náčelníka“ Poľskej republiky v rokoch 1918 – 1922 Józefa Piłsudského k posunu štátnych hraníc smerom na východ bez ohľadu na etnickú štruktúru západnej Ukrajiny a Bieloruska. Po druhej svetovej vojne zas poľské politické elity a štátna propaganda hovorili o území Západného Pomoranska a Sliezska, pričlenených k Poľsku, ako o „znovuzískaných územiach“, resp. dokonca o „navrátených územiach“ s odvolaním sa na príslušnosť väčšej časti Sliezska k Poľsku do 14. storočia, resp. Západného Pomoranska pred 12. storočím a v prípade Gdanska a Warmii do 18. storočia (Miętek 2004).

Predovšetkým v rakúskej časti habsburskej monarchie sa predstavy o sebaurčení počas revolúcie v rokoch 1848/49 konkretizovali v programe tzv. austroslavizmu, ktorý mal podporu v českom liberálnom (František Palacký, Karel Havlíček Borovský) a čiastočne aj konzervatívnom (Lev Thun) tábore, v prostredí konzervatívneho tábora poľskej reprezentácie v Haliči (Jerzy Lubomirski, Adam Potocki, Aleksander Wielopolski a i.) a reprezentácie Slovincov. Program austroslavizmu predpokladal federalizáciu monarchie, ktorá však mala zostať zachovaná ako protiváha rastúcemu vplyvu Pruska a Ruska. Jeho základné východiská boli načrtnuté v Manifeste prvého Slovanského zjazdu v Prahe 12. júna 1848, t. j. v reakcii tzv. Frankfurtské národné zhromaždenie, požadujúce zjednotenie historicky nemeckých území. Delegáti Slovanského zjazdu, ktorému predsedal F. Palacký, požadovali premenu Rakúskej ríše z imperiálneho štátu na „federáciu rovnoprávných národov“ (Manifesto 1848). Austroslavizmus vychádzal primárne z prirodzeného práva národov, t. j. nezohľadňoval historický princíp ako kritérium pre uznávanie práv národov, resp. ako konštitutívny princíp formovania národnej štátnosti. Program austroslavizmu sa zároveň vymedzoval proti panslavizmu, ktorý považoval za nástroj imperiálnej expanzie Ruska (Kopeček 2003, s. 16-17).

Rakúsko-uhorské vyrovnanie v roku 1867 šance na úspech tohto programu v štátoprávnej rovine obmedzili, keďže namiesto doktríny prirodzeného práva národov sa etablovala historicko-právna štátna doktrína, na ktorú sa mohli aj v neskoršom období odvolávať Chorváti, Poliaci a Česi, nie však iné slovanské národy monarchie, ako napr. Slovinci, Slováci alebo Rusíni, resp. Ukrajinci. Nastolenie dualistického štátoprávneho usporiadania prispelo k postupnému oslabeniu a rozkladu programu austroslavizmu a spolupráce slovanských národov v monarchii. Platilo to jednak pre spoluprácu reprezentácií slovanských národov Predlitavska (t. j. rakúskej časti monarchie) a Zalitavska (Uhorska), ale aj pre ich spoluprácu v Predlitavske samotnom (Křen 2006, s. 181-185; Kostya 1981, s. 22-23).

Český národnopolitický program sa po roku 1863 takisto orientoval na uznanie historickej subjektivity Českej koruny, ktorej nedeliteľnou súčasťou boli Če-

chy, Morava a rakúska časť Sliezska. Tento program, sformulovaný Františkom Ladislavom Riegrom, sa odvolával na Obnovené krajinské zriadenie z roku 1627, v ktorom cisár Ferdinand II. prisľúbil chrániť práva Českého kráľovstva a ktoré uznal ako súčasť habsburského dedičného práva, t. j. garantoval formálnu kontinuitu českej štátnosti. Takisto predpokladal možnosť Českej koruny zvoliť nového panovníka v prípade vymretia dynastie. Doktrína historického štátneho práva teda predpokladala zmluvný charakter vzťahu českého štátu k habsburskej monarchii, ktorý nenarušilo ani prijatie tzv. pragmatickej sankcie cisárom Karlom VI. v roku 1713, ktorým sa rozšíril po vymretí dynastie Habsburgovcov po meči v priamej línii počet možných následníkov, ale narušením kontinuity českej štátnosti boli podľa stúpcov štátoprávneho programu reformy Márie Terézie a Jozefa II. Štátový program sa stal predmetom konsenzu „staročechov“, t. j. konzervatívneho tábora okolo Františka Palackého a F. L. Riegra a radikálnejšie orientovaných „mladočechov“. Jeho prioritou bolo formálne uznanie subjektivity českého štátu, t. j. dosiahnutie autonómneho štatútu v rámci Predlitavska, prípadne nastolenie trialistického usporiadania monarchie. Rakúsko-maďarské vyrovnanie z roku 1867 tak bolo vnímané ako porušenie českých štátových nárokov (Krejčí 2005, s. 310-314; Ducreux 2000, s. 408-409). Pokusom o naplnenie štátového programu boli tzv. Fundamentálne články z roku 1871, t. j. dohoda medzi českou politickou reprezentáciou a predlitavskou vládou Karla von Hohenwarta (Kletečka 1998), ktoré predpokladali spojenie troch českých krajín do štátneho útvaru v rámci Predlitavska a korunováciu Františka Jozefa I. za českého panovníka, t. j. symbolické nastolenie trialistického usporiadania monarchie. Štátový program spochybňoval napr. Tomáš G. Masaryk, ktorý mu vytýkal „uprílišnený historizmus“ (Masaryk 1990, s. 133). Jeho tzv. realistický smer presadzoval demokratizáciu českého národného hnutia prostredníctvom riešenia sociálnych otázok a zapojenia robotníctva. Riešenie národnej otázky videl v naplnení humanitných ideálov rovnosti pred zákonom a slobody vedomia (Masaryk 1990, s. 178-179).

1.10 Situácia stredoeurópskych národov pred prvou svetovou vojnou

V období pred prvou svetovou vojnou v regióne strednej Európy dominovali tri etnické zmiešané monarchie – Rakúsko-Uhorsko, Nemecké cisárstvo a Ruské impérium, ktoré rozličným spôsobom uplatňovali svoju národnostnú politiku. V Rakúsko-Uhorsku navyše rozdielnym spôsobom pristupovali k národnostnej politike, resp. k procesom nacionalizácie štátnosti v rakúskej časti monarchie, t. j. v Predlitavsku a v Uhorsku, t. j. v Zalitavsku. V Predlitavsku síce Nemci predstavovali najsilnejšie etnikum (35,6 percenta všetkého obyvateľstva), početne však prevažovali slovanské etniká (spolu viac než 60 percent) (Batowski 1965, s. 11). Predlitavsko bolo ďalej rozčlenené na krajiny (Land), resp. kráľovstvá, ktoré boli zastúpené v Poslaneckej snemovni Ríšskej rady. Každá krajina však disponova-

la svojím krajiniským snemom (Landtagom) a základnými zákonmi. Špecifické postavenie získala Halič v roku 1869 v súvislosti s rozšírením právomocí krajiniského snemu, vyhradenie postu miestodržiteľa a ministra v ústrednej vláde pre etnického Poliaka a garantovanie dominantného postavenia poľštiny v školstve a v úradoch a popoľštenia oboch univerzít v Krakove a vo Lvove (Křen 2006, s. 230). Výrazné ústupky z hľadiska používania jazykov národností v úradnom styku dosahovali aj Slovinci a napr. Česi, keďže v Čechách bolo umožnené používať český jazyk pre styk so stránkami (t. j. v tzv. vonkajšom styku) už od roku 1852, pričom v tzv. vnútornom styku v úradoch sa používala výhradne nemčina. Pokusy o plné zrovnoprávnenie češtiny a nemčiny aj vo vnútornom úradnom styku sa počas trvania monarchie skončili neúspešne. Najvýznamnejším takýmto pokusom boli nariadenia predlitavského premiéra Kazimira Badeniho, snažiaceho sa o získanie českých elít pre spoluprácu s monarchiou, predpokladajúce plné zrovnoprávnenie nemčiny a češtiny, pričom všetci úradníci v Čechách a na Morave sa mali naučiť oba jazyky v priebehu štyroch rokov. Nacionalisticky motivované protesty nemeckého obyvateľstva v Čechách, na Morave, ale aj v nemecky hovoriacich rakúskych krajinách a v Nemeckej ríši, vyústili v roku 1897 do odstúpenia Badeniho vlády. Osobitné regulácie v rámci praxe tzv. národnostného vyrovnávania boli prijímané aj na Morave a v Sliezsku, pričom obecné samosprávy mali možnosť samé si zvoliť rokovací a vyučovací jazyk (Malý et al. 2010, s. 303-308). Na druhej strane však v Predlitavsku nikdy aj napriek dominantnému postaveniu nemeckého jazyka nebol zavedený štátny jazyk. V praxi v prípade českého, slovinského a poľského hnutia možno hovoriť o určitom úspechu hnutia austroslavizmu na lokálnej úrovni v podobe získania jazykových práv.

Princípy austroslavizmu, resp. dohody v rámci Uhorska, však neboli aplikovateľné v uhorskej časti monarchie. Tam mala silnejšiu pozíciu idea panslavizmu, ktorá sa z kultúrnej dimenzie, presadzovanej v prvej polovici 19. storočia Jánom Kollárom a Pavlom Jozefom Šafárikom, transformovala po roku 1848 do dimenzie politickej. Ludovít Štúr vo svojej práci Slovanstvo a svet budúcnosti, označovanej za jeho politický testament, vyslovoval v prospech integrácie slovanských národov pod dominanciou Ruska, pričom jazykom tohto štátneho útvaru mala byť ruština a pravoslávie sa malo stať jeho integrujúcim náboženstvom (Štúr 1993). Zároveň však ideológia panslavizmu zostala buď v pozícii protizápadnej ideológie alebo negociačnej taktiky, ku ktorej sa v rozličných obdobiach hlásili reprezentácie slovanských národov žijúcich v Rakúsko-Uhorskej monarchii. Na začiatku 20. storočia sa po Slovanskom zjazde v Prahe v roku 1908 v českom prostredí etabloval pod vplyvom konzervatívneho politika Karla Kramára smer neo-slavizmu, predpokladajúci spoluprácu slovanských národov, založenú na podpore liberálnych reforiem a obrane proti germanizácii, kde pripúšťal spoluprácu s Ruskom, nie však jeho dominanciu (Černý 1995; Kostya 1981, s. 32, Kohn 1960). Panslavizmus sa však v strednej Európe neetabloval ako štátoprávna doktrína, hoci bol súčasťou politických projektov Ruska. Neetabloval sa ani ako projekt formovania jednotného slovanského kultúrneho národa, naopak,

namiesto neho sa realizoval program formovania samostatných slovanských národov. Príčinou neúspechu panslavizmu boli o. i. intenzívne spory medzi slovanskými národmi v rakúsko-uhorskej monarchii, na Balkáne i v Rusku. Panslavizmus sa postupne transformoval na mocenský nástroj vplyvu Ruska a neskôr, počas druhej svetovej vojny, ZSSR, po skončení druhej svetovej vojny však bol ako politická doktrína opustený.

Na druhej strane Uhorsko sa po rakúsko-maďarskom vyrovnaní v roku 1867 začalo postupne transformovať na maďarský národný štát. Maďari sa podieľali na celkovom obyvateľstve Uhorska 48,1 percentami, na území bez autonómneho Chorvátska dosiahli početnú prevahu 59 percent (Batowski 1965, s. 11). Národnostný zákon, ktorý bol prijatý v roku 1868, síce umožňoval používanie menšinových jazykov, ale v praxi sa nedodržiaval. Ak napr. v roku 1868 Uhorská vláda dosiahla vyrovnanie s Chorvátskom, poskytnutie územných ústupkov ostatným nemaďarským národnostiam odmietala, naopak, požiadavky národností boli vnímané ako prejav nepriateľstva. Maďarčina mala postavenie štátneho národného jazyka, pričom celé obyvateľstvo Uhorska bolo ponímané ako jednotný politický národ. Menšinové etniká, ako napr. Slováci, Rumuni, Srbi, Nemci a Rusíni boli považované za „národnosti“. Slovenský politický program sa orientoval buď na čiastočné štátoprávne vyrovnanie formou vytvorenia slovenskej autonómnej jednotky (Stará škola Slovenská, neskôr Slovenská národná strana), ako to bolo definované v štátoprávnom programe Memoranda národa slovenského z roku 1861 alebo na demokratizáciu verejného života a liberalizáciu národnostnej politiky v podmienkach unitárneho štátu presadzovaním čiastkových jazykových a školských požiadaviek, čo presadzovala Nová škola slovenská. Po likvidácii slovenských stredných škôl a Matice slovenskej sa Nová škola slovenská rozpadla (Kónya et al. 2013, s. 618-621). Program Memoranda národa slovenského predpokladal vytvorenie autonómnej administratívnej jednotky pod názvom Slovenské okolie. Hoci jeho iniciátormi boli predstavitelia konzervatívneho tábora slovenskej politiky sídlia- ci v Martine, v skutočnosti mal tento program „revolučný“ charakter, keďže vychádzal z myšlienok prirodzeného práva národa a popieral historicky sformovanú administratívnu štruktúru Uhorska, keďže požadoval aj zmenu hraníc žúp podľa etnickej štruktúry (Memorandum národa slovenského 1861).

Špecifická bola situácia poľského etnika, ktoré v dôsledku troch delení Poľska na konci 18. storočia a po Viedenskom kongrese v roku 1815 žilo kompaktno na území troch štátov – Rakúska (neskôr Rakúsko-Uhorska), Pruska (neskôr Nemecka) a Ruska. Situácia poľského etnika bola najvýhodnejšia v Rakúsko-Uhorsku, hoci ekonomické podmienky v Haliči boli horšie ako v ruskom a nemeckom zábore. V ruskom zábore po potlačení povstania v roku 1864 boli zlikvidované posledné zvyšky autonómie. Poľské kráľovstvo, vytvorené na etnicky poľskom území, boli zlikvidované a premenované na tzv. Privilslinský kraj, ktorý bol ďalej rozdelený na desať gubernií. Úradným jazykom sa stala ruština a takisto boli rusifikované niektoré názvy miest. V nemeckom zábore osobitne po zjednotení Nemecka v roku 1871 takisto prebiehala politika germanizácie, pričom nemecká

vláda podporovala prílev nemeckých kolonistov na územia s väčšinovým poľským obyvateľstvom. V tejto situácii, po neúspešných pokusov o povstania, poľská politická reprezentácia v období pred prvou svetovou vojnou volila politiku „pozitivizmu“ a „organickej práce“, zameranej na kultúrny a ekonomický rozvoj poľského obyvateľstva a snahu o zlepšenie podmienok poľského obyvateľstva aj cestou spolupráce s vládami, v ktorých poľské obyvateľstvo žilo (Wandycz 1984). Na druhej strane práve otázka vzdelávania, používania jazyka a postavenia katolíckej cirkvi, predovšetkým v Nemecku a v Rusku, kde mala výrazne poľský charakter, predstavovala ťažisko politických zápasov, iniciovaných poľským národným hnutím (Davies 2003, s. 171).

Naopak, v prípade národov, ktoré nemali tradíciu vlastnej štátnosti (Slováci, Slovinci, Rusíni / Ukrajinci v Haliči a v Podkarpatskej Rusi, resp. sedmohradskí Rumuni), preberali ich elity argumentáciu v duchu teórie prirodzeného práva. Ich nacionalizmus bol vnímaný ako revolučný a nehistorický, z toho dôvodu boli nároky vznášané ich elitami v Uhorsku spochybňované.

V období pred prvou svetovou vojnou boli najdôležitejším rámcom diskusie o práve národov na štátnosť diskusie o federalizácii habsburskej monarchie. Popri projekte F. Palackého si pozornosť zaslúžia návrhy maďarského politika a vodcu maďarskej revolúcie v rokoch 1848-1849 Lajosa Kossutha na vytvorenie Dunajskej federácie z roku 1850, kde síce predpokladal obnovu Poľska a českej štátnosti, nie však možnosť vytvorenia „nehistorickej“ slovenskej štátnosti. Jeho ďalší návrh z roku 1862, bez Poľska a českých krajín, predpokladal autonómiu Sedmohradska, juhoslovanských národov a začlenenie Rumunska, ale takisto nepredpokladal možnosť uznania národnostných požiadaviek Slovákov. Podobné návrhy predkladali napr. rumunský politik Nicolae Bălcescu a poľský politik Adam Czartoryski (Krejčí 2005, s. 218). V Kossuthovom duchu postupoval na začiatku 20. storočia aj predstaviteľ maďarskej liberálnej ľavice Oszkár Jászi, ktorý považoval zmierenie s nemaďarskými národnosťami za jeden z kľúčových predpokladov pre riešenie sociálnych problémov Uhorska a pre jeho pretrvanie. Ešte pred prvou svetovou vojnou však nepočítal s možnosťou federalizácie Uhorska, ale iba s alternatívou jeho demokratizácie a priznania kultúrnych, resp. jazykových práv nemaďarským národnostiam, s výnimkou Chorvátska, ktoré však už územnou autonómiou disponovalo. V októbri 1918 síce uvažoval s možnosťou federalizácie Uhorska, ktorá však bola podmieňovaná kritériami „historicko-politickej osobitosti“. Subjektmi nových Spojených štátov dunajských sa teda mali stať Maďarsko, nemecky hovoriaca časť Rakúska, Čechy, obnovené Poľsko a Ilýrsko vytvorené zjednotením južnoslovanských území Rakúsko-Uhorska (Krejčí 2005, s. 222). Historický princíp, odvodzujúci právo na národnú štátnosť z jej existencie v „prednárodnej“ minulosti, teda zostal v ponímaní časti stredoeurópskych politikov významným komponentom v prospech, resp. v neprospech práva národov na sebaurčenie ešte aj na konci prvej svetovej vojny.

Najvýznamnejším projektom federalizácie Rakúsko-Uhorska na národnostnom princípe, ktorý mal zároveň najväčšiu šancu na úspech, bol projekt Spo-

jených štátov Veľkého Rakúska, prezentovaný v roku 1906 rakúsko-uhorským rumunským politikom Aurelom Popovicim, patriacim spolu so slovenským politikom Milanom Hodžom do okruhu spolupracovníkov Františka Ferdinanda d'Este, považovaného za následníka trónu, ktorý presadzoval odstránenie dualizmu a uspokojenie ambícií menších národov monarchie (Galandauer 2007, s. 89-100; Isac 2006; Teslaru-Born 2005, s. 304-329). Na rozdiel od uvedených projektov rakúski sociálni demokrati sa pokúšali zabrániť rozpadu Rakúsko-Uhorska projektom deterritorializácie národnostnej otázky. Vychádzali pritom z heterogenosti jednotlivých krajín Rakúska, kde popri etnických väčšinách existovali početné menšinové ostrovy, napr. v podobe nemeckých komunit vo veľkých, etnicky českých mestách. Federatívne usporiadanie malo byť založené na kantónoch, budovaných na základe dovtedajších krajín (Landov) bez zohľadnenia národnostnej štruktúry. Malo byť však doplnené o národné zväzy vedené, budované na personalistickom princípe. Na ich čele mali stáť národné rady, v kompetencii ktorých by bolo riadenie „národných“ záležitostí, najmä kultúry a školstva na celom území monarchie, t. j. bez ohľadu na teritoriálny princíp (Bauer 2000, s. 281-291). Vypuknutie prvej svetovej vojny a následný kolaps Rakúsko-Uhorska však spôsobili, že uvedené návrhy upadli do zabudnutia a stratili aktuálnosť.

1.11 Právo národov na sebaurčenie v kontexte výsledkov prvej svetovej vojny

Vyhlásenie 14 bodov prezidenta USA Woodrowa Wilsona v prejave v januári 1918, ktoré predstavovali návrh na ukončenie prvej svetovej vojny a mierové povojnové usporiadanie Európy, predstavovali dotedy bezprecedentné uplatnenie zásady, v súčasnosti označovanej ako „právo národov na sebaurčenie“. V duchu bodu 10 mala byť národom Rakúsko-Uhorska garantovaná príležitosť pre autonómny rozvoj. V uvedenom prejave Wilson nekonkretizoval budúce štátoprávne postavenie týchto národov, dikcia vystúpenia pripúšťala ich zotrvanie v rámci Rakúsko-Uhorska. Takisto predpokladal vytvorenie poľského štátu na územiach obývaných poľským obyvateľstvom. Nový poľský štát mal zároveň získať prístup k moru (bod 13). Predpokladal obnovenie nezávislosti Rumunska, Srbska a Čiernej Hory, ktoré mali opustiť cudzie vojská, zároveň Srbsko malo získať prístup k moru. Podobne na etnickom princípe mali byť upravené aj hranice Talianska a Turecka. Wilsonovo vystúpenie síce princíp interného a externého sebaurčenia národov predpokladalo, tento pojem nebol oficiálne spomenutý, resp. Wilson ho spomenul až o mesiac neskôr, keď ho charakterizoval „nie ako púhu frázu“, ale ako „imperatívny princíp konania, ktorý odteraz budú štátnici ignorovať na vlastné riziko“ (Wilson 1918; Hannum, nedatované). Dôraz, ktorý kládol W. Wilson v prípade Srbska a projektovaného Poľska na prístup uvedených štátov k moru, znamená, že popri etnickom faktore, t. j. princípe práva „národov“ na sebaurčenie zohľadňoval aj strategické záujmy uvedených štátov, ktoré boli v danom čase spojencami mocnosti Dohody.

Osobitne v prípade balkánskych štátov však bolo zrejmé, že princíp sebaurčenia národov, založený na etnických hraniciach, nebol chápaný ani ako výlučná zásada usporiadania štátnych hraníc. Ich hranice mali byť upravené „priateľskou dohodou podľa historicky ustanovených hraníc, príslušnosti a národnosti, zároveň Srbsko malo získať „slobodný a bezpečný prístup k moru“, hoci etnické hranice srbského obyvateľstva by takúto alternatívu nepredpokladali (Wilson 1918). Podobne ani v prípade iných už existujúcich alebo projektovaných štátov „historicky ustanovené hranice“ nekorešpondovali s hranicami etnickými. K právu národov na sebaurčenie sa až po odtrhnutie deklaratívne hlásili od roku 1917 aj ruskí bolševici na čele s Vladimirom I. Leninom, čo urýchlilo proces formovania nezávislého Fínska, pobaltských štátov a ďalších etnických periférií niekdajšieho Ruského impéria (Lenin 1914). Lenin explicitne konštatoval, že pri zohľadnení „historicko-ekonomických podmienok národných hnutí musíme nevyhnutne dospieť k záveru, že sebaurčenie národov znamená politické oddelenie týchto národov od cudzích národných štátov a vytvorenie nezávislého národného štátu. Zároveň však Lenin, podobne ako ďalší radikálni marxisti, si udržiavali odstup vo vzťahu k „právu národov na sebaurčenie“. Tak napr. Rosa Luxemburgová tvrdila, že „najlepší národný štát je iba abstrakcia, ktorá môže byť ľahko rozvíjaná a obraňovaná teoreticky, ale ktorá nekorešponduje s realitou“ a nezávislosť malých štátov v podmienkach kapitalistickej spoločnosti považovala iba za formálnu (Lenin 1914). Luxemburgovej ortodoxný marxizmus a ekonomický determinizmus, podľa ktorého nastolovanie národných požiadaviek odďaľovalo pád kapitalizmu a oslabovalo úsilie proletariátu v celom Ruskom impériu, viedlo k rozkolu v poľskej sociálnej demokracii. V roku 1897 Luxemburgová vystúpila z Poľskej socialistickej strany a podieľala sa na vzniku „internacionalistickej“ Sociálnej demokracie Poľského kráľovstva a Litvy. Práve uvedená strana sa v neskoršom období stala základom pre vytvorenie Komunistickej strany Poľska. Luxemburgová zásadu „práva národov na sebaurčenie“ odmietala (Křen 2006, s. 261; Davies 2003, s. 102; Marzec 2012, s. 163). Vychádzala aj z presvedčenia, že industriálna modernizácia koncom 19. a začiatkom 20. storočia ekonomicky definitívne pripútala Poľsko k štátom, ktorých súčasťou sa stalo po svojom zániku koncom 18. storočia, preto obnovu poľskej štátnosti považovala za nemožnú (Luxemburg 1977).

Chápanie národných hnutí ako „triednych“ si však neosvojila ani značná časť sociálnodemokratických, resp. socialistických hnutí, čo viedlo k ich rozkolu nielen v Rusku, ale aj v Nemecku a v Rakúsko-Uhorsku, a napokon sociálnodemokratické strany v počiatkoch prvej svetovej vojny vo svojej väčšine podporili národné vlády a ich rozhodnutie viesť vojnu. Nacionalizmus sa prejavil ako silnejší integrujúci faktor európskej spoločnosti než vedomie triednej spolupatričnosti.

Na druhej strane formovanie tzv. versaillského systému politickej a bezpečnostnej architektúry Európy sa neopieralo o žiadne formálne definované pravidlá a tak vznik nových štátov, ako aj charakter ich štátnych hraníc, bol výsledkom viacerých faktorov – politických rozhodnutí, aktuálnych mocenských pome-

rov a iba čiastočne aj výsledkom prejavenia vôle miestneho obyvateľstva, napr. v prípade plebiscitov, konaných na niektorých sporných územiach (Korutánsko – 1920; Východné Prusko – 1920; Šlezvicko – 1920; Horné Sliezsko – 1921; Šopron – 1921, Sársko – 1935). Nebolo však uplatnené napr. v prípade Tešínska, prilahlých oblastí Kysúc, obývaných goralským obyvateľstvom a severných častí Spiša a Oravy, ktoré boli predmetom územných sporov medzi Poľskom a Československom. O priebehu poľsko-československej hranice rozhodla Rada veľvyslancov v júli 1920. Celkovo 25 obcí severnej Oravy a Spiša s približne 25 tisíc obyvateľmi pripadlo Poľsku, kým osada Tatranská Javorina bola v roku 1924 začlenená do Československa (Deák 1991, s. 24). V konečnom dôsledku princíp práva národov na sebaurčenie však nebol uplatnený ani v prípade viacerých formujúcich sa národov. Z väčších národov treba spomenúť napr. Ukrajincov, čiastočne Bielorusov s neúspešným projektom Bieloruskej ľudovej republiky, ale aj národy južného Kaukazu, ktoré po roku 1918 vytvorili vlastné štáty (Gruzínsko, Arménsko, Azerbajdžan). Rovnako právo na sebaurčenie nebolo priznané menším etnikám, ako napr. Lužickým Srbom.

Právo národov na sebaurčenie síce bolo uznávané víťaznými mocnosťami Dohody na konci prvej svetovej vojny, uznávali ho aj novovzniknuté nástupnícke štáty strednej a východnej Európy, zároveň sa však toto právo nedostalo do zakladajúcich dokumentov Spoločnosti národov, pretože jeho dôslednej aplikácie sa obávali aj víťazné štáty Dohody. Dve skupiny expertov, povolané Spoločnosťou národov na riešenie problematiky Alandských ostrovov, ktoré boli predmetom sporov medzi Švédskom a Fínskom, konštatovali, že hoci sa princíp „sebaurčenia národov“ stal súčasťou viacerých medzinárodných zmlúv, nie je to dôvod na jeho zaradenie do pozitívneho práva Spoločnosti národov. Podobne ďalšia skupina konštatovala, že uvedený princíp je prezentovaný „vážnou a všeobecnou formulou, ktorá umožnila vznik jeho najrôznejších interpretácií a rozdielov v názoroch“. Zároveň v prospech Fínska zavážili aj politické argumenty, keď komisia zdôraznila úlohu Fínska pri odrazení útoku bolševikov, hoci väčšinu obyvateľstva na ostrovoch tvoria etnickí Švédi (Hannum 2011, s. 30).

Prvé legislatívne normy prijaté po vzniku ČSR v roku 1918 nevychádzajú z práva národov na sebaurčenie, ale hoci znamenali narušenie zmluvy s Habsburgovcami ako vládnucou dynastiou a zrušenie krajinského zriadenia, ktoré bolo nositeľom historického práva Koruny českej, vychádzali z princípu kontinuity dovtedajšej rakúsko-uhorskej legislatívy¹¹. Právo na sebaurčenie len čiastočne ovplyvnilo formovanie povojnového usporiadania strednej Európy iba čiastočne zohľadňovalo etnické hranice. Tak napr. hranice Československa vychádzali v prípade českých krajín z historického práva, v prípade Tešínska a južných hraníc Slovenska z ekonomických a bezpečnostných záujmov novovznikajúceho štátu. Začlenenie Podkarpatskej Rusi bolo výsledkom aktivít rusínskej diaspóry

11 Zákon o zriadení samostatného štátu československého konštatuje hneď v úvode, že jeho cieľom je zachovanie kontinuity právneho poriadku a v článku 2 explicitne uvádza, že „všetky dovtedajšie krajinské a ríšske zákony zostávajú zatiaľ v platnosti“ (Sbírka 1918).

v USA a dohody T. G. Masaryka s jej lídrom Hryhoryjom Žatkovičom uzavretej vo Filadelfii. V máji 1919 sa k myšlienke československej štátnosti pripojila aj Ústredná rada Karpatských Rusínov v Užhorode. V prípade Slovenska i Česka nebolo vytvorenie Československa výsledkom plebiscitu. Podobne kombináciou viacerých princípov sa formovali aj hranice ďalších štátov. Západné hranice Poľska boli výsledkom konfliktu s Nemeckom a povstaní vo Veľkopoľsku (Poznan-sku) a na Hornom Sliezsku, východné hranice výsledkom ozbrojených konfliktov s vládami Litvy, Ukrajiny, resp. boľševického Ruska. V súvislosti s poľsko-československým konfliktom o Tešínsko v roku 1920 zostávala problematická aj južná hranica Poľska s Československom.

Nová Československá republika si však ako zakladajúcu ideu svojej štátnosti zvolila práve revolučný princíp práva národa na sebaurčenie na základe prirodzeného práva, nie na základe odkazov na tradíciu historickej českej štátnosti. Nao-pak, preambula Ústavy Československej republiky z roku 1920 sa o historických tradíciách zmieňuje iba všeobecne: „...my, národ československý, vyhlasujeme, že chceme sa usilovať, aby táto ústava aj všetky zákony našej krajiny boli vykonávané v duchu našich dejín rovnako ako v duchu moderných zásad, obsiahnutých v hesle sebaurčenia; lebo chceme sa pričleniť do spoločnosti národov ako člen vzdelaný, mierumilovný, demokratický a pokrokový“. Zmyslom novej štátnosti podľa tejto preambuly bolo „upevniť dokonalú jednotu národa, zaviesť spravodlivé poriadky v republike, zaistiť pokojný rozvoj domoviny československej, prospieť všeobecnému blahu všetkých občanov tohto štátu a zabezpečiť požehnanie slobody budúcim generáciám“ (Ústavná listina 1920).

Poľsko svoju štátnu identitu začalo budovať v podstatne väčšej miere s odvolaním sa na historické tradície štátnosti a na tradície kresťanstva. Preambula Ústavy Poľskej republiky z roku 1921 sa začínala „*invocatio dei*“ („V mene Boha Všemohúceho“) a deklarovala vďaka Prozreteľnosti za oslobodenie od „*pol-druhásto-ročnej neslobody*“. Prihlásila sa ku kontinuite s Ústavou 3. mája z roku 1791 (Konstytucja RP 1921). Na jednej strane poľská ústava vychádzala z prirodzeného práva na slobodu, zároveň legitimita poľskej štátnosti mala byť „daná Bohom“ a byť odvodená z historických tradícií existencie Poľska. Paradoxne však prvé dokumenty, proklamujúce vytvorenie poľského štátu v roku 1918, nepoužívali historickú argumentáciu (Pajewski 1978). Na rozdiel od Československa a Poľska, ktoré z právneho hľadiska (a v prípade Československa aj z hľadiska politickej identity deklarovanej Ústavnou listinou z roku 1920) vystupovali ako novovzniknuté štáty, Maďarsko trvalo na historickej kontinuite svojej štátnosti, t. j. za pokračovateľa „*retribučne zmenšeného Uhorského kráľovstva*“¹². Táto argumentácia bola súčasťou postupu Maďarska počas mierových rokovaní v Trianone (Hronský 2011; Michela 2009; Deák 1991, s. 9-18; Szarka 2011, s. 43-51), hoci akt, ktorým bola vyhlásená nezávislosť Maďarska 31. októbra 1918, nebol realizovaný Uhorským snemom ako legitímnym zákonodarným zborom, ale

12 V maďarskom jazyku sa nerozlišuje medzi termínom „*maďarský*“ a „*uhorský*“, pre oba pojmy sa používa identický výraz „*Magyar*“.

Maďarskou národnou radou, ktorá vystupovala ako orgán revolučnej moci (Vyhnanek 2013, s. 58).

Na druhej strane, v maďarskej spoločnosti vyvolalo usporiadanie hraníc v rámci Trianonskej zmluvy z roku 1920 traumy, reprodukovanej politickými elitami až do súčasnosti, pričom dlhodobým cieľom maďarskej zahraničnej politiky sa stalo „zjednotenie národa“ buď formou revízie hraníc alebo formou kultúrneho a duchovného zjednocovania prostredníctvom podpory maďarských menšín v susedných štátoch. Napokon téza o kontinuite Maďarska s Uhorskom poslúžila aj ako argument v prospech presadzovania politiky teritoriálneho revizionizmu voči susedným štátom pred druhou svetovou vojnou (Fabian 1966; Bárdi & Fedinec & Szarka 2011). Program „spájania národa“, rozdeleného v dôsledku Trianonskej mierovej zmluvy, predstavuje špecifickú súčasť agendy zahraničnej politiky Maďarska aj v súčasnosti. Vychádza z tzv. trianonskej traumy, vnímanej maďarským obyvateľstvom ako akt historickej nespravodlivosti, najmä z hľadiska hraníc a rozdelenia etnicky chápaného maďarského národa. Symbolicky je „trianonská trauma“ v maďarskej domácej i zahraničnej politike po roku 2010 reflektovaná ustanovením dňa 4. júna (dňa podpísania Trianonskej mierovej zmluvy) za Deň národnej spolupatričnosti. Krajanská politika disponuje značným inštitucionálnym zázemím, napr. po roku 2010 bol vytvorený post podpredsedu vlády pre „národnú politiku“, ktorý zastáva Zsolt Semjén. V politickej praxi sa tento program prejavuje o. i. aj v podobe budovania inštitucionálnych väzieb medzi maďarským štátom a maďarskými komunitami v susedných štátoch, napr. v podobe tzv. krajanského zákona, ale aj v podobe zakotvenia možnosti priznania maďarského občianstva na etnickom princípe bez rešpektovania požiadavky trvalého pobytu na území Maďarska, ale aj zriadením tzv. Fóra poslancov Karpatskej kotliny v podobe poradného orgánu maďarského Národného zhromaždenia, združujúceho poslancov maďarských menšinových strán v parlamentoch susedných štátov. Uvedené rozhodnutia sú pritom prijímané bez ohľadu na názory susedných štátov, hoci sa dotýkajú aj ich občanov a aj v samotnom Maďarsku sú časťou politikov a expertov označované za prejavy „mäkkého iredentizmu“, resp. „iredentizmu bez územných nárokov“. Tzv. národná, resp. krajanská politika sa tak realizuje na pomedzí zahraničnej a vnútornej politiky, pričom zasahuje do oboch oblastí. To má vplyv aj na vzťahy Maďarska so susednými štátmi (Marušiak 2011a, s. 81-104; Kurucz 2012).

Odlišnou bola situácia Rakúska. Identita obyvateľstva tzv. dedičných krajín bola v prevažnej miere nemecká, pred rokom 1918 nebola sformovaná osobitná rakúska národná identita. Národné zhromaždenie Nemeckého Rakúska, ako bol prvý názov nového rakúskeho štátu po rozpade habsburskej monarchie, ovládané sociálnymi demokratmi, vyhlásilo 30. októbra 1918 samostatný štát, t. j. odmietlo kontinuitu s predchádzajúcou monarchiou. Nárokovalo si na kontrolu všetkých území Predlitavska s väčšinovým nemeckým obyvateľstvom, ako aj na niektoré nemecké enklávy v Uhorsku (Mosony, Sopron, okolie Bratislavy a pod.). Zároveň akceptovalo právo na sebaurčenie česko-slovenského a juhoslovanského

obyvateľstva. Požadovalo však rozdelenie českých krajín podľa etnického kľúča a priemyselné oblasti na Hornom Sliezske sa mali dostať pod spoločnú správu všetkých troch susediacich nástupníckych štátov (Nemeckého Rakúska, Poľska a Československa). Zároveň sa však 12. novembra 1918 nové Nemecké Rakúsko malo stať súčasťou Nemeckej republiky, t. j. prihlásilo sa k programu tzv. anšlusu (Poláčková 2013, s. 53-57), vyslovovalo sa za diskontinuitu so zaniknutým Rakúsko-Uhorskom. V tomto duchu vystupovali aj predstavitelia Rakúska na mierových rokovaníach v St. Germain-en-Laye, napriek tomu však Rakúsko bolo vyhlásené za porazený štát a muselo sa podieľať na náhrade vojnových škôd, spôsobených Rakúsko-Uhorskom (Vyhnánek 1913, s. 55). Zároveň mierová zmluva zakazovala Rakúsku spojiť sa s Nemeckom bez „predchádzajúceho súhlasu predsedníctva Spoločnosti národov“ (Bukey 2003, s. 34). S nespokojnosťou rakúskeho obyvateľstva sa stretla strata južného Tirolska, ktoré pripadlo Taliansku aj napriek početnému zastúpeniu Nemcov v tomto regióne. Z požadovaných teritórií obývaných nemecky hovoriacim obyvateľstvom sa Rakúsku podarilo získať jedine západné pohraničné územia bývalého Uhorska, z ktorých bola vytvorená nová spolková krajina Burgenland (Batowski 1988, s. 44). V prípade nemeckého obyvateľstva Rakúska bol teda princíp „práva na sebaurčenie“ zamietnutý, pretože jeho aplikácia by znamenala integráciu Rakúska s porazeným Nemeckom do jedného štátneho útvaru. Rakúsko sa tak stalo „štátom, ktorý nikto nechcel“, pričom podstatná časť jeho obyvateľstva spochybňovala legitimitu jeho samotnej štátnej existencie (Bukey 2003, s. 35). Problém s neprijatím vlastnej štátnosti, ktorá bola výsledkom rozhodnutia víťazných mocností, sa stal faktorom, podieľajúcim sa na permanentnej destabilizácii Rakúska v medzivojnovom období a na vzostupe nacistického hnutia. Otázka reintegrácie s Nemeckom sa stala agendou „nemecko-nacionálneho“ tábora, ovládaného od roku 1930 národnými socialistami (NSDAP), na druhej strane k rakúskej identite sa hlásili primárne stúpenci kresťansko-konzervatívneho tábora, ktorí však, ako poukazuje rakúsky historik a politológ Anton Pelinka, spochybňovali legitimitu demokracie a vnímali to ako poriadok nanútený sociálnymi demokratmi (Pelinka 1999, s. 12). O vývoji osobitnej rakúskej národnej identity možno hovoriť až po druhej svetovej vojne.

Ako sme už uviedli v prípade Alandských ostrovov, právo na sebaurčenie nebolo poskytnuté národnostným menšinám, čo platilo aj v podmienkach strednej Európy. Československo (v rámci tzv. Menšej Saint-Germainskej zmluvy z 10. septembra 1919), Poľsko (tzv. Malá Versaillská zmluva z 28. júna 1919), Rumunsko (tzv. Parížska zmluva z 9. decembra 1919), Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov (zmluva bola takisto podpísaná v St. Germain-en-Laye 19. septembra 1919) ako nástupnícke štáty Rakúsko-Uhorska prijali v rámci versaillského mierového systému medzinárodné záväzky na ochranu menšinových práv, ktoré boli interpretované v prvom rade ako právo na používanie vlastných jazykov vo verejnom živote, vrátane vzdelávania a komunikácie s úradmi. Novovznikajúce štáty sa však s uvedenými dohodami v niektorých prípadoch stotožňovali iba so značnou mierou nevôle. Tak napr. počas prijímania tzv. Malej versaillskej zmluvy

predstavitelia Poľska vyslovili protest proti jej prijatiu (Batowski 1988, s 38-39), keďže táto dohoda bola v rozpore so zámermi budovať Poľsko ako národný štát a realizovať príslušné nacionalizujúce politiky. Podobné zmluvy so záväzkami chrániť práva menšín podpísalo 10. augusta 1920 aj Grécko, pobaltské štáty, Bulharsko, Albánsko, neskôr v roku 1924 Grécko (po prehratej vojne s Tureckom) a vydali v tomto smere unilaterálne deklarácie (Motta 2013, s. 41-64). Ďalšie konfliktné otázky boli riešené napr. vytváraním území pod medzinárodnou kontrolou, akými boli napr. Slobodné mesto Gdansk, resp. krátkodobé štátne útvary ako Slobodný štát Fiume v rokoch 1920-1924, resp. uvažovaný samostatný štát Memel (súčasná Klaipėda).

Ako zdôrazňuje Hannum, princíp práva národov na sebaurčenie sa po prvej svetovej vojne fakticky vzťahoval iba na „národy“, žijúce na území porazených štátov, nie však na obyvateľstvo kolónií a navyše samotný princíp sebaurčenia spochybňuje, keď tvrdí, že „sebaurčenie v roku 1919 malo málo spoločné s požiadavkami národov, ktorých sa týkalo, jedine v prípade, ak tieto požiadavky boli v súlade s geopolitickými a strategickými záujmami veľmocí“ (Hannum 2011, s. 28). Bol teda výsledkom účelovo prijímaných politických rozhodnutí, nie implementácie novej, všeobecne akceptovanej zásady medzinárodných vzťahov.

Problematika uznania práva na sebaurčenie úzko súvisí s otázkou medzinárodnoprávnej subjektivity štátov. Procesy dekolonizácie, resp. uznania novovznikajúcich národných štátov na Balkánskom polostrove v 19. storočí a v strednej a východnej Európe po prvej svetovej vojne boli výsledkami politických rozhodnutí a uznávanie nových štátov sa opieralo o zásady zvykového práva. Medzinárodnoprávna úprava – Konvencia o právach a povinnostiach štátov – však bola prijatá až v neskoršom období, paradoxne na pôde Panamerického únie v rámci Siedmej medzinárodnej konferencie amerických štátov v decembri 1933 v Montevideu. Iniciovali ju teda štáty amerického kontinentu, ktorý bol síce dejiskom pohraničných sporov, ale bez výraznejších tendencií formovať nové národné štáty. Jej prvý článok definuje podmienky, ktoré musia byť splnené pre vznik nového štátu ako subjektu medzinárodného práva:

- a) trvale žijúce obyvateľstvo;
- b) definované územie;
- c) vládu;
- d) schopnosť vstupovať do vzťahov s inými štátmi.

Medzinárodné uznanie zo strany iných štátov nie je v duchu Konvencie z Montevidea podmienkou politickej existencie štátu. „Aj pred uznaním má štát právo brániť svoju integritu a nezávislosť, usilovať sa o svoje zachovanie a prosperitu...“ (čl. 3). Zároveň však čl. 8 ochraňuje už existujúce štáty, keďže neumožňuje žiadnemu štátu zasahovať do vnútorných alebo vonkajších záležitostí iného štátu. V čl. 11 je zakotvený princíp teritoriálnej integrity štátov, pričom účastnícke štáty konvencie sa zaväzujú neuznať územné zisky alebo špeciálne výhody, ktoré boli dosiahnuté násilím: „Územie štátu je nenarušiteľné a nesmie byť vystavené vojenskej okupácii ani iným násilným aktom uskutočneným iným štátom priamo

alebo nepriamo alebo z akéhokoľvek dôvodu dokonca ani dočasne“ (Montevideo Convention 1933).

Napokon však otázka práva na sebaurčenie otvorená bola, ale v rámci agendy teritoriálneho revizionizmu a týkala sa národnostných menšín. Uplatnila sa napr. počas anšlusu Rakúska, ale aj počas Mníchovskej dohody v prípade sudetských Nemcov (pozri napr. Warshauer 2004, s. 261) a následne pri uplatňovaní územných revizionistických nárokov ďalších štátov v predvečer a počas druhej svetovej vojny. Aj to bol dôvod, prečo po druhej svetovej vojne medzinárodné inštitúcie uprednostnili zásadu vnútorného sebaurčenia národov a proces externého sebaurčenia sa snažili obmedzovať na dekolonizačné procesy, ale aj tam pri rešpektovaní hraníc, vytvorených koloniálnymi mocnosťami.

1.12 Právo národov na sebaurčenie po druhej svetovej vojne

Právo národov na sebaurčenie bolo oficiálne uznané za princíp usporiadania medzinárodných vzťahov Chartou OSN, ktorej článok 1, odsek 2 považuje za súčasť jej cieľov „rozvíjať medzi národmi priateľské vzťahy založené na úcte k zásade rovnoprávnosti a sebaurčenia národov, ako aj robiť každé iné vhodné opatrenia na posilnenie svetového mieru“. Princíp úcty k rovnoprávnosti a sebaurčenia národov sa opakovane spomína v článku 55 ako základ mierových a priateľských stykov medzi národmi. Zároveň však v článku 2, odsek 4 konštatuje, že členské štáty sa zriekajú hrozby použitia sily alebo použitia sily proti územnej celistvosti a ochrany nezávislosti každého štátu (Charter of the United Nations 1945), v čom Charta OSN akceptuje zásady prijaté v Konvencii z Montevidea. Uplatňovalo sa primárne v kontexte dekolonizačných procesov, napr. v Deklarácii o poskytnutí nezávislosti koloniálnym krajinám a národom, prijatej Valným zhromaždením OSN v roku 1960 (U.N. General Assembly 1960).

Podobne ako po prvej svetovej vojne, aj po druhej svetovej vojne riešenie problematiky práva národov na sebaurčenie určovali konkrétne záujmy víťazných mocností. Konkrétne v prípade strednej a východnej Európy nebola umožnená diskusia o práve na sebaurčenie v prípade obyvateľov ZSSR, resp. ostatných štátov sovietskeho bloku a Juhoslávie. Právo na sebaurčenie nebolo priznané nielen viacerým národom, ktoré v minulosti nedisponovali svojou štátnosťou, ale ani národom, ktoré v predvojnovom období svoj štát mali, ako napr. v prípade Litvy, Lotyšska a Estónska. Ani formálne nezávislé štáty sovietskeho bloku však nemali možnosť definovať svoje medzinárodné postavenie ani politický režim na základe slobodného rozhodnutia svojich občanov. Ani neskoršie sovietske intervencie v štátoch sovietskeho bloku (napr. Nemecká demokratická republika v roku 1953, Maďarsko a Poľsko v roku 1956 a Československo v roku 1968), ktoré sa usilovali opustiť sovietsky blok, resp. oslabiť sovietsku dominanciu, t. j. uplatniť na medzinárodnej úrovni svoje právo na sebaurčenie, sa nestretli s výraznejšou reakciou medzinárodného spoločenstva.

Právo na sebaurčenie sa stalo takisto súčasťou Medzinárodného paktu o občianskych a politických právach, prijatého Valným zhromaždením OSN 16. decembra 1966, ktorý vstúpil do platnosti 23. marca 1976. Dokument konštatuje v článku 1, že „všetky národy majú právo na sebaurčenie“, pod ktorým je chápané slobodné určovanie svojho politického štatútu a slobodné uskutočňovanie svojho hospodárskeho, sociálneho a kultúrneho rozvoja. Pakt zároveň garantuje právo všetkých národov slobodne disponovať svojím prírodným bohatstvom a zdrojmi „bez ujmy na akýchkoľvek záväzkoch vyplývajúcich z medzinárodnej hospodárskej spolupráce, založenej na vzájomnej výhodnosti a medzinárodnom práve.“ Dokument v článku 2 rozšíril právo na sebaurčenie aj o otázky ekonomickej bezpečnosti, keď konštatuje, že „v žiadnom prípade nesmie byť národ zbavený svojich vlastných prostriedkov životnej existencie“ (International Covenant 1966). Právo na sebaurčenie však v danom ľudskoprávnom dokumente získalo významné postavenie predovšetkým v kontexte dekolonizačných procesov, keď zmluvné strany, zodpovedné za správu nesamosprávnych a poručenských území zaviazal „podporovať uskutočnenie práva na sebaurčenie“ a rešpektovať ho v súlade s ustanoveniami Charty OSN. Niektoré štáty voči takto vágne ponímanému právu na sebaurčenie vznášali výhrady. Týkalo sa to napr. Indie, ktorá v prípade ratifikácie Medzinárodného paktu o ľudských a občianskych právach konštatovala, že „právo na sebaurčenie ... sa vzťahuje iba na národy pod cudzou dominanciou, a tieto slová sa nevzťahujú na suverénne nezávislé štáty alebo na časti národov alebo štátov – čo je základom štátnej integrity“ (Hannum 2011, s. 42). Právo na sebaurčenie teda bolo interpretované v prvom rade ako právo na vlastnú štátnosť (vonkajšie sebaurčenie), resp. samosprávu (interné sebaurčenie), ani po druhej svetovej vojne však nebola vypracovaná uspokojivá definícia, za akých okolností a v akom rozsahu toto právo môže byť využité a kto je jeho adresátom.

Značnú pozornosť princípu rovnoprávnosti a právu národov na sebaurčenie venuje Deklarácia zásad medzinárodného práva o priateľských vzťahoch, týkajúcich sa priateľských vzťahov a spolupráce štátov v súlade s Chartou OSN, prijatej rezolúciou VZ OSN č. 2625 z roku 1970. Garantuje právo všetkých národov slobodne si zvoliť, bez vonkajšieho zasahovania, svoj politický štatút a pestovať svoj ekonomický, sociálny a kultúrny vývoj, pričom každý štát je povinný rešpektovať toto právo v súlade s ustanoveniami Charty OSN. V prípade problematiky práva národov na sebaurčenie sa deklarácia v prvom rade venuje problematike dekolonizácie. Deklarácia však na rozdiel od iných dokumentov aj definuje spôsoby implementácie tohto práva formou založenia suverénneho a nezávislého štátu, voľného pridruženia alebo integrácie s nezávislým štátom alebo vznikom iného politického štatútu, ktorý si slobodne zvolí národ. Zároveň vyzýva členské štáty OSN zdržať sa akejkoľvek násilnej akcie, ktorá by zbavila národy možnosti realizovať svoje právo na sebaurčenie. Zároveň sa však uvedené ustanovenia nemôžu uplatňovať v prospech rozčlenenia alebo oslabenia, úplne alebo čiastočne, územnej integrity alebo politickej jednoty suverénnych a nezávislých štátov. Deklará-

cia zároveň vyzýva všetky štáty, aby sa zdržali akejkoľvek činnosti zameranej na čiastočné alebo úplné rozbitie národnej jednoty a územnej integrity akéhokoľvek iného štátu alebo krajiny (Declaration on Principles 1970).

Právo národov na sebaurčenie potvrdil aj Záverečný akt Konferencie o bezpečnosti a spolupráce v Európe, prijatý v roku 1975 v Helsinkách. Na základe rovnakých práv a práva národov na sebaurčenia majú podľa Záverečného aktu „všetky národy vždy právo určovať si v plnej slobode, kedy a ako si prajú svoj vnútorný a vonkajší politický štatút bez zasahovania zvonku a uskutočňovať svoj politický, hospodársky, sociálny a kultúrny rozvoj podľa vlastného uváženia (článok VIII.).“ Ten istý článok však podmieňuje rešpektovanie práva národov na sebaurčenie rešpektovaním cieľov a zásad Charty OSN a príslušných noriem medzinárodného práva, vrátane tých, ktoré sa vzťahujú k územnej celistvosti štátov. V článku IV. sa účastnícke štáty navzájom zaväzujú rešpektovať svoju územnú celistvosť (Záverečný akt... 1975). Z uvedeného vyplýva, že právo národov na sebaurčenie je v medzinárodných dokumentoch, prijatých na pôde OSN a v rámci procesu KBSE, podriadené zásade územnej celistvosti štátov.

Problematická zostáva nielen definícia pojmu „národ“ ako adresáta spomínaného práva, ale aj spôsob, akým je možné uvedené právo vymáhať, resp. rozsah a okolnosti jeho výkonu. Na úrovni medzinárodného práva sa pokus o vypracovanie takejto definície uskutočnil na pôde OSN a súvisel s diskusiou o právach tzv. domorodých (indigenous) spoločností, t. j. autochtónneho obyvateľstva, ktoré sa však spravidla od príslušníkov väčšinového etnika odlišuje aj spôsobom života a neraz čelili, resp. čelia aj diskriminácii z hľadiska priznávania občianskych a politických práv. Uvedená agenda sa stala súčasťou agendy Komisie OSN pre ľudské práva, resp. Sub-komisie pre prevenciu diskriminácie a ochranu menšín po roku 1969. Diskusia na pôde uvedenej subkomisie prebiehala v 70. rokoch a v prvej polovici 80. rokov a vyústila do publikovania štúdie, vypracovanej špeciálnym spravodajcom pre štúdium problematiky diskriminácie domorodého obyvateľstva. Ako hlavný autor je uvedený Jose R. Martinez Cobo, jeho definícia sa orientuje na domorodé komunity, národy a populácie, ktoré sa vyvíjajú na svojom území a považujú sa „za odlišné od ostatných zložiek spoločností, ktoré na týchto územiach alebo na ich častiach v súčasnosti prevládajú. V súčasnosti predstavujú nedominantnú zložku spoločnosti a sú odhodlané zachovať, rozvíjať a odovzdávať budúcim generáciám teritória, zdedené po svojich predkoch a svoju etnickú identitu ako základ svojej kontinuálnej existencie ako národov, v súlade so svojimi vlastnými kultúrnymi vzorcami, spoločenskými inštitúciami a právnymi systémami“ (Cobo 1986). S ohľadom na odlišné realie postkoloniálnych štátov je však sotva možné uplatňovať uvedenú agendu v podmienkach strednej Európy. Na druhej strane je však predmetom záujmu napr. v škandinávskych štátoch v súvislosti s riešením postavenia menšiny Saami (Daes 1995). Novým prvkom v otázke diskusie o práve národov na sebaurčenie bol poradenský posudok Medzinárodného súdneho dvorav prípade Západnej Sahary (bývalej španielskej kolónie, na ktorú si robí územné nároky Maroko) z roku 1975, podľa ktorého si

spomínané právo „vyžaduje slobodné a skutočné vyjadrenie vôle ľudí, ktorých sa to týka“ (Araujo 2000, s. 1496).

Objavovali sa však aj radikálnejšie interpretácie práva na sebaurčenie, ktoré vnímali „národy“ ako reálne existujúce subjekty, spôsobilé prijímať politické rozhodnutia nezávisle od štátnych inštitúcií, resp. bez etablovaných štruktúr politickej reprezentácie. Príkladom podobného prístupu bola Všeobecná deklarácia práv národov, prijatá v Alžíri 4. júla 1976. Jej signatármi boli „zástupcovia“ národov, t. j. predstavitelia mimovládnych organizácií. Vymedzujú sa značne abstraktne, proti „domácim a medzinárodným štruktúram imperializmu“. Deklarácia poukazyvala na „nové formy imperializmu vznikajúce s cieľom utláčať a vykorisťovať národy sveta...“ prostredníctvom priamej alebo nepriamej intervencie, mnohonárodných spoločností, manipulovania skorumpovanými lokálnymi politikmi, s pomocou vojenských režimov založených na policajných represióch, mučení a fyzickej likvidácii protivníkov, prostredníctvom súboru praktík, ktoré sa stali známymi ako neokolonializmus.“ Deklarácia, jednoznačne ideologicky orientovaná proti bývalým koloniálnym mocnostiam, bola prijatá v kontexte zblížovania štátov sovietskeho bloku s tzv. národnooslobodzovacími hnutiami v štátoch tzv. tretieho sveta. Napriek tomu obsahuje predstavy, ktoré sa objavovali aj v neskorších dokumentoch a patria do katalógu tzv. tretej generácie ľudských práv. Hovorí o rovnakých právach na slobodu, práve oslobodiť sa od akéhokoľvek zahraničného zasahovania a právo za voľbu vlastnej vlády a oslobodenie sa spod útlaku. Článok 1 deklaruje právo každého národa na existenciu, ďalšie články hovoria o práve na rešpektovanie národnej a kultúrnej identity, práve na zachovanie územia, prípadne na návrat v prípade národov, ktoré boli zo svojich území vyhnané (čl. 2, 3). Deklarácia vystupuje proti prenasledovaniu z dôvodu národnej, resp. kultúrnej identity, ale aj o práve oslobodiť sa spod koloniálnej, resp. cudzej dominance, priamej alebo nepriamej a od akéhokoľvek rasistického režimu (čl. 4-7). Napokon v tretej sekcii dokument hovorí o kolektívnych ekonomických právach národov, napr. na držbu svojho prírodného bohatstva a zdrojov, na spravodlivé hodnotenie svojej práce a na rovnoprávne postavenie v medzinárodnom obchode. Štvrtá sekcia hovorí o kultúrnych právach národov, dve ďalšie sekcie upravujú environmentálne práva a práva menšín. Vzhľadom na to, že signatármi uvedenej deklarácie neboli štáty, ale mimovládne subjekty, garancie a sankcie, uvedené v siedmej sekcii, majú deklaratívny charakter (napr. čl. 23: „akékoľvek porušenie ustanovení tejto deklarácie predstavuje porušenie záväzkov voči medzinárodnému spoločenstvu ako celku“, resp. čl. 27, ktorý hrubé porušovanie základných práv národov označuje za medzinárodné zločiny) (Universal Declaration 1976).

Dokument s rovnakým názvom, ale čiastočne odlišným obsahom, prijala 17. februára 2004 aj Organizácia nezastúpených štátov a národov (The Unrepresented Nations and Peoples Organizations, UNPO), vytvorená v roku 1991 v Haagu, ktorá sa pokúša o integrovanie rozličných národných hnutí, dožadujúcich sa priznania práva na sebaurčenie. Uvedená deklarácia sa odvoláva na medzinárodné ľudskoprávne dokumenty, prijaté OSN (Všeobecná deklarácia ľudských práv,

Medzinárodný pakt o ľudských a občianskych právach a Medzinárodný pakt o ekonomických, sociálnych a kultúrnych právach). Konštatuje, že „ľudské práva nemôžu byť plne realizované bez uznania práva na kultúrnu, národnú, jazykovú a etnickú identitu jednotlivcov a národov“. Článok 1 tvrdí, že „všetky národy majú rovnaké právo na sebaurčenie“, pod ktorým sa chápe politický štatút a slobodné určenie svojho ekonomického, sociálneho a kultúrneho vývoja. Zároveň reaguje aj na medzinárodným právom preferovaný princíp ochrany územnej integrity existujúcich štátov: „Štáty majú rešpektovať toto právo a princíp územnej celistvosti nemá jednostranne vytvárať prekážku jeho implementácii“. Ďalšie ustanovenia hovoria o práve na územie predkov a o ochrane pred etnickými čistkami prostredníctvom vyhánania (čl. 3), práva národov na prírodné bohatstvo a duševné vlastníctvo (čl. 5), ale aj o slobode organizovania sa a práve národov na vytváranie legitímnych orgánov reprezentácie, v prípade potreby aj za účasti diaspóry (čl. 6), resp. v prípade svojho želania aj na vytvorenie samosprávy (čl. 7). Právo na vytvorenie samostatného štátu signatári deklarácie považujú za súčasť sebaurčovacieho práva národov v prípade, že výkon práva na sebaurčenie „nemôže byť implementovaný bez vytvorenia nezávislého štátu“ (čl. 8). Ďalšie články hovoria o právach národov na sebazachovanie a fyzickú existenciu v súvislosti, odmietaní transferov obyvateľstva a násilnej kontroly pôrodnosti, práve na život v mieri, práve na bezpečnosť a medzinárodnú právnu ochranu, práve na environmentálnu bezpečnosť, práve národov na úsilie o demilitarizáciu území, ktoré obývajú, práve národov na zachovanie a rozvoj tradičného spôsobu života a celkovo o kultúrnych právach národov (UNPO 2004). Zmienky o diaspóre predpokladajú teda nielen teritoriálnu formu sebaurčenia, ale aj neteritoriálne formy autonómie. Na druhej strane deklarácia obsahuje zmienky aj o právach jednotlivcov a na rozdiel od Alžírskej deklarácie hovorí aj o potrebe demokratickej reprezentácie národov a rešpektovaní ľudských práv jednotlivcov. UNPO za svoje princípy považuje v prvom rade demokraciu, sebaurčenie, ľudské práva, nenásilie, toleranciu a ochranu životného prostredia (UNPO Principles). Z hľadiska strednej Európy sú aktivity UNPO relevantné vzhľadom na to, že na činnosti tejto organizácie sa podieľajú zástupcovia viacerých menšinových hnutí, pôsobiacich v blízkosti regiónu. Ide napr. o najvýznamnejšiu politickú stranu, reprezentujúcu maďarskú menšinu v Rumunsku (Demokratický zväz Maďarov v Rumunsku, členskú stranu Európskej ľudovej strany), Medzinárodné združenie Čerkesov, Mili Mejlis zastupujúci Krymských Tatárov, ale aj organizácia Triest, požadujúca vytvorenie Slobodného územia Terst a Slobodného prístavu Terst, t. j. mesta ležiaceho na hranici Talianska a Slovinska. Členom UNPO sú aj zástupcovia Demokratickej ligy Kosova a de facto Ministerstva zahraničných vecí Abcházska. V uvedených prípadoch ide o hnutia, pôsobiace v štátoch, ktoré môžu bezprostredne ovplyvniť politické procesy v štátoch strednej Európy, vrátane štátov Vyšehradskej skupiny.

1.13 Právo národov na sebaurčenie po skončení „studenej vojny“

Zjednotenie Nemecka

V strednej a východnej Európe diskusia o práve národov na sebaurčenie ožila v prvej polovici 90. rokov 20. storočia po páde komunistických režimov v regióne a následne v dôsledku zániku bipolárneho rozdelenia sveta. S tým bezprostredne súvisela prvá zásadná zmena na mape Európy po roku 1989, ktorou bolo zjednotenie Nemecka. S ohľadom na charakter rozdelenia krajiny, ktoré bolo dôsledkom druhej svetovej vojny a rozmiestnenia vojsk niekdajšej protihitlerovskej koalície, uvedený proces prebiehal pod kontrolou medzinárodného spoločenstva. Bol súčasťou a zároveň výsledkom procesu uvoľňovania napätia medzi USA a ZSSR aj napriek pôvodne zdržanlivým postojom európskych spojencov USA – Francúzska a Veľkej Británie. Zámer viesť rokovania o zjednotení vo formáte 2 + 4 (t. j. Nemecká spolková republika a Nemecká demokratická republika a štyri mocnosti protihitlerovskej koalície) bol ohlásený na zasadnutí KBSE v Ottave 13. februára 1990, rokovania v uvedenom formáte sa skončili 12. septembra 1990 v Moskve. Zjednocovací proces bol charakteristický dvoma významnými prvkami. Na jednej strane sa potvrdila pozícia princípu „práva národov na sebaurčenie“ ako konštitutívneho princípu budovania štátnosti v priestore strednej Európy, zároveň bola opakovane potvrdená platnosť zásady nenarušiteľnosti hraníc ako zásadného princípu vo vzťahoch medzi európskymi štátmi aj napriek štátoprávnym zmenám, keď 21. júna 1990 Spolkový snem a Ľudová snemovňa NDR prijali rovnaké uznesenie, ktorým potvrdili uznanie západných hraníc Poľska (t. j. platnosť tzv. Görlitzskej zmluvy z roku 1950 a zmluvy medzi Poľskom a NSR). Deklarovali pripravenosť po zjednotení podpísať v tejto otázke príslušnú zmluvu s Poľskom (Jäckel 2004, s. 161-165). Nemecko sa zaviazalo rešpektovať západné hranice Poľska ako definitívne aj v zmluve o zjednotení z 12. septembra 1990 medzi oboma nemeckými štátmi a štyrmi víťaznými mocnosťami protihitlerovskej koalície a už zjednotenú Nemecko podpísalo s Poľskom dvojstrannú zmluvu 14. novembra 1990 (Michałowski 2002, s. 151). Napokon ďalšou významnou charakteristikou zjednocovacieho procesu bolo, že prebiehal riadene, pod kontrolou medzinárodného spoločenstva s cieľom vyhnúť sa možným rizikám destabilizácie situácie v regióne. Následne – zjednotenie bolo otázkou konsenzu väčšiny spoločnosti v oboch štátoch, hoci sa o tejto otázke neuskutočnilo referendum. Nemecká demokratická republika v relatívne krátkom čase, od politických zmien v roku 1989 do jesene 1990 stratila nielen politickú legitimitu v očiach obyvateľstva, ale v konečnom dôsledku zanikla aj právne, keďže ako štát zanikla podľa článku 23 Základného zákona NSR, ktorý bol v roku 1956 použitý pri reintegrácii Sárska do NSR. Zmluva o zjednotení teda hovorí o „pripojení“ NDR, namiesto ktorej sa však súčasťou zjednoteného Nemecka stali „nové spolkové krajiny“ (Jäckel 2004, s. 161).

Nacionalizmus sa v otázke transformácie niekdajšej komunistickej Nemeckej demokratickej republiky ukázal ako kľúčový integrujúci a mobilizačný faktor spo-

ločnosti, alternatívne predstavy o budúcnosti krajiny sa ukázali ako marginálne. Týka sa to napr. výzvy ľavicových disidentských intelektuálov „Za našu krajinu“ (Für unser Land 1989), ktorí pred rokom 1989 kritizovali politický režim v NDR, zároveň však podporovali pokračovanie nekapitalistickej cesty vývoja (najznámejšími iniciátormi výzvy boli spisovatelia Christa Wolfová a Stefan Heym). Preto sa vyslovovali za pokračovanie štátnej existencie NDR, ktorá sa mala uberať cestou „solidárnej spoločnosti“, nie cestou výpredaja východonemeckých „materiálnych a morálnych hodnôt“. Idea „rozvíjať socialistickú alternatívu Spolkovej republiky v rovnoprávnom susedstve s európskymi štátmi“ sa však nestretla s významnejšou odozvou. Podľa niektorých nemeckých historikov sa o rýchly kolaps NDR pričínila nielen absencia demokratickej legitimacy, resp. ekonomická situácia, ale aj neschopnosť východonemeckých elit vytvoriť osobitnú východonemeckú identitu, resp. absencia národnej identifikácie NDR. Pokus vytvoriť naráciu o „novom nemeckom socialistickom národe“ pri novele východonemeckej ústavy z roku 1974, resp. o dvoch typoch národov, bol odmietnutý spoločne s politickým režimom panujúcim v NDR (Vykoukal et al. 2000, s. 599, 709). Naopak, v nemeckom verejnom diskurze zvíťazila predstava o zjednotení ako o návrate k „národnej normalite“ (Ther, 1997, s. 128; Hurrelbrink 1997, s. 166-167).

Rozpad multietnických federácií v strednej a východnej Európe

Nová diskusia o práve národov na sebaurčenie sa rozpútala takisto v dôsledku demokratizácie štátov stredovýchodnej Európy, ktorej dôsledok bolo hľadanie novej štátnej idey, ktorá by dávala ich existencii „raison d'être“. Hoci aj v podmienkach existencie sovietskeho bloku sa objavovali vo vládnej ideológii prvky nacionalizmu, pád komunizmu definitívne priniesol zánik štátov budovaných na ideologických princípoch a nahradenie komunistickej ideológie nacionalizmom v úlohe konštitutívneho princípu. Táto zmena otvorila diskusiu o budúcnosti mnohonárodných federatívnych štátnych útvarov – Zväzu sovietskych socialistických republík (ZSSR), Socialistickej federatívnej republiky Juhoslávie (SFRJ) a napokon Českej a Slovenskej federatívnej republiky (ČSFR), ktoré boli napokon nahradené nacionalizujúcimi štátmi. Aj napriek deklarovaným snahám Európskeho spoločenstva, resp. Európskej únie, o vytvorenie stabilných pravidiel, bola ich reakcia na štátoprávne procesy v niekdajšom sovietskom bloku skôr situatívna. Otázka práva na sebaurčenie sa stala predovšetkým otázkou politických rozhodnutí. Na druhej strane medzinárodné dokumenty, ktoré otázku „sebaurčenia národov“ riešili predovšetkým cez prizmu dekolonizácie zámorských území, mohli byť sotva použité, keďže išlo o rozpad, sprevádzajúci demokratizačné procesy v niekdajších komunistických mnohonárodných federáciách. Ich zložky, prinajmenšom nominálne, disponovali samosprávou a miera naplnenia zásady „vnútorného sebaurčenia“ nedominantných národov sa v jednotlivých štátoch odlišovala. Kým v prípade republík ZSSR bolo možné hovoriť o rusifikačných tendenciách a o prísne centralistickom riadení sovietskych republík, v prípade

Juhoslávie možno po vlne nepokojov v Kosove hovoriť o čiastočne etnicky motivovaných represiách zo strany štátu a o narastajúcom okliešťovaní kosovských autonómnych inštitúcií. Na druhej strane Ústava SFRJ z roku 1974 poskytovala juhoslovanským republikám značné právomoci a takisto sotva možno hovoriť o snahách o asimiláciu nesrbských etník, rovnako ako v prípade Československa nebolo možné hovoriť o národnostnom útlaku, ktorému by čelili Slováci ako síce „konštitutívny“, ale zároveň nedominantný národ.

Rozpad ZSSR a Juhoslávie prebiehal paralelne s dekompozíciou komunistického systému. V prípade SFRJ bol proces rozpadu završený víťazstvom nacionalistických elít s antikomunistickou agendou v prvých voľbách za účasti viacerých politických strán v roku 1990, na rozpade ZSSR sa čiastočne podieľali elity, vymedzujúce sa voči predchádzajúcemu režimu (pobaltské republiky, Gruzínsko, Moldavsko, Arménsko, Azerbajdžan, Ruská federácia) a čiastočne elity komunistické, resp. postkomunistické (Ukrajina, Bielorusko, republiky Strednej Ázie), otázka ďalšej existencie Československa bola nastolená až po zmene politického režimu a po nástupe alternatívnych, nekomunistických elít. Rozpad Československa bol teda výsledkom demokratizačných procesov, kým rozpad ZSSR a Juhoslávie bol faktorom, sprevádzajúcim proces politických zmien, ktorý sa však nepodarilo vo všetkých prípadoch úspešne završiť.

Zánik uvedených troch federatívnych útvarov mal takisto rozdielny priebeh z hľadiska postoja jednotlivých aktérov. Kým v prípade ZSSR a ČSFR sa realizoval dohodou republikových politických elít, v prípade rozpadu Juhoslávie bol sprevádzaný vojnovými konfliktami a dovedy bezprecedentnými zásahmi medzinárodného spoločenstva, ktoré sa pokúsilo tento proces regulovať. Medzinárodné spoločenstvo sa s ohľadom na potenciálne bezpečnostné riziká (prítomnosť lokálnych etnických konfliktov a separatistických tendencií v niekdajších zväzových republikách; rozmiestnenie zbraní hromadného ničenia; proliferácia konvenčných zbraní; hrozba sociálnych konfliktov) pokúšalo regulovať aj proces uznávania nástupníckych štátov bývalého ZSSR. V prípade Československa bol spoločný štát rozdelený bez intervencie zahraničných aktérov, vďaka čomu uvedený proces dostal označenie „zamatový rozvod“ (Ukielski 2007).

Značný počet novovzniknutých štátov v strednej a východnej Európe sa odvolával práve na princíp práva národov na sebaurčenie. Týka sa to najmä štátov, ktoré nedisponujú tradíciou vlastnej štátnosti, ako napr. Slovensko. Ústava Slovenskej republiky z roku 1992 sa síce odvoláva na kultúrne a politické dedičstvo predkov, „stáročné skúsenosti zo zápasov o národné bytie a vlastnú štátnosť“, resp. na historický odkaz Veľkej Moravy, neodvoláva sa však na žiadnu štátnu tradíciu, ale na „prirodzené právo národov na sebaurčenie“. Nositeľom suverenity v prípade Slovenska ostáva národ ako kolektivita, ale príslušnosti národnostných menšín a etnických skupín sú v preambule ústavy menovaní ako konštitutívny element iba ako jednotlivci.

Na základné a permanentné seaurčovacie právo a stáročný boj za národné oslobodenie sa odvoláva aj ústava Slovinska (Constitution of the Republic of Slovenia 1991), ústava Chorvátska kombinuje odvolávky na historické zdroje legitimacy národnej štátnosti od 7. storočia, „odveké právo chorvátskeho národa na plnú štátnu suverenitu“, ale aj na „nescudziteľnosť, nedeliteľnosť, neprenosnosť a neodňateľnosť práva na seaurčenie a štátnu suverenitu chorvátskeho národa“. Princíp historického práva sa teda kombinuje s princípom prirodzeného práva. Rovnako ako v prípade Slovenska, aj chorvátska ústava vníma národ ako kolektívneho nositeľa suverenity, kým v prípade menších hovorí o ich jednotlivých príslušníkoch (Ustav Republike Hrvatske 1990).

Je však zaujímavé, že aj v prípade takého štátu s dlhou tradíciou nezávislej štátnosti, ako napr. Poľsko, ústavný diskurz, vyjadrujúci identitu štátu, sa menej odvoláva na minulosť, ale zdôrazňuje, že poľský národ „získal v roku 1989 možnosť suverénneho a demokratického rozhodovania o osude vlasti“. Participácia Nepoliakov na budovaní štátnosti je vyjadrená paralelne, keď zároveň po „národe poľskom“ sú spomínané „všetci občania Republiky (Konstytucja RP 1997), ústava teda garantuje občiansky a republikánsky charakter poľského štátu. V prípade poľského diskurzu je koniec komunistického režimu spojený s obnovením štátnej nezávislosti a teda s naplnením práva národa na seaurčenie omnoho viac ako v prípade iných štátov regiónu.

Základný zákon Maďarska z roku 2011 podobne ako ústava Chorvátska kombinuje princíp nadväzovania na historickú štátoprávnu tradíciu, ktorej počiatok datuje vládou kráľa Sv. Štefana ako aj príslušnosťou ku kresťanstvu. Svätá Koruna je v preambule definovaná ako stelesnenie ústavnej kontinuity maďarskej štátnosti a jednoty národa. Obdobie cudzej okupácie od roku 1943 až do roku 1990, keď bolo zriadené prvé slobodne zvolené Národné zhromaždenie označuje súčasná maďarská ústava za pozastavenie historickej ústavy. Napokon ústava konštatuje, že vytvorenie prvého slobodne zvoleného parlamentu 2. mája 1990 bolo dňom obnovenia seaurčenia Maďarska (Fundamental Law 2011). Ústava tak paradoxne, s odstupom viac než dvoch desaťročí, interpretuje zmeny v rokoch 1989 – 1990 ako konzervatívnu revolúciu. Na druhej strane myšlienka práva na seaurčenia sa objavuje aj v prípade spoločenstiev s dlhou tradíciou štátnosti. Teda táto idea nepredstavuje len formulu legitimizácie vzniku nových štátov, ale aj nástroj konsolidácie a nacionalizácie už vytvorených „nacionalizujúcich“ štátov.

Na rozdiel od prvej Československej republiky je identita Ústavy Českej republiky z roku 1992 značne konzervatívna, čo reflektuje aj myslenie jej iniciátorov. V danom čase bola najsilnejšou vládnu stranou v ČR konzervatívna Občianska demokratická strana (ODS), ktorá sa v procese rozdelenia ČSFR a vytvárania nového ústavného rámca ČR pokúšala o budovanie kontinuity so staršími tradíciami českej štátnosti a negatívne sa vymedzovala nielen voči komunistickej minulosti, ale aj voči ľavicovým a liberálnym tradíciám českej politiky, čiastočne teda aj voči masarykovskej tradícii. Vznik ČR je teda v jej ústave interpretovaný ako „obnova samostatného českého štátu“ a prihlásenie sa ku „všetkým dobrým tra-

díciám dávnej štátnosti krajín Koruny českej a štátnosti československej“ (Ústava ČR 1992). Narácia o rozdelení ČSFR ako procese obnovenia českej štátnosti, ktorá by nahradila „spomienky“ na zaniknuté Československo, sa však v českom verejnom diskurze neujala.

S výnimkou Českej republiky, ktorá sa na rozdiel od svojej predchodkyne – prvej ČSR – k princípu práva národov na sebaurčenie nehlási, sa všetky ostatné štáty strednej Európy k právu na sebaurčenie hlásia, aj keď deklarovaný „národný“ charakter svojich štátov spájajú s občianskou dimenziou, keď rozličným spôsobom definujú participáciu príslušníkov menšinového obyvateľstva na konštituovaní štátnosti. Z dikcií preambúl ústavy je teda zrejmé, že myšlienka národnej štátnosti a suverenity je pre stredoeurópske štáty naďalej veľmi dôležitá a osobitne sa ju usilovali posilniť po rozpade sovietskeho bloku, resp. po odtrhnutí sa od mnohonárodných federatívnych útvarov.

Zánik ZSSR a reakcie medzinárodného spoločenstva

Proces tzv. perestrojky, iniciovaný po nástupe Michaila S. Gorbačova na post generálneho tajomníka ÚV KSSZ v roku 1985 a neskôr na post prezidenta ZSSR, predstavoval pokus o reformovanie komunistického systému v ZSSR. Ekonomické, ale predovšetkým politické zmeny v podobe liberalizácie režimu, rozšírenia priestoru slobody slova viedli k artikulovaniu nacionalistických požiadaviek v neruských republikách, ale v rámci politického súperenia medzi Michailom Gorbačovom a jeho rivalom Borisom Jelčinom, ktorý bol v roku 1991 zvolený za prezidenta Ruskej federácie (RF) aj k vymedzovaniu sa Ruska voči federálnemu centru. Súčasťou uvedeného politického súperenia bolo rozhodnutie Zjazdu ľudových poslancov Ruskej sovietskej federatívnej socialistickej republiky (RSFSR) z 12. júna 1990 o prijatí Deklarácie o suverenite Ruska. Mocenský zápas vo vnútri sovietskych elít tak nadobudol novú dimenziu v podobe dezintegrácie mocenského aparátu, keďže Ruská federácia bola z hľadiska počtu obyvateľstva, rozlohy i z hľadiska vojensko-strategického a ekonomického „jadrom“ Sovietskeho zväzu.

Popri nastolení otázky, na základe akých hodnôt a princípov má byť budovaná nová identita transformujúceho sa ZSSR, vo viacerých prípadoch rezonovala aj otázka samotnej legitimity ďalšej existencie tohto štátneho útvaru. Požiadavky na vytvorenie nezávislých národných štátov boli najsilnejšie v pobaltských republikách, v Gruzínsku, Moldavsku a v ďalších republikách južného Kaukazu, na Ukrajine zasahovali predovšetkým regióny západnej Ukrajiny a metropolu Kyjev. Práve pobaltské republiky odmietali pokračovanie ZSSR, pričom najradikálnejšie formulovala svoje požiadavky nová politická reprezentácia Litvy. Po parlamentných voľbách v tejto republike 11. marca 1990 Najvyšší soviety Litovskej sovietskej socialistickej republiky schválil zákon o obnovení nezávislého litovského štátu. Ďalšie pobaltské republiky podobné rozhodnutia prijímali formou politických deklarácií, nie ústavných zákonov. Tak vyhlásenie litovského parlamentu o obnovení nezávislosti (a teda aj likvidácii sovietskej

Litvy), ako aj Deklarácia o suverenite Ruska predstavovali začiatok procesu štátoprávnej dezintegrácie ZSSR. Aj napriek nesúhlasu prezidenta ZSSR M. Gorbačova vlády Ruskej federácie a Litvy podpísali 15. augusta 1990 dohodu o obchodných a ekonomických vzťahoch na rok 1991. Proces dezintegrácie ZSSR posilnilo rozhodnutie prezidenta Ruskej federácie B. Jeľcina podpísať 30. júla 1991 zmluvu s Litvou, na základe ktorej RF uznala nezávislosť tejto republiky (Vitkus 1996). Uvedenými aktmi sa de facto zo ZSSR vyčlenila aj samotná Ruská federácia.

Nástup nacionalistických síl ako alternatívy dogmatickým vedúcim predstaviteľom republikových komunistických strán boli výsledkom volieb do republikových parlamentov (najvyšších soviетov), ktoré v jarných mesiacoch roku 1990 vo viacerých republikách prebiehali v podstatne slobodnejších a pluralitnejších podmienkach než voľby členov Zjazdu ľudových poslancov ZSSR v roku 1989. Podstatne slabšie však boli v Bielorusku, resp. v stredoázijských republikách, ale aj vo východných oblastiach Ukrajiny. V referende o zachovaní ZSSR, ktoré sa konalo 17. marca 1991 vo všetkých sovietskych republikách s výnimkou Litvy, Lotyšska, Estónska, Moldavska, Gruzínska a Arménska, na otázku „Považujete za nevyhnutné zachovanie ZSSR v podobe obnovenej federácie rovnoprávných republík, v ktorej budú plne garantované práva a slobody ľudí všetkých národností?“ sa väčšina zúčastnených voličov vyslovila kladne. Paradoxne, pokračovanie ZSSR malo najvyššiu podporu v stredoázijských republikách a v Azerbajdžane, kým najnižšiu získalo v Rusku a na Ukrajine. Aj v Rusku však aj napriek výzvam predsedu Najvyššieho soviету Borisa Jeľcina vyslovila za zachovanie ZSSR 73 percent zúčastnených občanov a na Ukrajine 71,48 percenta, hoci o niekoľko mesiacov – v decembri 1991 – bola situácia na Ukrajine z hľadiska postoja k budúcnosti ZSSR úplne odlišná (Czachor 2014, s. 65-66; Sowjetunion, 17. März 1991).

Štátoprávne ambície však v priebehu procesu rozpadu ZSSR nedeklarovali iba entity, ktoré mali štatút tzv. zväzových republík, ale aj ďalšie autonómne útvary, podriadené zväzovým republikám (autonómne sovietskej socialistické republiky – ASSR, resp. autonómne oblasti – AO), ktorým Ústava ZSSR negarantovala ani v deklaratórnej podobe právo na vystúpenie zo zväzového štátu. V procese dekompozície komunistického režimu v ZSSR sa uskutočnili aj viaceré kroky, ktoré znamenali zmenu dovtedajšej formuly „sovietskeho federalizmu“, založeného na silnej pozícii centrálnej moci a hierarchickej podriadenosti federálnych subjektov, v ktorom však moc bola koncentrovaná nie v rukách štátnych orgánov, ale komunistickej strany riadenej unitárnym spôsobom s obmedzenou mierou autonómie neruských republík (hoci v neruských republikách pôsobila republiková komunistická strana ako autonómna zložka KSSZ, v samotnej Ruskej federácii „národná“ komunistická strana absentovala. Kvázi-federalizmus bol charakteristický aj pre Ruskú federáciu, pozostávajúcu jednak z autonómnych republík, disponujúcich viacerými atribútmi štátnosti, ako napr. ústavou, Radou ministrov (vládou) a najvyšším soviетom (parlamentom), jednak z útvarov, charakteristic-

kých pre unitárny štát, ktoré disponovali iba orgánmi regionálnej samosprávy (oblasť, kraj) (Czajowski 2001, s. 352).

Štátoprávne ambície deklarovali aj teritória, ktoré nedisponovali žiadnou formou štátnosti, ani regionálnej samosprávy. Prvou zmenou bol tzv. pochod suverenít, v rámci ktorého jednotlivé zväzové a autonómne republiky prijímali politické deklarácie o primáte platnosti vlastných zákonov nad zákonmi federatívnymi, resp. republikovými po voľbách do republikových parlamentov v roku 1990, pričom prvá republika, ktorá prijala podobný krok, bola Ruská federácia dňa 12. júna 1990. Pobaltské republiky a Azerbajdžan prijali deklaráciu o suverenite ešte v rokoch 1988 – 1989. Na druhej strane napr. Baškortostan v októbri 1990 vystúpil z Ruskej federácie a Tatarstan v júni 1990 vyhlásil nezávislosť, pričom zmluvu s Ruskou federáciou podpísal až v roku 1994 (Czajowski 2001, s. 356). S cieľom zabrániť rozpadu ZSSR a oslabiť ambície republikových elít prijal v apríli 1990 Zjazd ľudových poslancov ZSSR zákon upravujúci procedúru vystúpenia sovietskej republiky zo ZSSR. Popri požiadavke na uskutočnenie referenda sa jeho súčasťou stali ustanovenia čl. 3, podľa ktorého v prípade, ak je súčasťou zväzovej republiky ASSR, AO alebo iný typ podobného územia, referendum sa malo konať osobitne v každom autonómnom útvare, pričom ich obyvateľstvo sa mohlo rozhodnúť bez ohľadu na rozhodnutie väčšiny obyvateľstva republiky, či zostane v ZSSR alebo v republike, ktorá sa rozhodla opustiť zväzový štát. Výsledky referenda sa mali zohľadňovať osobitne v prípade územia sovietskej republiky, kompaktné obývané obyvateľstvom, hlásiacim sa k etnickým menšinám, ktoré na danom území predstavovalo väčšinu (USSR 1990). Ďalšie zákonné úpravy povýšili autonómne republiky, autonómne oblasti a národnostné okruhy na úroveň federálnych subjektov (Zamyatin 2013, s. 130), ktoré neskôr v novembri 1990 boli prizvané k participácii na príprave novej zväzovej zmluvy, ktorá mala ZSSR transformovať na voľnú federáciu pod názvom Zväz sovietskych suverénnych republík. Proti tomuto kroku sa postavili najvyšší predstavitelia Ukrajiny, Ruska a Kazachstanu, pričom RF trvala na tom, že novú zväzovú zmluvu podpíše ako jednotný štát a vzťahy s vlastnými republikami bude regulovať prostredníctvom osobitnej federálnej zmluvy. Úvahy o účasti autonómnych republík, resp. o nahradení 15 subjektov federácie tridsiatimi šiestimi sa teda skončili v máji 1991, keď prezident RF súhlasil s podpísaním novej zväzovej zmluvy (Hough 1997, s. 384-385). Následne v júli 1991 niektoré autonómne oblasti Ruskej federácie boli transformované na republiky v jej rámci. Šesť zväzových republík sa odmietlo podieľať na príprave novej zväzovej zmluvy (Litva, Lotyšsko, Estónsko, Gruzínsko, Moldavsko a Arménsko). Nová zväzová zmluva mala byť podpísaná 20. augusta 1991. Jej podpísaniu však zabránil pokus o štátny prevrat, zorganizovaný dogmatickými silami, ktoré deň pred plánovaným termínom podpisu novej zmluvy vytvorili tzv. Štátny výbor pre výnimočný stav s cieľom zabrániť prehlbujúcej sa dezintegrácii ZSSR (Marciniak 2001, s. 179). Pokus o nahradenie projektu voľnej federácie projektom konfederatívneho Zväzu zvrchovaných štátov sa skončil neúspešne. Po referende o štátnej nezávislosti 1. decembra 1991 na

Ukrajine bol proces dezintegrácie ZSSR uzavretý 8. decembra 1991 tzv. Belovežskými dohodami. Ich signatári – prezident Ruskej federácie B. Jeľcin a Ukrajiny Leonid Kravčuk spolu s predsedom Najvyššieho soviету Bieloruska Stanislavom Šuškievičom vyhlásili, že „Sovietsky zväz ako subjekt medzinárodného práva prestal existovať“ a ohlásili vznik novej kooperačnej štruktúry – Spoločenstva nezávislých štátov. Toto rozhodnutie bolo zopakované vo vyhlásení z Alma-Aty z 21. decembra 1991, na základe ktorej sa k novej medzinárodnej organizácii pripojili zvyšné bývalé sovietske republiky s výnimkou pobaltských štátov a Gruzínska (Blum 1992). Autonómne republiky a nižšie postavené autonómne entity v rámci zväzových republík neboli prizvané k rokovaniam o vzniku Spoločenstva nezávislých štátov (SNŠ) a až do roku 2008 žiadna z nich nebola oficiálne uznaná žiadnou krajinou SNŠ. Ich nezapojenie do procesu ďalších negociácií o likvidácii ZSSR, resp. o budovaní nových postsovietskych politických a ekonomických integračných štruktúr, ako aj ich „neuznanie“ ako subjektov medzinárodného práva nebolo potvrdené žiadnou formálnou zmluvou, ale implicitne. Deklarácia z Alma-Aty totiž v preambule konštatovala, že zúčastnené krajiny navzájom uznávajú a rešpektujú svoju územnú integritu a nenarušiteľnosť existujúcich hraníc (Alma-Ata Declaration 1991). Zároveň sa prihlásili k zásadám Charty OSN a Záverečnému aktu KBSE z roku 1975, ktorého signatármi sa stali všetky následnícke štáty bývalého ZSSR. Tak bola v priestore bývalého ZSSR akceptovaná zásada nenarušiteľnosti hraníc novovzniknutých štátov, prijatím Deklarácie z Alma-Aty sa čiastočne podarilo zabrániť nekontrolovanej dezintegrácii ZSSR, čo sa v kontexte s vojnovými konfliktami v rozpadávajúcej sa Juhoslávii javilo ako menej konfliktná forma rozpadu štátu (Türk 1993, s. 68). Na druhej strane však ani negociácie s cieľom uregulovania konfliktov nemali za cieľ vyriešenie štatútu uvedených paraštátov a viedli k stabilizácii existujúceho stavu, pričom uvedené štátne útvary zostali aj naďalej otvorené, aj keď neoficiálne, podporované vonkajším patronátnym štátom (t. j. Ruskou federáciou v prípade Abcházska, Južného Osetska a Podnesterska, resp. Arménskom v prípade Náhorného Karabachu) (Kolstø 2006, s. 735). Situácia sa zmenila až po jednostrannom uznaní odštiepených gruzínskych provincií Abcházsko a Južné Osetsko zo strany Ruskej federácie. Hoci sa začiatkom 90. rokov vo väčšine prípadov, azda s výnimkou Čečenska, podarilo dosiahnuť deeskaláciu uvedených konfliktov, ako aj konfliktu na Kryme, ktorý začínal narastať po vytvorení nezávislej Ukrajiny, nepodarilo sa dosiahnuť ich riešenie a transformovali sa do podoby tzv. zamrznutých konfliktov.

Kým však niektoré zo súčasných tzv. paraštátov na území bývalého ZSSR disponovali vlastnou štátnosťou (Abcházsko, Južné Osetsko, Náhorný Karabach), podobne ako Čečensko, ktoré bolo po dvoch vojnových operáciách v rokoch 1994 a 1999 integrované do Ruskej federácie, Podnesterská republika bola jednostranne vyhlásená v septembri 1990 pod formálnou zámienkou obáv z „rumunizácie“ tejto časti Moldavska. V referende, ktoré sa v tomto odštiepenom regióne konalo 1. decembra 1991, sa 98 percent zúčastnených voličov vyslovilo za nezávislosť od Moldavska. Podnesterský konflikt však sotva možno charak-

terizovať v plnej miere ako konflikt etnický, keďže najsilnejšou zložkou miestneho obyvateľstva boli v uvedenom čase Moldavania (39 percent), zvyšných 28, resp. 24 percent predstavovali Ukrajinci a Rusi. Ako poukazuje W. Marciniak, významnú rolu pri separácii Podnesterska zohrávala prítomnosť početných jednotiek sovietskych ozbrojených síl (Marciniak 2001, s. 173). V auguste 1990 bola vyhlásená v južnej časti Moldavska aj Gagauzská republika, ktorá sa však ako národno-teritoriálna autonómna jednotka v roku 1994 reinteegrovala s Moldavskom. Článok 1 Zákona o špeciálnom právnom štatúte Gagauzska (Gagauz Yeri) zároveň Gagauzsku priznáva právo na vonkajšie sebaurčenie „v prípade zmeny postavenia Moldavskej republiky ako nezávislého štátu“ (Parliament of Moldova 1994). Existencia Podnesterska ako samostatnej entity s atribútmi štátnosti v rámci Moldavska alebo ZSSR nebola nikdy legalizovaná, prezident ZSSR M. Gorbačov v dekréte „O opatreniach na normalizáciu situácie v Moldavskej republike“ z 25. decembra 1990 anuloval rozhodnutie o vytvorení nezávislých republík v Podnestersku a Gagauzsku, ohlásenie volieb v uvedených regiónoch a zámer formovať vlastné najvyššie orgány moci (Ozhiganov 1997, s. 163).

Vytváranie separatistických „kontraregiónov“ bolo súčasťou stratégie centrálnej vlády ZSSR oslabovať separatistické tendencie na úrovni zväzových republík. Objavovali sa aj podobné pokusy o vytvorenie poľskej etnickej autonómie vo vnútri Litvy, ktorá by deklarovala podporu zachovania ZSSR (Marciniak 2001, s. 175), prípad Náhorného Karabachu ako prvého dlhotrvajúceho etnického konfliktu po začiatku procesu „perestrojky“ však zrejme súvisí skôr s dlhodobým, historicky podmieneným etnickým konfliktom medzi Arménmi a Azermi. Na eskalácii etnických konfliktov sa podieľal aj radikalizmus niektorých lídrov nacionalistických hnutí, napr. v prípade prvého prezidenta Gruzínska Zviada Gamsachurdiu a prvého prezidenta Azerbajdžanu Abulfaza Elčibeja, ktorí z etnickej mobilizácie proti separatistickým „kontraregiónom“ vytvorili „kľúčový determinant politiky novovzniknutých štátov“ (Czachor 2014, s. 84). Spomínané štyri entity sa transformovali na tzv. paraštáty, resp. kvázištáty, ktoré síce disponujú podstatnými atribútmi štátnosti, akým je kontrola vlastného územia, zároveň sú však vnímané ako štáty, závislé od politickej, finančnej a vojenskej podpory vonkajších aktérov (v prípade Podnesterska, Abcházska a Južného Osetska je ním Ruská federácia, v prípade Náhorného Karabachu Arménsko). Zároveň je ich vznik spojený s násilnými vojenskými akciami, čo je takisto jeden z dôvodov, pre ktorý tieto štátne útvary nie sú uznávané väčšinou štátov sveta. Navyše, v prípade Abcházska ustanovenie štátnosti by zrejme bolo nemožné bez takých zmien volebného zákonodarstva ešte počas trvania ZSSR na začiatku 90. rokov, ktoré vo voľbách do abcházskeho Najvyššieho soviету zvýhodnili „titulárne etnikum“, hoci v roku 1989 jeho príslušníci predstavovali iba 17,7 percenta obyvateľstva, kým etnickí Gruzínci 45,7 percenta a v niektorých regiónoch mali aj väčšinu (Government of Abkhazia; Müller 1999, s. 218-239). Ich podiel narastal od začiatku 20. storočia aj v dôsledku imigrácie. Následne však po skončení vojny v rokoch 1992 – 1993 Abcházsko

opustilo približne 200 tis. Gruzíncov, v dôsledku čoho podiel Gruzíncov na celkovom počte obyvateľov Abcházska poklesol na 20,6 percent (2003), resp. 19,3 percenta (2011), kým počas sčítania obyvateľstva v roku 2011 podiel Abcházcov dosiahol 50,8 percenta (Naselenije Abchazii, nedatované).

V rámci procesu „suverenizácie“ regiónov v ZSSR sa etabloval aj ďalší nový autonómny subjekt. V dôsledku referenda, konaného 20. januára 1991, sa dovtedajšia Krymská oblasť Ukrajiny transformovala na Krymskú ASSR v rámci Ukrajiny, ktorá však v roku 1991 aktívne neprejavovala separatistické ambície. V celoukrajinskom referende 54 percent zúčastnených voličov podporilo nezávislosť Ukrajiny, ale účasť bola iba 66 percent, t. j. len menšina celkového počtu krymských voličov podporila nezávislosť Ukrajiny. Vo februári 1992 bola Krymská ASSR premenovaná na Republiku Krym, ale v apríli 1992 štatút autonómie upravila Najvyššia rada Ukrajiny a nazvala ju Autonómna republika Krym. V máji 1992 Najvyššia rada Krymu deklarovala nezávislosť, pričom prijala ústavu, ktorá nevyklúčila usporiadanie vzťahov s Ukrajinou na zmluvnom základe. Pod tlakom ukrajinskej vlády však ešte v tom istom mesiaci odvolala vyhlásenie nezávislosti. Separatistické snahy Krymu v roku 1992 a neskôr v rokoch 1994 – 1995 neuspeli, o. i. aj pre nedostatočnú podporu zo strany Ruskej federácie, obávajúcej sa medzinárodných dôsledkov tohto kroku v komplikovanej ekonomickej a vnútro politickej situácii (Olszański 2003, s. 163). Ústava Ukrajiny a ukrajinské zákony, upravujúce postavenie Krymu, nepripúšťali možnosť jeho vonkajšieho sebaurčenia, podobne ako medzinárodné právo nepredpokladá vonkajšie sebaurčenie v prípade území, obývaných príslušníkmi etnických menšín.

V prípade spomínaných regiónov má právo na vonkajšie sebaurčenie priznané jedine Gagauzsko, ktorého elity dlhodobo podporujú budovanie úzkych vzťahov s Ruskou federáciou. V súvislosti so zblížovaním Moldavska s EU a s pripravovanou Asociačnou dohodou sa 2. februára 2014 konalo v Gagauzsku referendum, v ktorom sa obyvatelia regiónu vyslovili drvivou väčšinou (98,5 percenta) v prospech integrácie s Colnou úniou RF, Bieloruska a Kazachstanu. Približne rovnakým pomerom hlasov účastníci referenda podporili aj prijatie „odročeného štatútu Gagauzskej autonómie“, predpokladajúceho vytvorenie nezávislej Gagauzskej republiky v prípade, ak by Moldavsko stratilo suverenitu. Časť gagauzských elít za tento krok označuje aj pokračovanie integrácie s EÚ (Caľus 2014). Separatistické tendencie na Ukrajine v súvislosti s anexiou Krymu Ruskou federáciou a vytvorením Doneckej a Luganskej ľudovej republiky v jej východných oblastiach však svedčia o pokračujúcom procese dezintegrácie v regióne bývalého ZSSR. Pritom práve politika Ruskej federácie v otázke dezintegračných procesov je príkladom ambivalentného narábania s pojmom „práva na sebaurčenie“. Kým v prípade Krymu, resp. východoukrajinských separatistov, vedenie RF toto právo akceptuje a oficiálne, resp. neoficiálne ho podporuje, v prípade separatistických tendencií na vlastnom území proti separatistickým tendenciám zasahuje aj vojenskou silou, ako to bolo napr. v prípade Čečenska. Zároveň je príkladom toho, ako sa proklamovaná zásada „práva národov na sebaurčenie“ môže dostať do konfliktu s princípom mierového

riešenia sporov, územnej integrity štátov a napokon aj s ohľadom na vojnové podmienky aj s princípmi ľudských práv a zásadou slobody jednotlivca.

Reakcia medzinárodného spoločenstva na proces rozpadu ZSSR

V prípade pobaltských štátov, t. j. Litvy, Lotyšska a Estónska, ktoré sa stali súčasťou ZSSR až v roku 1940 po relatívne dlhom období nezávislosti (viac než dvadsať rokov), väčšina západných štátov uznávala de iure ich kontinuálnu existenciu aj napriek tomu, že v dôsledku tajných protokolov Zmluvy o neútočení medzi Nemeckom a ZSSR z augusta 1939 (známeho skôr pod názvom Pakt Molotov – Ribbentrop podľa ministrov zahraničných vecí oboch štátov, ktorí ho podpísali) sa v roku 1940 stali tieto štáty súčasťou ZSSR. Sovietsku kontrolu nad ich územiami pritom štáty západnej Európy aj USA de facto uznávali. Zároveň však aj vedúci predstavitelia ZSSR sa usilovali odlíšiť prípady pobaltských republík a ostatných neruských republík v snahe zamedziť ďalšiemu šíreniu separatistických tendencií a pokračujúcej dezintegrácii štátu. Aj preto 24. decembra 1989 Zjazd ľudových poslancov ZSSR v Rezolúcii o politickom a právnom hodnotení sovietsko-nemeckej zmluvy o neútočení konštatoval, že „rozdelenie územia na sovietsku a nemeckú ‚sféru vplyvov‘ ... bolo z hľadiska medzinárodného práva v rozpore so suverenitou a nezávislosťou viacerých tretích štátov“, s konkrétnym poukazaním na Litvu, Lotyšsko, Estónsko, Poľsko a Fínsko. Zjazd uznal existenciu tzv. tajných protokolov, obsahujúcich ustanovenia o rozdelení sfér vplyvu medzi nacistické Nemecko a ZSSR, označil ich za odporujúce záväzkom čl. 10 Paktu Spoločnosti národov a rozhodol o ich anulovaní (Senn 2007, s. 23; Žalimas 2006, s. 75). Napriek tomu vedúci predstavitelia ZSSR na čele s generálnym tajomníkom Ústredného výboru Komunistickej strany Sovietskeho zväzu a prezidentom ZSSR Michailom S. Gorbačovom odmietali akceptovať deklarácie prvých slobodne zvolených parlamentov pobaltských republík o obnovení nezávislosti z jarných mesiacov roku 1990¹³ (Eastwood 1993, s. 317) a objavili sa aj pokusy o násilné potlačenie snáh o nezávislosť. S ohľadom na záujem o zachovanie reformného kurzu, reprezentovaného M. Gorbačovom, štáty západnej Európy a USA nereagovali na rozhodnutia pobaltských republík uznaním nezávislosti. Situácia sa zmenila až po neúspešnom pokuse silových štruktúr a dogmatických síl vo vnútri KSSZ o prevrat v auguste 1991.

Následne vyhlásenie ministrov zahraničných vecí Európskeho spoločenstva z 27. augusta 1991 uvítalo „obnovenie suverenity a nezávislosti pobaltských štátov, ktorú stratili v roku 1940“. Podobne reagovali aj USA. Ako konštatuje Roland Rich, príslušné formulácie „reflektujú jednak právne detaily, jednak politickú realitu“ v situácii, keď ešte M. Gorbačov zostával pri moci a bolo nutné odlíšiť prípad Pobaltia od ostatných sovietskych a juhoslovanských republík, dožadujúcich sa nezávislosti (Rich 1993, s. 38). Pripúšťa teda, že reakcia Európskych spoločenstiev a USA

13 Litva a Estónsko prijali rozhodnutie o formálnom obnovení nezávislosti 11., resp. 13. marca 1990, Lotyšsko 4. mája 1990. Pozri Marciniak 2001, s. 170.

bola situatívna a pri formulovaní príslušných stanovísk zohrávala významnú rolu nielen medzinárodnoprávna regulácia práva na sebaurčenie, ale aj konkrétne politické záujmy. Uznanie historických nárokov pobaltských štátov na nezávislosť totiž nič nehovorilo o akceptovaní práva ostatných federálnych republík ZSSR, resp. Juhoslávie na analogickú formu sebaurčenia, keďže v ich prípade nebolo možné odvolávať sa na existenciu modernej formy štátnosti v minulosti.

Neskoršie uznanie nezávislosti Ukrajiny, potvrdené výsledkami referenda z 2. decembra 1991, v ktorom sa 90,32 percent zúčastnených voličov (pri 84,1-percentnej účasti) (OSCE 1991) vyslovilo za nezávislosť, už bolo zdôvodňované výlučne právom na sebaurčenie. Prvými štátmi, ktoré uznali Ukrajinu ako samostatný štát, boli Kanada, Poľsko a Maďarsko (Rich 1993, s. 41-42). Vo vzťahu k tzv. paraštátom, resp. k anexii Krymu, zaujali štáty EÚ, podobne ako väčšina štátov sveta, odmietavý postoj a neuznávajú existenciu uvedených separatistických republík ako subjektov medzinárodného práva.

Európske spoločenstvá a rozpad Juhoslávie (1991-1992)

Prvé reakcie USA a Európskych spoločenstiev na odstredivé procesy v Českej a Slovenskej federatívnej republike (ČSFR) a v Socialistickej federatívnej republike Juhoslávií (SFRJ) boli skôr negatívne, motivované snahou zabrániť dezintegrácii regiónu a vzniku nových národných štátov (Lukić 2010, s. 57). Po vyhlásení nezávislosti Slovinska a Chorvátska (25. júna 1991) teda bezprostredne nenasledovalo ich medzinárodné uznanie zahraničnými partnermi, hoci tento krok v oboch republikách nasledoval po uskutočnení referenda, v ktorom sa väčšina voličov vyslovila za nezávislosť. Centrálna vláda v Belehrade na vyhlásenie nezávislosti Slovinska reagovala vojenským zásahom. Program chorvátskej nezávislosti sa stretlo s odmietavými reakciami príslušníkov tamojšej srbskej menšiny, ktorá v roku 1991 predstavovala 12,2 percenta obyvateľstva republiky. Prvé nepokoje, spojené s blokovaním ciest a jednostranným vypísaním referenda o vytvorení srbskej teritoriálnej autonómie v regiónoch na hranici so Srbskom a Bosnou a Hercegovinou, prepukli ešte v lete 1990. Sformovala sa aj samostatná politická reprezentácia chorvátskych Srbov (Srbská národná rada), ktorá bojkotovala chorvátsky parlament, následne po vyhlásení nezávislosti Chorvátska v roku 1990 predstavitelia srbských komunit v Chorvátsku Milan Babić a Milan Martić za podpory polovojenských štruktúr, tzv. milícií, ohlásili vytvorenie Republiky Srbskej Krajiny (Ramet 2002, s. 58). Aj napriek stiahnutiu juhoslovanských vojsk zo Slovinska v júli 1991 konflikty v etnicky zmiešaných oblastiach a blokáda juhoslovanských vojsk, permanentne dislokovaných v Chorvátsku, prerástli do ozbrojených zrážok. Zastavenie bojov v Chorvátsku neprinieslo ani stretnutie zástupcov Európskych spoločenstiev, centrálnej vlády Juhoslávie, Slovinska a Chorvátska 7. júla 1991 na Brioni. Jeho výsledkom bolo prijatie tzv. Brionskej deklarácie, ktorá na tri mesiace pozastavila platnosť deklarácií o nezávislosti Slovinska a Chorvátska. Po uplynutí jej platnosti však obe republiky 8. októbra 1991 potvrdili svoje rozhodnutie vyhlásiť štátnu suverenitu a ukončiť

štátny zväzok s Juhosláviou (Brioni Declaration 1991; Hrvatski Sabor 1991). Pokusy Európskych spoločenstiev o sprostredkovanie dialógu však v prvom štádiu juhoslovanských konfliktov neprinesli ukončenie ozbrojených zrážok, ale ani diplomatické uznanie novovytvorených štátov.

Vzhľadom na pokračujúce dezintegračné procesy v bývalom ZSSR a v Juhoslávii prijali ministri zahraničných vecí členských štátov Európskeho spoločenstva 16. decembra 1991 na stretnutí v Bruseli Deklaráciu o smerniciach o uznaní nových štátov vo východnej Európe a v Sovietskom zväze, ako aj Deklaráciu o Juhoslávii. Deklarovali pripravenosť uznať vytvorenie nových štátov v závislosti od „normálnych štandardov medzinárodnej praxe a politickej reality v každom prípade“. Na rozdiel od Konvencie z Montevidea, ktorá vychádzala predovšetkým z predpokladu existencie štátnej moci, definovaných hraníc a schopnosti vstupovať do vzťahov s inými štátmi, t. j. z funkcionálnych aspektov existencie štátov, obe deklarácie vniesli do problematiky „práva národov na sebaurčenie“ aj normatívne prvky. Omnoho radikálnejšie, ako po prvej svetovej vojne pri ustanovení versaillského systému usporiadania Európy, bola nastolená požiadavka garantovania práv etnických a národných skupín a menšín v súlade so záväzkami obsiahnutými v rámci KBSE, keďže menšinové práva sa stali podmienkou samotného uznania nových štátov. Navyše, ďalšou podmienkou uznania novovznikajúcich štátov bolo ich ustanovenie na základe demokratického rozhodnutia a rešpektovanie ustanovení Charty OSN, záväzkov v rámci Záverečného aktu KBSE v Helsinkách a Parížskej charty pre novú Európu z roku 1990 v oblasti vlády zákona, demokracie a ľudských práv. Nové štáty sa museli zaviazat' riešiť všetky otázky, týkajúce sa nástupníctva štátov a regionálnych sporov, dohodou a v prípade vhodnosti aj arbitrážou. Nielen s ohľadom na etnické konflikty v bývalej Juhoslávii, ale aj vzhľadom na dezintegráciu ZSSR, ktorého jadrový arzenál bol rozmiestnený na území viacerých zväzových republík (Ruská federácia, Ukrajina, Bielorusko a Kazachstan), bolo uznávanie novovznikajúcich štátov podmienené aj akceptovaním všetkých relevantných záväzkov s ohľadom na odzbrojenie a nešírenie jadrových zbraní, ako aj bezpečnosti a regionálnej stability. Napokon opakovane významnú rolu zohrávalo rešpektovanie zásady „nenarušiteľnosti všetkých hraníc, ktoré môžu byť zmenené iba mierovými prostriedkami a na základe spoločnej dohody.“ Deklarácie takisto obsahujú záväzok neuznať všetky entity, ktorých vznik bol výsledkom agresie. Na druhej strane, konkrétne v prípade Juhoslávie, deklarácia pripúšťala aj zohľadnenie postojov susedných štátov k uznaniu novovznikajúcich štátov, čo sa týkalo v prvom rade Grécka a jeho výhrad k medzinárodnému uznaniu Macedónska (Declaration on the Guidelines 1991). Uvedené dokumenty teda reflektovali nielen zásadu práva národov na sebaurčenie, ale aj politické a bezpečnostné záujmy Európskych spoločenstiev a jeho jednotlivých členských štátov. V ďalšom vyhlásení o budúcom štatúte Ruska a iných bývalých sovietskych republík uvítalo Európske spoločenstvo rozhodnutie Ruskej federácie prevziať medzinárodné záväzky bývalého ZSSR, vrátane tých, ktoré boli súčasťou Charty OSN (t. j. pozíciu stáleho člena Bezpečnostnej

rady OSN) a pripravenosť uznať ostatné post-sovietske republiky, ktoré budú napĺňať ustanovenia smerníc (Rich 1993, s. 45-46).

V prvej polovici 90. rokov 20. storočia podstatne vážnejšou výzvou z hľadiska uznávania nových štátov bol rozpad SFRJ. Jej ústava z roku 1974 síce garantovala právo jednotlivých republík na sebaurčenie, vrátane práva na odtrhnutie, jeho výkon však nebol upravený príslušnými mechanizmami (Ustav SFRJ 1974). Rada ministrov Európskeho hospodárskeho spoločenstva a jeho členské štáty zriadili 27. augusta 1991 Arbitrážnu komisiu (viac známu ako Badinterova arbitrážna komisia) Konferencie o Juhoslávii ako jej poradný orgán, ktorého prvoradým cieľom bolo identifikovať, či novovzniknuté štáty Chorvátsko, Slovinsko, Macedónsko a Bosna a Hercegovina spĺňajú podmienky na to, aby mohli byť diplomaticky uznané ako nezávislé entity. Na jej čele stál predseda Ústavného súdu Francúzska Robert Badinter, predsedovia ústavných súdov Nemecka, Talianska, Španielska a Belgického arbitrážneho súdu (Pellet 1992, s. 178).

Prvý názor bol prezentovaný 29. novembra 1991 a zaoberal sa otázkami britského diplomata lorda Petra Carringtona, týkajúce sa kontinuity existencie bývalej Juhoslávie, keďže Srbská republika trvala na stanovisku pokračovania existencie Juhoslávie, od ktorej sa odčlenili niektoré republiky. Na druhej strane ďalšie republiky trvali na tom, aby boli považované za rovnocenných nástupcov SFRJ. Badinterova komisia konštatovala, že Juhoslávia je v procese rozpadu. Riešenie otázky nástupníctva po SFRJ malo závisieť od rozhodnutia republík „v súlade s princípmi a pravidlami medzinárodného práva, s osobitným zreteľom na ľudské práva a práva národov a menšín“. Prípadný vznik novej formy asociácie, podporovanej demokratickými inštitúciami na základe ich voľby, mal závisieť od vôle republík (Opinion No. 1, pozri Pellet 1992, s. 182-183), Badinterova komisia teda nepredpokladala možnosť právnej kontinuity medzi rozpadávajúcou sa SFRJ a prípadným novým štátnym zväzkom zainteresovaných nástupníckych republík.

Druhý názor, prezentovaný takisto 29. novembra 1991, reagoval na otázku Srbskej republiky a sa týkal práva srbského obyvateľstva Chorvátska a Bosny a Hercegoviny ako príslušníkov jedného z konštitutívnych národov Juhoslávie. Badinterova komisia nepriznala právo srbských menšín na odštiepenie. Podľa jej vyjadrení „právo na sebaurčenie nesmie zahrňovať zmeny existujúcich hraníc v momente vyhlásenia nezávislosti, s výnimkou, ak by sa štáty dohodli inak“. Zároveň však zaviazala nástupnícke štáty poskytnúť „všetky práva prislúchajúce menšinám podľa medzinárodných dohôd ako aj podľa národných a medzinárodných garancií v súlade s princípmi medzinárodného práva a ustanovení Konvencie o Konferencii o Juhoslávii zo 4. novembra 1991 a v prípade, kde je to vhodné, aj právo zvoliť si svoje občianstvo“ (Opinion No. 2, pozri Pellet 1992, s. 183-184).

Tretou odpoveďou, vydanou 11. januára 1992, bola reakcia na otázku Srbskej republiky, či môžu byť „vnútorné hranice medzi Chorvátskom a Srbskom a medzi Bosnou a Hercegovinou a Srbskom považované za hranice v duchu verejného medzinárodného práva?“ Badinterova komisia v tejto súvislosti potvrdila platnosť zásady územnej celistvosti štátov v súlade so zásadami Charty OSN, čl.

11 Viedenskej konvencie o nástupníctve štátov do zmlúv. V jej interpretácii sa „bývalé hranice stávajú hranicami chránenými medzinárodným právom.“ Vychádzala teda z rešpektovania územného statusu quo aj v prípade jednotlivých útvarov vo federácii, povýšila ho na „všeobecný princíp“, ktorý je „logicky spojený s fenoménom získania nezávislosti a stability nových štátov, ohrozených bratovražednými bojmi“ (Opinion No. 3, pozri Pellet 1992, s. 184-185). Na základe uvedenej správy rozhodli 15. januára 1992 Európske spoločenstvá o uznaní Slovinska a Chorvátska ako nezávislých štátov. V tom istom čase však Badinterova komisia zamietla žiadosť Bosny a Hercegoviny o uznanie z dôvodu, že požiadavka na referendum, čo bolo podmienkou pre uznanie vzniku štátu na základe demokratického rozhodnutia občanov, nebola splnená (Opinion No. 4, pozri Türk 1993, s. 74-76). Uznanie nezávislosti Bosny a Hercegoviny nastúpilo až po referende, ktoré sa konalo v dňoch 29. marca – 1. apríla 1992, ktoré však bojkotovala srbská populácia, predstavujúca 31 percent obyvateľstva krajiny. Pri účasti 63,4 percent oprávnených voličov hlasovalo za nezávislosť 99 percent účastníkov referenda. To síce stačilo pre medzinárodné uznanie Bosny a Hercegoviny, nie však pre dostatočnú domácu legitimitu takéhoto rozhodnutia. Dôsledkom toho bolo vytvorenie Republiky Srbskej ako separátnej entity na územiach Bosny a Hercegoviny, obývaných prevažne etnicky srbským obyvateľstvom a občianska vojna, trvajúca do roku 1995. Až následne Daytonské mierové dohody z decembra 1995 garantovali územnú celistvosť Bosny a Hercegoviny. Ústava Bosny a Hercegoviny, ktorá je súčasťou týchto dohôd ako príloha č. 4, umožnila Republike Srbskej a Federácii Bosny a Hercegoviny „nadväzovať špeciálne paralelné vzťahy so susednými štátmi v súlade so suverenitou a územnou integritou Bosny a Hercegoviny“ (čl. 2, ods. a) a zároveň občianstvo susedného štátu. Popri zásade vnútorného sebaurčenia tak čiastočne umožňuje aj vonkajšie sebaurčenie, nie však úplnú separáciu entít (Constitution of Bosnia and Herzegovina 1995).

Ako však poukazuje R. Rich, paradoxne v rozpore s Konvenciou z Montevidea, ktorá predpokladá kontrolu štátu nad svojím územím ako podmienku jeho medzinárodného uznania, Chorvátsko v rokoch 1991 – 1992 nekontrolovalo tretinu svojho územia, centrálna vláda v Bosne a Hercegovine kontrolovala iba menšinu územia štátu, ktorý oficiálne zastupovala (Rich 1993, s. 49-51). Navyše na začiatku 90. rokov 20. storočia Chorvátsko odmietalo garantovať menšinové práva srbského obyvateľstva. Preto aj závery Badinterovej komisie, na základe ktorých prebiehal proces medzinárodného uznávania bývalých juhoslovanských zväzových republík, vnímajú niektorí autori kriticky, označujú ich za prejav „flexibility“ medzinárodného spoločenstva a prijímanie „inovatívnych riešení“ (Weller 1999, s. 249; pozri taktiež Kovács 2003, s. 435). Kritické výhrady voči uvedenému riešeniu sa týkajú skutočnosti, že niekdajšie vnútroštátne hranice juhoslovanských republík, ktoré sa zmenili na medzištátne, nerešpektovali existenciu kompaktné žijúcich menšín, pričom Badinterova komisia spojila princíp „sebaurčenia národov“ so zásadou teritoriálnej integrity štátov, na rozdiel od zásady sebaurčenia národov, proklamovanej W. Wilsonom, ktorý zmenu štátnych

hraníc pripúšťal, pričom návrh predstaviteľov Holandska na uskutočnenie zmien vnútroštátnych hraníc Juhoslávie bol Európskymi spoločenstvami zamietnutý (Kovács 2003, s. 441).

V čase rozpadu SFRJ Srbsko ani Čierna Hora nedeklarovali požiadavku na sebaurčenie. Srbská republika vychádzala z princípu neprerušenej kontinuity svojej štátnosti, sformovanej na základe Berlínskeho kongresu v roku 1878, ktorá sa transformovala do vytvorenia Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov v roku 1918 (premenovaného v roku 1929 na Juhosláviu). Podobne predstavitelia Čiernej Hory konštatovali, že „suverenita a medzinárodná subjektivita Čiernej Hory neprestali existovať, ale zostali súčasťou suverenity nového štátu“ (Rich 1993, s. 47-48). V júli 1992 Badinterova komisia konštatovala, že SFRJ prestala existovať a novovzniknutá Juhoslovanská zväzová republika sa nestala jej právnym nástupcom, ale musela požiadať medzinárodné spoločenstvo o uznanie (Opinion No. 10, pozri Türk 1993, s. 90-91). Po páde autoritatívneho režimu Slobodana Miloševića sa Juhoslovanská zväzová republika v roku 2003 transformovala na Federáciu Srbska a Čiernej Hory. Súčasťou ústavnej dohody bola formulácia, pripúšťajúca právo na sebaurčenie oboch federálnych subjektov po uplynutí obdobia troch rokov (Ustavna povelja 2003). Čierna Hora toto právo využila a konštituovala sa ako nezávislý štát na základe výsledkov referenda 21. mája 2006, usporiadaného pod kontrolou OBSE. Na druhej strane sa aj naďalej približne 30 percent obyvateľstva krajiny identifikuje ako Srbi (Teslik 2006).

Macedónsko – spory o uznanie štátu a národa

Aj napriek tomu, že vznik Macedónska nebol sprevádzaný vojnovými konfliktami a mal demokratický priebeh, práve uznanie tohto štátu, t. j. práva Macedónska na sebaurčenie, mal v kontexte rozpadu Juhoslávie v prvej polovici 90. rokov azda najkomplikovanejší priebeh. Proti medzinárodnému uznaniu Macedónska vystupovalo najmä Grécko, ktoré svoj nesúhlas zdôvodňovalo obavami z potenciálnych územných nárokov nového štátu na svoje severné územia, konkrétne na rovnomennú provinciu s hlavným mestom v Thessaloniké, ale zároveň považovalo názov Macedónska a jeho antickú históriu za súčasť svojho kultúrneho dedičstva (MFA Greece, nedatované). Možnosť hľadania kompromisov skomplikovala skutočnosť, že sa spor o názov štátu stal predmetom masovej mobilizácie občanov, predovšetkým v Grécku a súčasťou volebnej agendy. Badinterova komisia preto v názore č. 6 (Opinion No. 6, pozri Türk, s. 77-80) v januári 1992 podmienila uznanie Macedónska prijatím záväzku, že nový štát nebude mať územné nároky voči susedom a nebude viesť nepriateľské propagandistické aktivity proti susednému členskému štátu Európskeho spoločenstva. To sa malo týkať aj „názvu, ktorý implikuje územné nároky“. Hoci Macedónsko z ústavy odstránilo tie ustanovenia, ktoré by mohli prípadne implikovať možné územné nároky voči susedným štátom, Európska rada v júni 1992 na summite v Lisabone odmietla jeho uznanie. Podmienila ho tým, aby nový štát vystupoval „pod menom, ktoré nebude obsahovať termín Macedónsko“

(European Council 1992). Medzitým však Macedónsko pod názvom obsiahnutým v ústave uznali Bulharsko, Turecko, Chorvátsko, Slovinsko a Litva, v auguste 1992 Rusko a o mesiac neskôr aj Bielorusko (Rich 1993, s. 51-52).

Tlak na zmenu názvu viedol aj k blokovaniu snáh Macedónska o získanie členstva v OSN. Pod tlakom ekonomických sankcií zo strany Grécka bolo Macedónsko donútené v roku 1993 akceptovať kompromisný návrh, vypracovaný tromi členmi Európskych spoločenstiev – Francúzskom, Spojeným kráľovstvom a Španielskom, podľa ktorého Macedónsko začalo na pôde medzinárodných organizácií vystupovať pod názvom Bývalá juhoslovanská republika Macedónsko (Former Yugoslav Republic of Macedonia, FYROM) (Lewis 1993). Pristúpilo aj k zmene štátnej zástavy, z ktorej bolo odstránené slnko Vergina, považované za súčasť gréckeho kultúrneho dedičstva (Marusic 2011). Pod týmto názvom sa v apríli 1993 stalo aj členom OSN. Normalizáciu vzťahov medzi Macedónskom a Gréckom sa však podarilo dosiahnuť až uzavretím tzv. dočasnej dohody (Interim Accord) v roku 1995 (MFA Greece 1995). V neskorších rokoch viaceré štáty uznali Macedónsko pod oficiálnym názvom, ktorý je uvedený v ústave krajiny (t. j. Macedónska republika). V roku 2004 tak urobili USA (BBC News 4. 11. 2004; Wood 2004), neskôr aj Spojené kráľovstvo, väčšina členských štátov EÚ, podobne ako aj inštitúcie EÚ, však naďalej uznávajú Macedónsko pod kompromisným názvom FYROM. Zároveň však Grécko naďalej obviňuje Macedónsko z porušovania ustanovení Dočasnej dohody, napr. publikovaním máp v školských učebniciach, v ktorých je za súčasť historického Macedónska označovaná aj časť súčasného územia Grécka, podporovaním iredentistických nárokov a macedónskych nacionalistických hnutí v samotnom Grécku, resp. používaním názvu Macedónska republika na pôde medzinárodných organizácií, vrátane OSN atď. (MFA Greece nedatované).

Odišným spôsobom na vznik macedónskeho štátu reagovalo Bulharsko. Súčasná Macedónska republika bola od 19. storočia predmetom bulharských územných nárokov, odôvodňovaných údajnou príslušnosťou tamojšieho etnického slovanského obyvateľstva k bulharskému etniku. Za súčasť bulharského etnika ho považovali aj úrady Osmanskej ríše. Macedónsko bolo po Berlínskom kongrese (1878) predmetom územných sporov Bulharska, Grécka a Srbska. Macedónska národnosť bola oficiálne uznaná až po roku 1944, keď sa v rámci komunistickej Juhoslávie ustanovilo Macedónsko ako juhoslovanská zväzová republika, ponímaná ako štát macedónskeho národa. V tom čase sa kodifikovala macedónčina ako samostatný jazyk (Atanasov 2004, s. 12-13; Horálek 1955, s. 323). Existencia samostatného macedónskeho národa nebola v Bulharsku akceptovaná ani po druhej svetovej vojne a bola označovaná za výsledok srbskej propagandy, resp. politiky režimu juhoslovanského prezidenta Josipa Broza-Tita. To sa prejavilo aj po páde komunistických režimov na začiatku 90. rokov 20. storočia v oficiálnej percepcii macedónskej nezávislosti zo strany bulharského štátu. Bulharský prezident Željko Želez v roku 1992 explicitne uviedol, že Bulharsko uznáva macedónsky štát, ale nie macedónsky národ. Uvedená formulácia vyvolala napätie

v bilaterálnych vzťahoch, ktoré sa podarilo uregulovať až vo februári 1999, keď v spoločnej deklarácii prezidentov oboch krajín bol jazykový problém vyriešený použitím formulácie „bulharský jazyk podľa bulharskej ústavy a macedónsky jazyk podľa macedónskej ústavy“. Oficiálna komunikácia medzi oboma štátmi teda môže prebiehať v oboch jazykoch, ktorých úroveň vzájomnej zrozumiteľnosti je veľmi vysoká bez potreby oficiálneho deklarovania uznania samostatného charakteru macedónskeho národa, resp. jazyka (Engström 2002, s. 3, 5). Zároveň však problémy s uznaním osobitného charakteru macedónskej identity prispievajú k intenzifikácii nacionalizačných procesov v Macedónsku s cieľom zdôrazniť jej odlišnosť od identity bulharskej, srbskej a gréckej (Engström 2002, s. 8).

1.14 Prípád Kosova a jeho vplyv na diskusie o práve národov na sebaurčenie

Správa Badinterovej komisie vôbec nespomínala problematiku tzv. autonómnych pokrajín (provincií) Kosova a Vojvodiny v rámci Srbskej republiky. Obe pokrajiny získali autonómny štatút ešte v roku 1946, najvýznamnejšou zmenou v ich postavení však bolo prijatie Ústavy SFRJ v roku 1974. Nová ústava značne rozšírila ich právomoci nielen vo vzťahu k orgánom Srbskej republiky, ale aj vo vzťahu k federálnym inštitúciám. Ich hranice sa nemohli meniť bez ich súhlasu, disponovali zastúpením v kolektívnom najvyššom orgáne – Predsedníctve SFRJ na rovnakej úrovni ako zväzové republiky, mali právo veta vo viacerých zásadných celoštátnych otázkach (napr. zmena hraníc SFRJ) (Ustav SFRJ 1974). Reprezentácia albánskej menšiny, ktorá mala dominantné postavenie v Kosove, však s existujúcou úrovňou autonómie nebola spokojná a dožadovala sa postavenia konštitutívneho národa Juhoslávie, t. j. povýšenia Kosova na zväzovú republiku, resp. priameho pripojenia Kosova k Albánsku (Glenny 2003, s. 479-480).

Dominancia albánskej menšiny v Kosove bola výrazná už po druhej svetovej vojne, keď podľa sčítania obyvateľstva z roku 1948 jej podiel na celkovom počte obyvateľstva dosahoval 68,5 percenta, kým k srbskému a čiernohorskému etniku sa hlásilo 23,6 percenta. Orientáciu miestneho albánsky hovoriaceho obyvateľstva na vzťahy s Albánskom a teda mimo teritoriálneho a následne aj štátoprávneho rámca Juhoslávie posilnilo aj rozhodnutie štandardizovať albánsky jazyk na základe dialektu Toskov, používaného v južnom Albánsku, namiesto dialektu Gegov, ktorý sa používa v severnom Albánsku a v Kosove (Bugarski 2002, s. 103). Na začiatku 70. rokov 20. storočia sa väčšinové postavenie albánskeho obyvateľstva posilnilo a prekročilo 70 percent, kým početné zastúpenie Srbov klesalo o. i. vzhľadom na nižšiu pôrodnosť. V čase rozpadu juhoslovanskej federácie v roku 1991 dosiahol podiel etnických Albáncov 81,6 percenta, kým podiel Srbov a Čiernohorcov poklesol na 9,9 percenta. Niektorí autori, napr. Grecic, spochybňujú uvedené údaje juhoslovanského Federálneho štatistického úradu a nazdávajú sa, že podiel Albáncov bol v skutočnosti nižší, keďže medzi nich bolo začlenené aj rómske a turecké obyvateľstvo provincie, avšak takisto poukazujú na rýchly

rast albánskej populácie a pokles populácie srbského a čiernohorského pôvodu (Brunborg 2002, s. 10-11). Politické, etnické a sociálne napätie v provincii opakovane (1981, 1989) vyústilo do demonštrácií a protestných štrajkov, ktoré boli násilne potlačené juhoslovanskými ozbrojenými silami. Miestne srbské obyvateľstvo sa cítilo v Kosove marginalizované, postupne sa vytvárali v provincii dve paralelné spoločnosti – srbská a albánska (Wolff & Peen Rodt 2013, s. 802), ktoré navzájom nekomunikovali. Nacionalizácia verejného diskurzu v Kosove spôsobila, že sa nepodarilo vytvoriť spoločnú regionálnu identitu, integrujúcu miestne albánske a nealbánske obyvateľstvo.

Rovnako však otázka Kosova a predovšetkým postavenie miestneho srbského a čiernohorského obyvateľstva, ktoré v provincii predstavovalo menšinu a jeho značná časť sa z Kosova sťahovala z dôvodov etnických vzťahov i z ekonomických dôvodov, bola predmetom politickej mobilizácie voličov v Srbsku, ktorá eskalovala na konci 80. a začiatku 90. rokov v súvislosti s liberalizáciou politického režimu a formovaním systému viacerých politických strán. Nacionalistickú mobilizáciu voličov efektívne využíval líder srbských komunistov Slobodan Milošević (od mája 1989 zároveň aj prezident zväzovej republiky Srbsko), ale aj časť nacionalisticky orientovanej opozície. Pro-miloševićovsky orientovaní komunisti získali pod svoju kontrolu vedenia Ligy komunistov Juhoslávie v Srbsku, Čiernej Hore a v oboch autonómnych pokrajínach a zároveň kontrolu nad polovicou hlasov v Predsedníctve SFRJ, v ktorom každá zväzová republika a pokrajina disponovali po jednom zástupcovi.

Autonómia oboch pokrajín bola v roku 1989 zredukovaná, keď stratili právo vetovať rozhodnutia srbských republikových orgánov, pričom aj kosovský parlament bol donútený toto rozhodnutie akceptovať. Následne bol v júni 1990 kosovský parlament rozpustený. To znamenalo de facto koniec kosovskej autonómie, na čo 2. júla 1990 reagovali albánski poslanci už rozpusteného kosovského parlamentu vyhlásením Republiky Kosovo v rámci Juhoslávie (Sláviková & Strážay 2007, s. 11). Právomoci kosovských autonómnych orgánov prešli na srbský republikový parlament. Zmenu štátoprávneho postavenia Kosova a Vojvodiny, ktoré tak stratili priame zastúpenie v Predsedníctve SFRJ, potvrdila nová ústava Srbskej republiky, prijatá 28. septembra 1990 (Ustav Republike Srbije 1990). Miesto zástupcov oboch pokrajín v Predsedníctve SFRJ obsadili zástupcovia Srbskej republiky.

Kosovská autonómia v podobe, ako mala pred rokom 1974, teda zanikla aj de iure. Nová ústava Srbskej republiky síce predpokladala pokračovanie autonómie provincie, ale zároveň podriadila jej orgány priamo Srbsku a bol obnovený názov provincie Kosovo a Metohija, používaný pred rokom 1964 (Sláviková & Strážay 2007, s. 11). Tento názov zdôrazňoval o. i. pravoslávny charakter územia, hoci prevažná väčšina miestneho albánskeho obyvateľstva sa hlási k islamu. Na faktickú likvidáciu kosovskej autonómie reagovali kosovské elity usporiadaním neoficiálneho referenda v septembri 1991, v ktorom sa väčšina účastníkov, prevažne z radov väčšinového albánskeho obyvateľstva Kosova, vyslovila za vytvorenie Republiky Kosovo ako subjektu SFRJ. Následne v novembri 1991 predstavitelia tejto juhoslovanským štátom i medzinárodným spoločenstvom neuznávanej repub-

liky vyhlásili nezávislosť, ktorú však medzinárodné spoločenstvo neuznalo, napriek tomu však lídri albánskych nacionalistických hnutí začali budovať paralelné štátne štruktúry a albánske obyvateľstvo Kosova v prevažnej miere bojkotovalo srbské štátne inštitúcie, vrátane volieb do zastupiteľských orgánov, namiesto toho sa v Kosove konali paralelné, oficiálne neuznávané voľby (Sláviková & Strážay 2007, s. 11; Sahin 2009, s. 240). Vojvodina podobné ambície neprejavovala, preto oklieštenie jej autonómie nevyvolalo podobné konflikty ako v prípade Kosova.

Riešenie štatútu Kosova nebolo predmetom činnosti Badinterovej komisie s ohľadom na to, že Kosovo de iure nepredstavovalo subjekt juhoslovanskej federácie, aj keď pokrajiny de facto disponovali viacerými právomocami na úrovni republík. Zároveň sa v zmysle platnej Ústavy SFRJ z roku 1974 na pokrajiny nevzťahovali zásady práva na sebaurčenie národov. Ako „národné“ federálne subjekty boli uznávané iba republiky, kým najpočetnejšie nesrbské etniká v pokrajinách, t. j. Maďari vo Vojvodine a Albánci v Kosove, boli považované iba za národnosti (pozri napr. čl. 269) vzhľadom na to, že dané etniká sa identifikovali s národom, žijúcim vo „vlastnom“ štáte. Predstavitelia Európskych spoločenstiev takisto nevnímali otázku Kosova v kontexte problematiky sebaurčenia národov, vyslovovali sa predovšetkým za zastavenie politických represíí a „nadviazanie seriózneho dialógu s predstaviteľmi tohto územia.“ Zasadnutie Európskej rady v Lisabone v júni 1992 hovorilo o „legitímnej požiadavke na autonómiu“, ktorá sa mala stať predmetom rokovaní Konferencie o Juhoslávii (European Council 1992, s. 15). Badinterova komisia v správe zo 4. júla 1992 však konštatovala, že proces rozpadu Juhoslávie je zavŕšený a „Juhoslávia prestala existovať“, čím z právneho hľadiska proces rozpadu Juhoslávie uzavrela (Opinion no. 10, pozri Türk 1993, s. 90-91).

Etnický konflikt v Kosove prerástol do násilných zrážok a vo februári 1998 do ozbrojeného povstania, riadeného Kosovskou oslobodzovacou armádou (UCK, anglicky Kosovo Liberation Army, KLA), radikálnou zložkou reprezentácie albánskej komunity, na ktoré reagovala juhoslovanská strana vyslaním ozbrojených síl, vrátane polovojenských útvarov. Násilné konflikty vyvolali vlnu utečencov, v počiatočnom štádiu predovšetkým etnických Albáncov¹⁴. Po zlyhaní pokusov o mierové rokovania vo francúzskom Rambouillet v marci 1999, keď Juhoslávia odmietala ustanovenia, ktoré by umožnili voľný pohyb jednotiek NATO po celom jej území a podľa ktorých by príslušníci týchto jednotiek nemohli byť postihovaní podľa platnej juhoslovanskej legislatívy (7. a 8. kapitola návrhu, pozri tiež Appendix B. Status of multi-national implementation forces) (Rambouillet Accords 1999), nasledovala vojenská intervencia NATO, označovaná za „vojenskú a humanitárnu operáciu“ (NATO 1999) proti Zväzovej republike Juhoslávia (marec – jún 1999), ktorá však prebehla unilaterálne – bez predchádzajúceho mandátu OSN. Po tejto operácii však etnický konflikt v Kosove pokračoval a podľa odhadov srbských úradov Kosovo opustilo po roku 1999 približne 250 tisíc osôb (Ristic 2013).

Až následne, po skončení vojenskej intervencie v júni 1999 a po podpísaní tzv. Kumanovských dohôd, na základe ktorých juhoslovanské ozbrojené sily opustili

14 Od marca 1998 do marca 1999 opustilo Kosovo približne 400 tis. osôb (Roberts 1999, s. 109).

Kosovo, vstúpila do konfliktu OSN. Na základe rezolúcie Bezpečnostnej rady OSN č. 1244 z 10. júna 1999, upravujúcej post-konfliktnú správu Kosova, bola vytvorená Dočasná administratívna misia OSN v Kosove (UNMIK). Zároveň však rezolúcia potvrdila rešpektovanie teritoriálnej integrity Zväzovej republiky Juhoslávie a ostatných štátov regiónu (U.N. Security Council 1999b), t. j. nepredpokladala vytvorenie nezávislého kosovského štátu. O ustanovenia rezolúcie BR OSN č. 1244 sa opierali aj tzv. kľúčové body (benchmarks), ktorých naplnenie sa malo stať podmienkou pre začatie negociácií o budúcom štatúte provincie a tzv. Štandardy pre Kosovo, vydané UNMIK 10. decembra 2003 (Standards for Kosovo 1993) s cieľom priblížiť Kosovo k EÚ. Jednostranné riešenie otázky Kosova odmietali aj Základné zásady pre riešenie štatútu Kosova, vydané Kontaktnou skupinou, ktorá riadila rokovania ohľadne budúceho štatútu Kosova, keď vyzvala všetky zúčastnené strany, aby sa „zdržali jednostranných krokov a odmietli akúkoľvek formu násilia.“ Medzi základné politické rámce, určujúce riešenie budúceho štatútu Kosova, Kontaktná skupina zaradila „medzinárodné štandardy ľudských práv, demokraciu a medzinárodné právo (KiM Info Service 2005)“. Napriek tomu však tzv. Komplexný návrh pre riešenie otázky štatútu Kosova, predložený špeciálnym vyslancom generálneho tajomníka OSN Koffiho Anana Marttim Ahtisaarim v marci 2007 (tzv. Ahtisaariho plán) predpokladal jednostranné vyhlásenie nezávislosti Kosova, t. j. bez súhlasu Srbska. Kosovská nezávislosť však mala byť kontrolovaná medzinárodným spoločenstvom (U.N. Security Council 1999a).

Predložený návrh bol v rozpore s východiskami a závermi Badinterovej komisie z rokov 1991 – 1992, ktorá nepredpokladala právo na sebaurčenie pre príslušníkov národnostných menšín, hoci nástupnícke štáty bývalej SFRJ zaväzovala k rešpektovaniu menšinových práv. Napriek tomu sa USA, podobne ako väčšina členských štátov EÚ, priklonili k uznaniu nezávislosti Kosova, vyhlásenej jednostranne 17. februára 2008 bez súhlasu Srbska. Tento krok však nebol prijatý v medzinárodnom spoločenstve konsenzuálne a predstavuje predmet konfliktu aj v samotnej Európskej únii. Ku koncu roku 2014 bolo Kosovo medzinárodne uznané 110 členskými štátmi OSN, v samotnej Európskej únii uznať nezávislosť Kosova odmietli Cyprus, Grécko, Rumunsko, Slovensko a Španielsko. Dôvodmi ich postoja boli obavy z toho, že prípad Kosova sa stane precedensom, ktorý umožní legalizáciu existujúcich separatistických štátnych útvarov vo vnútri ich hraníc (prípady Cypru, podporovaného Gréckom a Severocyperskej tureckej republiky), resp. podporí separatistické tendencie menšinových etník (prípady španielskych regiónov Baskicka a Katalánska), resp. podporia potenciálny teritoriálny separatizmus etnických menšín v unitárnych štátoch (Rumunsko, Slovensko).

Neuzavretá diskusia o medzinárodnom uznaní Kosova

Štáty, ktoré uznali nezávislosť Kosova, argumentovali špecifickým charakterom vývoja uvedeného teritória. Štátny department USA napr. zdôraznil, že všetky teritoriálne konflikty sú jedinečné a nemôžu byť vyriešené argumentovaním

prostredníctvom jednostranne vyhlásenej nezávislosti Kosova. Uznanie kosovskej nezávislosti zo strany USA bolo interpretované ako dôsledok viacerých faktorov. Podľa slov vtedajšej štátnej tajomníčky USA Condoleezy Rice „neobyčajná kombinácia faktorov v prípade situácie v Kosove – vrátane kontextu rozpadu Juhoslávie, dejín etnických čistiek a zločinov proti civilistom v Kosove a predĺžené obdobie správy OSN sa neobjavujú všade a preto spôsobili, že Kosovo je špeciálny prípad. Kosovo nemôže byť vnímané ako precedens pre akúkoľvek inú situáciu vo svete v súčasnosti“ (U.S. Department of State 2008).

Rada pre vonkajšie vzťahy EU, na rozdiel od predstaviteľov USA, nepoužívala argumenty o vyčerpaní ostatných možností negociácií, resp. o zločinoch proti civilnému obyvateľstvu, páchaných v predchádzajúcom období. Konštatovala však, že Kosovo predstavuje „prípado sui generis“, pričom naďalej zdôraznila oddanosť EU princípom Charty OSN a Záverečného aktu KBSE. Zdôrazňovala predovšetkým nutnosť rešpektovať princípy demokracie, rovnosti občanov, ako aj ochrany Srbov a iných menšín, zdôrazňovala teda, že ide o kontrolovanú nezávislosť (European Commission 2008). Vzhľadom na absenciu konsenzu v otázke budúceho štatútu Kosova medzi jednotlivými členskými štátmi však jednostranne vyhlásená nezávislosť Kosova nebola akceptovaná inštitúciami EU.

V diskurze týkajúcom sa uvedenej otázky azda najvýraznejšie rezonoval argument, týkajúci sa „zlých krokov vlády predchádzajúceho štátu“, v podobe vážneho porušovania ľudských práv miestneho obyvateľstva, resp. ďalší argument, definovaný Danielom Thurerom v roku 1998, ktorým je absencia „iného efektívneho prostriedku nápravy v rámci vnútroštátneho alebo medzinárodného práva“, ale aj skutočnosť, že právo na externé sebaurčenie, t. j. v podobe vytvorenia samostatného štátu, možno uplatňovať v prípade, že „secesionisti predstavujú „národ“ (v etnografickom chápaní). Hoci Chris Borgen vyslovuje pochybnosti o tom, do akej miery kosovskí Albánci predstavujú odlišné etnikum, argumentuje ich jednoznačnou odlišnosťou od srbskej väčšiny v samotnom Srbsku. Práve v uvedenom kontexte zároveň poukazuje na odlišnosť prípadu Kosova od situácie v Podnesterku, ktorého obyvateľstvo s ohľadom na etnickú diverzitu nepredstavuje národ v ponímaní medzinárodného práva (Borgen 2006, s. 61). Uvedené faktory viedli Ch. Borgena ku konštatovaniu, že Kosovo sa stalo „extrémnym“, resp. „ťažkým“ prípadom, svoju analýzu uzatvára, že „samotná zmena hraníc suverénneho štátu (Srbska) by nespôsobila nezákonný charakter kosovskej nezávislosti, keďže medzinárodné spoločenstvo pristúpilo k akceptácii secesie za určitých horeuvedených okolností“ (Borgen 2008).

Súhrn uvedených argumentov, predovšetkým týkajúcich sa zlých krokov vlády predchádzajúceho štátu (t. j. etnických čistiek), vyčerpania všetkých možností pre pokračovanie negociácií a dlhotrvajúcej medzinárodnej správy nad Kosovom sa označuje ako teória nápravnej, resp. ozdravujúcej secesie („remedial secession theory“). Niektorí právni teoretici, napr. Antonio Cassese odvodzujú túto teóriu práve z ustanovení Deklarácie zásad medzinárodného práva o priateľských vzťahoch, týkajúcich sa priateľských vzťahov a spolupráce štátov

v súlade s Chartou OSN v prípade, ak sa daný štát nespráva v súlade so zásadami rovnoprávnosti a sebaurčenia národov, obsiahnutými v uvedenej deklarácii (Declaration on Principles 1970; Casese 1995; Bolton & Visoka 2010). Politickú a normatívnu legitimitu nápravnej secesie v prípade utláčaných secesionistických skupín pripúšťa aj Jure Vidmar (Vidmar 2010). Celkovo Grace Bolton a Gezim Visoka identifikovali nasledovné podmienky, ktoré umožňujú, prípadne blokujú „nápravnú secesiu“: a) porušovanie dohôd o autonómii existujúcim štátom; b) neoprávnená anexia územia; c) porušovanie ľudských práv spáchané existujúcim štátom; d) medzinárodná intervencia s cieľom sprostredkovať výsledný stav; e) podpora silného štátu; f) vyčerpanie možností rokovaní; g) záväzok oddeľujúcej sa entity rešpektovať práva menšín (Bolton & Visoka 2010, s. 6).

Vytvorenie nezávislého Kosova teda malo byť krokom k náprave stavu, označovaného za neudržateľný. Ako konštatujú Stefan Wolff a Annemarie Peen Rodt, argument o špecifickom prípade Kosova akceptujú do značnej miery tí, ktorí v roku 1999 počas kosovskej krízy obhajovali „humanitárnu intervenciu“. Jednostranným vyhlásením nezávislosti Kosova a jeho uznaním veľkým počtom štátov sa tak vytvára jasné prepojenie „medzi utrpením v dôsledku masového násillia a právom na nezávislosť“. S. Wolff a A. Peen Rodt, podobne ako Philippe Roseberry konštatujú, že Kosovo z tohto hľadiska predstavuje medzník vo vývoji vedeckej i politickej debaty o Kosove (Wolff & Rodt 2013; Roseberry 2013). Na druhej strane však argumenty, hovoriace o vytvorení nezávislého Kosova ako o „nápravnej secesii“ nehovoria jednoznačne o tom, že by sa v budúcnosti kauza Kosova nemohla stať precedensom. Tak napr. Timothy Garton Ash, ktorý považuje odčlenenie Kosova za najmenšie zlo aj pre Srbsko, spochybňuje argumenty o Kosove ako o osobitnom prípade. Podľa jeho slov „šesťdesiatosem ostatných členov Organizácie nezastúpených štátov a národov sú takisto špeciálne prípady. Kosovská deklarácia závislej nezávislosti je najmenej zlou cestou vpred, ale netvárame sa, že nie je precedensom. Oba výroky sú pravdivé: Kosovo je unikátnym prípadom a budú ďalšie Kosova“ (Ash 2008).

Podobne novým prístupom je argument, podľa ktorého hnutia, dožadujúce sa priznania práva na sebaurčenie môžu „dosiahnuť“ suverenitu a je potrebné im poskytnúť príležitosť tak urobiť prostredníctvom „podmienečnej nezávislosti“ (pozri napr. Kirschner 2007; Williams 2003; Williams & Heymann 2004; Heymann 2003; citované podľa Wolff & Rodt 2013, s. 807). Uvedený prístup predpokladá postupnú suverenizáciu a flexibilné konanie v mierových procesoch. Zdieľaná, resp. fázovaná suverenita majú za cieľ zmierňovať napätie a zastaviť násilné akcie (Bolton & Visoka 2010, s. 7). Z podobných východísk vychádza aj už spomínaný tzv. Ahtisaariho plán. Možno súhlasiť so S. Wolffom a A. Peen Rodtovou, že ani jeden zo spomínaných prístupov nevytvorili všeobecne aplikovateľné pravidlo v zmysle zásad medzinárodného práva, na druhej strane rozšírili negociačný priestor pre separatistické hnutia a medzinárodné spoločenstvo (Wolff & Rodt 2013, s. 807). Viaceré štáty uvádzali ako argument v prospech uznania nezávislosti Kosova potrebu nastolenia mieru a bezpečnosti v regióne,

napr. USA, Francúzsko, Albánsko, Turecko, Chorvátsko, Maďarsko, Bulharsko, Macedónsko, Čierna Hora a pod. (Bolton & Visoka 2010, s. 19).

V súvislosti s už spomínanou rezolúciou Bezpečnostnej rady OSN č. 1244, ktorá regulovala medzinárodný štatút Kosova pred jednostranným vyhlásením nezávislosti, sa v súvislosti s jednostranne vyhlásenou nezávislosťou Kosova objavili rozličné interpretácie jej ustanovení. Ak je argumentom stúpencov nezávislosti Kosova, že nedefinovala budúci štatút provincie, zároveň v preambule potvrdzovala suverenitu a územnú integritu Juhoslávie a jej čl. 2 tlmočil očakávania spolupráce Zväzovej republiky Juhoslávie pri jej implementácii. To by však nebolo možné v prípade, ak by Kosovo jednostranne vyhlásilo nezávislosť. Podobným argumentom je, že zmienka o územnej integrite Juhoslávie, resp. Srbska sa vzťahovala iba na prechodné obdobie pred vyriešením definitívneho štatútu. Rezolúcia však podobné tvrdenie neobsahuje, naopak, hovorí o potrebe autonómie, nie však plnej nezávislosti Kosova. Prechodné obdobie sa vzťahovalo na pozastavenie výkonu suverénnej moci Juhoslávie, resp. Srbska na dobu prechodnej tranzičnej fázy (pozri Drezner 2014; Istrefi 2014; Fleiner).

Mnohí experti z oblasti medzinárodného práva však argumenty prezentované USA a obhajcami uznania jednostranne deklarovanej nezávislosti Kosova spochybňujú (Jovanović 2011, s. 348). V prípade argumentu o zavŕšení rozpadu Juhoslávie („End of Break-up Argument“), ktoré si osvojil aj Ahtisaariho plán, možno poukázať na závery, ku ktorým dospela Badinterova komisia (Rich 1993; Türk 1993), ktorá sa otázkou sebaurčenia srbských autonómnych provincií (pokrajín) ani nezaoberala. Ako konštatuje M. Jovanović, v kontexte nerealizovanej požiadavky reprezentácie kosovských Albáncov na vytvorenie samostatnej Republiky Kosovo v rámci Juhoslávie, právo na územnú autonómiu nie je v prípade menšín garantované normami medzinárodného práva, týkajúcimi sa postavenia národnostných menšín (Jovanović 2011, s. 348). V prípade argumentu, týkajúceho sa porušovania ľudských práv, možno argumentovať násilím a exodom srbského obyvateľstva z Kosova (Ristic 2013), ale aj skutočnosťou, že napr. obvinenia na adresu srbských úradov zo spáchania masakry v Račaku, vznesené v predvečer leteckého zásahu NATO voči Juhoslávii v apríli 1999, neboli potvrdené (Dienstbier 2002, s. 53)¹⁵. Na skutočnosť, že násilnosť voči civilnému obyvateľstvu v Kosove sa dopúšťali všetky zúčastnené strany, poukázala aj sudkyňa ICTY v Haagu Carla Del Ponte (pozri Del Ponte 2009) a podozrenia z nelegálneho obchodovania s ľudskými orgánmi potvrdila aj správa člena Parlamentného zhromaždenia Rady Európy Dicka Martyho z roku 2010 (Parliamentary Assembly 2010). Rozsiahle zapojenie OSN do postkonfliktnej administratívy Kosova takisto nemusí implikovať nutnosť medzinárodného

15 Nepotvrdila ich ani správa tímu forenzných expertov EU vedených Dr. Helenou Ranta, ktorá konštatovala, že „medicínsko-právne vyšetrovania nemôžu dať presvedčivú odpoveď či sa na mieste konal boj alebo či obeť zahynuli za iných okolností.“ Takisto nepotvrdili správy o tom, že by pozostatky obetí boli po smrti zmrzačené (Report of the EU Forensic Expert Team on the the Racak Incident. Statement of Dr. Helena Ranta, March 17, 1999. Source: United States Information Agency. Dostupné online: <http://balkanwitness.glypx.com/racak-massacres2.htm>).

uznania Kosova. Dĺžka medzinárodnej správy, vykonávanej misiou UNMIK, po dobu deviatich rokov, je skutočne bezprecedentná, ale v prípade podobných prípadov angažovanosti OSN a vyslania medzinárodných síl, napr. na Cypre alebo počas občianskej vojny v Libanone, nebola nastolená otázka medzinárodného uznania separatistických nárokov.

Napokon, dôležitým argumentom spochybňujúcim teóriu „nápravnej secesie“ je, že v prípade početných podobných prípadov, kde sa zúčastnené strany etnického konfliktu dopustili násilných čistiek, medzinárodné spoločenstvo nepristúpilo k rozdeleniu multietnických štátov a k vytvoreniu nových štátov bez súhlasu dotknutej strany. Platí to napokon aj v prípade ďalšieho štátu bývalej Juhoslávie – Bosny a Hercegoviny, v ktorej etnické entity boli pod patronátom medzinárodného spoločenstva v rámci Daytonských mierových dohôd reintegrované do jednotného štátu, ale aj napr. v prípade Cypru, Srí Lanky alebo Kurdov v Iraku (pozri napr. Jovanović 2011, Ker-Lindsay 2013). Selver B. Sahin však takisto poukazuje na iný paradox diskurzu „exceptionalistov“, t. j. stúpcov tézy o Kosove ako o výnimočnom prípade. Nazdáva sa, že nešlo iba o jediný argument, zdôvodňujúci vojenskú intervenciu v Kosove, ale umožnila aj intervenujúcim stranám vyhnúť sa reakcii v podobne priamej humanitárnej intervencii, resp. podpory nezávislosti v už spomínanom prípade Srí Lanky alebo v prípade humanitárnych kríz v pásme Gazy a v Dárfúre (Sahin 2009, s. 246).

Na druhej strane argumenty odporcov poukazujú predovšetkým na to, že medzinárodné uznanie Kosova môže legalizovať analogické separatistické nároky etnických menšín v iných regiónoch sveta a na to, že uvedený krok „nerešpektuje medzinárodné právo“, ako uviedol napr. vtedajší minister zahraničných vecí Španielska Miguel Angel Moratinos (Traynor 2008). Charakteristické však je, že aj predstavitelia takých štátov, v ktorých môžu byť kľúčovým argumentom proti uznaniu jednostranne vyhlásenej deklarácii o nezávislosti Kosova obavy zo separatistických tendencií vo vlastnej krajine, odmietajú akékoľvek paralely so situáciou Kosova, čím fakticky akceptujú tézu o výnimočnosti kosovskej situácie. Týka sa to napr. pozície Španielska, ktorého vicepremiérka María Teresa Fernández de la Vega konštatovala, že situácia v Kosove „nie je nijakým spôsobom porovnateľná so situáciou v Španielsku“. Popri špecificky vnútropolitických dôvodoch však v prípade Španielska hrala významnú úlohu snaha vlády socialistického premiéra Rodrígueza Zapatarea o posilnenie európskeho vektora zahraničnej a bezpečnostnej politiky krajiny na úkor proatlantického smerovania jeho predchodcu Josého Aznara ako aj snahou o „návrat k legalite“ v medzinárodných vzťahoch po období podpory politiky unilateralizmu zo strany administratívy prezidenta USA Georgea Busha jr. a napokon snahou udržať proeurópsku orientáciu Srbska (Vaquer i Fanés 2012, s. 11, 15). Na druhej strane Rumunsko označilo jednostranné vyhlásenie nezávislosti Kosova za nelegálne z hľadiska medzinárodného práva, ale podobne ako Slovensko argumentovalo aj špecifickým záujmom s ohľadom na nebezpečenstvo, ktoré tento krok predstavuje pre situáciu v regióne, s ktorým Rumunsko bezprostredne susedí (Wolff & Peen Rodt 2013, s. 810).

V prípade Slovenska značná časť odporcov účasti krajiny na „humanitárnej intervencii“ v roku 1999 argumentovala nielen jej označovaním za porušenie medzinárodného práva, ale stúpenci nacionalisticko-populistických síl hovorili aj o hodnotách slovanskej solidarity a prevencii infiltrácie islamu do Európy (Sláviková 2012, s. 35). Proti uznaniu jednostranne vyhlásenej nezávislosti Kosova sa však postavila aj značná časť tých, ktorí v roku 1999 podporovali zásah NATO. Vyhlásenie Národnej rady Slovenskej republiky z roku 2007 sa tak stretlo s podporou politických strán vládnej koalície aj opozície, s výnimkou poslancov Strany maďarskej koalície. Popri argumentácii zásadami medzinárodného práva a nutnosťou rešpektovať suverenitu Srbska, ktorej súčasťou je aj jeho územná integrita („riešenie budúceho štatútu provincie Kosovo musí vychádzať z rešpektovania legitímnych požiadaviek Srbska, ako aj Charty Organizácie Spojených národov a ostatných medzinárodných právnych noriem“), ale dotýka sa aj špecifického charakteru prípadu Kosova, poukazujúcu na regionálny kontext problému: „... úplná a ničím neobmedzená nezávislosť provincie Kosovo nie je v záujme stability regiónu vystaveného dlhé roky tragédiám a krízam.“ Napokon argumentuje nutnosťou riešenia problematiky formou dialógu a nie jednostranných krokov: „...všetky možnosti dialógu na dosiahnutie dohody neboli vyčerpané“ (NR SR 2007). Postoj SR bol ovplyvnený nielen aktivitami radikálneho krídla maďarskej menšiny, ktorého pozície sa v Strane maďarskej koalície po zvolení Pála Csákyho v roku 2007 posilnili, ale zhoršujúcimi sa bilaterálnymi medzištátnymi slovensko-maďarskými vzťahmi (Lezová 2013). Argument mieru a bezpečnosti v regióne juhovýchodnej Európy teda rezonuje aj medzi stúpencami, aj medzi odporcami uznania jednostranne vyhlásenej nezávislosti Kosova.

Z uvedených dôvodov sa tak prípad Kosova podľa týchto vyjadrení môže stať precedensom aj napriek oficiálnym vyhláseniam USA a predstaviteľov EÚ, ktorí tvrdili, že oddelenie Kosova od Srbska bolo prípadom *sui generis* a dôsledkom vojen v 90. rokoch. Odporcovia uznania jednostranne vyhlásenej nezávislosti Kosova argumentujú najmä ustanoveniami Charty OSN a Záverečného aktu Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe z roku 1975, týkajúceho sa teritoriálnej integrity štátov a neprípustnosti zmien hraníc štátov bez ich súhlasu. Predovšetkým uvedené dôvody viedli Cyprus, Grécko, Rumunsko, Španielsko a Slovensko k negatívnemu postoju k uznaniu nezávislosti Kosova v rozpore s názorom väčšiny členských štátov EÚ. Všetky štyri spomínané štáty majú vysoký podiel príslušníkov etnických menšín na celkovom počte obyvateľov a sú vystavené, resp. v minulosti museli čeliť separatistickým tendenciám alebo prejavom teritoriálneho revizionizmu. Ich postoj spôsobil rozkol vo vnútri Európskej únie, ktorá do konca roku 2014 nebola schopná dospieť ku konsenzuálnemu stanovisku v otázke uznania Kosova ako subjektu medzinárodného práva *de iure*.

Úloha EÚ ako faktoru urovnávania kosovského konfliktu sa výraznejšie prejavila až po roku 1999. Významnú rolu však v tomto procese a v jeho transformácii z unilaterálnej akcie NATO na riadený proces mierovej stabilizácie západného Balkánu zohráva kondicionalita členstva v EÚ. Postupné uvoľňovanie dovtedy ne-

ústupčivých stanovísk medzi Srbskom a Kosovom sa začalo až v marci 2011, keď bol nadviazaný technický dialóg medzi oboma subjektmi o normalizácii vzájomných vzťahov, usporiadaných za priamej asistencie EÚ, ktorý bol však pozastavený v júli po nepokojoch na severných hraniciach Kosova. Bol obnovený až po tom, ako Srbsko akceptovalo účasť Kosova na regionálnych fórach, hoci nie ako samostatného štátu. Stalo sa tak po tom, ako v decembri 2011 EÚ odložila rozhodnutie o priznaní Srbsku štatútu kandidáta na členstvo. Následne, po obnovení technického dialógu a pripustení Kosova na regionálne fóra západného Balkánu získalo Srbsko 29. februára 2012 štatút kandidátskej krajiny EÚ (Tannam 2013, s. 959).

Hoci Slovenská republika bola jediným štátom Vyšehradskej skupiny, ktorý odmietol uznať nezávislosť Kosova, aj reakcia ďalších štátov skupiny bola zdržanlivá. Maďarsko, zainteresované na budovaní korektných vzťahov so Srbskom, pristúpilo k uznaniu Kosova až v marci 2008, Česká republika dokonca ešte neskôr – v máji 2008. Maďarsko ohlásilo uznanie Kosova spoločne so zástupcami Bulharska a Chorvátska. Uvedené tri štáty spoločne použili na prvom mieste argument o tzv. nápravnom riešení, keď konštatovali, že vyhlásenie nezávislosti nastalo „po zlyhaní všetkých úsilí medzinárodného spoločenstva nájsť konsenzuálne riešenie medzi Belehradom a Prištinou o štatúte Kosova. Za týchto okolností zmena neudržateľného statusu quo bola nevyhnutná“. Zároveň zdôraznili, že v prípade Kosova ide o záležitosť *sui generis*, vzniknutou s ohľadom na unikátne okolnosti dezintegrácie Juhoslávie a dlhotrvajúceho obdobia medzinárodnej správy (MFA Hungary 2008). Vláda Českej republiky (ČR) argumentovala potrebou „posilniť celkovú stabilitu v oblasti“ a nájsť „realistické východisko z neudržateľného provizória“. Čiastočne však takisto argumentovala nápravným riešením, keď označila uznanie za krok, ktorý nasmeruje úsilie krajín regiónu západného Balkánu k výzvam súvisiacim s ich budúcim členstvom v európskych a euroatlantických inštitúciách. Podľa vtedajšieho ministra zahraničných vecí ČR Karla Schwarzenberga: „Vývoj bol taký, že sa Kosovo osamostatnilo. A my s týmto faktom musíme pracovať a uznať realitu, ktorá sa stala“ (Vláda ČR 2008). Argumenty predstaviteľov Českej republiky boli teda predovšetkým pragmatické a vychádzali z hodnotenia faktického stavu na území Kosova.

Poľsko spomedzi členov V4 uznalo Kosovo ako prvé, ešte 26. februára 2008, pričom argumentovalo „vyjadrením solidarity s inými členskými štátmi EU a medzinárodným spoločenstvom“, ako aj zainteresovanosťou na mierovej sociálno-politickej transformácii štátov západného Balkánu (KPRM 2008). Diskusia ohľadne uznania Kosova sa stala súčasťou už dávnejšie prebiehajúceho vnútropolitického konfliktu medzi predstaviteľmi vlády Donalda Tuska (koalícia liberálnej Občianskej platformy a agrárnej Poľskej ľudovej strany) a vtedajším prezidentom Lechom Kaczyńským (Právo a spravodlivosť), v dôsledku ktorého Poľsko v Kosove napriek pôvodným úmyslom vlády nezriadilo zastupiteľský úrad (TVN24 27. 2. 2008). Ako vyplýva z dikcie zdôvodnenia uznania Kosova, vláda D. Tuska a minister zahraničných vecí Poľskej republiky Radosław Sikorski sledovali aj ďalší záujem. Po období vlád s dominantným postavením strany Právo a sprava

vodlivosť, ktoré vystupovali neraz konfrontačne vo vzťahu k predstaviteľom EÚ a Nemecka, mala nová vláda záujem demonštrovať jednoznačne pozitívny postoj Poľska k myšlienkam európskej integrácie. Otázka uznania Kosova teda predstavovala v poľskom politickom diskurze nie iba konflikt, týkajúci sa princípov, na akých by mala byť postavená zahraničná politika, ale transformoval sa aj do podoby zástupného vnútropolitického problému a symbolického gesta voči zahraničným partnerom Poľska.

V názore na to, do akej miery bolo jednostranné vyhlásenie nezávislosti Kosova legálnym aktom, nedal uspokojivú odpoveď ani verdikt Medzinárodného súdneho dvora. Srbsko sa s touto otázkou obrátilo na Valné zhromaždenie OSN, ktoré 8. októbra 2008 schválilo rezolúciu č. 63/3, v ktorej s odvolaním sa na článok 65 štatútu Medzinárodného súdneho dvora (ICJ) v Haagu obrátilo na ICJ so žiadosťou o poradný názor. Konkrétne znenie otázky, adresované súdu bolo: „Je jednostranné vyhlásenie nezávislosti Dočasnými inštitúciami samosprávy Kosova v súlade s medzinárodným právom?“ Poradenská procedúra, ktorá sa začala v decembri 2008, získala argumenty 29 štátov, vrátane piatich členských štátov BR OSN a bola ukončená vynesением posudku 22. júla 2010.

V súvislosti s rezolúciou BR OSN č. 1244 z roku 1999 súd konštatoval, že uvedený dokument „nepredurčuje budúci štatút Kosova, t. j. nezakazuje unilaterálnu deklaráciu nezávislosti vedúcimi predstaviteľmi kosovských Albáncov“. ICJ argumentoval, že požiadavka na politické riešenie situácie, obsiahnutá v rezolúcii BR OSN č. 1244, sa netýka autorov deklarácie nezávislosti, ale jedine zástupcov civilnej správy Kosova, t. j. osobitného zástupcu generálneho tajomníka v Kosove a UNMIK. Súd dospel k záveru, že „prijatie deklarácie nezávislosti dňa 17. februára 2008 neporušilo medzinárodné právo, rezolúciu BR OSN č. 1244 alebo ústavný rámec“ a následne v článku 122 tvrdí, že „prijatie uvedenej deklarácie neporušilo žiadnu aplikovateľnú zásadu medzinárodného práva“. Súd zároveň v článku 56 posudku definoval, že otázka, položená Valným zhromaždením OSN, sa netýka toho, či „medzinárodné právo zakladá pozitívny nárok Kosova jednostranne vyhlásiť nezávislosť, alebo a fortiori, či medzinárodné právo všeobecne poskytuje nárok entitám, situovaným vo vnútri štátu, sa jednostranne od neho odčleniť. Avšak – v prípade jednotlivého aktu je úplne možné – takého ako jednostranné vyhlásenie nezávislosti – aby nepredstavoval porušenie medzinárodného práva bez nutného konštituovania výkonu práva, ním poskytovaného“ (ICJ 2010, s. 21, 43). Súd sa teda odmietol vyjadriť k tomu, či bez ohľadu na kontext udalostí, majú nesamosprávne územia právo odčleniť sa od existujúceho štátu a teda definovať všeobecne aplikovateľné zásady práva národov na sebaurčenie, resp. definovať, či je v súlade s medzinárodným právom aj uznanie jednostranne vyhlásenej nezávislosti Kosova. O problematike aktu jednostranného vyhlásenia kosovskej nezávislosti svedčí aj to, že zo 14-členného senátu iba deväť sudcov súhlasilo s verdiktom, že súd vyhovel žiadosti o poradný názor, kým piati boli proti, vrátane podpredsedu ICJ Petra Tomku zo Slovenska. So znením stanoviska, podľa ktorého vyhlásenie nezávislosti Kosova neporušuje medzinárodné prá-

vo, sa stotožnilo desať členov senátu, kým štyria boli proti. Vo svojej deklarácii, priloženej k posudku, J. Tomka poukazoval na rozpor deklarácie s pravidlami, kodifikovanými Chartou OSN a na primárnu úlohu Bezpečnostnej rady OSN pri prijímaní rozhodnutí o uznaní, resp. neuznaní novovznikajúcich štátov. Zároveň vyslovil názor, podľa ktorého väčšina členov súdu „dala prednosť aktuálnemu politickému vývoju a súčasnej realite v Kosove než striktnej požiadavke rešpektovať tieto pravidlá, a tým prekročiť limity sudcovskej zdržanlivosti“ (Tomka 2010).

Kosovo ako precedens alebo unikátny prípad?

Ako sme už uviedli, nielen USA, ale aj členské štáty EÚ, ktoré secesiu Kosova diplomaticky uznali, argumentovali unikátnym charakterom tohto prípadu. Bezprostredne po vynesení rozsudku Medzinárodného súdneho dvora tento argument zopakoval aj nemecký minister zahraničných vecí G. Westerwelle počas návštevy Cypru (Jovanović 2011, s. 346).

Nie všetci aktéri medzinárodného diania však akceptovali tvrdenie o unikátnosti prípadu Kosova. Predstavitelia Ruskej federácie, ktorí jednostranné vyhlásenie nezávislosti Kosova odmietali, v súvislosti s debatou o jeho budúcom štatúte avizovali, že prípad tejto srbskej provincie je analogický situácii dvoch odštiepených provincií Gruzínska – Abcházska a Južného Osetska, ako aj Podnesterska, ktoré sa v roku 1992 v dôsledku ozbrojeného povstania de facto odčlenilo od Moldavska. Prezident Ruskej federácie Vladimir Putin vydal inštrukcie v tomto duchu ministrovi zahraničných vecí RF Sergejovi Lavrovovi ešte v januári 2006 a uvedené stanovisko zopakoval v júli 2007 (Marušiak & Braxatoris 2008; Čubarov 2008, Kommersant 2006). V krátkom čase po vyhlásení nezávislosti Kosova de facto parlamenty Abcházska a Južného Osetska adresovali výzvu medzinárodnému spoločenstvu, v ktorej sa dožadovali medzinárodného uznania, s podobnou požiadavkou vystúpilo aj Podnestersko (NewsRu.com 2008). Následne 21. marca 2008 Štátna Duma RF v právne nezáväznom stanovisku túto požiadavku podporila (UNPO 2008). Vyhlásenie nezávislosti Kosova však povzbudilo aj separatistické nároky v iných štátoch. Tak napr. predstaviteľ organizácie Medžilis krymskotatárskeho národa Refat Čubarov uviedol, že „s vyhlásením nezávislosti Kosova sa aktualizuje aj otázka sebaurčenia krymskotatárskeho národa“ a objavili sa aj úvahy o možnom oživení separatistických tendencií v ďalších regiónoch krajiny (Marušiak & Braxatoris 2008).

Vyhlásenie nezávislosti Kosova však predstavovalo riziko aj pre stabilitu ďalšieho štátu juhovýchodnej Európy – Bosny a Hercegoviny. Ludová skupšina Republiky Srpskej (srbskej entity v Bosne a Hercegovine) avizovali 21. februára 2008, že v prípade medzinárodného uznania Kosova zo strany Európskej únie a väčšiny členských štátov OSN usporiadajú referendum o „svojom postoji a právnom štatúte“, t. j. o ďalšom zotrvaní v rámci Bosny a Hercegoviny práve s poukázaním na podobný charakter oboch prípadov (Stanic 2008). Za vhodný „model pre rumunský región Sedmohradska“ označil riešenie štatútu Kosova aj

predstaviteľ radikálneho krídla reprezentácie maďarskej menšiny v Rumunsku, poslanec Európskeho parlamentu László Tökés (nezávislý), pričom ako „dočasné riešenie“ navrhol uplatniť pre časť Sedmohradska s etnickou maďarskou väčšinou princíp územnej autonómie, podobnej ako získala Vojvodina v Srbsku. Maďarská autonómia v Sedmohradsku mala podľa L. Tökésa byť podobná autonómii Palestíny, budovanej „podľa princípu mier za územie (Tanjug 10. 3. 2008)“. Na analógie medzi úsilím reprezentácie Kosova a maďarskej menšiny na Slovensku poukazoval v roku 2006 aj podpredseda Strany maďarskej koalície (SMK) Miklós Duray, hoci ďalší predstavitelia tejto strany sa zdržali podobných vyjadrení (Marušiak & Braxatoris 2008). V prípade SR aj Rumunská poslanci strán, reprezentujúcich maďarské menšiny, hlasovali proti vyhláseniam, odmietajúcich medzinárodné uznanie Kosova (Orth & Michel & Jansen 2008).

Po vojne medzi Ruskou federáciou a Gruzínskom v auguste 2008 prezident RF Dmitrij Medvedev obvinil gruzínskeho prezidenta Michaila Saakašviliho z genocídy, v dôsledku ktorej „zmaril všetky nádeje na mierovú koexistenciu Osetincov, Abcházcov a Gruzíncov v jednotnom štáte“. Na základe tohto obvinenia a zároveň v kontexte s riešením štatútu Kosova Ruská federácia jednostranne uznala nezávislosť separatistických gruzínskych provincií Abcházska a Južného Osetka (Medvedev 2008). Argument Kosova bol napokon využitý aj v roku 2014, keď Ruská federácia anektovala Krym. Podľa V. Putina išlo o „veľmi podobnú situáciu, keď súhlasili, že unilaterálna separácia Kosova od Srbska, rovnako ako to teraz robí Krym, bola legitímna a nevyžadovala si nijaký súhlas od ústrednej vlády príslušného štátu“ (President of Russia 2014).

Problematika medzinárodného uznania Kosova teda nebola prijatá v medzinárodnom spoločenstve konsenzuálne. Vo viacerých aspektoch je v rozpore s doposiaľ akceptovanými zásadami, regulujúcimi právo na sebaurčenie. Týka sa to nielen už spomínanej zásady nenarušiteľnosti štátnych hraníc bez vzájomnej dohody zúčastnených štátov, ale aj zásady, uvedenej v článku 11 Konvencie z Montevidea, zakotvujúcej neprípustnosť uznania takých územných zmien, ktoré boli dosiahnuté násilím (Montevideo Convention 1933). Medzinárodné uznanie Kosova, na rozdiel od konsenzuálne prijímanej Deklarácie o smerniciach o uznání nových štátov vo východnej Európe a v Sovietskom zväze zo 16. decembra 1991, ako aj záverov Badinterovej komisie, publikovaných v rokoch 1991 – 1992, oslabilo úlohu multilateralizmu, medzinárodných organizácií a formálne zakotvených pravidiel ako kľúčových princípov prijímania rozhodnutí na medzinárodnej úrovni. Naopak, posilnila sa úloha unilaterálne prijímaných politických rozhodnutí, vyplývajúcich z aktuálnych mocenských záujmov relevantných aktérov v danom regióne, opierajúcich sa o. i. aj o násilné zmeny statusu quo. Spôsob, akým bola nastolená agenda riešenia štatútu Kosova v duchu tzv. Ahtisaariho plánu, zároveň viedol k oslabeniu Európskej únie ako aktéra schopného integrovať národno-štátne záujmy členských štátov, ako aj OSN, uznávanéj ako najvýznamnejšej organizácie globálneho vládnutia. Viedol k eskalácii etnickej motivovaných separatistických tendencií v regióne stredovýchodnej Európy

a poslužil ako zámienka pre destabilizáciu niektorých štátov regiónu (napr. Ukrajiny) zo strany silnejších aktérov. Zároveň prispieval aj k prehľbovaniu vnútropolitických konfliktov v jednotlivých štátoch regiónu, vrátane vyhrocovania etnických štiepení. Prax teda potvrdila, že jednotliví aktéri medzinárodnej politiky, ale aj vo vnútri národných štátov, považujú medzinárodné uznanie jednostranne vyhlásenej nezávislosti Kosova za precedens.

Existujú početné paralely medzi jednostranne vyhlásenou nezávislosťou Kosova a paraštátmi v priestore bývalého ZSSR. Vo všetkých prípadoch ide o útvary, ktoré nadobudli nezávislosť v dôsledku násilnej secesie s podporou iného štátu. V tomto smere jedinou výnimkou bolo Čečensko, ktoré sa oddelilo od Ruska na základe politického prevratu. Na druhej strane, v prípade Krymu možno hovoriť o priamej agresii zo strany Ruskej federácie voči Ukrajine, v prípade Náhorného Karabachu o vojne medzi dvoma štátmi – Arménskom a Azerbajdžanom, v prípade ostatných para-štátov skôr o nepriamej podpore separatizmu treťou stranou. S výnimkou Podnesterska bol proces ich vzniku sprevádzaný aj etnickými čistkami, dôsledkom ktorých boli vlny utečencov, resp. tzv. vnútorne premiestnených osôb (internally displaced persons). Obmedzovanie práv miestneho ruskojazyčného obyvateľstva ukrajinskou vládou nebolo dôvodom separácie Krymu a jeho následnej anexie Ruskou federáciou. Ani po jeho pričlenení k Ruskej federácii v roku 2014 nemožno hovoriť o etnických čistkách, ktoré by sa na jeho území realizovali. V prípade etnicky motivovaného násillia a pri zdôrazňovaní rozdielov medzi prípadmi Abcházska a Kosova Walker argumentuje, že kým Albánci v Kosove predstavovali väčšinu, Abcházci predstavovali na začiatku 90. rokov menšinu v Abcházsku (Walker 2008).

S výnimkou Podnesterska, ktoré ako autonómna jednotka v čase svojej secesie neexistovalo, všetky uvedené útvary disponovali, prinajmenšom formálne, rozličnou mierou autonómie v rámci existujúcich federálnych útvarov a ašpirovali na pozíciu samostatných federálnych subjektov. Vo všetkých uvedených prípadoch miestne de facto vlády vykonávajú suverénne svoju moc aj pri čiastočnej, resp. úplnej absencii medzinárodného uznania. Uvedené entity tak de facto zodpovedajú niektorým kritériám Konvencie z Montevidea, keďže disponujú územím, stálym obyvateľstvom, vládou a sú zapojené do vzťahov s inými štátmi (Davids 2012), na druhej strane prekážkou ich akceptácie je ich vytvorenie násilnou cestou, resp. prostredníctvom zmeny hraníc bez súhlasu dotknutého štátu.

Rovnako s výnimkou Podnesterska, kde hlavnou deklarovanou príčinou secesie od Moldavska bola otázka používania ruského jazyka, v ostatných prípadoch išlo o územia, v ktorých dominatné, resp. významné (v prípade Abcházska) postavenie malo menšinové etnikum. V prípade Abcházska, Južného Osetska a Čečenska máme do činenia s etnikami, ktoré sa neidentifikujú s národom, zorganizovanom vo vlastnom štáte, v prípade Podnesterska možno hovoriť o multietnickom regióne a napokon v prípade Krymu, Náhorného Karabachu alebo Kosova možno hovoriť o separatizme národnostnej menšiny, keďže etnickí Rusi, resp. v prípade Podnesterska, aj miestni Ukrajinci, ale aj kosovskí Albánci a Ar-

méni v Náhornom Karabachu, sa môžu identifikovať so susedným štátom. Vznik všetkých uvedených para-štátov a v niektorých prípadoch aj akt ich čiastočného uznania (Kosovo, Abcházsko a Južné Osetsko) boli výsledkom jednostranne prijímaných rozhodnutí, medzinárodné spoločenstvo, resp. medzinárodné organizácie len dodatočne reagovali na už uskutočnené akty. Argumentom stúpcov jednostranného zásahu NATO v Kosove v roku 1999 a následne jednostranne vyhlásenej nezávislosti v roku 2008 bolo etnické násilie páchané srbskou stranou a potreba „humanitárnej intervencie“ (Drezner 2014). Podobný prístup sa však neuplatňoval v prípade početných ďalších etnických konfliktov, pričom etnicky motivované násilie bolo príznačné napr. aj pre konflikt v Abcházsku na začiatku 90. rokov, nehovoriac o prípade Bosny a Hercegoviny a násilia, ktoré vyústilo do novej vlny utečencov z Kosova už po odchode srbských vojsk. Riešenie etnických konfliktov a regulácia problematiky para-štátov v prípade Kosova a bývalého ZSSR teda poskytuje početné paralely. V ich dôsledku interpretácia medzinárodného uznania jednostranne proklamovanej nezávislosti Kosova len sotva môže byť jednoznačne akceptovaná tak na úrovni medzinárodného politického, ako aj vedeckého diskurzu. A napokon, vývoj po rusko-gruzínskej vojne v roku 2008, ako aj otvorená anexia Krymu Ruskou federáciou ukázali, že medzinárodné spoločenstvo bolo z ďalšieho riešenia uvedených konfliktov prakticky vylúčené. Verdikt Európskej komisie pre demokraciu prostredníctvom práva (tzv. Benátskej komisie) o nezákonnosti separácie Krymu nedonútil krymský parlament ani Ruskú federáciu k zmene rozhodnutia o anexii (Venice Commission 2014), pričom argumentom Ruskej strany v prospech aktívnej podpory svojich „klientských“ formácií bolo práve riešenie problematiky Kosova.

1.15 Záver

Hoci vznik nových štátov po druhej svetovej vojne nesúvisel výlučne iba s problematikou dekolonizácie a otázka práva národov na sebaurčenie bola opakovane nastoľovaná početnými aktérmi, práve obdobie po roku 1989 urobilo z uvedenej otázky predmet značnej pozornosti európskych i svetových politických elít. Túto zmenu spôsobil pád komunistických režimov, ktorý bol sprevádzaný novou vlnou nacionalizmu. Pád komunizmu neznamenal iba zmenu represívneho režimu a viac alebo menej úspešné pokusy o jeho nahradenie demokratickou formou vlády, ale v prípade štátov, ktoré boli v minulosti súčasťou ZSSR, resp. nachádzali sa voči nemu v satelitnom postavení, aj vytvorenie narácie, podľa ktorej zmeny priniesli získanie, resp. znovunadobudnutie štátnej nezávislosti. Priebeh udalostí, interpretovaných, resp. po uplynutí dvoch desaťročí reinterpretovaných o. i. aj ako „jeseň národov“ (Burakowski et al. 2009) pritom spochybňuje tézu Hansa Kohna o dvoch typoch nacionalizmov – západoeurópskom občiansky orientovanom a východoeurópskom, budovanom na etnickej báze. Prvým impulzom k uplatňovaniu práva národov na sebaurčenie v podmienkach Európy po druhej svetovej vojne neboli procesy v bývalých komunistických štátoch, ale naopak, vý-

voj v Nemecku, ktorý vyústil do jeho opätovného zjednotenia. Pritom toto zjednotenie prebiehalo na princípe budovania národného štátu a vychádzalo zo solidarity, budovanej na základe spoločne zdieľaných etnokultúrnych charakteristík.

Transformačná kríza, do ktorej sa dostali všetky postkomunistické spoločnosti strednej a východnej Európy na začiatku 90. rokov, viedla k prehodnocovaniu dovtedajších solidárnych väzieb. Vyčerpanie komunistickej ideológie, oslabenie sociálnej kohézie tamajších spoločností a slabosť občianskej spoločnosti vyvolali potrebu hľadania nových integrujúcich faktorov, ktorým sa stal nacionalizmus. Zároveň sa však, osobitne v prípade mnohonárodných federatívnych útvarov v regióne, impulzom pre nárast nacionalistických diskurzov stal samotný proces demokratizácie, ktorý odhalil odlišnú percepciu historických udalostí, ako aj aktuálnych trendov v rozličných federálnych republikách. Impulzom pre formulovanie požiadavky sebaurčenia sa nestali iba pociťované skutočné, resp. domnelé krivdy, ale aj absencia solidárne prežívanej minulosti a spoločne projektovanej budúcnosti, t. j. absencia spoločne zdieľanej identity.

Nacionalistická vlna tak napokon viedla k rozpadu bývalých komunistických federácií, ale v súčasnosti v súvislosti s neúspešným referendom o nezávislosti v Škótsku a s uvažovaným referendom o nezávislosti Katalánska ožívajú diskusie o novom politickom usporiadaní Európy aj medzi „starými“ členskými štátmi EÚ, kde napr. Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska bolo pripravené v prípade prejavenej vôle obyvateľstva Škótska naplniť právo národov na sebaurčenie, kým predstavitelia Španielska zastávajú opačný názor a odmietajú úvahy o možnej secesii časti svojho územia. Otázky práva národov na sebaurčenie tak prestávajú byť výlučne problematikou regiónu bývalého sovietskeho bloku, resp. bývalej Juhoslávie. Napokon, medzinárodné spoločenstvo, vrátane EU, sa rozličnou mierou angažovalo v prípade zjednotenia Nemecka, ale aj v otázkach rozpadu ZSSR a Juhoslávie. V snahe zabezpečiť stabilný vývoj na svojej južnej, resp. juhovýchodnej hranici sa pokúsila o definovanie súboru pravidiel, vychádzajúcich z už v minulosti prijatých noriem medzinárodného práva, ktoré však neexistovali napr. v dobe, keď prebiehali udalosti analogické svojimi rozmermi, t. j. v období rozpadu Rakúsko-Uhorska, Ruského impéria a oslabenia Nemecka po prvej svetovej vojne. Absenciu relevantných noriem medzinárodného práva v danom čase kompenzovali politické rozhodnutia a kroky, ktoré smerovali k definovaniu pravidiel vo vzťahoch medzi štátmi. V danom čase sa etablovalo pravidlo, podľa ktorého nositeľmi práva na sebaurčenie sú komunity, označované ako „národy“, kým však „národnostné menšiny“ takéto právo nemajú. Táto zásada bola opakovane spochybňovaná, napr. v rokoch 1938 – 1939 a neskôr počas druhej svetovej vojny, ale aj v nasledujúcich rokoch. Opakovane bola potvrdená platnosť tejto zásady a princípu nenarušiteľnosti hraníc po druhej svetovej vojne, lenže oba princípy, akceptované medzinárodným spoločenstvom, sa neraz dostávajú do príkreho protikladu.

Ukázalo sa to aj v prípade riešenia vojnových konfliktov v bývalej Juhoslávii. Na jednej strane Badinterova komisia uplatnila prísne legalistický prístup, vy-

chádzajúc z územného členenia Juhoslávie, ako sa etablovalo po druhej svetovej vojne. Zároveň sa však ukázalo, že ani tento princíp, ktorý vnútroštátne hranice transformoval na medzištátne, nemusí garantovať mierové riešenie sporov. V rozpore s doposiaľ platnými zásadami medzinárodného práva, ale aj s nedávnou praxou Badinterovej komisie a dohodami, uzavretými pri riešení teritoriálnych a etnických konfliktov v bývalom ZSSR bezprostredne po roku 1991, však medzinárodné spoločenstvo umožnilo jednostranné vyhlásenie nezávislosti Kosova. Na rozdiel od dovtedajšej praxe sa pri uznávaní kosovskej secesie uplatňoval argument porušovania ľudských práv, resp. tzv. nápravný argument, hoci vo viacerých ďalších prípadoch páchania násilných činov proti civilnému obyvateľstvu medzinárodné spoločenstvo k podobným krokom nepristúpilo. Na druhej strane uznanie jednostranne deklarovanej nezávislosti Kosova interpretujú viacerí aktéri medzinárodnej politiky ako precedens, ktorým zdôvodňujú vlastné expanzívne zámery a odmietanie rešpektovania inštitúcií, ktorých úlohou je kontrolovať dodržiavanie zásad medzinárodného práva.

Prípád Kosova teda znamená opakované otvorenie otázky, ako môžeme chápať právo národov na sebaurčenie, ale aj to, kto je jeho adresátom. V prípade Kosova, ale aj v predchádzajúcich kauzách doposiaľ neuznaných paraštátov Náhorného Karabachu alebo Podnesterska a v nasledujúcej kauze Krymu sa ukazuje, že takýmto adresátom by sa za určitých okolností mohli stať národnostné menšiny. Zároveň sa znova otvára otázka, do akej miery je možné legalizovať územné zmeny, resp. anexiu územia jedného štátu štátom druhým? Za akých okolností je zmena hraníc bez súhlasu dotyčného štátu prípustná alebo nie. Medzinárodné spoločenstvo na uvedené otázky nemá odpoveď a vývoj v súvislosti s uznávaním, resp. neuznávaním Kosova, rozštiepil aj Európsku úniu a vyvolal kontroverzie aj v strednej Európe.

Uplatňovanie práva národov na sebaurčenie sa znova presunulo z roviny aspoň čiastočne etablovaných pravidiel, o nastolenie ktorých sa medzinárodné spoločenstvo nie vždy úspešne pokúšalo na začiatku 90. rokov minulého storočia, do roviny politických rozhodnutí. Ak pred druhou svetovou vojnou platilo, že právo národov na sebaurčenie nie je pozitívnym právom, ktoré by bolo možné vymáhať podľa pravidiel definovaných buď na úrovni vnútroštátnej (čo je zrejme iluzórne s ohľadom na jasné napätie medzi takýmto právom a záujmom štátov o udržanie vlastnej územnej celistvosti) alebo na úrovni medzinárodného práva, ktorého dikciu a interpretáciu však takisto ovplyvňujú štáty ako kľúčoví aktéri medzinárodných vzťahov, v súčasnosti to platí rovnako. Navyše, pri rešpektovaní násilia ako prostriedku zmeny hraníc, resp. vytvárania nových štátov, možno hovoriť nielen o spochybňovaní povojnových zásad usporiadania medzinárodných vzťahov, ale aj o spochybnení ustanovení, zahrnutých do Konvencie z Montevidea, resp. ešte starších rozhodnutí, upravujúcich politické usporiadanie Európy, ktoré sa stali súčasťou versailského systému po prvej svetovej vojne. Ak teda právo národov na sebaurčenie nie je univerzálne platným princípom medzinárodného

práva a pre absenciu jasne stanovených pravidiel jeho výkonu nemôže byť uznávané ani ako pozitívne právo, čím vlastne právo národov na sebaurčenie je?

Myšlienka „práva národov na sebaurčenie“ je v prvom rade predmetom konfliktu. Popri svojom nepochybnom demokratizačnom potenciáli je však v rozpore so zásadou nenarušiteľnosti hraníc, t. j. spochybňuje integritu existujúcich štátov, ale zároveň môže spochybniť aj princíp slobody jednotlivca, keďže predstavuje návod na homogenizáciu „predstavovaného“, resp. vytváraného politického spoločenstva. Uplatňuje sa ako právo, ale spravidla vždy iba v individuálnych prípadoch, na základe konkrétnych politických rozhodnutí, prijímaných ad hoc. Udalosti 20. a 21. storočia poukazujú na to, že môže byť zneužiteľné ako prostriedok legitimizácie expanzívnych zámerov silnejších štátov voči slabším. Zároveň je však komponentom konštruovania solidárnych väzieb v rámci nacionalizujúcich politických spoločenstiev. K myšlienke práva národov na sebaurčenie sa po roku 1989 prihlásili nielen novovznikajúce štáty strednej a východnej Európy, ale aj spoločnosti s dlhou tradíciou národnej štátnosti, ako napr. v prípade Poľska a Maďarska, ktoré sa v rozličnej miere na toto právo odvolávajú vo svojich ústavách. Jeho nastoľovanie a implementáciu možno zaradiť do nacionalistických diskurzov ako jeden z nástrojov, resp. politik konštruovania národných identít, resp. konsolidácie nacionalizujúcich politických spoločenstiev. Pojem „právo národov na sebaurčenie“ sa teda v niektorých prípadoch uplatňuje ako kolektívne ľudské právo, ale spravidla vždy vystupuje ako kategória praxe¹⁶.

16 Autor zároveň ďakuje za cenné pripomienky PhDr. Petrovi Weissovi, CSc. k predkladanej kapitole.

2. Národné a štátne symboly v krajinách strednej Európy po roku 1989

Prof. Dr. Ivan Halász, PhD.¹⁷

Kľúčové slová: nacionalizmus; národné symboly; stredná Európa; Vyšehradská skupina; štátne symboly.

Problematika symbolov je skoro rovnako stará ako celé ľudstvo. To isté platí aj pre vzťah politiky a symbolov, špeciálne pokiaľ ide o symboly, ktoré dokážu mobilizovať masu, resp. upevňovať ich súdržnosť. Osobitne to platí pre symboly, ktorých úlohou je stmelovať národné a štátne spoločenstvá. Ako vidieť aj z tohto rozlíšenia, nemusí ísť vždy o totožné komunity, o čom koniec-koncov svedčí čiastočne aj predkladaná kapitola.

Národná a štátna symbolika sa vždy vyvíjala v konkrétnom priestore a čase. Nikdy nie je teda úplne nezávislá od politických a mentálnych okolností. Preto má aj primeranú výpovednú hodnotu (podrobnejšie pozri Halász & Schweitzer, 2010). Cieľom kapitoly je priblížiť túto problematiku v stredoeurópskom a východoeurópskom priestore po roku 1989. Hlavnou udalosťou tohto obdobia bola radikálna zmena dovtedajšieho ekonomicko-spoločenského a politického systému a prechod k pluralitnej demokracii a trhovému hospodárstvu. Tento proces sa nazýva v jednotlivých krajinách rôzne – zamatovou alebo nežnou revolúciou v post-československom priestore, perestrojkou v Sovietskom zväze, pádom Berlínskeho múru alebo úplne neutrálne zmenou systému v Maďarsku (Ripp 2009; Kornai 2007, s. 303-321; Žatkuliak 1999). Inak aj samotný zaužívaný názov pre túto dejinnú udalosť má silný symbolický náboj a veľa prezradí nielen o vnímaní vtedajších udalostí súčasníkmi, ale nepriamo aj o retrospektívnom hodnotení roku 1989.

2.1 Národná renesancia po roku 1989 a štátne symboly

Jednou z charakteristických tendencií tých čias bola tzv. národná renesancia. Všetky národy, vtiesnané do prísnych limitov sovietskeho impéria koncom 80. ro-

¹⁷ Spoločenskovedné výskumné centrum Maďarskej akadémie vied, hlavný vedecký pracovník. V roku 2014 hosťujúci profesor Fakulty verejných politík Sliezskej univerzity v Opave.

kov 20. storočia zrazu pocítili potrebu prerozprávať svoju minulosť, zhrnúť svoje pocity a niekedy aj vyrovnáť si staré účty – či už so svojimi domnelými alebo skutočnými utláčateľmi, alebo so svojimi utláčanými „podriadenými“.

Táto tendencia, ktorá bola inak po krachu komunistického systému úplne logická, však na viacerých miestach spôsobila aj tragédie, ako napr. krvavú etnickú vojnu v priestore bývalej Juhoslávie, arménsko-azerbajdžanskú vojnu alebo konflikty v Gruzínsku a v Moldavsku. Našťastie, tzv. vyšehradská stredná Európa sa vyhla takýmto tragédiám.

Samozrejme, postkomunistická národná renesancia zasiahla aj tento región. Tento jav mal mnoho aspektov, počnúc interetnickými napätiami a končiac rozpadom federácií. Jedným z dôležitých aspektov bola aj transformácia národných a štátnych symbolov, resp. prehodnocovanie dovtedajšej interpretácie minulosti. Inak tieto dva procesy navzájom úzko súviseli. Celkovo možno konštatovať, že v mnohých oblastiach došlo k rehabilitácii symbolov a niektorých udalostí minulosti.

Ako sme už uviedli, moderná politika, snažiaca sa o oslovenie, mobilizáciu a niekedy až manipuláciu mäs, je nepredstaviteľná bez symbolov. Toto však neplatí len pre modernú dobu. Nebolo tomu inak ani v predmoderných dobách. Tento fakt pritom nie je veľkým prekvapením, veď každé politické spoločenstvo potrebuje symboly, ktoré jednak jeho členov integrujú dovnútra, jednak navonok zase presne limitujú jeho hranice. Prekvapuje skôr niečo iné. Začiatkom 90. rokov 20. storočia si mnohí odborníci mysleli, že prehlbujúca sa globalizácia, a ešte viac európska integrácia, nakoniec spôsobia postupné presadenie sa racionálneho politického diskurzu a celkovo racionálneho politického uvažovania a konania. Zároveň očakávali oslabenie tzv. symbolickej politiky so silným emocionálnym nábojom, čo sa premietlo o. i. aj do úvah o „konci histórie“ (Fukuyama 2002).

Nestalo sa tak a vývoj išiel v posledných rokoch skôr opačným smerom. Zdá sa, že čím viac slabne v integrovanej Európe ekonomická a legislatívna moc tzv. národných členských štátov, tým viac tu silnie ich emocionálno-symbolický náboj. Niektoré štáty a ich elity v časoch straty dôležitých kompetencií v prospech orgánov EÚ ako keby unikali pred skutočnosťou práve týmto smerom a v očiach svojho obyvateľstva sa snažia legitimovať práve týmto spôsobom.

Symbolické prvky v politike však nesilnejú len v regióne postkomunistickej strednej a východnej Európy, ale aj na západe starého kontinentu. Stačí si len spomenúť na tamojšie diskusie o povolení alebo zákaze nosiť závoj zahalujúci tvár, povoľovať alebo zakazovať stavbu mešít a minaretov a podobne. Veľmi zvláštnu úlohu v politike začína hrať futbal a jeho ekonomicko-politické pozadie (Krausz & Mitrovics 2008). Tieto posledne menované tendencie a javy teda stavajú problematiku symbolov do trochu iného svetla.

V prvých rokoch po zmene systému v prelomových rokoch 1989 – 1990 prebehlo veľmi intenzívne hľadanie vlastnej identity. Dovtedy dominantná komunistická ideológia a nazeranie na svet sa zosypali a mnohé udalosti z minulosti bolo potrebné nanovo definovať a interpretovať. V tomto období sa takpovediac

„očistilo” mnoho udalostí a osobností minulosti, ale pravdou je i to, že sa vytvorili aj mýty nové alebo sa prekrúcali fakty nad slnko jasnejšie. Bezpochyby veľmi pozitívny fakt, akým bol pád všeobjímajúcej komunistickej ideológie a vytvorenie priestoru pre vedecký výskum a slobodnú diskusiu, teda zatienila snaha niektorých politických síl ospravedlniť aj neospravedlniteľné, resp. veľmi nečisté veci takpovediac očistiť. Tomuto javu sa ale asi objektívne nedalo vyhnúť.

Ako by sa asi dali zhrnúť tie tendencie, ktoré vo sfére regulácie symbolov charakterizovali stredo- a východoeurópsky región? Prvým dôležitým faktorom je to, že zmena systému všade so sebou priniesla rehabilitáciu a renesanciu tradičných národných a štátnych symbolov, čo pravdepodobne súvisí aj s určitým konzervatívnym (možno i trochu reštauračným) a málo inovatívnym charakterom zmien po roku 1989 (Habermas 1991). Skoro všetky štáty zo svojho právneho poriadku vymazali starú komunistickú symboliku, ktorú považovali za nenárodnú a neorganickú a namiesto nej reštaurovali svoje pôvodné národné symboly, ktoré považovali za produkt organického historického vývoja. Krajiny, ktoré v minulosti disponovali starou samostatnou stredovekou alebo aspoň pevne zakorenenou novovekou štátnosťou, boli v trochu ľahšej pozícii než štáty, ktoré vznikli len po roku 1991, lebo ich verejnoprávna symbolika sa mohla oprieť o staršie korene a bola všeobecne prijímaná navonok, aj dovnútra.

2.2 História, moderná doba a štátna symbolika

Aj medzi štátmi, ktoré získali svoju štátnu a národnú suverenitu v dôsledku zmien po roku 1989, existovali určité rozdiely. Napríklad oficiálna štátna symbolika Slovinska, ktoré pritom predstavuje zrejme najúspešnejší štát celého regiónu s najzámožnejšími občanmi a najstabilnejšou demokraciou, sa vytvorila až po roku 1991. Slovinské národné hnutie totiž v minulosti nevytvorilo jednoznačný, všetkými zúčastnenými rovnako akceptovateľný národný štátny znak (Mészáros 2010, s. 93). Samozrejme všetky historické krajiny, v ktorých žili Slovinci (Kraňsko, Korutánsko a pod.), mali síce svoju vlastnú verejnoprávnu symboliku, ale jednotný a rozličné tradície harmonizujúci slovinský národný znak nevznikol. Tento proces sa síce začal v období Juhoslávie, ale nebol dokončený.

Vtedy však nadobudlo pre Slovincov symbolickú hodnotu niekoľko dôležitých prvkov – napríklad ich najvyšší vrch Triglav. Do štátneho znaku, ktorý vznikol v roku 1991, sa z historických erbov dostali len niektoré prvky z rodinného erbu magnátskej rodiny Celjských, ktorá mala majetky práve na území súčasného Slovinska (Seres 2005). Proces vytvárania novej modernej symboliky Slovenskej republiky však nespôsobil väčšie problémy a dilemy. Aj to svedčí o tom, že keď sú v poriadku hlavné mechanizmy fungovania štátu a národného povedomia, tak symbolické otázky nepredstavujú kľúčový problém.

Nikto nemôže negovať historickosť a starobylosť chorvátskej štátnej a národnej symboliky, ktorá má hlboké korene v minulosti, napriek tomu vytváranie modernej chorvátskej štátnosti bol podstatne ťažší proces než v prípade iných

stredoeurópskych štátov. V tomto procese hrala svoju úlohu nielen niekoľkoročná juhoslovanská vojna, ale aj ťažká ekonomická situácia, komplikovaná minulosť a nejednoznačné politické tradície a mentalita.

Iný prípad predstavuje Slovenská republika. Napriek tomu, že samostatná slovenská štátnosť vznikla až v 20. storočí, slovenské národné hnutie si vytvorilo pomerne skoro ustálený a široko akceptovaný systém svojich národných symbolov. Národná hymna, znak a do určitej miery aj zástava sa dotvorili už v prvej polovici 19. storočia (Kukliš & Kurilovská & Janáč 2010). V podstate, v 20. storočí boli uvedené symboly etablované a teoreticky tu nemali nastať väčšie problémy. Nestalo sa tak. Problém spôsobila hlavne druhá svetová vojna a slovenský ľudácky režim (1938 – 1945), ktorý niektoré symboly v očiach časti slovenskej spoločnosti sprofanoval a zdiskreditoval. Išlo hlavne o používanie dvojramenného kríža ako odznaku polovojenskej a militantne nacionalistickej Hlinkovej gardy. Preto mali mnohí po roku 1989 určité výhrady k tomuto symbolu, ktorý bol však hlboko zakorenený v národnej tradícii nezávisle od ľudákov i gardistov. Nakoniec o tomto svedčí aj široká akceptácia slovenskej národnej symboliky v súčasnosti.

Skutočným problémom vôbec nie je teda otázka, nakoľko je symbolika toho-ktorého štátu a národa starobylá, podstatné je skôr to, nakoľko je prijímaná a akceptovaná všetkými členmi daného národného a politického spoločenstva. Okrem toho je taktiež dôležité i to, či majú „panujúce“ symboly životaschopnú alternatívu alebo nie. Osobitne v komplikovanom 20. storočí došlo vo viacerých krajinách k takým udalostiam, ktoré boli schopné naštrbiť „dobrú povesť“ a takto aj akceptovateľnosť niektorých znakov. Veľmi zlú službu im mohli urobiť nedemokratické, antihumánne a extrémistické sily v prípade, ak si prisvojili a na svoje ciele zneužili symboly celého národa.

Veľmi silný symbolický náboj má otázka oficiálneho názvu štátu. Názov štátu má totiž vždy svoju funkciu. Nie náhodou sa v medzivojnovom období na juh od slovenskej časti Dunaja používal názov Maďarské kráľovstvo, ktorý je v maďarčine totožný s výrazom Uhorské kráľovstvo. Aj týmto spôsobom sa totiž vtedajšia politická elita pokúšala vyjadriť štátoprávnu kontinuitu Uhorska a Maďarska. Podobný význam, len s opačným cieľom malo vyhlásenie Rakúskej republiky, ako prostriedok odpútania sa od predchádzajúceho Rakúska.

Taktiež nie je náhodné, že oficiálnym názvom západného suseda Slovenskej republiky je Česká republika, ktorá pozostáva z historických Čiech, Moravy a (tzv. zbytkového) Sliezska. Tieto historické územné jednotky sú spomenuté v preambule ústavy z decembra 1992 a ich symbolika je zapracovaná do veľkého štátneho znaku (Ústava ČR 1992). O tom, že v českom prostredí sa prísne a spontánne rozlišuje medzi Čechami a Moravou, svedčí aj názov mnohých politických, spoločenských a odborných organizácií. Platí to napr. v prípade Komunistickej strany Čiech a Moravy, Českomoravskej konfederácie odborových zväzov, názvov mnohých odborných komôr a ďalších organizácií.

Väčšina európskych štátov vo svojom názve deklaruje aj formu svojho štátneho zriadenia – Francúzska republika, Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Sever-

ného Írska, atď. – alebo územno-správne riešenie charakteristické pre ten-ktorý štát (napríklad Ruská federácia, Spolková republika Nemecko a podobne). Len veľmi málo posttranzičných krajín nepoužíva túto štátoprávnu konkretizáciu – vlastne len Rumunsko, Ukrajina a po roku 2011 aj Maďarsko, ktoré vtedy vo svojom novom Základnom zákone vynechalo slovo republika z názvu štátu. Prirodzene, ústavný text naďalej deklaruje krajinu ako republiku, na čele s prezidentom republiky.

Niekedy môžu spôsobiť zásadné politické problémy aj gramatické pravidlá písania názvu štátu. Asi najlepším príkladom je zmena názvu Československá socialistická republika na Českú a Slovenskú Federatívnu Republiku v roku 1990, ktorý sprevádzala tzv. pomlčková vojna (Šútovec 1999). Pôvodne sa totiž „desocializovaný“ štát mal nazývať Česko-slovenskou alebo Česko-Slovenskou republikou, prípadne s doplnkom federatívna. Toto však neuspokojilo určité kruhy slovenskej národnej inteligencie a politických elít, ktoré potom vyvolali jednu z najväčších politických kríz roku 1990.

2.3 Ideologické spory a vplyv rozdielnej historickej pamäti na symboliku

Práve negatívne skúsenosti z minulosti, keď národné symboly boli zneužívané nedemokratickými silami, vyvolali určité pochybnosti na Slovensku začiatkom 90. rokov 20. storočia, keď bolo v súvislosti s emancipačným procesom potrebné rozhodnúť v otázke symbolov slovenskej štátnosti. Niektoré už spomínané symboly dostali „neprijemnú príchuť“ súvisiacu s obdobím rokov 1939 až 1945, keď si ich prisvojil antidemokratický ľudácky režim pod vedením prezidenta Jozefa Tisa. V krajine, ktorá mala a má silné tradície antifašistického a partizánskeho odboja, nebol dvojramenný kríž zneužitý Hlinkovou gardou pre mnohých občanov práve najpopulárnejším symbolom. Slovensko malo pomerne silné partizánske tradície, ktoré ovplyvnili aj československú komunistickú symboliku. Paralelne s československou socialistickou ústavou z roku 1960 sa zrodil aj znak, ktorý sa nachádzal v strede (takpovediac na hrudi) českého, resp. československého leva a mal predstavovať Slovensko, hoci nikdy nebol kodifikovaný ako symbol Slovenska, či už ako poloautonómnej administratívnej jednotky v rokoch 1960-1968 alebo ako symbol Slovenskej socialistickej republiky po federalizácii Československa v roku 1968. Zo znaku tak zmizol dvojramenný kríž, ktorý nahradil vrch Kriváň a silueta partizánskej vaty (Gális 2010, s. 50-51).

Napriek tomu sa Slovenská republika vrátila k svojej tradičnej verejnoprávnej symbolike a tento fakt nakoniec prijala celá spoločnosť. To svedčí o tom, že to bol v zásade správny krok. Vhodné totiž nie je vymýšľať stále nové a nové štátne znaky a hymny. V súčasnosti už nesprevádzajú túto otázku ideologické spory a dilemy. Otázka hymny pritom ani nebola predmetom sporov. Slovensko totiž prevzalo svoju hymnu zo spoločnej československej a začalo používať druhú, t. j. pôvodne slovenskú časť tejto hymny. Hymnická pieseň *Hej Slováci*, ktorá bola

síce takisto produktom obdobia romantizmu, sa v roku 1939 stala oficiálnou hymnou prvého slovenského štátu a ako taká bola populárna v nacionalistickom prostredí, sa nakoniec nestala hymnou novovzniknutej demokratickej Slovenskej republiky.

Podobné dilemy, hoci s úplne iným záverom, malo aj Bielorusko. Konsolidáciu bieloruskej národnej identity v 20. storočí spomalilo zároveň niekoľko faktov. Krajina bez tradície samostatnej štátnosti dostala možnosť sformovať základy svojej štátnosti a administratívnych aparátov v rámci Sovietskeho zväzu. Všetko sa však dialo pod ťaživým a permanentným dozorom Moskvy. Pokusy vytvoriť bieloruskú štátnosť mimo tohto rámca boli vždy veľmi slabé alebo ich neskôr zatienila nešťastná kolaborácia s nacistickým Nemeckom. To nemohlo mať dobrú odozvu v prostredí miestneho obyvateľstva, ktoré veľmi trpelo počas druhej svetovej vojny. V Bielorusku vzniklo masové hnutie odporu proti nacistickým okupantom a kolaborantom. V dôsledku toho sa stala partizánska tradícia jednou z najsilnejších foriem formovania modernej bieloruskej identity pod taktovkou komunistickej Moskvy, ktorá sa snažila túto situáciu logicky využívať. Bielorusko sa postupne stalo takpovediac najlojálnejšou a najstabilnejšou provinciou sovietskeho impéria. Koncentroval sa sem zbrojársky priemysel, svoje strategické základne tu mala armáda a mnohí občania Bieloruska získali možnosť urobiť veľkú kariéru v centrálnych straníckych a štátnych aparátoch Sovietskeho zväzu. Asi najznámejšia je kariéra „večného“ ministra zahraničných vecí Andreja Gromyka, ale vymenovať by bolo možné aj mnohých iných sovietskych funkcionárov.

Bielorusko patrilo medzi najumiernenejšie a z pohľadu Moskvy aj „najrozvážnejšie“ republiky rozpadajúceho sa sovietskeho súštátia. Skutočne, oproti iným častiam impéria tu bola atmosféra pokojná a väčšina obyvateľstva sa nestotožňovala so separatistickými snaženiami časti bieloruskej inteligencie. Okrem toho bola zamestnaná tragickými dôsledkami černobyľskej atómovej katastrofy. Pre ich riešenie však obyvatelia nepotrebovali automaticky vystúpiť zo Sovietskeho zväzu. Preto bolo obyvateľstvo pomerne prekvapené rozpadom tohto štátneho útvaru, ale zobralo tento fakt do úvahy rovnako pokojne, ako sa predtým nevzrušovalo separatistickými tendenciami. Pritom nakoniec to boli práve vtedajší bieloruskí vedúci činitelia, ktorí spolu s vedením Ruska a Ukrajiny v decembri roku 1991 rozhodli o formálnom konci Sovietskeho zväzu.

Bielorusko sa teda stalo suverénnym a nezávislým štátom určitou „zhodou okolností“ bez toho, aby si tento fakt vyložene želala väčšina obyvateľstva. To si však pomerne skoro zvyklo na novú situáciu, ako aj na všetky podobné „situácie“ v minulosti. Komplikovanejšie bolo odpútanie sa od sovietskej každodennosti a niektorých výhod starých čias. O tom svedčí aj určitá spoločenská podpora pre režim Alexandra Lukašenka, ktorá bezpochyby existuje.

Bieloruské obyvateľstvo si neželalo ani prerušenie bielorusko-ruských ekonomických kontaktov. Toto všetko využil vo svoj prospech už spomínaný Lukašenko, ktorý sa k moci dostal pomocou zvláštnej formy kombinácie antinacionalistického populizmu, nacionalizmu a postsovietskej nostalgie (resp. nostalgie

za „starými dobrými časmi“). Veľmi pregnantne sa to prejavilo vo sfére štátnej symboliky. Bielorusko sa totiž začiatkom 90. rokov 20. storočia vrátilo ku svojim pôvodným, len mierne modifikovaným symbolom, ktoré si vytvorilo hlavne v prvej polovici 20. storočia. Lukašenko po nástupe k moci však presadil čiastočný návrat k symbolike sovietskych čias. Obyvateľstvo pritom voči tomu výraznejšie neprotestovalo a v referende väčšinou hlasov prijalo svoje staro-nové symboly (Szemusin 1996, s. 108-109). Aj to svedčí o mnohom vo vzťahu vtedajších Bielorusov ku svojej sovietskej minulosti.

V postsovietskom priestore Bielorusko nebolo jediným štátom, ktorý mal problém so svojimi novými štátnymi symbolmi, prípadne s ich akceptáciou zo strany verejnosti, resp. politických elít. Tento jav súvisí jednak s nedostatkom štátnych tradícií z predsovietskej éry, jednak s komplikovaným vzťahom ku vlastnej minulosti a sovietskemu politickému a sociálnemu dedičstvu (Tóth 2010, s. 98). Podobne ako Lukašenko konal po nástupe k moci aj druhý prezident Ruskej federácie Vladimir Putin. Presadil totiž návrat k hymne bývalého Sovietskeho zväzu, pravda s pozmeneným textom. Obyvateľstvo Ruska tento fakt prijalo viac-menej bez problémov. Iné štátne symboly Putin už nenechal, tie sa totiž celkom dobre zaužívali. Preto možno súčasnú ruskú štátnu symboliku pokojne označiť za integrovaný konglomerát starých cárskeho (štátny znak), národných (vlajka) a sovietskych (hymna) symbolov. Spomenúť treba aj Gruzínsko, kde nový (teraz však už tiež bývalý) prezident Michail Saakašvili po nástupe k moci v roku 2004 presadil zmenu štátnej vlajky (Tóth 2010, s. 98). Túto vlajku používali práve tí demonštranti, ktorí mu pomohli k moci.

K diskusiám o jednotlivých štátnych znakoch došlo aj v krajinách, ktorých symbolika sa zdala historicky podstatne jednoznačnejšou a bezproblémovjšou. Ide tu hlavne o Maďarsko, kde v roku 1990 prebiehala diskusia o uzákonení staronového štátneho znaku namiesto tzv. kádárovského symbolu. Išlo o to, či má byť na štátnom znaku umiestnená koruna alebo nie. Oficiálne sa diskutovalo teda o prijatí tzv. Kossuthovho znaku bez koruny alebo pôvodného malého štátneho znaku s korunou. Koruna sa prvýkrát stratila zo štátneho znaku po detronizácii Habsburgovcov z uhorského trónu na jar roku 1849. Nakoľko detronizáciu presadil vodca liberálnej revolúcie Lajos Kossuth, tento symbol preto dlho nazývali Kossuthovým znakom.

Tento symbol používala aj prvá Maďarská ľudová republika po revolúcii koncom roku 1918, ako aj Maďarská republika vyhlásená v roku 1946. V tejto forme pretrval až do prijatia prvej a vlastne aj poslednej ľudovo-demokratickej (čítaj: komunistickej) ústavy v roku 1949. Počas diskusií v roku 1990 mnohí odporcovia štátneho znaku s korunou tvrdili, že koruna je symbol monarchie a ako taký nepatrí do štátneho znaku republiky. Ich odporcovia namietali, že koruna je skôr symbolom štátu než monarchie a preto patrí do tradičného štátneho znaku Maďarska. Nakoniec zvíťazila posledne spomínaná alternatíva, ale diskusia o tejto otázke sa tiahla naprieč celým spektrom vtedajšej politiky a rozdeľovala aj jednotlivé strany. Toto len posilnilo prestíž Kossuthovho znaku ako symbolu nezávislosti a republikanizmu. O tom, že

sa tento symbol s korunou nakoniec v spoločnosti ujal, svedčí to, že počas diskusií o novom Základnom zákone štátu, ktorý bol prijatý na jar 2011, sa už otázka koruny v štátnom znaku neexponovala.

2.4 Paralelné a alternatívne symboly

Veľkou otázkou právnej a politickej regulácie štátnej symboliky je problém tzv. paralelných alebo alternatívnych symbolov. Tu nejde o otázku navzájom si konkurujúcich komunistických a národných symbolov, lebo toto bolo vyriešené pomerne skoro a jednoznačne, ale skôr o určitých ambivalenciách v rámci tradičnej národnej symboliky. Počas svojej histórie si totiž niektoré národy nevytvorili len jeden znak, hymnu alebo vlajku, ale hneď viacero alternatív. Toto ani nemuselo mať vždy nejaké výrazné ideologické pozadie.

Napríklad v maďarskom prostredí v 19. storočí sa rozšírili paralelne dve hymnické piesne – „Himnusz” a „Szózat”. Dlho neexistovala medzi nimi hierarchia. Netreba totiž zabúdať, že oficiálnou hymnou Habsburskej monarchie bola tradičná „Gotterhalte”, ktorú však na maďarských (uhorských) podujatiach nehrali s veľkým nadšením. Na provokovanie rakúskych orgánov a dynastie boli rovnako vhodné obe spomínané hymnické piesne. Ako štátna hymna sa neformálne zaužívala hlavne „Himnusz”, ktorá však bola prvý raz v ústave oficiálne spomenutá až v roku 1989.

V súčasnosti sa vytvorila nasledovná tradícia – na rozličných oficiálnych podujatiach, vrátane promócií alebo vojenských prisah, sa najprv zahrá „Himnusz”, potom nasledujú prejavy, resp. iný program a celá akcia sa končí zahráním „Szózat-u”. Právne regulovaná je však len oficiálna hymna „Himnusz”, ktorá sa spomína aj v platnej ústave, resp. teraz už v Základnom zákone. Končia sa ňou tradične aj bohoslužby v protestantských kostoloch alebo sa neraz spieva na Silvestra o polnoci, na prelome starého a nového roku. To svedčí o tom, že ako národný symbol je veľmi hlboko zakorenená a akceptovaná celým maďarským spoločenstvom.

Otázkou slovenskej hymny charakterizujú hlbšie „historické rozpory”. V 19. storočí sa v slovenskom národnom prostredí vytvorili dve dôležité hymnické piesne – „Nad Tatrou sa blýska” od Janka Matúšku a „Hej, Slováci” od Sama Tomášika. Po dlhé roky boli úplne rovnoprávne a vôbec nerozdeľovali spoločnosť. Prvá hymna sa po vzniku československého štátu stala druhou časťou spoločnej štátnej hymny. Po vyhlásení Slovenskej republiky v roku 1939 ľudácky režim, ktorý sa chcel aj takto odlíšiť od predchádzajúcej éry, kodifikoval ako oficiálnu hymnu pieseň „Hej, Slováci”. Táto hymnická pieseň sa takto stala jedným zo symbolov ľudáckeho Slovenského štátu. Za toto samozrejme už pred niekoľkými desaťročiami zosnulý evanjelik Tomášik nemohol. Začalo sa postupné vzdalovanie sa dvoch slovenských hymnických piesní a ich čiastočné zaradenie do rozdielneho politického kontextu. Po roku 1989 Matúškovu pieseň považovali stále viac za svoju stúpenca zachovania československej federácie, kým stúpenca slovenskej nezávislosti z radov SNS

častejšie spievali na svojich podujatiach a demonštráciách Tomášikovu hymnickú pieseň. Dokonca výraz „hejslováci” sa stal práve na tomto základe pejoratívnym pojmom označujúcim vo vtedajšom kontexte prehnaných nacionalistov. Pritom skutoční „Hej, Slováci” v tom boli úplne nevinne.

Pieseň „Hej, Slováci” naznačuje aj ďalší problém ohľadne štátnej a národnej symboliky a to otázku spoločných prvkov a momentov. Samo Tomášik zložil totiž len text piesne, nie jej hudbu, ktorú slovenské hnutie viac-menej prevzalo od Poliakov a ich hymny. Podobne konali aj českí vlastenci a južní Slovania, ktorí taktiež zložili vlastné texty, ktoré hrali na melódiu tejto poľskej pôvodiny. Takto vlastne vznikla spoločná slovanská hymnická melódia. Najpregnantnejšie to vyjadril názov českej verzie „Hej, Slované”. Táto hymnická pieseň bola v českom prostredí populárna minimálne do prvej svetovej vojny. Skladateľa Tomášika, autora oboch verzií, oslavovali preto rovnako v českom, ako aj v slovenskom prostredí.

Podobná bola a je situácia aj vo sfére zástav. Postupne sa ustálila biela, modrá a červená ako farby slovanskej trikolóry. Väčšina slovanských štátnych útvarov vo svojej zástave kombinuje práve tieto tri farby, hoci existujú aj výnimky. Treba však spomenúť, že české krajiny a hnutie používali pôvodne ako svoju bielo-červenú zástavu. Dokonca aj prvý ucelený slovenský program z roku 1848 (Mikulášske žiadosti) žiadal pre autonómne slovenské územia práve takúto zástavu. Na platformu slovanskej trikolóry prešli až po Slovanskom zjazde v lete 1848.

Väčšie spory vyvoláva pôvod dvojramenného kríža v maďarskom a slovenskom štátnom znaku, ktoré sú inak veľmi podobné a líšia sa hlavne farebným vyhotovením. Maďarský štátny znak je vyhotovený v maďarských, slovenský zase v slovenských národných farbách. Podoba uhorského štátneho znaku spolu s jeho „zafarbením” sa vytvorila už na konci stredoveku – používala sa približne od 14. až 15. storočia (Kállay 1989; Bertényi & Rác 2010). Časť tohto znaku dostala slovenské farby v prvej polovici 19. storočia. Podstatným prvkom oboch súčasných štátnych znakov je dvojramenný kríž, ktorý podľa slovanskej interpretácie so sebou priniesli na Veľkú Moravu slovanskí vierozvestcovia Cyril a Metod, podľa maďarskej interpretácie ho ako časť vlastnej panovníckej symboliky začal používať ako prvý uhorský kráľ Belo III. Týmto chcel vyjadriť svoju nezávislosť od Byzantskej ríše, kde on sám vyrastal. Nešlo tu už o cirkevný symbol, ale o prejav rovnocennosti a suverenity s Byzantskou ríšou. Koniec-koncov, obe národné interpretácie odkazujú na byzantskú minulosť dvojramenného kríža. V súčasnosti je teda dvojkríž charakteristickým znakom maďarského a slovenského štátneho znaku. Bolo by dobré, keby sa tento fakt na oboch stranách interpretoval ako prejav historickej blízkosti a nie ako ďalšia príčina neproduktívnych etnických konfliktov.

Na druhej strane by bolo veľmi nevhodné, keby si tento dôležitý symbol znovu prisvojili krajne pravicové a iné radikálne sily na oboch stranách. Náznaky sú už zjavné. Stúpenci maďarskej radikálnej pravice napríklad vždy pred vianočnými sviatkami rozostavia na najfrekventovanejších námestiach Budapešti niekoľko dvojramenných krížov na počesť uvedených kresťanských sviatkov. Pritom

ich vôbec nezaujímá, že dvojramenný dvojkriž v histórii už na oboch stranách Dunaja symbolizoval všeličo, určite však nie šťastné a veselé Vianoce.

Samozrejme, v aktuálnom štátnom znaku Maďarska a Slovenska sú aj výrazné rozdiely. V slovenskom znaku chýbajú napríklad strieborno-červené pásy symbolizujúce dynastiu Arpádovcov v Maďarsku. Iné je aj farebné vyhotovenie celého znaku – maďarský je v maďarských národných farbách, slovenský zase vo farbách slovanských. V slovenskom znaku chýba aj Svätá koruna umiestnená na štíte obsahujúcom štátny znak. Interpretácia trojvršia je však vcelku podobná – odvoláva sa na konkrétne pohoria (Tatra, Fatra a Matra).

V Európe existujú aj iné spoločné motívy v jednotlivých štátnych symbolikách. Veľmi často sa v nich vyskytujú levy, orly alebo medvede. Je asi pochopiteľné, že tieto veľké a „hrdinské“ zvieratá boli v heraldike vždy populárnejšie než zajace, líšky alebo iné väčšie či menšie cicavce, resp. vtáctvo. Situácia je podobná aj v prípade niektorých zástav.

2.5 Symbolická hodnota korunovačných klenotov

Pred rokom 1526 tvorili strednú Európu v jej užšom chápaní okrem rakúskych dedičných krajín (dedičných z pohľadu Habsburgovcov) tri samostatné kráľovstvá: české, poľské a uhorské. Všetky tri disponovali vlastnými korunovačnými klenotmi, ktorých hodnota bola z pohľadu vtedajšej štátnosti nevyčísliteľná. Koruna symbolizovala samotnú štátnosť. Stačí si len spomenúť na verejnoprávne a geografické pojmy ako Krajiny koruny českej alebo Krajiny koruny uhorskej. Vo Veľkej Británii ešte aj dnes existujú moderné štátne orgány, ktoré majú v názve slovo koruna alebo korunný.

Komplikovanejší je osud stredoeurópskych korunovačných klenotov po strate nezávislosti a suverenity a úplne iný je ich osud po zmene systému v roku 1989. Poľská kráľovská koruna, ktorá sa po poslednom rozdelení krajiny koncom 18. storočia dostala do pruského Berlína, sa nakoniec nezachovala. Niektoré zvyšky korunovačných klenotov (ale bez koruny) boli počas vojny vyvezené do Kanady, odkiaľ ich po vojne priniesli naspäť a v súčasnosti ich strážia v Krakove aj Varšave. Ako najvýznamnejší takýto zachovaný symbol treba spomenúť korunovačný meč Szczerbiec, ktorý sa používal počas korunovačných slávností od roku 1320 až do roku 1764¹⁸. Výraznejšiu úlohu v súčasnom poľskom politickom alebo ideologickom živote však tieto symboly nehrajú.

Určitou historickou zaujímavosťou je, že v medzivojnovom období sa v Poľsku vytvorila symbolika prezidentského úradu: prezidentská štandarda (zástava), pečať, text ústavy z roku 1935 a Rad bieleho orla. Tieto symboly vzala so sebou do londýnskej emigrácie poľská vláda a do Varšavy sa vrátili až v roku 1990, keď bol za prvého poprevratového poľského prezidenta slobodne zvolený Lech Wałęsa. Na inauguráciu nepozvali predchádzajúceho „komunistického“ prezidenta

18 Výzor tohto meča je dostupný na oficiálnej webovej stránke Zámku v Malborku: <http://www.zamek.malbork.pl/index.php?p=wydarzenia&aid=59>

Wojciecha Jaruzelského, ale Ryszarda Kaczorowského, hlavného predstaviteľa londýnskej emigrácie, ktorá sa rovnako nechcela zmieriť ani s nemeckou, ani so sovietskou okupáciou poľského štátu. Kaczorowski so sebou priniesol aj insígnie prezidentskej moci, ktoré odovzdal Wałęsovi. Poľská politická elita aj takto chcela vyjadriť rozchod s komunistickou minulosťou a hlavne s tradíciou režimu medzi rokmi 1945 až 1989. Pravda, takýto rozchod je podstatne ľahšie realizovateľný v symbolickej než v skutočnej rovine.

Jednoduchší je český príklad. Svätováclavská koruna a ostatné korunovačné klenoty boli tradične chránené v katedrále Svätého Víta, ktorá slúžila aj ako korunovačná katedrála. Korunu v uvedenej forme nechal vyhotoviť cisár a kráľ Karol IV. a venoval ju Svätému Václavovi. Okrem toho, určité obdobie v stredoveku ich strážili aj na hrade Karlštejn a potom počas vlády Habsburgovcov vo Viedni. Do Prahy sa natrvalo vrátili až počas panovania cisára a kráľa Leopolda II. v roku 1791. Stalo sa tak na žiadosť českých stavov. Odvtedy české korunovačné klenoty trvale strážia v klenotnici Pražského kráľovského hradu a katedrály, ktorá je súčasťou celého hradného komplexu.

Podľa tradície kľúče od miestnosti, v ktorej sú klenoty umiestnené, má vždy sedem osôb. Otvoriť túto miestnosť je možné len v prítomnosti všetkých siedmich „strážcov kľúčov“, lebo ide o rozdielne kľúče. V súčasnom štátnom zriadení týmito kľúčmi disponuje prezident republiky, premiér, predsedovia oboch komôr českého parlamentu, primátor hlavného mesta Prahy, pražský arcibiskup a dekan Kapituly Svätého Víta. Občania si môžu pozrieť len kópiu koruny. Jej originál ukazujú verejnosti len výnimočne, zväčša pri príležitosti väčších štátnych sviatkov a udalostí. Takou udalosťou bola v roku 2008 príležitosť druhého zvolenia Václava Klauza za českého prezidenta. Klenoty je však možné vystaviť len na území hradu. Toto všetko však reguluje len tradícia, lebo neexistuje komplexný zákon o postavení korunovačných klenotov v českom právnom poriadku. Pravda, v roku 1962 uznesenie československej vlády vyhlásilo tieto klenoty za národnú kultúrnu pamiatku. Pamiatkou číslo jeden je samotný Pražský hrad (Vláda ČSSR 1962).

Situácia v Maďarsku je úplne iná. V uhorskom a neskôr aj v medzivojnovom maďarskom politickom myslení hrala Svätoštefanská koruna vždy veľmi dôležitú úlohu. V medzivojnovom období bolo Maďarsko oficiálne kráľovstvom, avšak bez kráľa. Protestant a zeman Miklós Horthy bol totiž len regentom bez toho, aby bolo jasné, kto je kráľ. Súdy preto rozsudky vynášali v mene Svätej koruny. Na konci vojny bola koruna odnesená z Budapešti, ktorú obliehali sovietske vojská, určitý čas bola uschovaná a nakoniec ju vyviezli na Západ. Dlhé roky ju strážili v USA. Washington ju však v rámci zblížovania s režimom Jánoša Kádára v roku 1978 slávnostne vrátil maďarskému ľudu. Následne bola vystavená v budapeštianskom Národnom múzeu. V roku 2000 sa v krajine oslavovali milénárne oslavy vzniku uhorského, resp. maďarského štátu a preto sa prvá vláda premiéra Viktora Orbána rozhodla premiestniť Svätú korunu z múzea do parlamentu. Tu je vystavená dodnes a to nielen pre poslancov republiky, ale aj pre širokú verejnosť.

Vláda a vtedajšie koaličné poslanecké kluby však nezostali v roku 2000 len pri presťahovaní koruny, ale prijali aj špeciálny zákon o Svätej korune a vzniku zboru na jej ochranu¹⁹. Tento zbor pozostáva z najvyšších predstaviteľov štátu (prezident, premiér a predseda parlamentu), z predsedu Maďarskej akadémie vied a z vedúcich osobností maďarského súdnictva (t. j. z predsedov ústavného a najvyššieho súdu). Zasadá vždy pod predsedníctvom prezidenta republiky a rozhoduje o otázkach, ktoré súvisia s korunou. Najpodstatnejšou časťou je preambula zákona, ktorá sa snaží vysvetliť miesto koruny v maďarskom verejnoprávnom poriadku. Teraz koruna tak už aj oficiálne predstavuje jeden z hlavných symbolov štátnosti.

O postavení Svätej koruny ako symbolu nezávislosti a kontinuity maďarskej štátnosti sa veľa diskutovalo aj v procese prípravy novej ústavy, alebo lepšie povedané, Základného zákona štátu (Halász 2011). Svätá koruna sa nakoniec vo výraznej forme dostala aj do textu jeho preambuly. Podobne ako pojem historickej – teda nechartálnej alebo inak povedané organickej – ústavy spred roku 1944 (podrobnejšie pozri Halász 2012). Jej výdobytky sa dokonca stali určitým kľúčom k interpretácii sporných častí nového Základného zákona Maďarska.

2.6 Symbolické miesta, udalosti a osobnosti

Maďarský „korunný“ zákon sa však nevzťahuje len na postavenie tejto dôležitej relikvie štátu v aktuálnom verejnoprávnom poriadku, ale aj na pripomenutie skutočnosti, že prvý uhorský kráľ Svätý Štefan (vedy ešte ako Štefan I.) založil v roku 1000 uhorský štát. Ide teda o zákon tak trochu podobný iným zákonom stredoeurópskych národov, ktoré si tiež takto pripomínajú dôležité osobnosti a udalosti svojej histórie.

Hoci tieto zákony sú v regióne obzvlášť populárne po roku 1989, neboli neznáme ani v medzivojnovom období. Napríklad československý parlament si už v roku 1930 zákonom č. 22/1930 Sb. z. a n. pripomenul, že Tomáš G. Masaryk sa nezmazateľne zaslúžil o štát. Podobný zákon prijal československý federálny parlament na návrh Alexandra Dubčeka v roku 1990 aj o zásluhách Milana Rastislava Štefánika. Ide o federálny zákon č. 117/1990 Zb. Tejto dôležitej osobnosti československej a slovenskej histórie však boli venované hneď dva zákony – prvý „federálny“ a druhý „samostatný slovenský“ zákon z roku 2000 (zákon NR SR č. 402/2000 Z.z.). Slovenský zákon vyzdvihol hlavne fakt, že Štefánik sa zaslúžil o to, že slovenský národ sa stal súčasťou štátotvorného národa československého štátu. Pamätník na Bradle si má podľa spomínaného zákona pripomínať túto osobnosť slovenskej histórie a jej zásluhy. Štefánik tu účinkuje ako zakladateľ československej štátnosti a národa. Posledný a asi aj najspornejší člen československého triumvirátu z roku 1918 Edvard Beneš dostal svoj zákon od českého parlamentu ako posledný až v roku 2004 (zákon číslo 292/2004 Sb.). Zákon vyhlásil, že aj Beneš sa zaslúžil o štát.

19 Zákon číslo I. z roku 2000 o pamiatke založenia štátu Svätým Štefanom a o Svätej korune

Slovenský parlament si legislatívne pripomenul ešte dve významné osobnosti slovenskej histórie – Andreja Hlinku a Alexandra Dubčeka. Zákony o ich zásluhách boli prijaté v období prvej vládnej koalície pod vedením premiéra Róberta Fica (2006-2010). Symbolický význam malo aj znovupochovanie medzivojnového československého premiéra a slovenského demokratického a agrárnického politika Milana Hodžu na martinskom národnom cintoríne. Stalo sa tak ešte počas druhej vlády Mikuláša Dzurindu, ktorá pravdepodobne takisto hľadala určité duchovné a symbolické zakotvenie slovenskej demokratickej politiky v minulosti.

Maďarský zákonodarca si v posledným troch storočiach taktiež pripomenul niektoré významné osobnosti svojej histórie. Prvý takýto zákon bol venovaný palatínovi Jozefovi. Ide o zákon číslo I. z roku 1848. Potom uhorský parlament legislatívne zvečnil ešte pamiatku liberálneho politika a „otca“ dualistického usporiadania Ferenc Deáka v roku 1876, pamiatku grófa Gyulu Andrásyho (1890), kráľovnej Alžbety (1898), nakoniec aj jej manžela, t. j. cisára a kráľa Františka Jozefa (1907, 1917). V medzivojnovom období si poslanci pripomenuli Istvána Széchényiho (1925), Lajosa Kossutha (1927) a Svätého Štefana. „Svoj zákon“ na návrh ministra školstva skoro dostal aj romantický básnik Sándor Petőfi. Nakoniec však k tomu nedošlo. Parlament si dvakrát pripomenul aj zásluhy admirála Horthyho (1930, 1940). Naposledy si parlament zákonom pripomenul pamiatku premiéra Imre Nagya, ktorý viedol maďarskú vládu počas revolúcie v roku 1956 a o dva roky neskôr bol popravený. Zákon bol prijatý v roku 1996. Možno teda konštatovať, že väčšina „osobnostných“ zásluhových zákonov bola prijatá maďarský parlament ešte pred rokom 1945. Najnovšie sa pozornosť parlamentu upriamila skôr na predmety štátnosti, nie až tak na osobnosti naplňajúce jej obsah.

Poliaci si pamiatku zakladateľa moderného poľského štátu maršala Jozefa Piłsudského pripomenuli zákonom už v roku 1938. Dokonca umožnili aj trestno-právne sankcionovanie osôb, ktoré urazia jeho pamiatku. Od roku 1969 však trest za takýto čin už nefiguruje v poľskom trestnom kódexe. Skutočne by bolo nevhodné, keby sa tieto politické osobnosti blízkej minulosti stali pod hrozbou trestnoprávných sankcií nekritizovateľnými. Našťastie česká, maďarská ani slovenská verzia „zásluhových“ zákonov neobsahuje sankcie znemožňujúce historický výskum.

Okrem zásluhových zákonov existujú aj právne normy, vyzdvihujúce význam niektorých miest a dejinných udalostí. Tu nejde o hlavné mestá, ktorých praktický aj symbolický význam je každému jasný, ale skôr o iné alternatívne miesta. Budapeštiansky parlament takto vyzdvihol zákonom číslo VII. z roku 1896 bývalé uhorské hlavné mesto Stoličný Belehrad (Székesfehérvár). Pravda, v tomto prípade bolo cieľom zákona pripomenúť si hlavne príchod Maďarov do vlasti. Slovenský parlament vyzdvihol zákonom č. 241/1994 Z.z. úlohu mesta Martin v slovenských dejinách a kultúre. Zákon deklaruje Martin za centrum slovenskej národnej kultúry. Raz do roka by tu mali podľa zákona zasadať orgány slovenského parlamentu a rokovať o otázkach spojených s národnou kultúrou. Mesto by zase malo umožniť stretnutia slovenských krajanov zo zahraničia.

2.7 Iné potenciálne symboly

Samozrejme, týmto prehľadom nie je ešte úplne objasnená zložitá problematika historickej, aj aktuálnej štátnosti a jej symboliky. Symbolický význam pre jednotlivé národy môžu mať aj iné predmety a udalosti. Svoju výpovednú hodnotu majú v každom prípade štátne a národné sviatky, resp. pamätné dni, štátne významenia a ceny (napríklad Rad Ľudovíta Štúra na Slovensku alebo prestížna Széchényiho cena pre vedcov a Kossuthova cena pre umelcov v súčasnom Maďarsku). Nakoniec, veľavravná je aj symbolika bankoviek a mincí. Tá môže byť „republikánskejšia“, „monarchistickejšia“, „umeleckejšia“ alebo dokonca aj non-figuratívna. Napríklad podoba poľských a ešte viac maďarských bankoviek po roku 1989 sa vo veľkej miere „skonzervatívnela.“ Poľský štát v súčasnosti na svojich bankovkách preferuje svojich stredovekých panovníkov. Z maďarských bankoviek sa od 90. rokov 20. storočia postupne vytrácali a nakoniec úplne vytratil také významné postavy národného hnutia, akými boli Sándor Petőfi, Lajos Kossuth alebo György (Juraj) Dózsa, vodca sedliackeho povstania z roku 1514. Namiesto nich sa na papierové peniaze dostali stredovekí kráľi Štefan I., Karol Róbert z Anjou a Matej Korvín. Z obdobia revolučných rokov 1848/1849 sa na peniaze dostali umiernení István Széchényi a právnik Ferenc Deák. Jedine František Rákóczi II, vodca kuruckého povstania zo začiatku 18. storočia, si zachoval svoje miesto na maďarských bankovkách aj po veľkej ekonomicko-spoločenskej transformácii.

Symbolickú hodnotu majú aj zemepisné jednotky – maďarská pusta, slovenský Kriváň, slovinský Triglav, hora Říp, rieky Dunaj, Visla, Vltava, Váh a podobne. Zabudnúť netreba ani na kulinárne symboly – halušky, guláš, knedle atď. (pozri napr. Banaszak 2014, s. 19-26). Problém symbolického obsahu a formy jednotlivých štátností a národných dejín je teda podstatne širší než ako je možné podchytiť v legislatíve. A už vonkoncom nie je úplne totožný s oficiálnou, t. j. ústavne regulovanou otázkou štátnych symbolov.

3. Problematika práv menších v strednej Európe. Poznámky k dejinám a súčasnosti menšinovej problematiky v regióne

Prof. Dr. Ivan Halász, PhD.²⁰

Kľúčové slová: menšinové zákonodarstvo; menšiny; migrácie; multietnicita; politická reprezentácia; stredná Európa.

Stredná Európa bola tradične mnohonárodnostným regiónom, v ktorom národnostná otázka hrala veľmi dôležitú úlohu. Nielen Rakúsko-Uhorsko, ale po jeho rozpade taktiež Československo, Juhoslávia, ale čiastočne aj Poľsko a Rumunsko, predstavovali mnohonárodnostné štáty, prípadne štáty s veľkými etnickými menšinami. V dôsledku druhej svetovej vojny (holocaust) a povojnového vysídľovania, presídľovania, sťahovania (vyhnanie Nemcov, československo-maďarská výmena obyvateľstva a pod.), ako aj v dôsledku zmeny hraníc jednotlivých štátov, nastala dovtedy nebývalá etnická a kultúrna homogenizácia stredoeurópskeho priestoru.

Spomedzi tzv. vyšehradských štátov má aktuálnu skúsenosť s reálnou menšinovou problematikou a s dobre organizovanou, politicky primerane zastúpenou skutočnou národnou menšinou v súčasnosti už len Slovensko. Česká republika, Maďarsko a Poľsko síce oficiálne majú svoje menšiny, ale okrem rómskej komunity so špeciálnymi problémami, sú to všetko už len menšiny malé, okrajové a relatívne kultúrne asimilované. Okrem toho v prípade Poľska, kde žije podľa posledného sčítania ľudu z roku 2011 oficiálne len približne 17 000 Rómov, vlastne táto otázka ani neexistuje.

Nový jav predstavujú nové migrantské menšiny, ktoré sa sformovali hlavne po roku 1989. V regióne sa dokonca objavili i menšiny z mimoeurópskeho priestoru. Najvýraznejšiu takúto komunitu²¹, ktorá však v roku 2013 získala štatút oficiálne uznanej menšiny, predstavujú Vietnamci v Českej republike (Martinková & Pechová 2011, s. 210-211). O tejto problematike bude taktiež ešte reč neskôr. Druhú veľkú skupinu predstavujú posttranzičný migranti z postsovietskeho priestoru, ktorí sú prítomní okrem Českej republiky aj v Poľsku.

20 Spoločenskovedné výskumné centrum Maďarskej akadémie vied, hlavný vedecký pracovník. V roku 2014 hostujúci profesor Fakulty verejných politík Sliezskej univerzity v Opave.

21 Podľa údajov z roku 2008 v Českej republike žilo 60 258 vietnamských občanov (Babická 2011, s. 180).

3.1 Klasifikácia menšinových spoločenstiev

Menšinové spoločenstvá možno klasifikovať viacerými spôsobmi – napríklad na menšiny autochtónne, t. j. v danej krajine (alebo aspoň v konkrétnom geografickom priestore) žijúce už oddávna a na menšiny prisťahovalecké, ktoré vznikli ako dôsledok nedávnych migračných procesov. V medzivojnovom období, keď sa v rámci Spoločnosti národov vlastne po prvý raz sformoval systém medzinárodnoprávnej ochrany menšinových práv, sa za objekt ochrany považovali skoro výlučne len autochtónne, teda pôvodné menšiny a vôbec sa neprihliadalo na problematiku prisťahovalcov. Tí sa mali totiž najprv začleniť do nového politického spoločenstva podľa svojho bydliska a až potom mohla začať diskusia o ich osobitých potrebách a požiadavkách (Seidl-Hohenveldern 2006, s. 283-284).

Súčasná stredná Európa, možno okrem Českej republiky, ešte nemá skutočnú a intenzívnu skúsenosť s touto posledne spomínanou skupinou menšín, lebo zatiaľ sa táto časť starého kontinentu nestala cieľovou destináciou pre novodobých prisťahovalcov. V minulosti takúto skúsenosť už mala, lenže na ňu pozabudla. Treba pripomenúť, že aj mnohé súčasné tzv. starousadlické komunity (väčšiny i menšiny) vznikli v dôsledku migračných pohybov. Rozdiel je len v tom, že k ich usídleniu došlo už pred stáročiami a mali čas sa dôkladne zintegrovat'.

Samotný uhorský štát bol dôsledkom príchodu maďarských kmeňov do strednej Európy v 9. storočí nášho letopočtu. Koniec-koncov, ani Slovania neprišli do prázdneho priestoru – pred nimi v stredoeurópskom priestore žili napríklad najprv keltské a potom germánske kmene. Nemecká kolonizácia strednej Európy prebehla vo viacerých vlnách – prvé výrazné vlny prišli už v 12. storočí, ale napríklad do Uhorska sa posledná veľká vlna juhonemeckých prisťahovalcov dostala až v 18. storočí. Podobná bola situácia stredoeurópskych Židov – v regióne boli prítomní už v rannom stredoveku (a veľmi pravdepodobne do určitej miery i v staroveku), ale napríklad do Uhorska prišla skutočne veľká vlna židovských migrantov z Haliče taktiež až v 18. a 19. storočí. Pravdepodobne aj z tohto dôvodu sa spory o integrácii Židov do miestneho verejnoprávneho rámca a života často niesli nielen v znamení zrušenia náboženských obmedzení, ale takpovediac aj v prisťahovaleckom kontexte (Varga 2005, s. 11-30). V súčasnosti sa vo väčšine stredoeurópskych krajín považujú za integrovanú starousadlickú menšinu aj miestni Bulhari, hoci je všeobecne známe, že ich predkovia prišli do regiónu len po prelome 19. a 20. storočia a ešte viac v prvej polovici 20. storočia.

V každodennom živote pritom zväčša predstavujú nové prisťahovalecké komunity väčší integračný problém, než menšiny starousadlické, lebo neraz sa ešte nezrástli so svojim novým prostredím a niekedy sú vystavené aj nevyberaným útokom zo strany „pôvodného“ obyvateľstva. Ich politická reprezentácia je obvykle ešte veľmi slabá a skôr len neformálna – t. j. neinštitucionalizovaná (Turci v Nemecku, arabskí prisťahovalci vo Francúzsku, Vietnamci v strednej Európe a podobne).

Postupne sa síce i predstavitelia zintegrovaných prisťahovalcov vedia zapojiť do inštitucionalizovaných politických procesov v ich novej vlasti, ale minimálne v prvej fáze predovšetkým len cez väčšinové politické štruktúry. O tomto svedčí príklad tých britských, francúzskych, holandských alebo nemeckých a talianskych miestnych i celoštátnych politikov, ktorí majú prisťahovalecké korene. Ide však o veľmi komplikovanú záležitosť, o čom svedčí predovšetkým príklad bývalého francúzskeho prezidenta Nicolasa Sarkozyho, ktorý má nielen maďarské priezvisko, ale z oboch strán disponuje s predkami s nefrancúzskym pôvodom. Napriek tomu je ho ťažko možné obviňovať z nadržovania prisťahovalcom a v politike sa pohybuje ako skutočný francúzsky politik a vodca tamojšej národno-republikánskej pravice.

Napriek (dočasnej) neprítomnosti väčších prisťahovaleckých komunit v strede Európy však vyšehradské krajiny predsa len zápasia s veľkým integračným problémom. Je ním otázka integrácie starousadlickej rómskej menšiny. Táto menšina predstavuje osobitnú kapitolu v menšinovej politike celého regiónu a predstavuje výzvy aj z hľadiska jej právneho postavenia v európskom a medzinárodnom kontexte (Majtényi & Vizi 2005). Výnimku predstavuje asi len už spomínané Poľsko. „Starousadlicke“ menšiny sa so svojim väčšinovým prostredím v prevažnej miere prípadov dávno zintegrovali, najčastejšie sa medzi nimi a väčšinovým obyvateľstvom už aj vytvorili pomerne zaužívané formy interetnického spolunažívania a komunikácie. Pokiaľ ide o menšiny početnejšie, neraz majú vytvorené stabilné formy reprezentácie svojich záujmov na miestnej, regionálnej a niekedy dokonca aj celoštátnej úrovni.

Samozrejme, dôležitú rolu tu vždy hrá početnosť danej menšinovej komunity. Malé menšiny zväčša nepredstavujú problém, nie sú priveľmi viditeľné a nikto sa ich nebojí. Preto sú voči nim väčšinové spoločenstvá otvorenejšie, veľkorysejšie a berú ich ako určitý folklórny doplnok svojej vlastnej národnej štátnosti. Niekedy im dokonca zabezpečia aj špeciálne zastúpenie v parlamente (Slovinsko, Rumunsko), zvýhodnia pre nich podmienky vstupu do parlamentu (Poľsko, Chorvátsko a po roku 2011 taktiež aj Maďarsko) alebo im zabezpečia osobitnú formu personálnej autonómie a samosprávy na miestnej, regionálnej alebo hoci celoštátnej úrovni (Maďarsko, Slovinsko, Srbsko) (Korhecz 2003).

Početné menšinové spoločenstvá, ktoré niekedy dosahujú aj viac ako tretinu (niekedy dokonca skoro až polovicu) celej populácie, zase majú reálnu šancu dosiahnuť taký politický štatút, ktorý je primeraný ich počtu a záujmom. Môžu dokonca časom dosiahnuť aj federalizáciu svojej krajiny (Belgicko, svojim spôsobom aj Slovensko v rámci Československa v roku 1968) alebo v rámci historických zvláštností svojej krajiny získať špeciálny právny režim a samosprávu (Katalánsko, Baskicko). Existujú však aj negatívne príklady – osud početnej nemeckej menšiny (tvorili asi tretinu celej populácie) v českých krajinách po druhej svetovej vojne (o zložitosti česko-nemeckých vzťahov pozri napr. Seibt 1993). Samozrejme, treba zohľadniť aj celkovú pohnutú povojnovú situáciu, inak by asi ťažko bolo možné vyhnúť takéhoto množstva vlastných obyvateľov a to za taký krátky čas.

Existujú aj menšiny strednej veľkosti, ktorých počet sa pohybuje okolo 5 až 20 percent z celkového počtu obyvateľstva. Tieto menšiny sú príliš slabé na to, aby dosiahli uspokojenie všetkých svojich oprávnených požiadaviek, avšak prisilné na to, aby sa ich časť väčšinových elít nebála. Okrem toho vďaka svojej početnosti majú šancu získať stabilné a relevantné zastúpenie na celoštátnej alebo aspoň na regionálnej úrovni. Stávajú sa teda vlastným právom súčasťou politického života svojej domoviny. To má samozrejme svoje výhody i nevýhody.

Značná časť maďarskej populácie, ktorá sa po prvej svetovej vojne v dôsledku rozpadu starého Uhorska a zmeny hraníc dostala do menšinovej pozície v susedných krajinách, patrí práve do tejto posledne menovanej kategórie. Zvlášť to platí pre Maďarov na Slovensku, v Rumunsku a v srbskej Vojvodine. V Srbsku je situácia do určitej miery špecifická v tom, že ide o jedinú krajinu regiónu, kde od čias titovskej Juhoslávie existuje územná autonómia. Táto sa stala v časoch režimu Slobodana Miloševića úplne formálnou, ale po jeho páde bola obnovená. Provincia Vojvodina, ktorá tvorí najrozvinutejšiu a najbohatšiu časť srbského štátu, má svoj vlastný regionálny parlament a vládu. Nakolko väčšinu obyvateľstva Vojvodiny predstavujú Srbi, nemožno v danom prípade hovoriť o etnoregionalnej autonómii, ale z druhej strany ide o etnicky najrozmanitejšiu, teda aj najviac fragmentovanú časť Srbska. Jednotlivé etnické menšiny majú teda reálne väčší vplyv na tamojšie pomery, než na pomery na celoštátnej úrovni.

Hoci nominálne najpočetnejšou a sociálne skoro úplne štrukturovanou je maďarská menšina v Rumunsku (približne poldruha milióna osôb), proporčne (v pomere k väčšinovému obyvateľstvu) najväčšiu maďarskú menšinovú komunitu za hranicami Maďarska tvoria Maďari na Slovensku. Pritom nominálne tu ide len o necelých pol milióna občanov Slovenskej republiky. Po maďarskej komunite v Rumunsku a na Slovensku nasledujúcimi väčšími komunitami sú maďarské spoločenstvá v Srbsku a na Ukrajine. V srbskej provincii Vojvodina žilo na prelome tisícročí asi 290 000 Maďarov, na Ukrajine zase približne 152 000 Maďarov. Odvtedy však podľa odborníkov naďalej počet miestnych Maďarov klesá (Negyedmillióval... 2010).

Z relatívneho hľadiska najsilnejšiu pozíciu maďarskej menšiny na Slovensku pomerne dobre dokumentujú výsledky parlamentných volieb – pokiaľ Strana maďarskej komunity (SMK)²² a jej predchodcovia dokázali spolu pred rokom 2006 skoro vždy získať vo voľbách približne 10 až 11 percent hlasov a mandátov (Öllös 2004; Szarka 2004), Demokratický zväz Maďarov v Rumunsku (známa podľa svojej maďarskej skratky aj ako RMDSZ) zvyčajne dosahuje volebný výsledok okolo 5 až 7 percent. Táto strana vznikla ešte v roku 1990 a doteraz ju alternatívne maďarské strany a stráničky pôsobiace v Rumunsku neboli schopné reálne ohroziť a to napriek tomu, že po roku 2010 získali za týmto účelom značnú podporu od oficiálnych politických kruhov z Budapešti.

22 Pôvodne táto skratka znamenala Stranu maďarskej koalície, súčasný názov Strana maďarskej komunity sa používa od septembra 2012. Stalo sa to niekoľko rokov po odchode politikov, ktorí vytvorili maďarsko-slovenskú stranu Most-Híd.

RMDSZ je typickou menšinovou ľudovou stranou, v ktorej sa však stretávajú rozličné ideové prúdy. Pritom v samotnom Rumunsku je v zvláštnej situácii. Napriek tomu, že aj tam existuje väčšinový nacionalizmus, strana tamojších Maďarov už bola vo vláde skoro so všetkými relevantnými politickými silami, okrem extrémnych rumunských nacionalistov. Rumunská politická reprezentácia ich berie ako automatickú súčasť svojho politického života, ich hlasy sú takpovediac zakalkulované, všetci približne vedia, čo za podporu majú reálne svojim menšinovým partnerom poskytnúť a asi čo môžu od nich očakávať.

Toto nie je len rumunské špecifikum, podobná situácia existuje i v iných krajinách s proporčným volebným systémom. V takýchto systémoch sú totiž vždy potrebné stredne veľké alebo malé strany otvorené obom veľkým rozhodujúcim súperiacim blokom. V mnohých prípadoch pritom ide o strany viažuce sa k nejakému subkultúrnemu spoločenstvu – ekologickému (strany zelených po celej Európe), sociálnemu (dôchodcovské zoskupenie v Slovinsku), konfesijnému (strany ortodoxných Židov v Izraeli, resp. katolícky orientovaná Kresťanská a demokratická únia – Česká strana lidová) alebo etnickému (strany zastupujúce záujmy maďarských národných menšín, politická reprezentácia Turkov v Bulharsku atď.).

V prípade Slovenska s jeho proporčným volebným systémom, ktorý inak vyhovuje kultúrne a regionálne rozmanitému, relatívne fragmentárnemu charakteru slovenskej spoločnosti, možno hovoriť minimálne o dvoch takýchto subkultúrnych stranách. Jednou z nich je Kresťanskodemokratické hnutie (KDH) s jeho silnou väzbou na prísne katolícke obyvateľstvo a kultúrne kódy, druhou zase SMK. Stranu Most-Híd je z tohto aspektu pomerne ťažké hodnotiť. Za túto stranu, napriek tomu, že od svojho vzniku už niekoľkokrát získala tisíce nových slovenských voličov, však stále ešte hlasujú prevažne voliči s maďarským národnostným pozadím. Bez nich by sa do slovenského parlamentu určite nedostala. Z tohto dôvodu vo väčšinovom povedomí táto strana stále ešte figuruje skôr ako menšinová strana, ktorá sa však pokúša prekonať doterajšie stereotypy a hlavne prísne rozdelenie slovenskej politiky na slovenskú a maďarskú etnickú časť.

Strana Most-Híd, ktorá sa snaží deklarovať osloviť voličov väčšinovej i menšinovej národnosti určite predstavuje nový fenomén v strednej Európe, otázne je, nakoľko bude stabilný. Okrem toho nezaškodí pripomenúť, že na Slovensku v poslednom desaťročí 20. storočia už existovala jedna strana, ktorá sa deklarovať pokúšala prekročiť etnické hranice – ide o stranu alebo skôr hnutie Spoluzitie, ktorú potom po dlhé roky viedol Miklós Duray. Cieľom tohto zoskupenie síce nebolo osloviť väčšinové obyvateľstvo, ale chcelo združiť aspoň rozličné národnostné a etnické menšiny vtedajšieho Slovenska. Napriek počiatkovej snahe sa však toto nepodarilo a Spoluzitie nakoniec fungovalo predovšetkým ako menšinová maďarská politická strana (Szarka 2004, s. 79-104).

Nikoho by pritom nemal zmiasť fakt, že väčšina slovenského obyvateľstva sa hlási ku katolicizmu, preto teoreticky nemožno nazvať KDH subkultúrnou stranou, lebo na Slovensku sa ku katolíckym a všeobecne ku kresťanským tradíciám

vždy hlásilo viacero strán. Jedna z nich (Slovenská demokratická a kresťanská únia, teda SDKU) má kresťanstvo dokonca aj v názve. Existuje viacero foriem prežívania svojej konfesionalnej identity – prísnejšia, hodnotovejšia, ale aj liberálnejšia, zvykovejšia. Nenadarmo sa teda zdá byť dlhodobo KDĽ tradične otvorené spolupráci vo viacerých smeroch. Ich elektorát to umožňuje, lebo preň v deň uzatvárania vládnych koalícií nie sú vždy rozhodujúce ideologické premisy.

SMK sa však pred voľbami v roku 2010 nepodarilo dosiahnuť takúto vcelku príjemnú stredovú pozíciu, podobnú pozícii maďarského zoskupenia v Rumunsku. Zdanlivo sa to vysvetľuje niekedy tým, že tu ide o proporčne väčšiu menšinu, ktorej sa slovenské politické povedomie viacej obáva, okrem iného aj preto, že na rozdiel od Rumunska, väčšina slovenských Maďarov nežije v strede krajiny (viď Sikulsko v strede Rumunska), ale v širokom pásme pri maďarsko-slovenských hraniciach. Toto je síce dôležitý fakt, avšak vôbec to nie je dostatočný dôvod pre vznik súčasnej situácie.

Zvláštnosť slovenskej situácie v menšinovom kontexte spočíva hlavne v tom, že na Slovensku sa križujú hneď tri formy etnických menšín a tri roviny väčšinového postoja k nim. Existujú tu malé, politicky viac-menej neambiciózne menšinové spoločenstvá (Poliaci, Rusíni, Ukrajinci, Nemci atď.), ktorých problémy skoro vôbec nerezonujú v politike na najvyššej úrovni. Ich situácia je vcelku podobná situácii pôvodných malých menšín v ČR. Potom tu žije veľká a uvedomelá polmiliónová maďarská menšina, ktorá sa síce od väčšinových Slovákov v každodennom živote líši len iným jazykom, politicky je však dobre (aspoň doteraz) zorganizovaná a logicky sa preto snaží o dôrazné presadzovanie svojich legitímnych záujmov.

Nakoniec netreba zabudnúť na početnú a stále rastúcu rómsku menšinu, nachádzajúcu sa však v tragickej sociálnej situácii. Táto menšina sa borí s veľkými integračnými problémami, so značnými väčšinovými predsudkami, s vlastnou politickou rozdrobenosťou a v danej situácii aj s jednou skoro nevyriešiteľnou dilemou, ktorá znie nasledovne: majú sa Rómovia snažiť o asimiláciu a úplnú integráciu do väčšinovej spoločnosti, ktorá tomu nie je až natoľko (inak sebazničujúcim spôsobom) naklonená alebo si táto komunita má budovať svoju vlastnú menšinovú etnickú identitu a jej inštitucionálne zázemie? Táto druhá alternatíva však môže posilňovať okrem vlastnej identity už aj doteraz existujúcu silnú segregáciu. Riešením zrejme bude určitá forma kombinácie oboch uvedených procesov.

Keď sa však na Slovensku hovorí o menšinách a menšinovej problematike, skoro vždy príde každému na um najprv tzv. otázka maďarskej menšiny, hoci v poslednom desaťročí rapídne vzrástla aj rezonancia rómskej menšinovej problematiky. Preto bude v nasledujúcich riadkoch ďalej reč hlavne o problematike maďarsko-slovenských vzťahov a maďarskej menšiny na Slovensku. Okrem Rómov totižto práve táto menšina predstavuje ešte reálne existujúcu a politicky viac-menej samostatnú menšinovú politickú entitu v strednej Európe.

3.2 Triviálne „zákonitosti“ vzťahu väčšiny a menšiny

V menšinovej politike sa tradične uplatňujú dve triviálne pravidlá: 1) Väčšina je skoro vždy spokojná so situáciou menšiny alebo jej práva považuje priamo za priveľké, resp. za nadštandardné. To je príznačné aj pre značnú časť slovenskej politiky. 2) Menšina sa zase vždy čiastočne obáva o svoju situáciu, a to dokonca aj vtedy, keď je jej situácia inak uspokojivá. Menšinové práva totiž na základe doterajšej historickej skúsenosti možno pomerne ľahko vziať, preto sa menšina vždy snaží o ich stabilizáciu a rozšírenie. Ako slabší partner v tomto vzťahu menšina logicky potrebuje ako garanciu transparentnosť, publicitu a silu verejnej mienky – v danom prípade aj na medzinárodnom poli. To robili Slováci v 19. storočí a to isté robia maďarské komunity v prípade ohrozenia svojich legitímnych práv na prelome 20. a 21. storočia. Toto (inak v súčasnom ľudskoprávnom univerzálnom kontexte legitímne) „vynášanie“ problémov však vždy môže do určitej miery spôsobiť ďalšie napätia vo vzťahu väčšiny a menšiny.

Okrem toho etnická väčšina rada rozlišuje na jednej strane medzi tzv. jednoduchými príslušníkmi menšín, s ktorými podľa svojho názoru nemá nijaký problém, niekedy si vypočuje ich piesne, dokonca sa pri tom aj zabaví, pochváli ich dobrú pikantnú klobásu, vínko, resp. syry a bryndzu, a na druhej strane medzi menšinovými politikmi, na hlave ktorých neraz vidí „čertovské rohy“. Maďarská politická verejná mienka za Uhorska takto rozlišovala medzi zlými panslávskymi agitátormi a dobrými, pobožnými, pracovitými Tótmí-Slovákmi. Príkladom takéhoto postoja je knižka uhorského a neskôr posttrianonského maďarského vládneho odborníka na tzv. slovenskú otázku Adolfa Pechánya, mimochodom autora slovenského pôvodu (pozri Pechány 2000, s. 207-252).

Značná časť slovenskej verejnosti bola na tom po roku 1992 podobne – odsudzovala politikov SMK a ich snaženia, ale zároveň tvrdila, že s jednoduchými pracovitými Maďarmi na juhu Slovenska nemá nijaký problém, rada si s nimi zaspieva „Az a szép, akinek a szeme kék...“ a rada sa naje v ich čárdach v okolí Dunajskej Stredy.

Pritom si treba uvedomiť, že väčšina tejto populácie do roku 2010 volila práve tú SMK, ktorú inak mnohí Slováci neakceptujú, lebo ju považujú za radikálnu menšinovú stranu. Pritom SMK bola od radikálnych menšinových zoskupení vzdialená na dlhé kilometre. Teda v interetnických vzťahoch to nie je nič nové pod slnkom. Situáciu v posledných rokoch trochu komplikuje vznik strany Most-Híd, ktorá sa snaží profilovať ako umiernenějšía alebo aspoň takpovediac zmierlivejšia strana, usilujúca sa o ochranu práv menšín. Zdanlivo sa preto vytvoril dojem, že v súčasnosti na Slovensku existujú dve menšinové strany – jedna aktívnejšia vo vzťahu k väčšine, druhá pasívnejšia alebo inak povedané negativistickejšia. Napriek tomuto všetkému má SMK stále ešte veľmi ďaleko od radikálnych menšinových strán v Európe.

3.3 Prostriedky menšinovej politiky

Menšinová politika môže mať mnoho podôb a v podstate sa vždy musí prispôbiť daným historickým a spoločenským podmienkam. Asi najpodstatnejším východiskovým bodom každej menšinovej politiky je (alebo by aspoň mala byť) antidiskriminačná legislatíva, ktorá je vlastne alfou a omegou menšinového zákonodarstva. Prirodzene, táto neobmedzuje len diskrimináciu na etnickom základe, ale môže byť postavená aj na inej báze (vekovej, rodovej, atď.).

Osobitnú kapitolu tvorí problematika tzv. pozitívnej diskriminácie, v rámci ktorej sa považuje za legitímne dočasné zvýhodnenie dovedy dlhodobo znevýhodnenej menšiny, resp. skupiny na úkor väčšiny. Súčasná slovenská ústava z roku 1992 však neumožňuje možnosť pozitívnej diskriminácie na národnostnom, resp. etnickom princípe. To potvrdil aj slovenský ústavný súd v spore medzi podpredsedom druhej vlády Mikuláša Dzurindu (2002-2006) Pálom Csákyom a ministrom spravodlivosti tej istej vlády Danielom Lipšicom.

Okrem toho existujú aj iné legitímne prostriedky riešenia problémov menšín počínajúc rôznymi formami územnej alebo kultúrnej autonómie, pokračujúc komplexnými menšinovými zákonmi a ústavou zabezpečenými špecifickými jazykovými, kultúrnymi a školskými právami a končiac otázkami financovania menšinových inštitúcií, resp. reguláciou ich spolkového života. Osobitnú kapitolu predstavuje privilegované, štandardné alebo dokonca znevýhodnené zastúpenie v zákonodarných zboroch (Pap 2007, s. 167-214). Taktiež treba spomenúť aj medzinárodné multilaterálne alebo bilaterálne dohody a zmluvy. Dobrým príkladom na využitie takejto dvojstrannej zmluvy na ochranu práv nemeckojazyčného obyvateľstva je povojnová rakúsko-talianska zmluva, ktorá do histórie vošla aj ako zmluva Gruber-Di Gasperi. Na jej základe sa postupne podarilo Rakúsku na pôde OSN aj v bilaterálnych vzťahoch internacionalizovať problém Južného Tirolska, ktoré potom v 70. rokoch 20. storočia získalo príkladnú autonómiu (Ernacora 1982). Veľmi dôležitú úlohu v živote menšín hrá aj štruktúra verejnej správy, spravodlivé a racionálne územnosprávne členenie daného štátu a miera samosprávnosti miestnej a regionálnej úrovne riadenia. V dobrom, decentralizovanom, nepodfinancovanom verejnosprávnom usporiadaní, zohľadňujúcom etnické, konfesijné a iné osobitosti, menšiny ani nemusia pociťovať potrebu legislatívneho zvýraznenia svojich osobitostí.

Počas diskusie o reforme verejnej správy na Slovensku napríklad politická reprezentácia slovenských Maďarov nežiadala vytvorenie Komárňanskej župy s osobitným právnym postavením, ale iba vytvorenie štandardného regiónu, kde by miestni Maďari tvorili demograficky väčšinu. Malo ísť o 13. správny región v rámci Slovenska. Vtedajšia slovenská časť vládnej koalície však chcela presadiť územno-správne členenie na 12 celkov, pričom na juhozápade Slovenska malo zostať zachované mimoriadne nespravodlivé a nelogické členenie, ktoré absolútne nezohľadňuje legitímne záujmy maďarskej komunity. Pre nezhody vo vládnej koalícii preto zostal zachovaný tzv. mečiarovský systém územnosprávneho členenia, vytvorený ešte v roku 1996.

Samozrejme, pri projektovaní menšinového zákonodarstva hrá svoju úlohu aj početnosť, územná sústredenosť a politická aktivnosť danej menšiny. Pre menšinu je najvýhodnejšie, keď sú jej práva zabezpečené rovnako ústavou, ako aj komplexným menšinovým zákonom a jej záujmy reprezentované vlastnými predstaviteľmi na skoro všetkých úrovniach štátneho života. Niekedy však môže korektnosť územnosprávneho členenia a decentralizovanosť celého systému kompenzovať napríklad nedostatok komplexného menšinového zákona, ktorý objektívne aj tak znamená riešenie skôr pre menšie a stredne veľké menšinové spoločenstvá, ktoré už nie sú úplne schopné zabezpečiť si reprezentáciu svojich záujmov z vlastných síl a zdrojov.

V priestore strednej Európy a osobitne jej vyšehradského regiónu možno konštatovať, že v súčasnosti skoro všetky krajiny V4, okrem SR, disponujú vlastným komplexným menšinovým zákonom. Pritom v Českej republike, Maďarsku a Poľsku žijú vlastne už len zvyšky bývalých významných autochtónnych menšín – ide teda v podstate o krajiny s malými a integrovanými pôvodnými, takpovediac folklórnymi, menšinami. Tie, s výnimkou Rómov, nepredstavujú pre Budapešť, Prahu a Varšavu zásadnejší problém. Tieto právne normy v rôznej forme garantujú reprezentáciu záujmov menšín vo forme ich vlastných zástupcov a regulujú hlavné pravidlá ich menšinovej existencie.

Niekedy sa v prostredí nemeckých a rakúskych právnikov, venujúcich sa problematike právneho postavenia menšín, hovorí aj o práve na vlasť. Ide hlavne o reakciu na politiku vysídľovania, presídľovania a vymieňania menšín v prvej polovici 20. storočia. Niektorí právnici sa preto pokúsili presadiť v medzinárodnom verejnom práve zakotvenie práva na vlasť. Vychádzali predovšetkým z toho, že je veľmi kruté vytrhnúť určitú skupinu obyvateľstva z prostredia, na ktoré je táto skupina zvyknutá a obrazne ju presadiť do úplne iného prostredia. Prax medzinárodného práva však doteraz takto chápané právo na vlasť ešte neuznala (Sedl-Hohenveldern 2006, s. 285). Keď sa v súčasnosti v ústavnom práve niekde hovorí o práve na vlasť, rozumie sa pod tým hlavne právo občanov na vstup, resp. na návrat do krajiny príslušnej podľa ich štátneho občianstva.

3.4 Základné rysy riešenia menšinovej otázky v ústavách jednotlivých štátoch Vyšehradskej skupiny a otázka privilegovaného zastúpenia menšín v parlamente

Z hľadiska garantovania zvýhodneného zastúpenia národných a etnických menšín na celoštátnej – parlamentnej – úrovni, bolo po dlhé roky najďalej Poľsko, ktoré vo svojej volebnej legislatíve znížilo pre menšinové volebné kandidátne listiny prah pre vstup do parlamentu pod všeobecne predpísaných 5 percent. Táto úprava umožnila, aby sa do poľského parlamentu pravidelne dostali jeden alebo dvaja reprezentanti zvyškov nemeckej menšiny v regióne Opole. Iné menšiny túto možnosť doteraz nevedeli využiť, resp. v prípade bieloruského (pravoslávneho) obyvateľstva ich samostatné kandidátky uspeli iba v ojedinelých prípadoch.

To neznamená, že by sa do poľského zákonodarného zboru nikdy nedostali osoby s inonárodným alebo menšinovým pôvodom, resp. pozadím. Vždy k tomu však došlo v rámci všeobecného volebného režimu a prostredníctvom politických strán, reprezentujúcich majoritné poľské obyvateľstvo. Poľsko je asi prvým štátom Vyšehradskej skupiny, v ktorom boli do parlamentu zvolení dokonca aj dvaja noví občania-migranti. Ide o dvoch prisťahovalcov z Afriky, ktorí sa do dolnej komory poľského parlamentu (Sejm) dostali cez kandidátku liberálno-pravicovej Občianskej platformy (PO). Koniec-koncov, aj bývalý premiér a súčasný predseda EÚ Donald Tusk má menšinové (kašubské) korene, ale do veľkej politiky sa dostal cez celoštátne strany. Zaujímavým príkladom je aj Sergej Chelemendik, ktorý v rokoch 2006 až 2010 zastupoval v NR SR Slovenskú národnú stranu. Išlo pritom taktiež o prisťahovalca z priestoru bývalého Sovietskeho zväzu.

Z hľadiska zabezpečenia práv národnostných menšín je asi najveľkorysejšia maďarská ústavná a zákonná úprava, ktorá sa sformovala v rokoch 1990 až 1993 a potom ju v zásadných rysoch prevzala aj nová úprava vytvorená v roku 2011. V Maďarsku totiž v roku 1989 parlament úplne zmenil text ústavy z roku 1949 do takej miery, že možno hovoriť o materiálne novej – demokratickej – ústave. Nakoľko však túto veľkú novelu prijímal ešte posledný komunistický parlament, politické strany sa dohodli za okrúhlym stolom, že formálne pôjde len o veľkú novelu ústavy. Nová demokratická ústava mala byť prijatá až po prvých slobodných voľbách v roku 1990. To sa však nestalo, lebo jednak chýbal konsenzus medzi stranami, jednak ústavný text z roku 1989/1990 sa vcelku osvedčil. Vtedajší ústavodarný proces prebiehal graduálne a ukončený bol až v lete 1990, t. j. po prvých slobodných parlamentných voľbách a vytvorení novej, už nekomunistickej parlamentnej väčšiny. V roku 1993 sa na základe tohto ústavného textu zrodil zákon o právach národných a etnických menšín, ktorý vytvoril pomerne všeobecne známy maďarský systém menšinových samospráv, o ktorom bude ešte reč nižšie.

V roku 2010 došlo v maďarskom politickom živote k tektonickým zmenám a pravicové národno-konzervatívne strany získali dvojtretinovú väčšinu v parlamente, čo im umožnilo prijať nový Základný zákon štátu v roku 2011 (Halász 2011). V rámci celkovej rekonštrukcie hlavných oblastí maďarského práva a v súlade s ideológiou „nového začiatku“ bol koncom roku 2011 prijatý aj nový organický (t. j. dvojtretinový) národnostný zákon. Z hľadiska danej témy je veľmi dôležitý aj nový volebný zákon o voľbách poslancov maďarského parlamentu, ktorý vytvoril pre národnosti možnosť dostať sa do parlamentu vo zvýhodnenom režime.

Hoci sa nová ústavná a zákonná úprava dotýkajúca sa menšinovej problematiky výrazne neodklonila vo východiskových bodoch a v zásadných rysoch od vcelku osvedčeného modelu, ktorý sa sformoval v prvej polovici 90. rokov 20. storočia, určité čiastkové zmeny po roku 2011 predsa len nastali. K zásadnej zmene došlo predovšetkým v oblasti terminológie: nový ústavný i na jeho základe aj zákonný text už nehovorí o národných a etnických menšinách, ale jednoducho o národnostiach žijúcich v Maďarsku. Opúšťa teda terminológiu, ktorá bola po

roku 1990 prevzatá z medzinárodnoprávných dokumentov o menšinových právach. Namiesto toho sa fakticky vracia k terminológii z obdobia Uhorska, keď bol prijatý aj na Slovensku dobre známy národnostný zákon z roku 1868, resp. z obdobia rokov 1945 až 1989. Zmena terminológie pravdepodobne súvisela s celkovým tradicionalistickým a tak trochu i archaizujúcim prístupom ústavodarcu z roku 2011. Napríklad Najvyšší súd sa vtedy zmenil na Kúriu a župy sa skoro zmenili na stolice. V ústavnom texte sa spomína aj historická ústava, jej výdobytky a taktiež aj Svätá koruna. Na druhej strane pojem národnosti a ich práva v maďarskom jazyku vôbec neznie cudzorodo.

Podstatné však je, že pôvodná maďarská posttranzičná menšinová úprava vychádzala z ústavného článku číslo 68, ktorý (vtedy ešte) národné a etnické menšiny deklarovali za štátotvorné činitele, za súčasť moci ľudu a pomerne dôsledne stála na platforme kultúrno-školskej autonómie postavenej na personálnom princípe. Základný zákon z roku 2011 dokonca spomenul národnosti už vo svojej preambule, keď deklaroval, že národnosti sú súčasťou maďarského politického spoločenstva a sú zároveň štátotvorným činiteľom. Toto potom ústavodarca zopakoval i v normatívnej časti Základného zákona, kde okrem toho naznačil aj to, že zákonodarca môže v budúcnosti na úrovni organického (dvojtretinového) zákona vyriešiť aj účasť reprezentantov národností na práci parlamentu. K tomuto potom došlo vo forme prijatia nového volebného zákona do parlamentu.

Pojem maďarského politického spoločenstva je novým prvkom maďarského právneho poriadku. Pôvodne návrh textu Základného zákona hovoril o maďarskom politickom národe, ale potom bol tento text na poslednú chvíľu zmenený. Celkovo preambula a jej formulácie svedčia o tom, že ústavodarca vychádzal skôr z kultúrno-jazykového chápania maďarského národa, hoci nie vždy dôsledne. V tomto zmysle sa nový text zásadne líši od predchádzajúcich formulácií, ktoré kombinovali politické aj kultúrne chápania národa. Pred rokom 2011 ústavnoprávny text vychádzal z politického chápania maďarského národa skôr dovnútra, smerom k vlastným menšinám, avšak navonok, smerom k maďarským komunitám za hranicami krajiny, vychádzal skôr z kultúrno-jazykového chápania národa (Majtényi 2007, s. 48-52).

Pri príprave riešenia tejto otázky ústavodarca a potom i zákonodarca vychádzal v dvoch základných téz. Jednak odmietol vytvorenie druhej komory maďarského parlamentu a naďalej odmietal možnosť zavedenia plurálneho volebného práva pre národnosti, lebo toto by odporovalo princípu rovnosti voličov. Takúto možnosť však majú dve autochtónne menšiny v Slovinsku (Maďari a Taliani). Maďarský zákonodarca sa pokúsil nájsť skôr inšpiráciu v chorvátskom, poľskom a čiastočne i rumunskom riešení (Pap 2007, s. 202-211), avšak takto vytvorený maďarský „hybridný“ model sa líši od všetkých svojich vzorov.

Podľa zákona číslo CCII. z roku 2011 majú celoštátne národnostné samosprávy možnosť postaviť do parlamentných volieb vlastné kandidátne listiny, za ktoré môžu v novom systéme hlasovať tí voliči – maďarskí občania, ktorí sa pred voľbami zaregistrovali do zoznamu menšinových voličov. Táto skupina voličov

v maďarskom parlamentnom volebnom poriadku, kde všetci občania s trvalým pobytom na území krajiny majú dva hlasy (jeden môžu odovzdať –kandidátovi z celoštátnej straníckej kandidátnej listiny, druhým môžu ovplyvniť voľbu poslanca v tom jednomandátovom väčšinovom volebnom obvode, kde žijú), strácajú možnosť hlasovať na celoštátne stranícke listiny, ale získavajú možnosť voliť z kandidátky ich vlastnej národnosti. Aby z tejto kandidátky niekto získal mandát, je potrebné, aby za ňu hlasovala aspoň štvrtina voličov potrebných pre získanie mandátu z celoštátnej kandidátnej listiny nemenšinových strán. V prípade, ak je k získaniu takéhoto celoštátneho mandátu potrebných 80 000 hlasov, tak k získaniu zvýhodneného národnostného mandátu stačí aj 20 000 hlasov. Prírodzene, konkrétne čísla vždy závisia od volebnej účasti a podobných faktorov. Tento zvýhodnený režim sa vždy vzťahuje len na získanie jedného mandátu.

Nakoľko národnosti nemajú možnosť spájať sa a prípadne vytvárať medzietnické koalície, viac-menej reálnu šancu dostať do parlamentu aspoň jedného svojho poslanca majú len Nemci a Rómovia, a možno v prípade „totálnej“ mobilizácie i Slováci. V poslednom prípade je to však skôr len teoretická šanca, lebo mobilizovať by sa museli aj novorodenci. Národnostnú kandidátnu listinu môže postaviť len celoštátna národnostná samospráva, ktorá predstavuje už raz zvolený orgán. Preto počas parlamentných volieb na jar 2014 stáli na čele viacerých národnostných kandidátok predsedovia celoštátnych samospráv.

V prípade, ak sa konkrétnej národnosti nepodarí ani v takomto zvýhodnenom režime získať mandát, celoštátna samospráva má právo poslať do parlamentu svojho hovorcu. Hovorcom sa stáva kandidát, ktorý je na danej národnostnej listine uvedený na prvom mieste. Hovorca má síce plat a postavenie podobné poslancom, ale nemá právo hlasovať. Má však právo vystúpiť, ďalej klásť otázky rozličným štátnym činiteľom, medzi inými aj členom vlády a ombudsmanovi, a vo veci danej národnosti má právo podať návrh na rozhodnutie parlamentu. Hovorcovia národností majú aj poslaneckú imunitu.

Podľa nového systému sa počas prvých volieb do parlamentu nepodarilo ani jednej národnosti posunúť do zákonodarného zboru svojho plnoprávneho poslanca. Všetky disponujú iba svojimi hovorcami. Problém tohto spôsobu výberu menšinových poslancov spočíva predovšetkým v tom, že v tomto prípade voliči nemajú veľkú možnosť výberu medzi jednotlivými kandidátmi, lebo kandidátne listiny sú viazané. To znamená, že tu ide skôr o odhlasovanie kandidáta, ktorého už raz odsúhlasila celoštátna národnostná samospráva, a nie o voľbu medzi jednotlivými kandidátmi v rámci danej národnosti. Toto relativizuje pojem volieb. Na druhej strane sa do parlamentu vždy dostanú legitímni zástupcovia danej národnosti, ktorí tam majú aspoň možnosť vystúpiť.

Napriek tomuto relatívne veľkorysému riešeniu sa do parlamentu síce dostali poslanci s národnostným pozadím, ale len prostredníctvom veľkých strán. Typickým príkladom je zástupca rómskej strany Lungo Drom, ktorá je už dlhé roky súčasťou koalície FIDESZ-KDNP. Tento postup má totiž v Maďarsku už dlhoročnú tradíciu. Jednotlivé strany, predovšetkým konzervatívcia, socialisti a liberáli,

sa snažia na svoje kandidátne listiny umiestniť i národnostných, prevažne rómskych, kandidátov, z ktorých viacerí sa takto cez celoštátne maďarské kandidátky už dostali do národného alebo európskeho parlamentu. Aj toto je jedna z foriem politického integrovania menšín, a dokonca je možno aj čiastočne efektívnejšia, než práve vzniknutý systém.

V Prahe a Bratislave sa nad takouto privilegovanou možnosťou podľa dostupných informácií zatiaľ neuvažovalo a ani neuvažuje. Najsilnejšie zastúpenie majú menšiny v Národnej rade SR, ale tu nejde o poskytnutie nejakých úľav na národnostnom základe, ale o získanie mandátov početnou menšinou, ktorá tieto mandáty vždy získala na základe všeobecných pravidiel.

Pravdou je, že v záujme dosiahnutia tohto cieľa musela maďarská menšina aspoň čiastočne potlačiť ideologický pluralizmus vo vlastných radoch, lebo ako vidieť z výsledkov parlamentných volieb v rokoch 2010 a 2012, zatiaľ ani táto proporčne najväčšia stredoeurópska menšina nie je schopná dostať do parlamentu paralelne dve strany.²³ Luxus riskovať vypadnutie z parlamentu by si však polmiliónová menšina nemala nikdy dovoliť. Hoci z druhej strany sa vďaka členitému a viacstupňovému systému zastupiteľských zborov na Slovensku vytvorila zaujímavá situácia. Bývalá Strana maďarskej koalície, ktorá sa medzičasom premenovala na Stranu maďarskej komunity sa síce už v druhých voľbách nedostala do slovenského parlamentu, ale v rámci Európskeho parlamentu v roku 2014 predsa len získala jeden mandát (podobne ako aj Strana Most-Híd) a vcelku dobré výsledky dosahuje aj v regionálnych (krajských) a miestnych voľbách. Jej existencia teda napriek neúčasti v práci NR SR teda nie je ohrozená a nemožno hovoriť ani o jej trvalej porážke v rámci maďarskej komunity na Slovensku. Hlasy tejto komunity sú totiž viac-menej rovnomerne rozdelené medzi obe spomínané konkurenčné strany s tým, že strane Híd-Most sa doteraz lepšie podarilo mobilizovať nielen maďarských, ale aj slovenských voličov.

Občasná kritika slovenských politikov a niektorých médií nasmerovaná smerom k nedostatku pluralizmu a politickému združovaniu na etnickom základe v rámci maďarskej komunity v Slovenskej republike pred rokom 2010 preto nebola a ani teraz nie je korektná, lebo slovenská väčšina vznik tohto pluralizmu maďarskej menšine ani neumožnila. Pritom jednoduché riešenie vždy bolo a ešte i teraz je poruke – stačí podľa poľského alebo nemeckého vzoru zrušiť podmienku pre menšinové strany, aby aj oni museli dosiahnuť vo voľbách minimálne päť percent hlasov a umožniť im, aby vo voľbách museli pre svojich kandidátov získať aspoň toľko hlasov, koľko potrebovali aj ostatní poslanci pre vstup do NR SR. Takouto volebnou reformou by slovenskí poslanci naraz vyriešili hneď tri problémy – umožnili by vznik stabilného názorového a ideologického pluralizmu v rámci maďarskej komunity na Slovensku, po ktorom volajú už niekoľko rokov, dali by možnosť aj ostatným menšinám dostať do parlamentu aspoň jedného, resp. dvoch svojich kandidátov, a takto by sa do slovenského parlamentu dostali aj prví poslanci zvolení rómskou komunitou.

23 Zatiaľ bola v oboch voľbách úspešnejšia strana Most-Híd. Vo voľbách do Európskeho parlamentu v roku 2014 sa rovnakým dielom presadili obe strany – získali totiž po jednom mandáte.

3.5 Oficiálna definícia menšín v strednej Európe

V súčasnosti postavenie národných a etnických menšín, resp. formy zastúpenia ich záujmov v strednej Európe, komplexným spôsobom riešia hlavne nasledovné právne normy: najprv už spomínaný maďarský menšinový zákon z roku 1993, potom nový národnostný zákon z roku 2011, ďalej český menšinový zákon z roku 2001 a nakoniec poľský zákon o národných a etnických menšinách a regionálnych jazykoch z roku 2005. Okrem toho do úvahy treba vždy vziať aj iné právne normy, ktoré sa nejakým spôsobom týkajú postavenia menšín, napríklad jazykové zákony, volebné kódexy, antidiskriminačné právne normy a podobne. Zabudnúť netreba ani na ratifikované medzinárodné zmluvy, ktoré sa v nejakej forme týkajú postavenia a každodenného života národnostných menšín.

Všetky tri, resp. štyri spomínané komplexné menšinové zákony sa nejakým spôsobom pokúsili definovať pojem národnej/národnostnej a etnickej menšiny, čo vôbec nie je ľahká úloha. Podľa oboch maďarských zákonov musí ísť o takú skupinu, ktorá žije na území krajiny aspoň sto rokov (čiže je takpovediac autochtónna), predstavuje vo vzťahu k obyvateľstvu početnú menšinu a od ostatného obyvateľstva sa líši vlastným jazykom, kultúrou a tradíciami. Okrem týchto viac-menej objektívnych charakteristík ju musí charakterizovať aj prejavované povedomie spolupatričnosti a subjektívna vôľa zachovať svoju identitu a prejavovať a chrániť záujmy svojej historicky vzniknutej komunity. Rozdiel v úprave z roku 1993 a z roku 2011 je v tom, že v súčasnosti platný a účinný zákon už nehovorí o tom, že príslušníci národnosti musia byť maďarskí občania. Nový národnostný zákon sa totiž trochu viac otvoril aj migrantom. O tom, že by sa menšinový zákon mal vzťahovať aj na prisťahovalcov s povolením k trvalému pobytu a na utečencov sa veľa diskutovalo už aj v 90. rokoch 20. storočia (Dobos 2011, s. 150-155).

Veľmi podobný je aj obsah českej úpravy (Petráš & Petrův & Scheu 2009, s. 229-266), podľa ktorej rovnako musí ísť o spoločenstvo vlastných občanov, ktorí tvoria početnú menšinu a od väčšiny sa líšia spoločným etnickým pôvodom, jazykom, kultúrou a tradíciami. Okrem toho musia prejavovať snahu, aby ich považovali za osobitú národnostnú menšinu, preto by sa mali spoločne snažiť o zachovanie a rozvoj vlastnej identity, jazyka a kultúry. Taktiež aj oni musia chcieť prejavovať a chrániť svoje historicky sa vyvinuté spoločenstvo. Aj v prípade tejto definície sa teda prelínajú objektívne a subjektívne prvky.

Poľský zákonodarca si zvolil trochu ťažšiu cestu, lebo sa legislatívnym spôsobom pokúsil opísať oba druhy menšín – menšiny národné a etnické. Národnú menšinu tvorí taká skupina poľských občanov, ktorí v rámci obyvateľstva tvoria početnú menšinu, od ostatných sa líšia jazykom, kultúrou a tradíciami, snažia sa aj o zachovanie týchto osobitostí, disponujú vlastným, historicky sa vyvinutým pocitom spolupatričnosti, ktorý sa snažia prejavovať a chrániť zároveň, ich predkovia žijú na území Poľska minimálne sto rokov a celkovo sa identifikujú s takým národom, ktorý už niekde má svoj štát. Etnické menšiny musia vyhovieť podobným kritériám, okrem posledného – nemusia mať nikde svoj materský štát.

V poľskom zákone je ešte jeden dôležitý pojem – regionálny jazyk. Za takýto sa považuje ten jazyk, ktorý na určitom území štátu tradične používa časť občanov, ktorí sú tam v menšine. Druhou podmienkou je, že tento jazyk sa musí líšiť od úradného jazyka štátu a nemôže byť ani totožný s dialektom štátneho jazyka alebo s jazykom migrantov. Právna úprava pozná jediný takýto jazyk – kašubský v regióne historického Pomoranska. Kašubovia sú však už považovaní za súčasť poľského národa. Poľsko neuznáva sliezsky jazyk, hoci o uznaní takejto menšiny boli v krajine dlhé súdne spory, ktoré sa dostali až pred Európsky súd pre ľudské práva.

Z analýzy uvedených definícií vyplýva, že všetky krajiny sú ochotné poskytnúť menšinový štatút predovšetkým svojim občanom a nie migrantským komunitám. Okrem toho sa zväčša vyžaduje, aby išlo o autochtónne menšiny, teda o také spoločenstvá, ktoré v krajine preukázateľne žijú aspoň sto rokov. Maďarský a poľský zákon túto požiadavku formuluje *expressis verbis*, česká norma len všeobecne. Právo na viacjazyčné tabule, na používanie vlastného jazyka pred súdmi a úradmi, na školstvo vo vlastnom jazyku garantuje len menšinám, ktoré tradične a trvale žijú na území Českej republiky.

Menšinové právne normy nie vždy vymenujú konkrétne menšiny, na ktoré zákonodarcovia mysleli vo chvíli prijímania zákona. Český zákon nešpecifikoval to, ktoré konkrétne spoločenstvo považuje za národnostnú menšinu (Petráš & Petrův & Scheu 2009, s. 26). V Maďarsku má postavenie národnej a etnickej menšiny od roku 1993 až po súčasnosť arménska, bulharská, rómska (cigánska), grécka, chorvátska, nemecká, poľská, rumunská, slovenská, slovinská, srbská, rusínska a ukrajinská komunita. Nový zákon z roku 2011 v tejto sfére teda nič nezmenil. Poľská právna norma vymenovala nasledovné národné menšiny: Arménov, Bielorusov, Čechov, Litovcov, Nemcov, Rusov, Slovákov, Ukrajincov a židovskú komunitu. Etnickými menšinami sú v Poľsku Karaimovia, Lemkovia, Rómovia a príslušníci tatárskej komunity.

V princípe tieto zákony teoreticky umožňujú aj štátne uznanie pre iné menšiny, ktoré neskôr sformovali požiadavku stať sa oficiálnou a hlavne oficiálne podporovanou menšinou. Tento mechanizmus je najprepracovanejší v Maďarsku, kde musia iniciátori takéhoto kroku najskôr pozbierať tisíc podporných podpisov, potom sa musí k celej záležitosti vyjadriť Maďarská akadémia vied a nakoniec o uznaní novej menšiny rozhoduje parlament. Zatiaľ došlo k viacerým takýmto pokusom alebo iniciatívam, ale doteraz ani jedna z nich nebola úspešná. V prípade hunskej iniciatívy išlo jednoznačne o recesiu menšej skupinky občanov, komplikovanejšia však bola iniciatíva s cieľom získania menšinového postavenia pre židovskú komunitu. Táto iniciatíva, vychádzajúca z toho, že židovstvo je predovšetkým národné povedomie a kultúrny pojem, sa totiž nestretla s podporou oficiálnych štruktúr židovskej náboženskej obce, ktorá zásadne vychádza z predpokladu, že Židia sú v Maďarsku náboženskou komunitou, podobne ako katolíci alebo protestanti, a nie národnosťou. Pokus o presadenie ruskej menšiny a o oddelenie tzv. bunjevackej menšiny od chorvátskej nebol doteraz taktiež úspešný.

Poľská úprava nepozná mechanizmus uznania nových menšín, preto je diskutabilné, či vymenovanie menšín v zákone je raz a navždy konečné, alebo je predsa len možné dosiahnuť ho v nejakej forme. Koniec-koncov, poľský zákon neobsahuje vyložený zákaz iniciovania nových menšín. Pravda, nepozná ani mechanizmus, ako ho dosiahnuť. Pokúsili sa o to zástupcovia sliezskej menšiny, ale nepodarilo sa im to. Išlo im pravdepodobne o možnosť získať zvýhodnený mandát v parlamente, lebo ten sa v Poľsku vzťahuje len na národné (a nie etnické) menšiny.

V českom prípade nemožno síce hovoriť o legislatívnom vymenovaní menšín, ale zákon obsahuje vysvetlenie, kde sa už spomínajú konkrétne menšiny. Ide o bulharskú, grécku, chorvátsku, maďarskú, nemeckú, poľskú, rakúsku, rómsku, rusínsku, ruskú, slovenskú a ukrajinskú komunitu. Vznikla aj otázka uznania Židov za národnostnú menšinu, ale toto spoločenstvo si takéto postavenie nežiadalo. Počas sčítania ľudu v roku 2001 sa preto už možnosť židovskej a rakúskej národnej identity neuvádzala.

V prípade Slovenskej republiky, ktorá doteraz nemá komplexnú menšinovú právnu normu, tiež nemožno hovoriť o oficiálnom vymenovaní toho, ktoré spoločenstvo má na Slovensku štatút oficiálnej menšiny. Taktiež neexistuje ani právne regulovaný a formalizovaný proces, ako je možné získať tento štatút. De facto sú na Slovensku považované za národnostné a etnické menšiny nasledovné spoločenstvá: česká, chorvátska, maďarská, nemecká, poľská, rómska, rusínska, ruská, srbská, ukrajinská a židovská. Počas sčítania ľudu tieto kategórie účinkovali ako jednotlivé možnosti spolu so slovenskou a inou národnosťou na sčítacích hárkoch.

3.6 Systém menšinových samospráv a reprezentácie záujmov v strednej Európe

Dve krajiny vyšehradskej skupiny v určitej forme umožnili vznik menšinových samospráv alebo iných zastupiteľských foriem a to na základe tzv. personálnej autonómie. Ide o Českú republiku a Maďarsko. Najprepracovanejší systém má posledne menovaná krajina, kde po komunálnych voľbách v roku 1994 vznikli menšinové samosprávy na miestnej a celoštátnej úrovni (Dobos 2011, s. 127-170). Tento systém bol neskôr doplnený aj o strednú – župnú úroveň. Podobný systém postavený na princípe personálnej a nie územnej autonómie existuje aj v Slovinsku a Srbsku.

Právo voliť a kandidovať mali pôvodne len maďarskí občania. Pôvodne zákon z roku 1993 nereguloval otázku špeciálneho registra menšinových voličov a vychádzal dôsledne z princípu slobodnej voľby identity. Vznikol však problém tzv. etnobiznisu (Pap 2003, s. 252-294), keď hlavne na miestnej úrovni začali vznikať samosprávy, ktoré nemali skoro nič spoločné s danou menšinou a ich hlavným cieľom bolo získať podporu zo štátneho rozpočtu. Samozrejme tento jav netreba preceňovať, lebo väčšina samospráv pracovala normálne a regulárne. Samosprávny model v Maďarsku sa stal veľmi skoro populárnym. O tom svedčí aj

prudký nárast počtu menšinových samospráv počas prvých troch volieb. V roku 1994 a 1995 vzniklo 817 samospráv na rozličných úrovniach. V roku 1998 ich počet vzrástol na 1 364 a v roku 2002 až na 1 842 (Dobos 2011, s. 171).

Väčší problém vznikol vtedy, keď sa na niektorých miestach začali na menšinových voľbách zúčastňovať aj príslušníci väčšiny s cieľom ovplyvniť zloženie menšinovej, hlavne rómskej, samosprávy. K tomu došlo napríklad v obci Jászladány, kde sa dostala do konfliktu vo veci miestnej školy obecná a rómska menšinová samospráva. Hlasovací lístok totiž dostal automaticky každý volič, ktorý sa zúčastnil volieb. Menšinové voľby sa pritom konali z ekonomických dôvodov vždy spolu s komunálnymi voľbami – menšinové lístky teda dostali v princípe všetci, dokonca aj cudzinci s volebným právom na komunálnej úrovni. Od každého osobného rozhodnutia záviselo, či bude hlasovať aj za menšinových poslancov alebo nie.

Toto už vyvolalo väčšie a principiálnejšie diskusie o zmysle týchto volieb. Systém, v ktorom si väčšina obce môže zvoliť zástupcov menšiny, ktorí ju majú zastupovať voči sebe samotnej, pravdepodobne nie je dobrý. To si po voľbách 2002 uvedomili mnohí odborníci a našťastie i politici. Zástupcovia niektorých väčších a reálne existujúcich menšín, ktorí nepotrebovali pre svoju legitimitu podporu tzv. sympatizujúcich hlasov, sa nebránili zavedeniu dobrovoľnej predvolebnej registrácii voličov. To platilo aj pre radikálnejších Rómov. Nakoniec parlament v roku 2005 relatívne radikálne znovelizoval menšinový zákon z roku 1993 a zaviedol dobrovoľnú registráciu menšinových voličov pred každými samosprávnymi voľbami (Halász & Majtényi 2003).

Mnohí videli riešenie, okrem dobrovoľnej registrácie menšinových voličov, aj v zavedení niektorých objektívnejších kritérií pri posudzovaní toho, kto je príslušníkom menšiny alebo nie. Objektívne kritériá sú veľmi citlivou otázkou, preto sa nakoniec toto riešenie nepresadilo. Od roku 2005 bola nakoniec zavedená dobrovoľná registrácia menšinových voličov pred každými jednotlivými menšinovými voľbami. Každý občan sa môže prihlásiť len za príslušníka jednej menšiny a keď chce, môže sa z registra aj dobrovoľne odhlásiť. Tento systém funguje doposiaľ, lebo nový národnostný zákon ho prevzal do svojho textu. Určitou novinkou je, že v súčasnosti sa národnostné samosprávy na všetkých úrovniach, teda aj na celoštátnej úrovni, volia priamo, bez účasti elektorov. Zákon trochu spresnil podmienky účasti na voľbách a ich organizáciu. Od roku 2014 sa už národnostné voľby nekonajú v jednej miestnosti s komunálnymi voľbami a pred tou istou volebnou komisiou. Národnostných volieb sa môžu deklarovane zúčastniť okrem maďarských občanov aj občania iných členských štátov EÚ, pokiaľ majú pobyt v Maďarsku, ako aj utečenci, prisťahovalci a osoby s povolením k trvalému pobytu z tretích krajín. Pasívne volebné právo do národnostných samospráv však popri maďarských občanoch majú len občania štátov EÚ.

Menšinové samosprávy mali a naďalej majú niektoré dôležité kompetencie z hľadiska tých spoločenstiev, ktoré zastupujú a to hlavne vo sfére školstva a kultúry. Niektoré menšiny majú totiž vlastné vedecko-výskumné ústavy. Najstarší je

práve Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku so sídlom v Békešskej Čabe (maďarsky Békéscsaba). Výhody, ktoré plynú z tohto faktu prevažujú nad nevýhodami, ktoré spôsobil tzv. etnobiznis. Okrem toho systém menšinových samospráv napomohol revitalizácii menšín v Maďarsku, ktoré sa nachádzali v pokročilom štádiu asimilácie. Dôležité je, že štát získal takto legitímnych partnerov, s ktorými môže rokovať. Toto prispelo aj k vzniku legitímnych rómskych politických elít na miestnej, župnej, aj celoštátnej úrovni.

Český systém je o niečo menej prepracovaný (Petráš & Petrův & Scheu 2009). Nezabezpečuje totiž osobitnú štruktúru alebo sústavu menšinového zastupiteľstva, umožňuje však v rámci všeobecnej samosprávy vznik menšinového výboru. Túto možnosť deklaruje Zákon o obecnom zriadení číslo 128/2000 Sb. v prípade, ak na území obce žije podľa údajov z posledného sčítania ľudu najmenej desať percent občanov patriacich k inej národnosti, než českej. Členmi menšinového výboru môžu byť okrem miestnych poslancov aj delegáti menšinových zväzov. Predstavitelia menšín musia tvoriť minimálne polovicu takéhoto zboru. Podobné výbory vzniknú aj na krajskej samosprávnej úrovni s tým rozdielom, že v kraji musia príslušníci menšín tvoriť podľa údajov posledného sčítania ľudu päť percent všetkých obyvateľov. Na rozdiel od menšinového modelu Maďarskej republiky sa tieto výbory neorganizujú podľa menšín, ale sú spoločné pre všetky menšiny žijúce v danej obci alebo kraji. Ich kompetencie sa zásadne nelíšia od ostatných samosprávnych výborov. Ide teda len o veľmi slabú formu oficiálneho zastúpenia menšín na verejnoprávnej úrovni, najmä ak zohľadníme to, že na rozdiel od Poľska, v českom volebnom systéme menšiny nemajú zvýhodnenú možnosť získať parlamentný mandát. Používanie názvov obcí a inštitúcií v menšinových jazykoch umožňuje zákon vtedy, ak táto menšina reprezentuje v obci 10 percent všetkých obyvateľov a 40 percent príslušníkov danej menšiny uvedenú požiadavku podporilo vo forme petície.

To, že Slovensko nedisponuje komplexným menšinovým zákonom, neznamená, že by táto otázka vôbec nebola regulovaná na zákonnej úrovni. Samozrejme, bolo by lepšie (a to hlavne z aspektu tzv. menších menšín), keby Slovenská republika prijala takýto komplexný zákon, ktorého absenciu skritizoval aj Vysoký kominár OBSE pre národné a etnické menšiny počas sporu o slovenský jazykový zákon. Postavenie menšín regulujú tie medzinárodné právne normy, ktoré prijalo aj Slovensko, resp. zákon o štátnom jazyku a o používaní jazykov národnostných menšín. Do úvahy treba vziať aj zákon o obecných samosprávach, knižniciach, rádiu, televízii a podobne.

Podľa zákona číslo 184/1999 Z.z. má menšina používať svoj jazyk v úradnom styku vtedy, ak v danej obci počet jej príslušníkov podľa posledného sčítania ľudu dosiahol 20 percent. Zákon nevymenoval konkrétne menšinové jazyky, ktoré môžu byť používané. Na zasadnutí miestneho zastupiteľstva je možné používať jazyk menšiny len vtedy, ak s tým súhlasia všetci prítomní. V opačnom prípade treba zabezpečiť príslušníkovi menšiny tlmočníka na náklady obce.

Nedostatok komplexného menšinového zákona, upravujúceho rôzne aspekty

života menšín a hlavne ich verejnoprávnu reprezentáciu postavenú na personálnom princípe, viac-menej nie je najväčším problémom pre takú menšinu, ktorá je schopná získať väčšinu v obciach a oblastiach ňou obývaných, hlavne ak majú tieto obce primerané kompetencie a finančné zdroje. O to väčší problém je to však pre menšiny roztrúsené, relatívne asimilované a menej početné.

Existencia takéhoto zákona však nie je ľahostajná ani predstaviteľom väčších menšín, hlavne ak umožní vznik viacstupňových menšinových samospráv, ktoré by mali konkrétne právomoci na pôde školstva a kultúry. Tieto dve sféry života sú totiž z hľadiska každodenného života menšín a z pohľadu zachovania ich identity vždy najpodstatnejšie. V prípade rómskych komunít by dôležitým prínosom mohol byť vznik voľbami legitimovanej politickej reprezentácie, čo nie je nevýhodné ani pre štát. Z hľadiska početnejších menšín však podstatne väčšiu úlohu hrá územnosprávne členenie a štruktúra verejnej správy, ale o tom už bola reč vyššie. Z tohto pohľadu je reforma verejnej správy a územnosprávneho členenia pre menšinu typu maďarskej menšiny na Slovensku pravdepodobne ešte podstatnejšia a neodkladnejšia, než prijatie komplexného menšinového zákona. Na druhej strane nezaškodí pripomenúť, že v súčasnosti je Slovenská republika jedinou krajinou regiónu, kde existuje nielen sieť stredných škôl pre menšiny, ale pred 11 rokmi vznikla aj jediná národnostná verejná univerzita. Takáto inštitúcia existovala naposledy v strednej Európe v medzivojnovom období – išlo o pražskú nemeckú univerzitu. V regióne takisto pôsobí dvojjazyčná rumunsko-maďarská Babeşova-Bolyaiho univerzita v rumunskom Kluži.

3.7 Záver a zhrnutie

Z pohľadu ostatných aspektov menšinového zákonodarstva krajín strednej Európy možno konštatovať, že v zásade vychádza z podobných východísk. Pozornosť sa koncentruje hlavne na oblasť jazykových práv v úradnom styku, na pomerne všeobecne koncipované školské práva a na ochranu a podporu menšinových kultúrnych aktivít. O problematike zabezpečenia zastúpenia menšín na rozličných verejnoprávnych úrovniach už bola reč. K vytvoreniu územnej autonómie pre menšiny po roku 1989 nedošlo ani v jednej z vyšehradských krajín, skôr sa v niektorých štátoch vytvoril samosprávny systém menšín postavený na personálnom princípe a na zásade kultúrno-školskej autonómie. Najpregnantnejšie sa to prejavilo v Maďarsku a v menej intenzívnej forme i v Poľskej republike.

Hnutia založené na vyložene regionalistickom, prípadne etnoregionalistickom, základe sa napriek pôvodným náznakom a tendenciám z 90-tych rokov takmer nikde dlhodobo nepresadili. Za relatívne najúspešnejšie regionalistické politické hnutie po roku 1989 možno považovať Hnutie za samosprávnu demokraciu – Spoločnosť pre Moravu a Sliezsko, ktorá bola v rokoch 1990 až 1996 zastúpená aj v českom a československom parlamente. Tento politický subjekt presadzoval požiadavku návratu k zemskejmu zriadeniu v českých krajinách, do-

konca určitú dobu aj pretvorenie československej dvojfederácie na spolkový štát pozostávajúci z troch subjektov (Čechy, Morava a Slovensko) (Rychlík 1998, s. 233-236). Väčšiu šancu na úspech a dlhodobé prežitie mali strany založené na národnostnom princípe. V prípade vyšehradského regiónu do tejto kategórie patria predovšetkým maďarské národnostné strany na Slovensku. Aj takéto strany reprezentujú určitú formu etnoregionalizmu.

Záverom nemožno povedať, že by stredná Európa po zmene systému v roku 1989 prejavila na menšinovom poli nejakú výraznejšiu kreativitu a invenčnosť. Región sa skôr pridržiava zabehaných zdrojov a metód, azda s výnimkou vytvorenia systému menšinových verejnosprávnych samospráv alebo iných foriem oficiálneho zastúpenia menšín na samosprávnej úrovni. Toto je asi hlavné nówum vývoja po roku 1989.

Základným problémom však zostáva, že doterajšia menšinová legislatíva stredoeurópskych štátov vo svojom celku viac-menej nereaguje na vzrastajúcu tendenciu prisťahovalectva a na problém integrácie migrantov – prisťahovalcov z iných končín sveta. Taktiež nedáva skutočnú odpoveď (alebo ju poskytuje len čiastočne) aj v prípade rómskych komunít, ktoré sa boria s obrovskými problémami a predsudkami (inak podobnými ako inde mimoeurópski imigranti), sú vystavené stále ostrejším a agresívnejším útokom a v podstate sa stále ešte nenašla odpoveď na šalamúnsku otázku, ako je možné vcelku úspešne sociálne zintegrovať takúto veľkú komunitu a zároveň zachovať (alebo dokonca posilniť) jej osobitnú kultúrnu identitu. Všetko však svedčí o tom, že sa stredoeurópsky región v najbližších rokoch nevyhne hľadaniu riešenia týchto problémov ani vtedy, keby veľmi chcel.

4. Historická pamäť a poľské zahraničnopolitické myslenie po roku 1989

Mateusz Gniazdowski, PhD.²⁴

Kľúčové slová: európska integrácia; historická pamäť; mýtus; národné tradície; Poľsko; zahraničná politika Poľska.

V dejinách národov štátov Vyšehradskej skupiny existuje mnoho spoločných momentov. Všetky štyri krajiny boli súčasťou sovietskeho bloku a spoločne si zvolili smerovanie do euroatlantických štruktúr. Napriek tomu ich dejiny, a s tým súvisiaca historická pamäť, zostávajú zdrojom viacerých významných rozdielov, ktoré ovplyvňujú zahraničnopolitické myslenie. Dejiny sú zároveň zdrojom vzájomného, stereotypného vnímania, najmä tam, kde znalosť dejín suseda je len povrchná. Ako ukázali výsledky prieskumu verejnej mienky, realizovaného v roku 2011 s podporou Medzinárodného Vyšehradského fondu, v spoločnostiach štátov V4 je stav vzájomného poznania národných dejín veľmi zlý. Prieskumy ukázali aj významné rozdiely v historickej pamäti a v prístupe k dejinám. Vyplýva z nich okrem iného to, že Poliaci sú viac hrdí na svoje dejiny, ale zároveň pozitívnejšie ako ostatne národy Vyšehradskej skupiny hodnotia novšie historické udalosti, akými boli vstup do EÚ a NATO (Gyárfášová 2011). Pozornosť si zaslúži analýza, akým spôsobom historická skúsenosť a jej reflexia poznačila zahraničnopolitické myslenie v Poľsku po roku 1989 a aký bol vplyv dejinných skúseností na formovanie poľských predstáv o bezpečnosti krajiny.

4.1 Hľadanie referenčných bodov v minulosti

Pri analýze vplyvu histórie na zahraničnopolitický diskurz nezohráva zásadnú úlohu otázka „ako to v skutočnosti bolo“. Historická pamäť je prirodzene subjektivistická, premenlivá a selektívna. Podstatné je teda to, ako si Poliaci pamätajú konkrétne udalosti, ako si dejiny predstavujú, či vysvetľujú. Tieto modifikujúce sa sociálne konštrukcie predstáv o minulosti majú výraznejší vplyv ako „skutočné dejiny“, vyjadrené v pozitivistickej historiografii. Uvedený faktor v stvárňova-

²⁴ Stredisko východných štúdií (Centre for Eastern Studies), Varšava, Poľsko

ní zahraničnej politiky alebo v debata o zahraničnopolitických otázkach môžeme považovať za „ŕarchu skúsenosti“, resp. za „použitelnú minulosť“. Je pravdou, že inštrumentalizovanie histórie pre potreby politiky je stálou súčasťou politického života. Dejiny sú vždy jedným z prvkov súčasnej politiky, vrátane zahraničnej politiky. V zložitom procese vytvárania historickej pamäti po roku 1989 je však potrebné poukázať na dôležitý faktor, akým bolo odvolávanie sa na „pravdivé dejiny“ po rokoch ich cieľavedomého falšovania komunistickou mocou a to nielen z hľadiska ich interpretácie, ale aj z hľadiska základnej faktografie.

Po roku 1989 zmizla cenzúra. Občianska spoločnosť odmietla manipulácie históriou ako pracovnú metódu politickej moci. Veľkú autoritu získali v spoločnosti viacerí nekompromitovaní historici. Odhaľovali sa „biele miesta“, t. j. tie stránky dejín, ktoré boli zamlčované alebo skresľované komunistickou mocou. Po roku 1989 sa oveľa ťažšie presadzovala primitívna forma mytologizácie pri tvorbe historických textov. Odmietnutá bola mystifikácia ako politická metóda, t. j. „vedomé skresľovanie obrazu minulosti, ktoré vyplýva z obrany ideológie alebo vlastných záujmov“.

Charakteristické pre elity slobodného Poľska (ale aj pre disident pred rokom 1989) bolo hľadanie stálych prvkov, svojho druhu referenčných bodov v minulosti a snaha nachádzať ich v dobre verifikovaných a faktograficky dobre podložených informáciách o minulosti. V Poľsku je veľmi populárna sentencia jedného z klasikov poľskej historiografie Józefa Szujského: „falošná história je matkou falošnej politiky“ (porovnaj Rotfeld 2006a, s. 434). Spory i diskusie sa týkali interpretácie faktov, ale aj rozsahu, v akom sa majú štátne orgány podieľať na tomto procese a ktoré prvky kolektívnej pamäte majú byť vyjadrené alebo kultivované v politike štátu.

Poľskí intelektuáli venovali veľa energie vyrovnávaniu sa s národnými mýtmi a hľadaniu príčin dejinných porážok Poľska aj v samotných poľských dejinách, nielen v agresívnych zámeroch susedov. Po veľkých, už klasických, debatách v poľskej historiografii o príčinách delenia Poľska koncom 18. storočia, o zmysle národných povstaní, po roku 1989 nielenže nemiznú, ale nadobúdajú v poľskej spoločnosti čoraz väčší ohlas debaty o udalostiach a osudových rozhodnutiach z 20. storočia. Otvárajú sa otázky, či nebolo chybou za každú, aj tragickú cenu, vzdorovať Nemecku v roku 1939, či nebolo chybou vyvolanie Varšavského povstania v roku 1944 a pod. Aj atmosféra týchto debát sa prenáša do diskurzu o súčasnej zahraničnej politike.

4.2 Historická pamäť ako jeden z determinantov strategickej kultúry Poľska

Netrúfame si presne určiť, do akej miery práve kolektívna historická skúsenosť determinovala motiváciu tvorcov zahraničnej politiky Poľska po roku 1989. Súvislosť historickej pamäte a zahraničnopolitického myslenia je však ťažko spochybniť. Vplyv historickej pamäte a dejinnej skúsenosti na zahraničnú politiku je

predmetom sporov, ale ani skalní realisti by nemali ignorovať tento faktor (pozri Wiśniewski 2012; Malinowski 2003). Pokúsime sa priblížiť, ako sa po zmene medzinárodných a vnútorných podmienok po roku 1989 menila interpretácia poľských dejín a akým spôsobom ovplyvňovala definovanie národných záujmov.

V procese vytvárania historickej pamäti majú veľký vplyv politické a spoločenské elity. Sú v podstate kustódom historickej pamäti, najmä v období dôležitých historických zvrátov a premien, kde prichádza k moci nová politická elita. V prípade Poľska už pred rokom 1989 existovala alternatívna elita. Neboli to, ako v prípade Slovenska, iba „ostrovy pozitívnej deviácie“, ale možno hovoriť o alternatívnej elite, ktorá sa formovala už od 70. rokov. V tomto procese významnú úlohu zohrával politicky exil, ktorý nebol v takej miere izolovaný od myšlienkového života v Poľsku, ako to bolo napr. v prípade slovenského exilu. Diskusie o zahraničnopolitických otázkach v opozičných a exilových kruhoch sa odzrkadlili aj v zahraničnopolitickom myslení a zahraničnej politike krajiny po roku 1989.

Ak by sme chceli v stručnosti uzavrieť sústavu historických otázok a skúsenosti, ktoré najviac poznačili poľské zahraničnopolitické myslenie nezávislého Poľska po 1989, mohli by sme ho vyjadriť ako „syndróm septembra 1939“ a „Jalta 1945“. „Septembrom“ tu myslíme pritom nielen ťaženie proti Poľsku v roku 1939, ale aj to, čo mu predchádzalo, t. j. pakt Ribbentrop-Molotova napokon dôsledky v podobe krutej nemeckej a sovietskej okupácie. Pod slovom „Jalta“ sa zas skrýva nielen Jaltská konferencia, ale celý „jaltský systém“, ktorého základy boli položené už počas konferencie „Veľkej trojky“ v Teheráne v roku 1943. Môžeme pracovne určiť tri charakteristické prvky (resp. dispozície) tohto septembrovo-jaltského syndrómu v poľskej historickej pamäti: skúsenosť sprisahania susedov; spomienka na zradu spojencov a osamelý krvavý boj a napokon skúsenosť zaobchádzania s Poľskom ako s objektom, a nie subjektom medzinárodného diania.

Skúsenosť sprisahania susedov sa spája sa s predstavou osudného umiestnenia Poľska medzi dvoma veľkými expanzívnymi krajinami – Nemeckom a Ruskom. Susedia likvidovali Poľsko ako štát koncom 18. storočia a úzko spolupracovali pri riešení „poľskej otázky“. V 20. storočí sa symbolom tejto protipoľskej činnosti stali dohody z Rapalla (1922) a pakt Ribbentrop-Molotov z roku 1939, ktorého dôsledkom bola spoločná agresia proti Poľsko v septembri 1939. V Poľsku bola a je veľmi živá obava z nemecko-ruskej spolupráce na úkor Poľska. Mnoho príkladov by sa našlo v poľskej publicistike, ale aj vo vyjadreniach oficiálnych predstaviteľov. Poľskí politici v kontexte prejavov nemecko-ruskej spolupráce aplikujú aj historické paralely. Napríklad Radosław Sikorski ešte ako minister obrany v máji 2006 prirovnal nemecko-ruskú spoluprácu pri výstavbe plynovodu Nord Stream po dne Baltského mora k paktu Ribbentrop-Molotov.

V roku 1989 prvý nekomunistický minister zahraničných vecí Poľska Krzysztof Skubiszewski hovoril, že práve kvôli stálej snahe o nemecko-ruské zblíženie je dôležité, aby sa Nemecko udržalo v európskych štruktúrach, aby nebolo osamelé, lebo v opačnom prípade hrozí recidíva myšlienky samostatnej „ruskej politiky“

Nemecka. Táto politika bola pre Poľsko už viackrát osudná. Aj preto Skubiszewski vystupoval proti neutralite zjednoteného Nemecka. Takéto Nemecko by podľa neho len veľmi ťažko odolalo pokušeniam východnej politiky, ktorá by mohla byť škodlivá pre Poľsko. Zviazanie Nemecka s Európou a integrácia s Nemeckom v EÚ bola prezentovaná ako nástroj na zmenšenie tejto hrozby. Možno aj to je jeden z dôvodov, prečo Poliaci majú pozitívnejší vzťah k zjednoteniu Nemecka ako ostatné štáty Vyšehradskej skupiny (Gyárfášová 2011, s. 31). Skúsenosť spriahania susedov sa zároveň nestala faktorom, ktorý by smeroval proti integrácii Poľska v EÚ, skôr naopak. Historická pamäť sa stala aj stimulom zapájania sa do integračných procesov. Minulosť sa nestala záťažou pri formulovaní integračnej politiky. Samozrejme jej prvky v svojej rétorike používali aj jej odporcovia, ale oveľa presvedčivejšie narábali s historickou pamäťou stúpenci integrácie.

Za druhú dôležitú dispoziáciu septembrovo-jaltského syndrómu v poľskej historickej pamäti môžeme považovať **spomienku na zradu spojencov a osamelý krvavý boj**. Pre viacerých politikov a publicistov je základnou otázkou poľskej zahraničnej politiky otázka dôvery, či sa vôbec môžeme spoliehať na spojencov a partnerov a nezopakuje sa moment zrady, keď Poľsko bolo prepadnuté a ponechané svojmu osudu. V poľských elitách sa už pred rokom 1989 etablovala obava z nedodržania sľubov zo strany spojencov, resp. z pasivity západoeurópskych partnerov. Pri týchto obavách sa najčastejšie argumentovalo prostredníctvom historických precedensov – druhej svetovej vojny, vrátane septembra 1939 alebo Varšavským povstaním v roku 1944, keď Poľsko bolo odkázané na osamelý boj aj napriek zárukám spojencov. K tomu možno pripočítať aj staršie kultúrno-historické podhubie: reminiscencie na delenie Poľska na konci 18. storočia za účasti susedov s tichým súhlasom ostatných štátov, inštrumentalizovanie poľskej otázky Francúzskom, sklamanie z Napoleona, či nevôľu Veľkej Británie vo vzťahu k Poľsku po prvej svetovej vojne. Najviac sa to však týkalo druhej svetovej vojny. „Naša národná trauma súvisí so septembrom 1939”, zdôrazňoval napríklad minister zahraničných vecí Radosław Sikorski (2014), keď pripomínal nesplnené záväzky Veľkej Británie.

Pre poľské politické myslenie je dôležité aj vyrovnávanie sa s otázkou zmyslu Varšavského povstania 1944. Napriek všetkým sporom prevažuje názor, že krvavá daň nie je príliš účinným prostriedkom v politickej hre s mocnosťami. Z toho pramenila aj určitá opatrnosť, evidentná už počas komunizmu, ktorá podľa viacerých historikov zabránila zopakovaniu maďarských udalostí z roku 1956 v Poľsku. Percepciou povstania sa stala najmä dezilúzia vo vzťahu k romantickej tradícii ozbrojeného boja za ideály. Poliaci sú hrdí na hrdinstvo povstalcov, ale zároveň sú plní rozpakov v otázke hodnotenia rozhodnutí o vypuknutí povstania a jeho pokračovaní.

Medzi hlavné implikácie pamäti na zradu spojencov a osamelý krvavý boj patrí presvedčenie, že existencia akejkoľvek aliancie nedáva úplné záruky bezpečnosti. Dôležité je posilnenie vlastných obranných kapacít a paralelná integrácia vo viacerých obranných systémoch. Takáto integrácia je považovaná za lepšiu

záruku; preto v Poľsku zaznievali aj hlasy o tom, že NATO nestačí. Aj týmto poučením možno vysvetliť snahu o posilnenie bilaterálnej väzby na USA, na druhej strane bola viditeľná aj snaha o zvýšenie efektivity EÚ v oblasti spoločnej bezpečnostnej a obrannej politiky, ale nie na úkor kapacít NATO, ale ako ich synergické doplnenie.

Najživším symbolom a stelesnením **skúsenosti zaobchádzania s Poľskom ako s objektom, a nie subjektom medzinárodného diania**, bola a dodnes ešte ostáva Jalta. Známy britský historik Timothy Garton Ash vo svojej monografii o Solidarite z roku 1983 (*The Polish Revolution : Solidarity*), prezentoval Jaltu ako najdôležitejší mýtus a traumy Poliakov v 80. rokoch. Jalta bola slovom – kľúčom, v ktorom sa uzavieralo celé prekliatie geopolitickej pasce Poľska. Ash si vraj pôvodne myslel, že Jalta po poľsky znamená „osud“. Išlo o heslo, v ktorom bola vyjadrená reťaz udalostí: Teherán – Jalta – Postupim. Jalta sa stala slovom – symbolom. Predstavovala vyvrcholenie procesu začleňovania Poľska do sovietskeho bloku a stala sa synonymom sovietskej nadvlády akceptovanej západnými mocnosťami.

Jaltská konferencia bola jedným zo stretnutí najvyšších predstaviteľov ZSSR, USA a Spojeného kráľovstva (Franklina Delana Roosevelta, Winstona Churchilla a Josifa V. Stalina) počas druhej svetovej vojny. Vo februári 1945 sa v Jalte okrem iných otázok (napr. budúcnosti Nemecka) znova prerokovávala poľská otázka. Východná časť Nemecka mala pripadnúť Poľsku a Sovietskemu zväzu. Obyvateľstvo nemeckej národnosti malo byť z týchto území odsunuté na západ. V Poľsku mala vzniknúť demokratická dočasná vláda, v ktorej by mal zastúpenie aj nekomunistický odboj a zástupcovia londýnskej exilovej vlády. Toto rozhodnutie však v praxi znamenalo iba doplnenie bábkovej tzv. Lublinskej vlády, riadenej z Kremľa²⁵.

Závery prijaté na jaltskej konferencii boli v Poľsku prijímané rozpačito. Exilová vláda a poľská politická emigrácia, ako aj domáci odboj, považoval Jaltu za vydanie prvého spojenca do rúk Moskvy, za zradu. Západní spojenci boli obvinení z odpísania východnej a strednej Európy v prospech komunistického ZSSR. Pripomínalo sa Rooseveltove a Churchillove odmietnutie žiadosti poľskej emigračnej vlády o povojnovú medzinárodnú kontrolu poľského územia. Navyše žiadni predstavitelia Poľska či iných štátov, o ktorých sa rokovalo, neboli do Jalty pozvaní, a tak boli vylúčení z rozhodovania o osudoch vlastného štátu, či národa. V tomto smere Jalta pre Poliakov bola aj symbolom pohrdania strednými a malými štátmi zo strany veľmocí.

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že trauma Jalty sa môže podobáť traume Mníchova alebo trianonskej traume. V dôsledku „Jalty“ Poľsko prišlo o polovicu územia s významnými mestami a centrami poľskej kultúry, akými boli Vilnius (poľsky Wilno) a Lvov (poľsky Lwów). Viaceré významné rozdiely však spôsobi-

25 Oficiálny názov uvedenej vlády bol Poľský výbor národného oslobodenia (PKWN). Svoj vznik ohlásila manifestom z 21. júla 1944, pričom 1. augusta 1944 ZSSR uznal PKWN ako oficiálnu vládu Poľska. Označenie Lublinská vláda sa používa vzhľadom na to, že jej sídlom bol Cheľm a neskôr Lublin na východe Poľska, kontrolovanom sovietskou armádou.

li, že koncom 80. rokov v poľskej historickej pamäti už nefungoval jeden mýtus Jalty, ale bol rozštiepený na niekoľko symbolických príbehov. Na jednej strane komunistická moc v zlomových chvíľach efektívne využívala Jaltu, keď ju zakaždým spájala s „Postupimom“, hovorila o jaltsko-postupimskom poriadku, ktorý bol jedinou zárukou udržania niekdajších nemeckých, v súčasnosti západných a severných území Poľska. Na druhej strane to bol spočiatku zakladateľský mýtus tábora „neoblomných“ – protikomunistického odboja a exilu, ktorý odmietol Jaltu ako celok a hlásal jej integrálnu revíziu, vrátane teritoriálnej otázky, čo súviselo s perspektívou vypuknutia vojny medzi Západom a Sovietskym zväzom. Už v exile však pomerne skoro intelektuáli prišli s programom vyrovnania sa s východnými susedmi a odmietnutím iredenty. Poľské diskusie o Jalte po čase čiastočne transformovali traumu zo straty historických území do politického programu znovuzískania nezávislosti v nových hraniciach, ktorý bol realistickejším projektom ako ich revízia.

Ostal síce súhlas s tým, že „duch“ Jalty bol fatálny, osudný a odsúdeniahodný, ale jeho odsudzovanie neznamenal odmietnutie povojnového územného usporiadania. Po čase sa objavila aj reflexia, že po formálnej stránke obsah dohody z Jalty nemal s povojnovou realitou až tak veľa spoločné. Už v exile, ale aj v prostredí domácich historikov, sa poukazovalo na to, že na heslo o „zrade“ Veľkej Británie a USA sa treba pozeráť kritickejšie a je potrebné aj zohľadniť podmienky, v ktorých sa nachádzali západní spojenci. Historička Krystyna Kersten v polemike z exilovo-odbojovým heslom zamietnutia Jalty tvrdila, že ak by sa dohody z Jalty realizovali ozaj explicitne, pre Poľsko by znamenali pozitívne riešenie. Práve v Jalte bola podpísaná Deklarácia o slobodnej Európe, v ktorej sa USA, ZSSR a Veľká Británia zaviazali, že nechajú na oslobodených európskych územiach prebehnúť demokratické voľby. Zároveň sa mocnosti zaviazali pomáhať národom, oslobodeným od nacistov, demokraticky riešiť ich politické a hospodárske problémy. To sa žiaľ neuskutočnilo. Celý vývoj počas 70. rokov, nádeje spojené s helsinským procesom, hnutie Solidarity však malo v podstate realistické ciele, ktoré smerovali paradoxne práve k naplneniu týchto záväzkov.

Pre zahraničnopolitické elity Poľska v roku 1989 už Jalta nebola jednoznačným synonymom traumy, podobnej maďarskému pripomínaniu Trianonu. Poliáci sa s traumou Jalty do istej miery vyrovnali ešte pred rokom 1989. O traume už teda nie je nutné hovoriť, ale pretrváva určitý syndróm v politickom myslení (Malinowski 2003b). Keď Poliáci sledujú dohody západných partnerov s Ruskom, majú pocit, že sa môžu realizovať na úkor Poľska. Všeobecné závery z Jalty po roku 1989 boli aj preto skôr prointegračné a nie izolacionistické. Okrem určitej opatrnosti z nich vyplýva direktíva „byť pri tom“. Po Jalte sa jedným z najdôležitejších imperatívov poľského zahraničnopolitického myslenia stalo heslo „nič o nás bez nás“. Bolo to heslo dôležité pri smerovaní do EÚ, keďže jedným z argumentov bolo, že „musíme byť prítomní tam, kde sa prijíma kľúčové rozhodnutia pre Európu; poznáme lepšie ako ostatní cenu izolácie a opustenia“.

Aj preto sú poľskí predstavitelia veľmi citliví na otázky participácie pri formulovaní spoločnej politiky EÚ. Zásadu „nič o nás bez nás“ sa snažia aplikovať aj v EÚ ako všeobecný princíp aj vo vzťahu k susedom EÚ. Vystupujú proti porozumeniam „ponad hlavami“ susedov (napríklad vo vzťahu k Ukrajine), proti tomu, aby sa o budúcnosti krajín, nachádzajúcich sa medzi NATO, EÚ a Ruskom hovorilo bez ich účasti. Poľskí predstavitelia sú pritom citliví, ak sa niektorí politici vyjadrujú v „mene Európy“, či celej EÚ, bez patričného mandátu členských štátov.

Z hľadiska analýzy poľskej stratégie v Európskej únii sa dá vidieť určité stopy uvedeného trojsyndrómu vo viac alebo menej viditeľnej snahe o vstup do klubu najvýznamnejších štátov EÚ. Tento cieľ má samozrejme aj svoj objektívny charakter. Pre každú krajinu je lákavé prezentovať svoje ambície ako prinajmenšom zodpovedajúce demografickému a geografickému potenciálu. Pre Poľsko je to zdôrazňovanie pozície šiesteho najväčšieho členského štátu EÚ. Ide o dôležitý politický a praktický cieľ, ktorý nesúvisí iba s rétorikou vyplývajúcou z potrieb vnútornej politiky. Určite nie náhodou vzniklo známe kontroverzné heslo „Nice alebo smrť“ (Nicea o muerte). Vyslovil ho koncom roku 2003 prominentný politik Občianskej platformy Jan Rokita, s ktorým sa počítalo ako s premiérom širokej stredopravej koalície. Tým chcel mobilizovať vládu, aby trvala na udržaní pozície Poľska v rozhodovacích procesoch EÚ podľa zmluvy z Nice. V tomto systéme Poľsko disponuje 27 hlasmi, podobne ako Španielsko a má iba o dva hlasy menej ako Nemecko a Francúzsko.

V uvedených snahách o získanie zmluvných záruk pre pozíciu Poľska ako člena európskej „šestky“ sa odzrkadlilo aj určité historické pozadie. Už pre elity obrodeneho Poľska, ktoré sa objavilo na politickej mape Európy koncom roku 1918, boli veľmi dôležité diskusie historikov o príčinách delenia Poľska koncom 18. storočia. Ozveny týchto diskusií sa prejavovali v strategickom myslení elít II. republiky, čiže medzivojnového Poľska. Dôležitým prvkom bolo vtedy presvedčenie, že Poľsko buď nadobudne charakter (aspoň) regionálnej mocnosti alebo bude musieť opätovne zmiznúť z mapy sveta. To isté, aj keď inými slovami, tvrdil jednak niekdajší socialistický politik Józef Piłsudski, neskôr prvý „náčelník“ poľského štátu a zakladateľ autoritatívneho režimu „sanácie“, presadzujúci víziu multietnického Poľska s perspektívou vytvorenia federácie s Ukrajinou a Bieloruskom, jednak jeho hlavný oponent – líder Národnej demokracie Roman Dmowski.

Išlo o rôzne koncepcie posilnenia štátu s cieľom realizovania zahraničnej politiky nezávislej od iných mocností. K tejto paradigme pribudli neskôr skúsenosti druhej svetovej vojny a syndróm Jalty. Aj prostredníctvom týchto skúseností možno ľahšie pochopiť poľskú snahu „byť pri tom“, t. j. v klube štátov, ktoré spolurozhodujú o osude Európy, oveľa silnejšiu ako akékoľvek izolacionistické tendencie. Iným, už historický zakotveným projektom posilnenia poľskej pozície, je snaha o posilnenie svojho významu ako hlasu strednej Európy, a pokusy získať renomé krajiny, ktorá organizuje spoluprácu menších štátov medzi Nemeckom a Ruskom a ktorá hovorí a koná v mene celého regiónu. Pokusy vytvoriť regio-

nálny blok v strednej Európe a rôzne koncepty federalizmu sú stálym prvkom poľského politického myslenia.

4.3 Diskusie o „historickej politike“

Pre pochopenie úlohy historickej pamäti v politike vo vzťahu k susedom, ale aj v politike Poľska v EÚ, má veľký význam debata, ktorá v Poľsku vyvrcholila v rokoch 2004 a 2005, ako aj medzinárodné súvislosti vtedajších výročí historických udalostí. Od roku 2004 sa začala intenzívna diskusia o úlohe historickej pamäti v politike štátu. Túto problematiku otvorili pravicové sily a bola do istej miery aj zdrojom volebného úspechu konzervatívnej strany Právo a Spravodlivosť. Lech Kaczyński sa ešte ako primátor Varšavy zaslúžil o vznik moderného Múzea Varšavského povstania. Výročie povstania malo v roku 2004 veľmi slávnostný charakter a prebiehalo v podmienkach silnejúceho sporu o „historické otázky“ s Nemeckom. V septembri roku 2005 v parlamentných voľbách strana PiS vyhrala voľby so ziskom takmer 27 percent hlasov, v októbri 2005 bol Lech Kaczyński zvolený za prezidenta Poľskej republiky. Diskusie o politike pamäti (tzv. „historickej politike“) sa začali už počas vlády postkomunistickej strany Zväzu demokratickej ľavice (SLD, 2001 – 2005). Opozičná pravica vyčítala postkomunistom okrem iného amnéziu, ignorovanie histórie, blokovanie vyrovnania sa s komunistickou minulosťou a neschopnosť odvolávať sa na poľské zásluhy.

Dôležitý kontext pre politický zápas o tzv. minulosťné otázky vytvoril aj dlhoročný spor o postoj Poliakov k holokaustu počas druhej svetovej vojny. Od roku 2000 prebiehalo vyšetrovanie a debata historikov a publicistov o vražde v Jedwabnom²⁶. Diskusia o Jedwabnom a o poľskom antisemitizme predstavovala určitú katarziu, dôležitý krok k poznaniu odvrátenej stránky poľských dejín. Táto diskusia, ale aj vyjadrenia štátnych predstaviteľov ukázali, že historickú pamäť nemožno vyčleniť mimo sféry štátneho záujmu a politiky štátu. Vtedajší prezident Poľska Aleksander Kwaśniewski, ktorého volebným heslom bolo „voľíme budúcnosť“, sa verejne ospravedlnil za vraždu v Jedwabnom. Poľský štát vo vzťahu k týmto udalostiam vyslal do sveta jasný signál, ale viacerí Poliaci naň reagovali s rozpakmi. Nastolovali otázku, či sa má štát ospravedlňovať za kriminálny čin počas okupácie? Keď sa štátni predstavitelia oficiálne odvolávali na pocit kolektívnej hanby, prečo by sa nemala pestovať aj kolektívna hrdosť na pozitívne aspekty národných dejín? Jeden z významnejších zástancov tzv. aktívnej historickej politiky (poľsky „polityka historyczna“) prof. Andrzej Nowak hovoril, že to musí byť politika, odvolávajúca sa na „reálne fakty a na reálnu bilanciu dejín“ (Nowak 2005, s. 127; Roszkowski 2005, s. 115-126). Stúpenci aktivizácie štátu v oblasti politiky pamäti hovorili aj o medzinárodných aspektoch takéhoto prístupu a prínose pre zahraničnú politiku. Zdôrazňovali, že pravda o poľských dejinách môže

26 Jedwabne – mestečko na východe Poľska, v rokoch 1939 – 1941 sa v dôsledku paktu Ribbentrop – Molotov nachádzalo pod sovietskou okupáciou. Po prepadnutí ZSSR nacistickým Nemeckom a po vstupe nemeckých vojsk do mestečka sa v ňom v roku 1941 udiala masakra židovského obyvateľstva za účasti miestnych Poliakov.

pozitívne pôsobiť na prestíž Poľska na medzinárodnej scéne. Aby to tak bolo, musia však Poliaci mať „hodnotovú jasnosť vo vzťahu k vlastnej minulosti, čo si vo vlastných dejinách vážia a čo odsudzujú“ (Krasnodebski 2005, s. 68).

Diskusia o potrebe politiky pamäti a snaha o väčšiu aktivitu štátu v tejto oblasti pramenila čiastočne aj z hodnotenia alibistického prístupu k moderným dejinám Poľska, ktorý prijala postkomunistická vládna garnitúra a z jej neochoty vyrovnáť sa s obdobím komunizmu. Pravica vo volebnom boji chcela využiť aj historickú kartu proti ľavici, ale aj proti liberálom, ktorých obviňovala, že spoločne s postkomunistami od roku 1989 realizovali programovú amnéziu v mene „hrubej čiary“ za minulosťou. V tomto smere bol fenomén „historickej politiky“ aj reakciou časti spoločnosti a politickej elity na vnútorné poľské problémy. Dôležité boli však aj medzinárodné súvislosti. V Rusku pokračovalo heroizovanie sovietskej minulosti, množili sa príklady rehabilitácie stalinizmu, Rusko brutálne zaobchádzalo aj s pamäťou na masaker poľských vojnových zajatcov v Katyni počas druhej svetovej vojny. Počas moskovských osláv 60. výročia zakončenia vojny prezident RF Vladimir Putin ani raz nespomenul poľský vklad v druhej svetovej vojne, ale nezabudol vyzdvihnúť nemeckých antifašistov. Celá poľská politická elita, vrátane vládnuceho SLD, súhlasila, že treba bojovať o historickú pravdu na medzinárodnom poli, keďže Rusko používa manipuláciu históriou ako pracovnú metódu zahraničnej politiky. Adam Daniel Rotfeld (2006b, s. 18) to nazval propagandistickým pokusom heroizovania a inštrumentalizovania minulosti pre budovanie novej ruskej identity“. Pre oživenie poľskej diskusie o úlohe histórie a historickej pamäti v politike štátu ešte dôležitejšie ako znepokojujúci vývin v Rusku boli procesy a premeny historickej pamäti v Nemecku. V predvečer poľského vstupu do EÚ čoraz väčšie znepokojenie vyvolávali v Poľsku nemecké pokusy o modifikáciu obrazu druhej svetovej vojny. So znepokojením sa v Poľsku sledovalo exponovanie utrpenia Nemcov, najmä v súvislosti s povojnovým odsunom nemeckého obyvateľstva, pričom hovorilo sa o „dekontextualizácii“ pamäti o odsune a prerušení kauzálneho reťazca, t. j. vzťahu medzi príčinami a dôsledkami. Objavili sa pritom aj určité pokusy o reštitúciu nehnuteľností a ďalšie signály, ktoré sa v Poľsku interpretovali ako hrozba pre právny štatút bývalých nemeckých majetkov na poľských západných a severných územiach. V nemeckej tlači sa objavili špekulácie, že Poľsko po vstupe do EÚ bude musieť odškodniť vysídlených Nemcov. Nemecké diskusie o histórii a plány vzniku Centra vyhnancom boli v Poľsku prezentované v krajnom prípade ako útek od zodpovednosti za nacistické zločiny a pokus prepracovať pocit kolektívnej nemeckej viny. Pritom poznanie o nemeckých zločinoch v Poľsku bolo v Nemecku na nízkej úrovni. Aktivity Zväzu vyhnancom a exponovanie nemeckých obetí odsunu ako aktu nespravodlivosti posilňovali pocit viacerých poľských pozorovateľov, že nová paradigma v nemeckom prístupe k minulosti vedie k zániku pocitu zodpovednosti za zločiny nacizmu.

Prejavom stupňovania napätia vo vzťahoch s Nemeckom bola dokonca žiadosť Sejmu Poľskej republiky, ktorý požiadal vládu, aby zvažila možnosť vymáhať

od Nemecka nezaplatené vojnové reparácie. Varšavská radnica vedená kandidátom PiS na prezidenta Lechom Kaczyńskim následne zverejnila publikáciu, obsahujúcu doplnené výpočtami vojnových strát Varšavy, ktoré boli vyčíslené na takmer 55 mld. USD (Fałkowski 2005, s. 7). V takejto atmosfére prebiehala v Poľsku predvolebná kampaň v roku 2005. Opozícia zdôrazňovala, že práve počas ľavicových vlád, sa napriek viacerým ústretovým gestám v skutočnosti zhoršili vzťahy s Nemeckom. Vo vzťahu ku konkurenčným subjektom z prostredia konzervatívnych strán zaznievali obvinenia z „pronemeckosti“. Ich obeťou sa stal aj líder Občianskej platformy Donald Tusk. Aj on však vyčítal Nemcom neobozretnosť a neschopnosť súcitiť s národom, ktorému spôsobili vojnovú katastrofu (Tusk 2006, s. 42).

Vstup do EÚ v týchto podmienkach, v spojení s globalizačnými zmenami, vyvolal obavy a pocit „strácania minulosti“ a istoty spojenej so súvislou víziou dejín. V takýchto dejinných zlomových momentoch oslavovanie výročí a národných sviatkov plní kompenzačnú úlohu. Pre Poľsko bola národná hrdosť a nová vlna demonštratívneho vlastenectva dôležitým prvkom hľadania rovnováhy v novom, nie príliš známom svete (Wolff-Powęska 2007). Medzi Poliakmi sa pocit hrdosti z národných dejín spájal aj s názorom, že vklad do boja s nacizmom a komunizmom dáva Poľsku nárok na určitú morálnu prevahu, ale aj na morálnu, ako i materiálnu kompenzáciu. To potvrdzovali aj prieskumy verejnej mienky. Aj preto sa v poľskom diskurze o EÚ objavil postoj, že prostriedky z fondov EÚ pre Poľsko predstavujú kompenzáciu historických krívd. Tie pocity sú v poľskom politickom myslení hlboko zakorenené. Poliáci sú v prieskumoch hrdí skôr na obeť, ako na kultúrne, či civilizačné úspechy, pričom v pohľade na dejiny sa považujú za obeť iných národov. Na tieto pocity sa často odvoláva poľská konzervatívna pravica, neraz hlásajúca heslá neústupčivého boja za dobré meno Poľska na medzinárodnej scéne. Avšak podľa poľskej pravice by cieľavedomá štátna „historická politika“ mala len pomôcť v posilnení identity demokratickej spoločnosti (Cichocki 2005a).

Pred voľbami roku 2005 sa nielen Právo a Spravodlivosť (PiS), ale aj Občianska platforma (PO) vyslovovali za aktívnu politiku pri využívaní historických zásluh Poľska a Poliakov. Podľa programu PO by sa mala „dobře premyslená a dôsledne vedená historická politika prinavracania pamäti o historickej pravde o Poľsku medzinárodnému spoločenstvu...“ mala stať „jedným z najdôležitejších prvkov zahraničnej politiky štátu“ (Rokita, J. & Kawalec S. et al. 2005, s. 255). Historické otázky však presvedčivejšie exponovala strana PiS, čo prispelo k jej volebnému úspechu. PiS hlásalo „modernú historickú politiku“ a potrebu odvážne siahať po historické argumenty v zahraničnej politike. Išlo najmä o argument zásluh v boji s nacizmom a komunizmom. Zohľadnenie zásluh sa malo realizovať v diplomacii, vzdelávaní a v propagácii krajiny. Posilnenie aktivity štátu v oblasti budovania pamäti spoločnosti a aktívna „historická diplomacia“ korešpondovali s konzervatívnou víziou štátu a európskej integrácie. PiS odmietlo takú koncepciu európskej integrácie, v ktorej štát sa aktívne zapája do budovania „európskej

identity“ a zároveň ostáva neutrálny v otázke posilňovania národnej identity. O národnom štáte sa hovorilo ako o najširšej komunite, s akou sa ľudia vedia identifikovať, a o vlastenectve ako o „najhlbšom projekte prekročenia ľudského egoizmu“ (Cichocki 2005a).

Aktívne presadzovanie „historickej agendy“ sa však stretlo aj s kritikou používania histórie na realizáciu straníckych cieľov, privlastňovania si vlastenectva, vrátane pamäti o Varšavskom povstaní roku 1944, ako aj o neprimeranej glorifikácii vedenia a rozhodnutia o začatí povstania. Obavy a výčitky sa týkali jednak používania „historických argumentov v politike“, jednak hrozieb pre historiografiu v podobe možného politického usmerňovania historického výskumu. O koncepcii PiS sa kriticky vyslovovali aj bývalí ministri zahraničných vecí. Tak napr. Krzysztof Skubiszewski varoval, že politika pamäti môže byť aj zdrojom napätí a komplikácií v zahraničnej politike a bol za výrazné „oddelenie historickej debaty od vytvárania a vedenia tak bežnej, ako aj dlhodobej politiky, najmä zahraničnej“ (Twardochleb 2005). Bývalý ľavicový minister zahraničných vecí Dariusz Rosati považoval historickú politiku za „politiku izolácie“ a videl v nej najmä „pocit strachu a stereotypy vynesené z minulosti“ (Rosati 2006).

Spočiatku „historická politika“ prezentovaná PiS nepriniesla veľa noviniek. Napriek sporom týkajúcich sa odsunu Nemcov sa podarilo vláde Kazimierza Marcinkiewicza nadviazať dialóg s Nemeckom. Pod patronátom prezidenta Lecha Kaczyńskiego pokračoval proces historického zmierenia s Ukrajincami. Neskôr však viaceré vyjadrenia, týkajúce sa poľských historických nárokov, pôsobili v EÚ rozpačito. Jarosław Kaczyński vo svojom parlamentnom vystúpení 10. júla 2006 povedal vetu, ktorá sa neskôr odzrkadlila na jeho európskej politike: „Na európsku pomoc, či skôr prostriedky Európskej únie – pretože pomoc možno nie je dobré slovo – máme nárok. Dejiny sa vyvíjali tak, že nám to naozaj prislúcha“. Koncepcia historickej kompenzácie ostala však nepochopená v EÚ. Platí to najmä v prípade Nemecka, kde do istej miery považovali za kompenzáciu pomoc Poľsku a iným krajinám na ceste do EÚ, ale po vstupe už pozícia v EÚ nemala závisieť od historických zásluh.

Po predčasných voľbách v roku 2007, keď sa k moci dostala Občianska platforma, nová vláda odstúpila od exponovania historickej rétoriky tak na fóre EÚ, ako aj vo vzťahoch so susedmi. Vo vzťahu k otázkam nárokov, reparácii a reštitúcii premiér D. Tusk odmietol otváranie akýchkoľvek finančných otázok spojených s II. svetovou vojnou. Aj nová vláda však vo verejnej diplomacii venovala veľa pozornosti historickým zásluhám Poľska v boji „za vašu a našu slobodu“ a v procese demokratických premien. Dôraz sa kladie na popularizovanie príspevku Poľska k víťazstvu protihitlerovskej koalície počas druhej svetovej vojny („Poland – first to fight“), pripomínanie dedičstva protikomunistického odborového zväzu „Solidarite“ („Freedom – Made in Poland“), ale aj tradície multietnickej únie – tzv. prvej Poľskej republiky, ktorá je prezentovaná ako „historická projekcia európskej integrácie“. Špeciálna pozornosť bola naďalej venovaná pripomínaniu účasti Poliakov a poľských orgánov pri zachra-

ňovaní Židov počas druhej svetovej vojny a poľské zastupiteľské úrady zakaždým upozorňujú médiá na nevhodnosť používania termínu „poľské tábory“ na označenie nemeckých nacistických táborov, budovaných na okupovanom poľskom území.

4.4 Ťarcha minulosti vo vzťahoch s Ruskom

V posledných rokoch začali strácať na význame historické otázky vo vzťahoch s Nemeckom, obidve strany urobili určité kroky pre ukončenie nervozity a neistoty, ktorá sprevádzala obdobie vstupu do EÚ. Do roku 2010 významne narástol počet tých, ktorí sa nazdávali, že Poľsko nemá nepriateľov. Pocit ohrozenia zo strany Nemecka bol najnižší od roku 1990. Ešte v roku 1990 videlo 88 percent Poľakov v Nemecku hrozbu pre Poľsko. Podľa prieskumov strediska CBOS z roku 2010 to po uplynutí dvoch desaťročí bolo len 7 percent. V spoločnosti poklesli obavy a začal prevládať názor, že členstvo v NATO a v EÚ podstatne zväčšilo bezpečnosť krajiny.

Komplikovanejší charakter má vyrovnávanie „otázok minulosti“ vo vzťahoch s Ruskom. V pokusoch o zlepšenie vzájomných vzťahov sa objavovala nádej aj na uzavretie určitých sporov, ktoré sa týkajú interpretácie spoločnej minulosti. Zlepšenie atmosféry sprevádzala reaktivácia spoločnej poľsko-ruskej skupiny pre „ťažké“ otázky v roku 2008, ktorej sa podarilo prediskutovať rozdielne názory na kľúčové problémy dejín 20. storočia (Rotfeld & Torkunow 2012). Vyrovnávanie „minulostných otázok“ vo vzťahoch s Ruskom však ani zďaleka neprebiehало bezproblémovo. Ambície poľskej strany neboli pritom príliš veľké. Rusko odmietlo už počas vyjednávania dohody s Poľskom v roku 1992 začleniť do nej otázky stalinských zločinov a prípadného odškodnenia obetí z radov poľských občanov a poľská strana túto otázku už potom ani nenastolovala. Psychologicky a politicky veľmi dôležitým dvojstranným a zároveň právnickým sporom je predovšetkým otázka konečného objasnenia všetkých súvislostí vražd, známych pod názvom Katyňský masaker z roku 1940. Po niekoľkých ústretových gestách z ruskej strany v 90. rokoch vojenská prokuratúra Ruskej federácie v roku 2004 uzatvorila vyšetrovanie, ktoré bolo začaté ešte počas trvania ZSSR v roku 1990. Zločin nebol uznaný za genocídu, bolo utajených 116 z 183 zväzkov dokumentov z vyšetrovania a bola odmietnutá aj otázka súdnej rehabilitácie obetí s odvolaním sa na to, že popravení poľskí vojnoví zajatci neboli odsúdení. Nebola stanovená ani právna kvalifikácia činu. Psychologický význam tohto obrovského zločinu dodatočne nadobudol nový rozmer po katastrofe lietadla s poľskou delegáciou, vedenou prezidentom Kaczyńským, ktorá 10. apríla 2010 smerovala na katyňský cintorín pri Smolensku.

Spory o interpretáciu spoločnej minulosti neboli v posledných rokoch jadrom narastajúcich sporov s Moskvou, ale sprevádzali procesy, ktoré určovali kľúčové, najkomplikovanejšie oblasti vzájomných vzťahov. Od dekonštrukcie ruskej, resp. sovietskej nadvlády a vstupu Poľska do NATO a EÚ sa predmetom sporov

s Ruskom stali vzťahy v oblasti energetiky, ale najmä politika Poľska vo vzťahu ku krajinám východnej Európy. V poľskej politike voči Rusku sú otázky sporov z minulosti dôležité, lebo úzko súvisia so spomínaním na emancipáciu od bývalého impéria – ruského a neskôr aj sovietskeho. Pre Rusko, ktoré používa históriu ako politický nástroj a otvorene nadväzuje na imperiálne tradície, znamenajú historické spory s Poľskom druhoradý problém (Pełczyńska-Nałęcz 2010, s. 64-68). Poliaci napriek tomu narážajú na tvrdé odmietanie prvkov kritiky sovietskej minulosti, ktoré môžu spochybniť imidž Sovietskeho zväzu a jeho nástupníckeho štátu – Ruskej federácie – ako „konštruktívnej“ globálnej mocnosti.

Historický kontext a historická skúsenosť sú však veľmi dôležité práve v analýze poľského prístupu k východným susedom. V Poľsku sa po roku 1989, po niekoľkoročnom prechodnom období „dvojkolajnej politiky“, ako priorita vykryštalizovala podpora demokracie a posilnenie nezávislosti krajín medzi Poľskom a Ruskom. Tento koncept nachádzal myšlienkové ukotvenie už v koncepciách exilových intelektuálov. Hlavným predpokladom poľskej „východnej politiky“ bolo to, že kľúčový význam pre ruskú politiku voči Poľsku budú mať štáty východnej Európy, t. j. Ukrajina, Litva, Bielorusko (tzv. ULB). Historická skúsenosť potvrdzovala, že kontrola Ruska nad týmito krajinami znamenala vždy otvorenú cestu pre podmanenie Poľska. Aj preto nezávislosť týchto krajín bola považovaná väčšinou poľského politického spektra od roku 1989 za faktor posilňujúci nezávislosť Poľska. Najmä poľská podpora prozápadného smerovania Ukrajiny sa stala pre Rusko výzvou, podobne ako snahy o posilňovanie energetickej bezpečnosti a zníženie závislosti na ruských dodávkach, ktoré sú oficiálnym nástrojom politiky Ruskej federácie.

5. Stredná Európa v zahraničnej politike Poľska

Mateusz Gniazdowski, PhD.²⁷

Kľúčové slová: Poľsko; národný záujem; regionálna spolupráca; stredná Európa; Vyšehradská skupina; zahraničná politika Poľska.

Poľsko, podobne ako ostatné štáty regiónu, muselo v 90. rokoch znova určiť svoje miesto a úlohu v Európe. Pomerne rýchlo sa presadil kurz na plnú integráciu do EÚ a NATO. V tomto integračnom úsilí bol od začiatku viditeľný a dôležitý aj jej regionálny rozmer. Prvý minister zahraničných vecí slobodného Poľska po roku 1989 Krzysztof Skubiszewski nie náhodou označoval Poľsko ako „stredný štát, ktorý s ostatnými krajinami regiónu spája dôležitá výzva: národy stredné a malé [...] nie sú schopné samostatne vzdorovať politickým, ekonomickým, sociálnym a ekologickým hrozbám, aké sa vynárajú na obzore 21. storočia” (cit. podľa Grudziński 2008, s. 112). V spoločnom záujme Poľska a jeho stredoeurópskych partnerov bolo vymaniť sa zo „šedej” nárazníkovej zóny medzi Ruskom a Západom. Bývalý minister zahraničných vecí Bronisław Geremek hovoril v prednáške na Harvardskej univerzite v roku 2003: „Hoci Poľsko nie je malá krajina, spája ju s malými krajinami strednej Európy ustavičný strach o prežitie národa a práve to považoval vynikajúci politický mysliteľ István Bibó za charakteristickú črtu celého tohto regiónu” (Geremek 2004, s. 54). Spolupráca v regióne mala zabrániť aj návratu starých bilaterálnych sporov.

Konsolidácia regiónu ako osobitného geopolitického priestoru skutočne predišla tomu, aby bol považovaný za „šedú zónu” pred plným členstvom v NATO a EÚ (Kuźniar 2002, s. 57). Vyšehradská spolupráca zohrala pozitívnu úlohu v prechodnom období medzi znovuzískaním suverenity a vstupom do transatlantických štruktúr. Vyšehradská skupina sa stala dobrou „značkou”, zvláštnym *pars pro toto* rýchlo sa modernizujúcej strednej Európy. Kladný bol (a naďalej ostáva) postoj poľskej verejnej mienky k stredoeurópskej kooperácii, pričom očakávania spoločnosti spojené so spoluprácou v rámci V4 boli v Poľsku a na Slovensku väčšie než v ostatných krajinách regiónu (Fałkowski & Bukalska & Gromadzki 2003, Gyárfášová 2003).

Generálne „Áno pre Vyšehrad” poľskej spoločnosti dlhodobo však sprevádzalo určité sklamanie časti elít, aj tých, ktorí veľa očakávali od Vyšehradskej skupiny v 90. rokoch. Nádeje vkladané do V4, nielen v politickej, ale aj kultúrno-spoločenskej oblasti, ostali nenaplnené (Pernal & Tombiński & Wiśniewski 2001). Odstraňovanie deficitu v „občianskom” rozmere spolupráce začal podporovať až pomerne neskoro (od roku 2000) Medzinárodný vyšehradský fond. Iba čiastočne bol využitý potenciál, ktorým bolo nadšenie pre bližšiu spoluprácu

27 Stredisko východných štúdií (Centre for Eastern Studies), Varšava, Poľsko

stredoeurópských národov po roku 1989. Podpísali sa pod to príliš veľké očakávanie. Často sa mylne predpokladalo, že V4 spája viac, než je tomu v skutočnosti, pričom napriek geografickému susedstvu a historickým skúsenostiam z obdobia sovietskej nadvlády pohľady na zahraničnú politiku v regióne neboli vždy totožné s poľskými. K tomu pribudol aj pocit sklamanie z viacerých príkladov rivality v predvstupovom období.

Činnosť Vyšehradskej skupiny v období pred vstupom do Európskej únie neprinesla presvedčujúce dôkazy, že si V4 získala trvalý význam, zmysel a perspektívy, aj keď jej bilancia bola pozitívna pre všetky krajiny regiónu. Zisk, ktorý vyplýval zo štvorstrannej spolupráce, nebol ani Poľskom vnímaný vždy ako dôležitejší než iné formy kooperácií, dokonca chýbal aj spoločný zakladateľský mýtus, týkajúci sa genézy „Vyšehradu“ (Vykoukal 2003; Gniazdowski 2005). Poľsko malo však záujem pokračovať v spolupráci v rámci V4 po vstupe do EÚ. Vstup do euroatlantických štruktúr, ktorý znamenal koniec „ambicióznej“ etapy regionálnej spolupráce, nebol sám o sebe konečným cieľom poľskej zahraničnej politiky. Vytvoril však optimálny rámec k realizácii jej cieľov, pričom mohli byť naďalej užitočné aj modifikované inštrumenty z obdobia integračného úsilia. Regionálna spolupráca ostala jednou z priorít poľskej zahraničnej politiky. Aktivita v regióne bola o to viac zreteľná, že v prvom roku členstva v EÚ Poľsko predsedalo V4, Rade štátov Baltského mora, usporiadalo tiež zasadnutie ministrov zahraničných vecí Regionálneho partnerstva, spolu s vyšehradskými partnermi, Rakúskom a Slovinskom.

Po vstupe do EÚ politika Poľska vo V4 bola predovšetkým úzko prepojená s európskou politikou a podriadená širším integračným cieľom. Poľské predsedníctvo vo V4 v rokoch 2004–2005 malo priniesť „obnovený zmysel spoločných aktivít, najmä v EÚ“ (Rotfeld, 2005, s. 12). Vtedajší poľský štátny tajomník Jan Truszczyński to prezentoval nasledovne: „Nejde o to vystupovať ako blok, súbor štátov orientovaných na frontálnu konfrontáciu s inými, ale o to, aby sme po dojednaní spoločných prvkov vystupovali paralelne voči ostatným partnerom v EÚ, ako aj voči partnerom únie, ktorými sú jej východní a južní susedia“ (KSZ 2004). Podobne ako v predvstupovom období, na poľskej strane nebol záujem budovať silné, regionálne zoskupenie považované za alternatívu plnej integrácie s EÚ, keďže prioritou bolo prekonanie rozdelenia na „starých“ a „nových“ členov EÚ. Aj preto Poľsko, podobne ako ostatní partneri z V4, zdôrazňovalo flexibilitu zoskupenia, ktoré malo byť nástrojom pri presadzovaní záujmov regiónu v EÚ, ale nevyjadrovalo sa v prospech budovania paralelných integračných štruktúr v strednej Európe.

Dôležitým pozitívnym faktorom v prospech rozvoja spolupráce bolo to, že vyšehradská spolupráca bola v poľskej spoločnosti vždy populárna a jej kritika sa najčastejšie vzťahovala na jej príliš malé využívanie. Vyplýva to o. i. z faktu, že Česi, Slováci a Maďari sa v Poľsku tešia narastajúcim sympatiám, pričom podľa prieskumov verejnej mienky z roku 2007 dve tretiny Poliakov chceli, aby Poľsko malo v Európskej únii stálych spojencov, s ktorými bude trvalo spolupracovať (CBOS 2007a, b).

Systematicky narastá aj význam regiónu v poľskom obchode. V roku 2003, pred vstupom do EÚ, sa iba 3,7 percenta obratu zahraničného obchodu Poľska realizoval s Českou republikou, 2 percentá s Maďarskom a 1,6 percenta so Slovenskom. V roku 2013 súhrnný obrat zahraničného obchodu Poľska so štátmi V4, t. j. s Českou republikou, Slovenskom a Maďarskom, dosiahol sumu 28,6 mld. Eur. Uvedený objem bol menší iba v porovnaní s Nemeckom (71,5 mld. Eur), ale bol vyšší ako obrat s Ruskou federáciou (27,2 mld. Eur). V roku 2013 podiel Vyšehradskej skupiny predstavoval približne 9,3 percenta obratu poľského zahraničného obchodu, kým v roku 2007 to bolo iba 8,8 percenta. V súčasnosti na trhy Českej republiky, Slovenska a Maďarska smeruje až 11,33 percent celkového objemu poľského exportu (MG 2007; MG 2014). Najdôležitejšiu úlohu v ekonomickej kooperácii pre Poľsko v rámci regiónu zohráva Česká republika, s ktorou objem obchodu dosiahol sumu 15 mld. Eur. V Česku sú umiestnené aj najvýznamnejšie poľské priame zahraničné investície (napr. Unipetrol). Dynamický rast obchodnej výmeny vo vnútri vyšehradského regiónu v posledných rokoch dokumentuje, že aj ekonomická dimenzia V4 má značný význam a v záujme ďalšieho rozvoja obchodu v rámci Vyšehradskej skupiny majú značný význam kvalitné infraštruktúrne prepojenia.

Poľsko je osobitne zainteresované na budovaní teritoriálnej dimenzie spolupráce a na posilnení vnútornej kohézie strednej Európy. To súvisí aj s priestorovými aspektmi. Hoci Vyšehradská skupina, resp. širšie ponímaná stredná Európa, nie je jediným priestorom makroregionálnej integrácie Poľska, jej ťažisko sa nachádza v strednej Európe. V súčasnosti Poľsko disponuje najintenzívnejším cezhraničným prepojením na svojich západných a juhozápadných hraniciach – s Nemeckom a s Českou republikou. Súvisí to s intenzitou interakcií medzi metropolitnými regiónmi, mestami a regiónmi, ale aj s ekonomickým potenciálom, ekonomickým rastom a kultúrnou blízkosťou. Tieto fakty sú zahrnuté v Koncepcii priestorového rozvoja krajiny (NSDC) do roku 2030 (NSDC 2012), prijatej poľskou vládou 13. decembra 2011. Dokument predstavuje integrovaný prístup k otázkam rozvoja krajiny a venuje sa aj perspektívam rozšírenia cezhraničných interakcií na suchozemských a morských hraniciach. Do hlavného prúdu diskusií o priestorovom plánovaní v Poľsku je začlenené more. Vo všeobecnosti uvedený dokument predpokladá, že v roku 2030 bude priestor Poľska väčšmi integrovaný do medzinárodného systému vzťahov.

Poľsko-nemecké a poľsko-české pohraničie a západná časť poľsko-slovenského pohraničia patria medzi oblasti, ktoré NSDC definuje ako oblasť „významných rozvojových stimulov“. Zároveň sú súčasťou celoeurópskeho priestoru koncentrácie aktivít a dopravných tokov. Smerovanie a intenzita poľských cezhraničných vzťahov svedčia o tom, že možno očakávať narastajúcu intenzitu spolupráce na juhovýchodných a južných hraniciach krajiny.

V súčasnosti sa hlavný ekonomický potenciál Poľska nachádza v južných a centrálnych regiónoch krajiny. Rast úlohy poľských prístavov v Baltskom mori a rozvoj spolupráce v priestore Pobaltia, vrátane stratégie EÚ pre región Baltského mora ne-

predstavuje konkurenciu pre rozvoj stredoeurópskej spolupráce. Skôr naopak, keďže možno očakávať rast investícií v oblasti infraštruktúrnej synergie a rastu investícií do budovania severojužného prepojenia. Spolupráca s partnermi z Vyšehradskej skupiny sa takisto môže stať zdrojom inovatívneho rastu pre ekonomiku Poľska. Z hľadiska rozvoja výskumu a vývoja sa indikátory Poľska stále nachádzajú pod priemernou úrovňou V4 (Innovation Union Scoreboard 2014). Napriek tomu však treba zdôrazniť, že z regionálneho hľadiska je úroveň inovatívnych riešení v regiónoch južného Poľska vyššia ako v priľahlých regiónoch východného Slovenska (Regional Innovation Scoreboard 2014).

5.1 Reflexie po vstupe do EÚ

Pri prehodení spolupráce v období vstupe do EÚ bola dôležitou témou otázka poľskej „váhovej odlišnosti“ vo V4, ktorá ostáva dôležitá aj pre ďalšiu spoluprácu. Vo vyjadreniach poľských politikov sa objavujú rozličné ponímania Poľska – raz ako štátu malého, najčastejšie politici hovoria o Poľsku ako o štáte strednej veľkosti a zriedkavejšie ako o štáte veľkom (Grudziński 2008, s. 52). Poľsko vzhľadom na rozlohu a počet obyvateľov bolo často vnímané, aj v očiach domácich politických elít, ako prirodzený reprezentant nových členských štátov EÚ. Na druhej strane viacerí poľskí politici a intelektuáli venovali mimoriadnu pozornosť nivelácii prípadných obáv stredoeurópskych partnerov z jeho hegemónických aspirácií s ohľadom na rozdielnu veľkosť stredoeurópskych štátov. Poľsko sa viackrát snažilo presvedčať partnerov, že nevníma V4 ako základnú vlastných partikulárnych ambícií, ale chce „využívať prestíž a pozíciu v európskej a transatlantickej rodine pri presadzovaní záujmov regiónu“ (Rotfeld 2005a, s. 22, Rotfeld 2005b, s. 14). Aj vzhľadom na to sa Poľsko neangážovalo aktívnejšie do sporov medzi ostatnými členmi skupiny. Aj to „sebaobmedzovanie“ Varšavy v rámci V4 malo za následok občas menšiu aktivitu Poľska v regióne, než by toho mohli očakávať jeho partneri.

Nevtieravosť, skepsa, resp. občas aj prílišná sebadôvera sa podpísali na tom, že poľská diplomacia aj po vstupe do EÚ a NATO nie vždy presvedčivo odôvodňovala svoje ciele širším záujmom stredných a malých štátov v EÚ (Grudziński 2008, s. 147). Tam, kde sa Poľsko profilovalo do pozície regionálneho „lídra“ vystupujúceho v mene celého regiónu, však občas narážalo na nepochopenie alebo vlašný postoj partnerov z V4, s nevôľou prijímajúcich hegemónnu rétoriku. Aj preto občas ambície „šiestej najväčšej krajiny EÚ“ posúvali do úzadia poľskej politiky snahu o lepšiu spoluprácu v regióne. V dôsledku týchto premís sa Poľsko viackrát výrazne orientovalo na spoluprácu s európskymi mocnosťami „na vlastnú päsť“. Podpísalo sa pod to presvedčenie, že samotná spolupráca v rámci V4 dostatočne nezabezpečí Poľsku možnosti ovplyvňovať procesy v EÚ a nenahradí širšie koalície ad hoc, najlepšie s väčšími alebo aj staršími krajinami EÚ.

5.2 Elán a obmedzené výsledky (2005 – 2007)

Počas vlády za účasti strany Právo a Spravodlivosti (PiS, 2005 – 2007) sa v prostredí poľských pravicových strán objavili názory, podľa ktorých má Poľsko reprezentovať názory strednej Európy a „mobilizovať“ štáty regiónu. Poľsko mnohokrát deklarovalo, že štáty Vyšehradskej skupiny majú v otázkach, ktoré považujú za podstatné, hľadať styčné body a spoločne vystupovať na fórach EÚ (napr. Marcinkiewicz 2006, s. 18–19). Poľské dokumenty zdôrazňovali význam posilnenia pozícií Poľska na osi sever – juh, to sa však neprejavilo na posilnení efektívnosti poľskej politiky v rámci Vyšehradskej skupiny. Poľsko počas vlád PiS pozmenila svoju koncepciu integrácie v prospech zdôrazňovania tradičnej formuly suverenity, čo sa v rámci V4 stretlo s pozitívnou percepciou iba v Česku, kde v uvedenom čase vo vláde dominovala pravicová Občianska demokratická strana (ODS). V Poľsku bola politika prehlbovania európskej integrácie spochybňovaná ako nástroj nemeckej politiky na získanie dominantného postavenia nad Poľskom. Zároveň bola paradigma Európy národných štátov prepájaná s bojmi o hegemoniu v EÚ, čo je významné z hľadiska kontaktov s regionálnymi partnermi. Poľsko malo ambície pripojiť sa ku „skupinovej hegemonii“ ako „šiesty najväčší štát EÚ“ (Grudziński 2008, s. 123–124). Poľsko očakávalo, že spolupráca v rámci V4 posilní v tomto úsilí silu poľského hlasu ako reprezentanta menších štátov regiónu v zrážke s väčšími. Štáty regiónu však spravidla neboli zainteresované účasťou v sporoch s veľkými štátmi, najmä s Nemeckom, pod poľským vedením.

Veľký dôraz kládlo Poľsko na rozvoj elastickej formuly „Vyšehrad plus“, ktorej podstatu tvorí chápanie V4 ako základu pre širšiu regionálnu spoluprácu za účasti iných partnerov, priberaných ad hoc v závislosti od aktuálnych potrieb. Poľsko sa tradične usilovalo rozšíriť tento formát spolupráce o Ukrajinu, ale aj o pobaltské štáty, čo malo rozšíriť možnosti regionálnej spolupráce vo vzťahu k východným susedom EÚ. V prvom rade poľské elity v uvedenom období zdôrazňovali spoluprácu s Českou republikou a Litvou, ale vyšehradská spolupráca v poľskej politike v rokoch 2005 – 2007 v konečnom dôsledku nenadobudla strategický význam.

Hoci Poľsko chcelo prezentovať na pôde EÚ poľské stanovisko ako hlas celej strednej Európy (pozri Tombiński 2007), tieto aktivity sa však ukázali ako neefektívne a pre svoj „vlajkový projekt“ – energetického „paktu mušketierov“ (Jesień 2006, s. 89–100) nedokázalo vytvoriť dokonca ani regionálne spojenectvo. Bolo to ťažké už len preto, lebo Poľsko a ostatné štáty rozdeľoval postoj k Rusku a k jeho dôveryhodnosti ako dodávateľa energetických surovín. Jednotlivé štáty V4 rozlične vnímali výzvy spojené s energetickou bezpečnosťou. Poľsko sa oveľa viac ako jeho južní partneri obávalo aktivít Ruska, osobitne v kontexte projektovaných plynovodov, budovaných s cieľom vyhnúť sa Ukrajine, t. j. Nord Stream po dne Baltského mora, ktorý bol podporovaný Českom, projektu prepojenia plynovodov z Bieloruska cez Poľsko na Slovensko, ktorý bol podporovaný Slovenskom ako aj koncepcie plynovodu South

Stream, o ktorý malo záujem Maďarsko. Vzťah k Rusku neumožnil štátom Vyšehradskej skupiny vypracovať spoločné stanovisko aj v takých otázkach, ako bolo hodnotenie rusko-gruzínskej vojny v auguste 2008, v prípade ktorej Poľsko spolu s Českom (bez ohľadu na postoj prezidenta Václava Klause) boli podstatne kritickejšie voči Rusku ako Slovensko a Maďarsko.

Poľsko nezískalo ani podporu štátov regiónu v otázkach inštitucionálnej reformy EÚ, hoci sa usilovalo svoju iniciatívu prezentovať ako kompromisný návrh, ktorý by „umožnil Poľsku a štátom strednej Európy, štátom strednej veľkosti i menším štátom cítiť sa ako partneri, podieľajúci sa na riadení Európskej únie“ (poslanec Paweł Zalewski, Sejm 2007b). Otázka inštitucionálneho usporiadania EÚ a najmä mechanizmu počítania hlasov rozdelila štáty V4. Česko sa stalo hlavným spojencom Poľska, podporovalo poľský návrh na zmenu systému hlasovania ako „lepší a spravodlivejší“, ako systém dvojitej väčšiny, predpokladaný v Lisabonskej zmluve. Predsedovia vlád Ferenc Gyurcsány a Robert Fico však kritizovali poľský návrh. V Poľsku a v Českej republike bol pozdržovaný proces ratifikácie Lisabonskej zmluvy až do jesene 2009. Oba štáty preukazovali značnú zdržanlivosť voči plánom na prehlbovanie politickej integrácie, kým Slovensko a Maďarsko ich jednoznačne podporovali.

Vyšehradskú skupinu rozdelil aj projekt výstavby elementov amerického protiraketového štítu v Poľsku a v Česku. Týmto krajinám sa nielenže nepodarilo presvedčiť ostatných partnerov z V4, aby prejavovali priaznivejší postoj k uvedeným zámerom, ale ani neutralizovať ich neochotu. Štáty V4, vnímané svojimi západoeurópskymi partnermi ako proamerická „nová Európa“, rozdelili aj iné otázky, súvisiace so vzťahom k USA. Z prestížneho hľadiska znamenalo pre Poľsko zlyhanie fiasko koalície za vízovú rovnosť, vytvorenej štátmi V4 a pobaltskými štátmi s cieľom dosiahnuť zrušenie vízovej povinnosti pre cestovanie občanov z nových členských štátov EÚ do USA a Kanady v septembri 2006. Napokon vízový režim s USA zostal v platnosti spomedzi štátov V4 jedine pre Poľsko.

Napriek rozporom v uvedených otázkach bola vyšehradská spolupráca výhodná pre realizáciu otázok, ktoré Poľsko považovalo za významné, napr. pri dodržaní termínu rozšírenia a spoločného vstupu štátov regiónu do schengenskej zóny v roku 2007. Vyšehradská skupina spolupracovala aj na posilnení východného rozmeru Európskej politiky susedstva (pozri V4 2007a). Pre Poľsko bolo mimoriadne výhodné solidárne stanovisko V4 voči Bielorusku, keďže to skomplikovalo režimu prezidenta Aleksandra Lukašenka prezentovať aktivity Poľska ako kroky, vyplývajúce z jeho úzko chápaných partikulárnych záujmov.

Regionálna diverzifikácia zodpovednosti za Bielorusko priniesla výsledky v podobe lepšieho lobingu v EÚ v prospech zvýšenia jej angažovanosti v oblasti pomoci bieloruskej občianskej spoločnosti. Poľsko spoločne so štátmi V4 napr. vytvorila v rámci EÚ koalíciu, ktorá sa efektívne usilovala o zníženie vízových poplatkov pre občanov Bieloruska. Zároveň presadili reštrikcie pre predstaviteľov režimu.

Poľsko zdržanlivo pristupovalo k rozvoju spolupráce v oblasti približovania sa k eurozóne. V sektorovej spolupráci, ktorá sa v prevažnej miere rozvíjala úspešne, vláda Jaroslawa Kaczyńskiego akcentovala predovšetkým úsilie o budovanie dopravnej infraštruktúry na zanedbanej osi sever – juh. Aj pri rozličných názoroch na otázky, zásadných pre budúcnosť EÚ, vyšehradská spolupráca bola pre Poľsko užitočným, dodatočným konzultatívno-dohodovacím nástrojom. Vyšehradská spolupráca sa čoraz viac stávala súčasťou politického kalendára EÚ, o čom svedčí aj pravidlo, podľa ktorého hosťom summitov V4 bol predseda vlády štátu, ktorý v nasledujúcom roku preberal predsedníctvo v EÚ. Prípravy českého predsedníctva v Európskej rade vyústili aj do posilnenia vyšehradskej spolupráce (Kořan 2008). Poľsko a ostatní partneri z Vyšehradskej skupiny pozitívne prijali hlavné poslanie českého predsedníctva („Európa bez bariér“), najmä postulát zabezpečenia voľného pohybu osôb, tovarov a služieb a zachovania „otvoreného“ charakteru EÚ.

5.3 Realizmus a revitalizácia. Vyšehradská spolupráca v politike vlád Donalda Tuska (2007–2014)

Po prevzatí moci koalíciou Občianskej platformy (PO) a Poľskej ľudovej strany (PSL) v novembri 2007 vláda Donalda Tuska deklarovala vôľu pokračovať v regionálnej spolupráci v strednej Európe. Premiér potvrdil v programovom vyhlásení vlády, že „dôležitými politickými a ekonomickými partnermi sú, a samozrejme budú, štáty Vyšehradskej skupiny a štáty v oblasti Baltského mora“ (Sejm 2007a). Nová vláda sa však usilovala zároveň v zahraničnej politike, ako aj v EÚ demonštrovať predovšetkým „nové otvorenie“ spolupráce s veľkými štátmi EÚ, osobitne v prípade Francúzska a Nemecka. Význam V4 v poľskej politike stúpol, keď sa noví lídri presvedčili, že V4 môže byť jadrom efektívnych koalícií nových členských štátov EÚ. Z tohto hľadiska sa Tuskovej vláde podarilo realizovať to, o čo sa usilovali predstavitelia predchádzajúcich vlád Kazimierza Marcinkiewicza a Jaroslawa Kaczyńskiego. Keď Poľsko, namiesto toho, aby sa ostentatívne stavalo proti tandemu Berlín – Paríž, deklarovalo vôľu podporiť ho a pôsobiť v prospech európskej integrácie, vzrástol poľský koalíčný potenciál a „koalície slabých“ sa stali poľským tromfom. Ich konštruovanie sa, ako v jednom z rozhovorov priznával premiér D. Tusk, sa pritom realizovalo „prekvapivo ľahko, čo neznamená, že sa tak stalo bez práce a veľkého úsilia“ (Tusk, 2008). Revitalizácia spolupráce v strednej Európe sa tak stala vedľajším produktom poľskej stratégie získavania koalíčného potenciálu v EÚ, s využitím regionálnych nástrojov mnohostrannej diplomacie. V Poľsku sa začala takisto zohľadňovať aritmetická sila V4 v EÚ, ktorá vyplýva zo zmluvy z Nice. Pritom politici poukazovali na to, že kým vstúpi do života systém hlasovania, predpokladaný Lisabonskou zmluvou, Vyšehradská skupina má spoločne toľko hlasov v rozhodovacom procese, koľko Francúzsko a Nemecko. Bol to tromf, ktorý sa usilovalo využiť Poľsko počas prijímania rozhodnutí, osobitne na zasadnutí Rady EÚ (KSZ 2013).

Už počas poľského predsedníctva vo V4 (júl 2008 – jún 2009) Poľsko presadzovalo väčšie prepojenie aktivít štátov V4 v EÚ, rozvinutie formuly Vyšehrad plus a intenzifikáciu angažovanosti V4 do budovania a rozvoja východnej dimenzie Európskej susedskej politiky (V4 2008b). Väčšia pozornosť bola v praxi venovaná rozvoju formuly Vyšehrad plus v rámci samotnej EÚ, nielen s pobaltskými štátmi, ale a s Bulharskom a Rumunskom. Počiatočné úspechy v budovaní koalícií nových členských štátov boli vo Varšave impulzom pre úvahy o možnom rozšírení V4. Prevažil racionálny názor, že jadrom stredoeurópskej spolupráce má zostať pôvodná „štvorka“, ktorá predstavuje fórum pre vytváranie širších ad hoc spojenectiev nových členských štátov. Poľsko zastáva názor, že V4 má zostať prvou etapou budovania podobných koalícií a je najvýznamnejšou platformou budovania stredoeurópskej spolupráce.

Osobitnou výzvou pre poľské predsedníctvo vo V4 bola podpora českého predsedníctva v Rade EÚ v prvej polovici roku 2009. Už predtým sa podarilo v rámci konzultácií vo formáte V4 dosiahnuť spoločné stanoviská v oblastiach, ktoré sú považované za prioritné, t. j. v oblasti voľného pohybu pracovných síl, podpory „východnej dimenzie Európskej politiky susedstva a integračných ambícií štátov západného Balkánu. Poľsko sa v pozícií predsedajúceho štátu V4 snažilo podporovať české predsedníctvo v EÚ, vystupovalo proti podceňovaniu jeho významu a tendenciám oslabovať princípy slobodného trhu, resp. proti protekcionistickým tendenciám (KPRM 2009b). V4 pôsobilo ako efektívne jadro koalície s potenciálom blokovat' prijímanie nevýhodných rozhodnutí, keď sa vo februári 2009 v niektorých štátoch EÚ objavili silné protekcionistické tendencie a zámer vydávania euroobligácií, ktorý bol pre Poľsko nebezpečný. Poľsko nezdôrazňovalo partikulárne stredoeurópske aspekty spolupráce počas svojho predsedníctva v Rade EÚ v druhej polovici roku 2011. Regionálne záujmy sa poľská vláda usilovala začleniť do sféry celoeurópskych záujmov s cieľom dosiahnuť čo najlepšie kontakty poľského predsedníctva s veľkými členskými štátmi EÚ. Poľská vláda v danom čase zdôrazňovala, že aj dôveryhodnosť a efektívnosť V4 v EÚ bude závisieť od toho, do akej miery bude zoskupenie presadzovať také riešenia, ktoré budú zohľadňovať záujem celej EÚ.

Vo V4 sa neraz objavovali vnútorné rozpory, týkajúce sa úrovne európskej integrácie. V podmienkach krízy sa však stredoeurópska solidarita, ktorá sa neraz redukovala na problematiku Vyšehradskej skupiny, stala východným motorom EÚ a obraňovala výsledky, dosiahnuté v integračnom procese. Motivácia „európskeho optimizmu“ alebo „pesimizmu“ v prípade jednotlivých štátov v tomto prípade nezohrávala rozhodujúcu úlohu. Spolupráca v otázke udržania kohézie EÚ ako celku a posilnenia regionálnej solidarity sa stali dvoma stranami tej istej mince, ktorou bola spolupráca pri posilňovaní identity a nezávislosti Európy vo svetovom systéme. V tomto procese sa stredná Európa čoraz častejšie vracala k osvedčenému a odskúšanému princípu subsidiarity pri podpore komunitárnych inštitúcií.

Počas diskusií o potrebe posilnenia legitimacy a priamej demokracie na úrovni EÚ presadzovalo Poľsko svoj záujem o to, aby otázky národnej identity, kultúry, náboženstva a životného štýlu zostali v kompetencii členských štátov a obhajovalo aj suverenitu členských štátov v otázkach daňovej politiky (napríklad: Sikorski 2012). Stredoeurópske štáty sú známe svojím nesúhlasom s úzko ponímanou harmonizáciou daňových systémov a svojím rešpektom v otázkach kultúrnej, náboženskej a ekonomickej diverzity. V týchto otázkach existujú nezhody medzi nimi a inštitúciami EÚ. V zásade sú však stredoeurópske štáty zainteresované na zachovaní EÚ a výsledkov európskej integrácie. V priebehu stáročí rozdiely medzi západnou a strednou Európou sa len zriedkavo prejavovali v prospech stredoeurópskeho regiónu. Aj preto z poľskej perspektívy môže riziko pre vyšehradskú solidaritu predstavovať chápanie inštitúcií EÚ ako externej organizácie, nepriateľskej a nanútenej zhora, resp. legitimizovanie politik na národnej úrovni používaním rétoriky v štýle „my verzus EÚ“, resp. „my a Brusel“.

Počas vlád Donalda Tuska nadobudla vyšehradská spolupráca dynamiku v troch veľkých oblastiach, ktoré predstavujú priority poľskej zahraničnej a európskej politiky – v oblasti energetickej bezpečnosti a klimatickej politiky, východného susedstva EÚ a aktivít v prospech dobrej pozície regiónu s ohľadom na finančnú perspektívu EÚ v rokoch 2014 – 2020. Tieto politické úlohy, spoločne so snahami o rozvoj infraštruktúrneho prepojenia medzi štátmi V4 a zjednodušením medziludských kontaktov, boli zároveň prioritné pre poľské predsedníctvo vo Vyšehradskej skupine v rokoch 2012-2013, realizované pod heslom pod heslom „Visegrad 4 Integration & Cohesion“ (MSZ 2012). Minister zahraničných vecí Poľska Radosław Sikorski na začiatku predsedníctva Poľska v skupine V4 vyhlásil, že skupina si musí stanoviť realistické ciele: „Pamätajte si, čím skupina je a čím nie je. Nie je úniou v Únii. Nemá svoje orgány a kompetencie. Je neformálnou koordinačnou skupinou. Aj to, čo už robí, vyvoláva závisť a občas nechotu tých, ktorí si zvykli na to, že iba oni koordinujú svoje stanoviská pred európskymi summitmi“ (KSZ 2012). Neznamenal to však, že sa poľské predsedníctvo vo V4 obmedzilo na rutinu. Skôr naopak – prinieslo nové impulzy v spolupráci v EÚ a dôraz na potrebu dlhodobého posilňovania vnútornej kohézie V4 aj v rámci rozvoja sektorovej spolupráce (Bajda 2013).

Na začiatku poľského predsedníctva vo V4 navštívil Sikorski Prahu, Bratislavu a Budapešť, inicioval stretnutia V4 so severskými a pobaltskými štátmi (V4 + NB8), ako aj stretnutie V4 so zástupcami Weimarského trojuholníka (Francúzsko, Nemecko, Poľsko). Minister Sikorski vyhlásil, že „vďaka vplyvu v regióne sme jeho zástupcami v Trojuholníku a môžeme lepšie reprezentovať jeho záujmy“. Podľa štátneho tajomníka pre európske záležitosti Piotra Serafina „naším vkladom do práce Weimarského trojuholníka je prezentovanie perspektívy záujmov krajín, ktoré majú ambície zostať v centre rozhodovacích procesov v Európe a zároveň zostávajú mimo eurozóny“ (KSZ 2013).

5.4 Energetická bezpečnosť a klimatická politika

Najdôležitejšou výzvou pre vládu Donalda Tuska, pri ktorej sa vyšehradská spolupráca ukázala ako veľmi efektívna, bolo budovanie širokej koalície v otázke „klimaticko-energetického balíčka“ (V4 2009b). Poľsku záležalo na tom, aby v „balíčku“ boli zohľadnené doposiaľ vynaložené náklady na redukcii emisií zo strany „starých“ členských štátov EÚ, ako aj závislosť Poľska od uhlia ako suroviny potrebnej na výrobu elektrickej energie (Gradziuk & Wyciszkievicz 2009, s. 254). Poľsku sa podarilo získať podporu partnerov v rámci V4 a skupina sa stala základom širšej koalície. V novembri 2008 vo Varšave zaujali spoločné stanovisko v uvedenej otázke premiéri štátov V4, Litvy, Lotyšska, Estónska, ako aj Bulharska a Rumunska (KPRM 2008a). Ďalšie stretnutie tejto skupiny v decembri 2008 v Gdansku za účasti francúzskeho prezidenta Nicolasa Sarkozyho bolo v Poľsku chápané ako potvrdenie úlohy Poľska ako aktívneho účastníka negociácií a lídra koalície (Kałużyńska & Smyk & Wiśniewski 2009). Vďaka tomu sa skupine štátov podarilo dosiahnuť lepšie riešenie v energeticko-klimatickom balíčku na zasadnutí Európskej rady v decembri 2008. Táto spolupráca naďalej pokračuje (V4 2014).

Po plynovej kríze v roku 2009 nasledovalo posilnenie spolupráce v oblasti bezpečnosti dodávok energetických surovín. Mnoho rokov Poľsko a jeho partnerov z V4 rozdeľoval prístup ku kompromisu medzi hospodárskou efektívnosťou a garantovaním bezpečnosti dodávok. Prakticky všetky štáty sa vyslovili za vytvorenie spoločnej energetickej politiky EÚ, ale Maďarsko a Slovensko, na rozdiel od Poľska, vnímali zvýšenie bezpečnosti najmä ako diverzifikáciu prepravných trás a nezdôrazňovali tak ako Poľsko potrebu diverzifikácie samotných zdrojov surovín. To v praxi viedlo k uznaniu Ruska za dôveryhodného dodávateľa energetických surovín a k snahám využiť ruské plány expanzie na trhy EÚ vo svoj prospech.

Udalosťou, ktorá spôsobila prelom vo vyšehradskej spolupráci v oblasti energetickej bezpečnosti, bol rusko-ukrajinský plynový konflikt na začiatku roku 2009. Jeho dôsledky značne zasiahli Slovensko a aj vďaka aktivitám Česka a Poľska sa podarilo relatívne rýchlo zabezpečiť havarijné dodávky západových smerom. Uvedená kríza zmobilizovala aj Slovensko a Maďarsko, ktoré dovtedy deklarovali dôveru voči Rusku ako dodávateľskej krajine, k intenzifikácii úsilia o zlepšenie prepojenia infraštruktúry a o zvýšenie energetickej bezpečnosti. Poľsko získalo podporu V4 pre postulát urýchlenia prác nad direktívou v otázkach dodávok plynu (KPRM 2009a). Vďaka úsiliu poľského predsedníctva vo V4 sa podarilo iniciovať pravidelný dialóg o energetickej problematike a na summite V4 v Krakove v júni 2009 bolo prijaté rozhodnutie o vytvorení osobitnej skupiny predstaviteľov štátov Vyšehradskej skupiny, ktorá má na starosti riešenie otázok, týkajúcich sa energetickej bezpečnosti.

Najvýznamnejšiu úlohu z hľadiska Poľska zohráva spolupráca v oblasti plynárenstva. Dobré výsledky priniesol regionálny summit v rozšírenom formáte „Vyšehrad plus“ v Budapešti v roku 2010 (V4 2010, Wyciszkievicz 2010). Spo-

lupráca v rámci V4 sa pričínila o to, že projekt výstavby cezhraničných prepojení plynovodných sústav získal podporu EÚ. Poľsko zastáva názor, že zásadné zlepšenie v oblasti energetickej bezpečnosti bude možné s pomocou skutočnej diverzifikácie zdrojov a zabezpečením nových dodávok pre región. Najväčší potenciál pre posilnenie bezpečnosti v oblasti dodávok zemného plynu tak Poľsko vidí v iniciatíve Severojužného plynového koridoru (North South Gas Corridor Initiative), ktorá bola schválená najprv na summite „Vyšehrad plus“ v Budapešti v roku 2010, následne bola schválená Európskou komisiou vo februári 2011. Koridor pozostáva z mnohých obojsmerných interkonektorov a vnútroštátnych plynovodov, ktoré prepájajú pripravovaný terminál na skvapalnený zemný plyn (LNG) v poľskom prístave Świnoujście a prechádzajú územím Poľska, Českej republiky, Slovenska a Maďarska. Napokon sa majú pripájať na projektovaný LNG terminál Adria v Chorvátsku. Predpokladaný termín dokončenia výstavby terminálu vo Świnoujści je rok 2015. Jeho dovozná kapacita bude dosahovať 5 mld. m³ ročne s perspektívou rozšírenia na 7,5 mld. m³. Predsedovia vlád štátov V4 sa rozhodli výraznejšie sústrediť na otázky súvisiace s integráciou trhov. V roku 2013 bola podpísaná Cestovná mapa pre vytvorenie regionálneho trhu s plynom („Road Map towards the regional gas market“), ktorá vytvorila rámec pre spoluprácu medzi regulátormi trhu s plynom na národnej úrovni a operátormi prepravných sietí. Cestovná mapa prezentuje silnú podporu implementácii všetkých projektov interkonektorov. Takisto predpokladá možnosť spoločnej implementácie sieťových kódov EÚ, najmä tých, ktoré sa týkajú alokácií cezhraničných kapacít. Uvedený dokument môže byť považovaný za prvý krok smerom k spoločnej implementácii tzv. Cieľového modelu pre plyn (Gas Target Model) na úrovni EÚ (Daborowski, 2014).

Spory o dodávky plynu medzi Ruskom a Ukrajinou môže natrvalo prekresliť prepravné toky zemného plynu v regióne a Vyšehradská skupina sa môže stať najdôležitejšou trasou prepravy plynu pre Ukrajinu. Kríza na Kryme a vo východnej Ukrajine a redukcia dodávok plynu pre Ukrajinu donútila ukrajinskú vládu hľadať alternatívne zdroje dodávok plynu v EÚ. Všetky tri vyšehradské štáty, susediace s Ukrajinou, umožnili reverzný tok plynu. Poľsko reagovalo ako prvé a dodávky plynu v reverznom režime pokračujú nepretržite od roku 2012. Maďarsko zaviedlo dodávky reverzným smerom relatívne rýchlo, ale zároveň ich stoplo, keď Rusko čiastočne obmedzilo dodávky plynu. Z poľskej perspektívy predstavuje rusko-ukrajinský plynový spor vážnu bezpečnostnú hrozbu pre štáty V4, ale paradoxne je to aj zároveň podnikateľská príležitosť, pretože môžu byť obchodným argumentom pre opodstatnenosť výstavby LNG terminálu v Poľsku a pre využitie plánovaného poľsko-slovenského interkonektora. Preto by mali Poľsko a Slovensko spolu s ostatnými štátmi V4 začať intenzívne spolupracovať a koordinovať svoje aktivity týkajúce sa potenciálnych dodávok plynu pre Ukrajinu (Daborowski, 2014).

5.5 Spolupráca v prospech politiky kohézie a jednotného trhu EÚ

Štáty vyšehradskej skupiny spolupracovali už počas negociácií o finančnej perspektíve EÚ na roky 2007 – 2013. Tieto skúsenosti boli pre Poľsko veľmi dôležité z hľadiska rozvíjania spolupráce vo formáte V4 v otázke finančnej perspektívy EÚ na roky 2014 – 2020. Najdôležitejšou výzvou pre Poľsko boli aktivity v prospech zachovania významnej roly politiky kohézie v rozpočte EÚ. Politika kohézie EÚ a regionálny rozvoj predstavuje pre Poľsko jednu z najdôležitejších tém spolupráce vo formáte „Vyšehrad plus“. V tejto oblasti z iniciatívy Poľska začala Vyšehradská skupina užšie spolupracovať s Rumunskom a Bulharskom. Poľsko presvedčivo presadzovalo spoločne s regionálnymi partnermi politiku súdržnosti ako nástroj rozvoja a ponuku pre všetky regióny EÚ, z ktorej značne profitujú aj tzv. čisti prispievatelia, napr. v súvislosti so zvýšeným exportom do štátov – poberateľov (Skrok 2010). Medzi jednotlivými štátmi V4 boli rozdielne názory napr. v oblasti štruktúry rozpočtových príjmov alebo na budúcnosť Spoločnej poľnohospodárskej politiky (CAP), ale v otázkach, ktoré boli pre Poľsko mimoriadne zásadné, boli vyšehradské štáty pre Poľsko prirodzenými spojencami. Vyšehradská skupina predstavovala nielen „chrbticu spolupráce koalície priateľov kohézie“, ale zohrávala aj kľúčovú úlohu v sporoch, týkajúcich sa budúcnosti voľného pohybu osôb v EÚ v situácii, keď sa niektoré členské štáty pokúšali spochybníť tento princíp. Na zasadnutiach Európskej rady v máji a júni 2013 bolo prezentované o. i. aj spoločné stanovisko štátov V4 v otázkach, týkajúcich sa energetiky a plánovanej bankovej únie, čo pomohlo reflektovať záujmy regiónu v príslušných dokumentoch EÚ (KSUE 2013).

5.6 Spolupráca v otázkach východného susedstva EÚ

Pre zahraničnú politiku Poľska predstavuje tradičnú prioritu podpora štátov východnej Európy v procese ich približovania sa k štruktúram západného sveta. Tieto aktivity zahŕňali podporu politiky „otvoreného charakteru“ EÚ a NATO, ako aj podporovanie východnej dimenzie Európskej politiky susedstva. Vo všeobecnosti štáty V4 zdieľali uvedenú optiku. Poľskou prioritou v externej dimenzii vyšehradskej spolupráce bola Ukrajina, ktorá – do značnej miery zásluhou Poľska – bola častým účastníkom spolupráce vo formáte „Vyšehrad plus“. Vyšehradská skupina podporovala ambície Ukrajiny získať členstvo v EÚ i v NATO. Aj po zmene vlády na jeseň 2007 Poľsko zdôrazňovalo východný vektor vo vyšehradskej spolupráci. Poľsko malo v tejto oblasti spolupracovať s „najbližšími partnermi, s ktorými zdieľalo osud v minulosti – s Českom, Slovenskom a Maďarskom, s Estónskom, Litvou a Lotyšskom, ako aj s Rumunskom a Bulharskom a so Švédskom (Sejm 2008).

„Vlajkovou loďou“ poľskej diplomacie v tejto oblasti sa stal projekt Východného partnerstva, ktorý Poľsko prezentovalo spoločne so Švédskom v máji 2008. Východné partnerstvo získalo podporu českého predsedníctva v Európskej rade a bolo inau-

gurované počas osobitného summitu v Prahe 7. mája 2009. Program predstavoval rozvoj východnej dimenzie Európskej susedskej politiky, realizovanej Európskou úniou od roku 2004. Zásadnú rolu pri rozvoji Východného partnerstva zohrávali štáty V4, ktoré od počiatku svojho členstva v EÚ upozorňovali na nevyhnutnosť intenzifikácie vzťahov s jej východnými susedmi (Wojna & Gniazdowski 2009, s. 5–12, 20). Pri príprave tohto projektu si však Poľsko v mene „prekonávania deliacich čiar“ v EÚ zvolilo tandem so Švédskom. Iniciatívu prezentoval teda „starý“ aj „nový“ členský štát, čo malo značný podiel na akceptovaní projektu zo strany EÚ (Duleba & Najšlová & Benč & Bilčík 2008, s. 49).

Hoci Poľsko poukazovalo predovšetkým na poľský, resp. poľsko-švédsky rodokmeň Východného partnerstva, možno tento program označiť aj za „spoločné dieťa“ Vyšehradskej skupiny. Vďaka spolupráci s neutrálnym Švédskom a s V4 sa podarilo prekonať odpor partnerov z EÚ, ktorí sa obávali, že realizácia Východného partnerstva bude zdrojom napätia s Ruskom. Zároveň však, v súvislosti s evidentnými snahami USA aj EÚ o nadviazanie čo najlepších vzťahov s Ruskom, aj Poľsko začalo vnímať RF ako „europeizujúceho sa strategického partnera“ (Senat 2010). Zdalo sa, že aj napriek rozdielnym reakciám vyšehradských štátov na rusko-gruzínsku vojnu, bude možné posilnenie spolupráce v rámci V4 v otázke východného susedstva EÚ a prehĺbenie spolupráce aj v oblasti vzťahov s Ruskom. K agresívnej politike Ruska v roku 2014 však partneri Poľska z Vyšehradskej skupiny zaujali nejednoznačné a v niektorých prípadoch aj proruské postoje (Gniazdowski & Groszkowski & Sadecki, 2014).

5.7 Ďalšie vybrané aspekty spolupráce

Vyšehradská spolupráca v oblasti **obrany a bezpečnosti** bola pre Poľsko osobitne dôležitá pri podpore oneskorenej cesty Slovenska do NATO po roku 1998, ale aj v procese rozvoja spolupráce s Ukrajinou. Poľsku záležalo na tom, aby štáty V4 boli blízkymi partnermi v NATO, čo bolo viditeľné napr. pri práci na novej Strategickej koncepcii NATO. Vyšehradská skupina presadzovala, aby NATO zostalo v prvom rade obranným spoločenstvom, ktoré musí neustále verifikovať plány reagovania na bezpečnostné riziká. Vyšehradská spolupráca sa týkala aj prehĺbenia spolupráce v oblasti obrany na pôde EÚ a pri zabezpečovaní jej komplementarity s NATO. Napriek intenzívnym aktivitám a početným deklaráciám a iniciatívam Poľsko nedosiahlo vo V4 výraznejšie úspechy v oblasti obrannej a bezpečnostnej politiky a nerealizovalo svoje regionálne zámery uspokojivým spôsobom. Napriek dlhoročnému úsiliu sa ostatne štáty V4 nepriblížili Poľsku, čo sa týka percepcie zdrojov ohrozenia, ako sa to prejavilo aj počas ukrajinskej krízy. Nepodarilo sa ani presvedčiť partnerov, aby sa výraznejšie angažovali v otázkach obrany na regionálnej úrovni a aby svedomitejšie plnili svoje záväzky, prijaté v rámci NATO, najmä čo sa týka výdavkov na obranu (Gotkowska & Osica 2012).

Poľsko podporovalo aj európske a transatlantické ambície štátov **Západného Balkánu**. Vystupovalo aktívne v tomto regióne aj v bezpečnostnej oblasti, keďže

tam vyslalo relatívne početné vojenské a policajné kontingenty. Napriek tomu poľská angažovanosť v aktivitách Vyšehradskej skupiny na Západnom Balkáne bolo menšie ako v prípade ostatných štátov, pre ktorých je tento región prioritným. Vo Varšave postupne narastalo pochopenie, že rast zapojenia Vyšehradskej skupiny na Balkáne nebude viesť k oslabovaniu východnej dimenzie vyšehradskej spolupráce, ale má pozitívny vplyv na oživenie V4 a prispieva k realizácii poľských priorít. Balkánskej problematike na najvyššej úrovni v rámci V4 bolo venovanej viac pozornosti počas stretnutia premiérov V4 a Slovinska v Ostrave v decembri 2007. Predtým Poľsko v rámci V4 napr. vôbec nemalo záujem diskutovať o probléme Kosova. Poľská diplomacia si v priebehu posledných rokov čoraz viac uvedomovala, že podpora integračného úsilia štátov Západného Balkánu predstavujú výzvu pre stredoeurópsku solidaritu i na pôde EÚ. Absentovala však premyslená stratégia, ktorá by zohľadňovala aj regionálnu dimenziu poľskej angažovanosti v uvedenom priestore (Žornaczuk, 2010).

5.8 Perspektívy

Vyšehradská spolupráca sa aj napriek svojim obmedzeniam ukázala ako najefektívnejšia regionálna platforma artikulácie poľských záujmov v EÚ i mimo nej. Spoločne so získavaním skúseností z pôsobenia v EÚ nestratili svoj význam koalície „Vyšehrad plus“, naopak, evidentným sa stalo zlepšenie ich fungovania (Kałużyńska & Smyk & Wiśniewski (eds) 2009, s. 387). V poľskej politike sa etablovalo presvedčenie, že nové členské štáty EÚ nespájajú iba podobné historické skúsenosti, ale aj „spoločné, merateľné, tvrdé záujmy v Európskej únii“ (Sejm 2009). Minister Radosław Sikorski priznával, že spoločné záujmy najužšie spájajú Poľsko s novými členskými štátmi EÚ a „Vyšehradská skupina plus ďalšie štáty predstavujú štruktúru, ktorá sa osvedčuje najväčšmi“ (KSZ 2010). Napriek rozdielnym názorom v otázke vzťahov vyšehradských štátov voči Rusku a Ukrajine prevláda v Poľsku názor o nevyhnutnosti pokračovať v spolupráci, ktorá sa má opierať z rétorického hľadiska o menej ambiciózne prístup, ale orientovaný na lepšiu identifikáciu a definovanie národných a regionálnych záujmov. Cieľom má byť vytvorenie nového modelu Vyšehradskej skupiny nie na úrovni ideí a historického sentimentu, ale v kontexte normálnej politickej debaty (Osica, 2014).

Aj nová vláda premiérky Ewy Kopacz, ktorá sa ujala výkonu svojej funkcie v septembri 2014 po zvolení Donalda Tuska za predsedu Európskej rady, podporila rozvoj vyšehradskej spolupráce. Minister zahraničných vecí Grzegorz Schetyna zdôrazňoval, podobne ako Sikorski, že práve od dobrej spolupráce Vyšehradskej skupiny závisí „sila, vplyv a aktivita“ Poľska vo Weimarskom trojuholníku a avizoval, že je nevyhnutná „redefinícia Vyšehradskej skupiny“, ktorá zvýši jej efektívnosť aj v otázkach východnej politiky (Schetyna 2014b). Schetyna ešte ako predseda Sejmu sa vyjadroval v prospech prehlbovania spolupráce V4, pričom videl výzvu pre Poľsko v pochopení menších krajín regiónu, ktoré občas „majú trochu iné očakávania“ (Schetyna 2012). Na konci októbra 2014 sa

zúčastnil v Bratislave stretnutí šéfov rezortov diplomacie štátov V4, Západného Balkánu, Rakúska a Talianska. Vo svojom vystúpení na pôde Sejmu zdôraznil – po vzťahoch s Nemeckom, Francúzskom a „ďalšími členmi veľkej šestky EÚ“ – rozvoj spolupráce v rámci V4: „Úzko spolupracujeme s našimi partnermi vo Vyšehradskej skupine, s ktorými sa chceme angažovať v projektoch v oblasti infraštruktúry, kultúry, životného prostredia a turizmu s cieľom posilniť potenciál nášho regiónu. Spolupráca v oblasti energetiky zostáva naďalej prioritou pre nás i pre ostatných členov V4“. Spomenul tiež „spoločný príspevok“ V4 k intenzívnejšiemu dialógu a spolupráci s Ukrajinou a ostatnými partnerskými štátmi na východe, ako aj so štátmi Západného Balkánu, ktoré aspirujú na členstvo v EÚ. Vyjadril pritom presvedčenie, že „to, čo zdieľame, nie je iba história a spoločná skúsenosť“ a že „spoločne môžeme znamenať viac“ (Schetyňa 2014a).

Záver

Predkladaná publikácia sa zameriavala na viaceré aspekty pôsobenia nacionalizmu v širšie chápanom regióne strednej, resp. stredovýchodnej Európy. Autorský kolektív sa zameriaval na historickú, ale aj politologickú perspektívu. Pôsobenie nacionalizmu v strednej Európe bolo analyzované aj prostredníctvom analýzy právnych dokumentov, ale aj z hľadiska úlohy symbolov a konštruovania kolektívnej pamäte. Predmetom analýzy bol proces konštruovania rozličných politických spoločenstiev v regióne, označovaných ako „národy“, resp. etnické (národnostné alebo národné) menšiny. V záujme pokúsiť sa o prekonanie úzko nacionálne definovaného vnímania regiónu bol pre spracovanie sledovanej problematiky vytvorený autorský kolektív z troch štátov Vyšehradskej skupiny (Slovensko, Maďarsko a Poľsko), zároveň však bola zvolená komparácia ako dominantná metóda výskumu.

Aj napriek integračným procesom v Európe zostáva národný štát naďalej najvýznamnejším aktérom medzinárodných vzťahov. Zároveň aj európske integračné zoskupenia sú viacerými aktérmi medzinárodných vzťahov vnímané ako platforma pre realizáciu národných záujmov, t. j. požiadaviek národných štátov. Nacionalizmus ako nástroj formovania politických spoločenstiev predstavuje nástroj, ktorý popri ich pozitívnej definícii zároveň vytvára aj ich hranice, či už politické, administratívne, právne alebo mentálne. Zároveň v závislosti od definovania národných záujmov prispieva, resp. môže prispievať k definovaniu pravidiel regionálnej spolupráce a spoločne zdieľaných hodnôt v regióne. Aktérom budovania regionálnych kooperačných štruktúr akým je napr. Vyšehradská skupina, na ktorú sa publikácia sústreďuje primárne, ale aj európskych integračných zoskupení, zostávajú stále národné štáty aj napriek narastajúcim tendenciám posilňovania komunitárneho princípu v Európskej únii.

Nacionalizmus je pritom predmetom „každodenného používania“, resp. inak povedané „banalizuje sa“ (Billig 1995). Jeho každodennú prítomnosť ako nástroja politickej praxe potvrdzuje aj výskum členov autorského kolektívu, ktorí z perspektívy viacerých vedných disciplín, dokumentujú, do akej miery nacionalizmus poznačil jednotlivé aspekty formovania štátov a konštruovania politických identít. Práve pre svoju „banalitu“ a implicitnú prítomnosť v konaní politických elít môže byť nacionalizmus rovnako prostriedkom emancipácie, ale aj útlaku jednotlivcov i celých spoločenstiev, nástrojom integrácie spoločenstiev i širších medzinárodných či dokonca nadnárodných celkov. Zároveň sa však môže stať aj nástrojom ich dezintegrácie. Predkladaná publikácia prináša celý rad príkladov, ako tieto roly plnil nacionalizmus v súčasnosti, ale aj v minulosti ako súčasť, ba dokonca významný katalyzátor modernizačných procesov v Európe.

Mgr. Juraj Marušiak, PhD.

Autori publikácie

Mateusz Gniazdowski, PhD. (1974)– vedúci Stredoeurópskeho oddelenia v Stredisku východných štúdií (OSW) vo Varšave. Absolvent magisterského politologického štúdia na Varšavskej univerzite (2000) a doktorandského štúdia v Ústave politických vied Slovenskej akadémie vied (2010). V rokoch 2004–2010 pracoval v Poľskom inštitúte medzinárodných štúdií (PISM), naposledy ako zástupca vedúceho výskumného oddelenia. K oblasti jeho výskumu patria medzinárodné vzťahy v strednej Európe, zahraničná politika stredoeurópskych štátov a regionálna spolupráca. Zaoberá sa tiež modernými dejinami poľskej diplomacie a historickými otázkami vo vzťahoch so susediacimi štátmi.

Prof. Dr. Ivan Halász, PhD. (1971) – historik, právnik, slavista. Vyštudoval právo a históriu na Univerzite Eötvösa Lóránda (ELTE) v Budapešti a slovenský jazyk a literatúru na Katolíckej univerzite Pétera Pázmánya v Pilišskej Čabe. V súčasnosti pôsobí ako výskumný pracovník Spoločenskovedného výskumného centra Maďarskej akadémie vied a ako hosťujúci profesor Fakulty verejných politík Sliezskej univerzity v Opave. Habilitoval sa v obore právo v Budapešti a v obore slavistika v Prahe na Karlovej univerzite. Je zakladajúcim členom Výskumnej skupiny sv. Vojtecha pre výskum strednej a východnej Európy so sídlom v Ostrihome. Venuje sa hlavne porovnávaciemu ústavnému právu, otázkam migrácie a menším, ako aj histórii a súčasnosti strednej Európy. Je autorom, resp. spoluautorom 14 monografií a učebníc. V slovenskom jazyku mu vyšli nasledovné knihy: *Uhorsko a podoby slovenskej identity v dlhom 19. storočí*, Kalligram, Bratislava, 2011., potom *Medzinárodná migrácia, krajanovia a volebné právo*, ÚSP AVČR, Praha, 2011. a nakoniec *Krajanovia a tzv. krajanový zákon na ich podporu v strednej Európe*. UK, Praha, 2014.

Mgr. Juraj Marušiak, PhD. (1970) vyštudoval Filozofickú fakultu Univerzity Komenského, odbor história – slovenský jazyk a literatúra (1994). Od roku 1996 pôsobí v Ústave politických vied Slovenskej akadémie vied. Venuje sa problematike dejín Slovenska v 20. storočí a problematike medzinárodných vzťahov v regióne strednej a východnej Európy po roku 1989. V roku 2001 vydal monografiu *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov* (Brno, Prius 2001). V rokoch 2002-2003 absolvoval štipendium Lane'a Kirklanda vo Varšave na odbore východoeurópskych štúdií Varšavskej univerzity. Publikuje štúdie v odborných časopisoch a zborníkoch, ako aj v dennej tlači. Je spoluautorom a editorom viacerých kolektívnych monografií.

Literatúra:

Abu Jaber, K. S. (1967) The Millet System in the Nineteenth-Century Ottoman Empire. *The Muslim World*, vol. 57, issue 3, s. 212-223, July.

Abulof, U. (2010) *We the Peoples? The Birth and Death of Self-Determination*. LISD Working Paper. Princeton : Princeton University.

Alma-Ata Declaration (1991) Federal Research Division / Country Studies / Area Handbook Series / Belarus / Appendix C. Library of Congress. Dostupné online: http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/belarus/by_appnc.html

Anderson, B. (2008) *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha : Karolinum.

Araujo, R. (2000) Sovereignty, Human Rights, and Self-Determination: The Meaning of International Law. *Fordham International Law Journal*, vol. 24, nr. 5, s. 1477-1531).

Ash, T. G. (2008) The Kosovo precedent. *Los Angeles Times*, 21. 3. Dostupné online: <http://www.latimes.com/news/la-oe-ash21feb21-story.html>

Atanasov, P. (2004) *Macedonian national identity: quantitative differences between unitary and subaltern national myths and narratives*. Discussion papers (South East Europe series), DP32. London: Centre for the Study of Global Governance, London School of Economics and Political Science.

Babická, K. (2011) Pracovní migrace do České republiky. In: Scheu, H. Ch. (ed.) (2011) *Migrace a kulturní konflikty*. Praha : Auditorium.

Bagdasarov, A. R. (2004) Istorija razvitija chorvatsko-serbskich jazykovych otnošenij. *Slavjanskij vestnik*, vypusk 2. Moskva : Maks Press 2004, s. 30-49.

Bajda, P. (ed.) (2013) *Report of the Polish Presidency of the Visegrad Group : July 2012 – June 2013*. Warsaw : Ministry of Foreign Affairs.

Banac, I. (1984) *The National Question in Yugoslavia. Origins, History, Politics*. London – Ithaca : Cornell University Press.

Banaszak, B. (2014) *Prawo mniejszości narodowych do kultywowania własnej tożsamości kulinarnej*. Gdańsk : Gdańskie Studia Prawnicze, Tom XXXI, Wyd. Uniwersitetu Gdańskiego.

Bárdi, N. & Fedinec, Cs. & Szarka, L. (eds.) (2011) *Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century*. New York : Columbia University Press.

Bartolić, Z. (2003) Boreći se za lepšu prošlost. Stipe Šuvar za svoje stavove priziva na pomoć autoritete. *Vjesnik*, 20. 8.

Bartyzel, J. (nedatované): Charles-Marie-Photius Maurras. In: *Encyklopedia białych plam*. Dostupné online: <http://www.legitymizm.org/ebp-charles-marie-photius-maurras>

Batowski, H. (1965) *Rozpad Austro-Węgiei. Sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne*. Wrocław – Warszawa – Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Batowski, H. (2011) *Między dwiema wojnami. Zarys historii dyplomatycznej*. Kraków : Wydawnictwo literackie.

- Bauer, O. (2000) *The Question of Nationalities and Social Democracy*. Minneapolis – London : University of Minnesota Press.
- BBC News (4. 11. 2004) US snubs Greece over Macedonia. Dostupné online: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3981499.stm>
- Bertényi, I. (nedatovaný) Magyarország címere. In: *Budapest : A magyar Szent Korona. Magyarország címere és zászlaja*.
- Billig, M. (1995) *Banal Nationalism*. London : Sage Publications.
- Bílek, J. (2011) *Kyselá těšínská jablíčka. Československo-poľské konflikty o Těšínsko 1919, 1938, 1945*. Praha : Epoque.
- Blum, Y. Z. (1992) Russia Takes Over the Soviet Union's Seat at the United Nations. *European Journal of International Law*, vol. 3, p. 354-361.
- Bojko, O. & Goněc, V. (1997) *Nejnovější dějiny Ukrajiny*. Brno : Jota.
- Bolton, G. & Visoka, G. (2010) *Recognizing Kosovo's independence: Remedial secession or earned sovereignty?* Occasional paper No. 11/10. Oxford : University of Oxford – St. Anthony's Collge. October.
- Borgen, Ch. (2006) *Thawing a Frozen Conflict: Legal Aspects of the Separatists Crisis in Moldova. A Report from the Association of the Bar of the City of New York*. New York: St. John's University. School of Law. Legal Studies Research Papers Series. Paper 06-0045, July.
- Borgen, Ch. (2008) Kosovo's Declaration: Analyzing the Legal Issues of Secession and Recognition. *Opinion Juris*, February 20. Dostupné online: <http://opiniojuris.org/2008/02/20/kosovos-declaration-analyzing-the-legal-issues-of-secession-and-recognition/>
- Bougarel, X. (2003) Bosnian Muslims and the Yugoslav Idea. In: Djokić, D. (ed.) (2003) *Yugoslavism. Histories of a Failed Idea 1918 – 1922*. London : Hurst & Co., s. 100-114.
- Brioni Declaration* (1991) Upsalla : Upsalla University, Department of Peace and Conflict Research. Upsalla Conflict Data Program, June 8. Dostupné online: <http://www.ucdp.uu.se/gpdatabase/peace/Yug%2019910712.pdf>
- Browning, P. (2000) *Revolutions and Nationalities*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Brubaker, R. (1996) Nationalizing States in the Old 'New Europe' and the New. *Ethnic and Racial Studies*, 19 [2] (April), s. 411-437.
- Brubaker, R. (2002) Ethnicity Without Groups. *Archives Européennes de Sociologie* XLIII.2 : 163-189.
- Brunborg, H. (2002) *Report on the size and ethnic composition of the population of Kosovo*. Hague : ICTY.
- Bugarski, R. (2002) *Nova lica jezika. Sociolingvističke teme*. Beograd : Biblioteka XX vek.
- Bukey, E. B. (2003) *Hitlerovo Rakúsko. Ludový postoj v ére nacizmu 1938-1945*. Bratislava : Kalligram.
- Burakowski, A. & Gubrynówycz, A. & Ukielski, P. (2009) *Jesień narodów*. Warszawa : Wydawnictwo Trio.

Busuladžić, A. (2010) The Bosniaks: Failing Role Models for Muslim Europeans. *International Journal of Euro-Mediterranean Studies*, vol. 3, 2010, nr. 2, s. 211-222.

Bútora, M. & Bútorová, Z. (2003) Neznesiteľná ľahkosť rozchodu. In: Vodička, K. (ed.) (2003) *Dělení Československa. Deset let poté...* Praha : Volvox Globator, s. 69-104.

Caľus, K. (2014) *Gagauzia: growing separatism in Moldova?* Warsaw : Centre for Eastern Studies, March 10. Dostupné online: <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2014-03-10/gagauzia-growing-separatism-moldova>

Cassese, A. (1995) *Self-determination of Peoples: A Legal Appraisal*. Cambridge : Cambridge University Press.

CBOS (2005) *Stosunek Polaków, Węgrów, Czechów i Słowaków do członkostwa w NATO i UE. Komunikat z badań*, Warszawa, kwiecień 2005.

CBOS (2007a), *Sprzymierzeńcy Polski w Unii Europejskiej. Komunikat z badań*. Warszawa, lipiec 2007.

CBOS (2007b) *Sympatia i niechęć do innych narodów. Komunikat z badań*. Warszawa, wrzesień 2007.

Cichocki, M.A. (2005a), *Władza i pamięć: o politycznej funkcji historii*. Kraków : Ośrodek Myśli Politycznej.

Cichocki, M.A. (2005b) *Polityka historyczna. Ozon*, 10. 11.

Cobo, J. R. Martinez (1986) *Study of the Problem of Discrimination Against Indigenous Populations*. Sub-Commission on the Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, UN Doc. E/CN.4/Sub.2/198886/7/Add.4 (1986).

Constitution of Bosnia and Herzegovina (1995). In: *The General Framework Agreement, Annex 4*. Sarajevo : Office of High Representative, December 14.

Constitution of the Republic of Slovenia (1991). *Official Gazette RS*, Nos. 33/91-I, 42/97, 66/2000, 24/03, 69/04 and 68/06.

Conversi, D. (2006) *Mapping the field: theories of nationalism and the ethno-symbolic approach*. In: Leoussi, A. S. and Grosby, S. (eds.) *Nationalism and Ethno-symbolism: History, Culture and Ethnicity in the Formation of Nations*. Edinburgh : Edinburgh University Press, s. 15-30.

Czachor, R. (2014) *Abchazja, Osetia Południowa, Górski Karabach : geneza i funkcjonowanie systemów politycznych*. Wrocław : Instytut Polsko-Rosyjski.

Czajowski, A. (2001) *Demokratyzacja Rosji w latach 1987 – 1999*. Wrocław : Wydawnictwo atla 2.

Černý, V. (1995) *Vývoj a zločiny panslavismu*. Praha : Institut pro středoevropskou kulturu a politiku.

ČNR (1992) *Česká národní rada 1992 – 1992, 10. schůze, 16. 12. 1992. Stenoprotokoly*. Praha : Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. Digitální knihovna. Dostupné online: <http://www.psp.cz/eknih/1992cnr/stenprot/010schuz/s010003.htm>

Čubarov, R. (2008) S provozglašenijem nezavisimosti Kosova aktualiziruetesia vopros samoopredelenija krymsko-tatarskogo naroda. *Otečestvo*, 19. 2. Dostupné online: <http://www.otechestvo.org.ua/main/20082/1927.htm>

Daborowski, T. (2014), *Breaking the boundaries. The transformation of Central European gas markets*. Warsaw : Centre for Eastern Studies, December. Dostupné online: http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/pw_46_breaking_the_boundaries_net.pdf

Daes, E.-I. (1995) The United Nations and Indigenous Peoples from 1969 to 1994. In: Brantenberg, T. & Hansen, J. & Minde, H. (eds): *Becoming Visible – Indigenous Politics and Self-Government*. Tromsø : The University of Tromsø , Sámi dutkamiid guovddáš – Centre for Sámi Studies. Dostupné online: <http://www.sami.uit.no/girji/n02/en/102daes.html>

Danylenko, A. (2015) How Many Varieties of Standard Ukrainian Does One Need? Revising the Social Typology of Standard Ukrainian. *Die Welt der Slaven*, vol. LX, Heft 2, s. 223-247.

Davids, J. W. (2012) What makes a state? *The New International Law*, May 2.

Davies, N. (2003) *Polsko. Dějiny národa ve středu Evropy*. Praha : Prostor 2003.

Deák, L. (1991) *Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1933 – 1939*. Bratislava : Veda.

Declaration on Principles (1970) 2625 (XXV). *Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations*. New York : UN General Assembly, October 24

Declaration on the 'Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union' (16 December 1991). In: Türk, D. (1993) Recognition of States: A Comment. *European Journal of International Law*, vol. 4, no. 1, s. 66-71. Annex 1.

Del Ponte, C. (2009) *Madame Prosecutor. Confrontation with the Humanity's Worst Criminals and the Culture of Impunity*. Milan : Feltrinelli Editore 2009.

Demographic Situation in Abkhazia. Tbilisi : Government of Abkhazia. Dostupné online: http://abkhazia.gov.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=42

Dienstbier, J. (2002) *Daň z krve*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny.

Dimitrovova, B. (2001) Bosniak or Muslim? Dilemma of one Nation with two Names. *South East European Politics*, vol. II., no. 2, October, s. 94-108.

Dobos, B. (2011) *A kisebbség joga*. *Argumentum*, s. 150-155.

Drezner, D.W. (2014) Putin's excuse for a referendum is wrong: Crimea isn't Kosovo – at all. *The Guardian*, 17. 3.

Ducieux, M.-E. (2000) Czechy i Węgry w monarchii habsburskiej w XVIII-XIX wieku. In: Kłoczowski, J. (ed.) (2000) *Historia Europy Środkowo-Wschodniej, t. 1*. Lublin : Instytut Europy Środkowo-Wschodniej.

Dudek, A. (2002) *Pierwsze lata III Rzeczypospolitej 1989 - 2001*. Kraków : Arcana.

Duijzings, G. (2000) *Religion and the Politics of Identity in Kosovo*. New York : Columbia University Press.

Duleba, A. & Najšlová, L. & Benč, V. & Bilčík, V. (2008) *The Reform of the European Neighborhood Policy : Tools, Institutions and a Regional Dimension*. Bratislava : RC SFPFA.

Duleba, A. (2005) Minulé i súčasné otázky rusínskej identity. In: Marušiak,

J. & Ferencová, M. (eds.) (2005) *Teoretické prístupy k identitám a ich praktické aplikácie*. Bratislava : Veda, s. 107-118.

Dziennik Ustaw (2005) *Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym*. Dziennik Ustaw 2005, nr 17, poz. 141.

Eastwood, Jr. & Lawrence, S. (1993) Secession: State Practice and International Law After the Dissolution of the Soviet Union and Yugoslavia, *Duke Journal of Comparative & International Law*, vol. 3, no. 2, s. 299-350.

Eisler, J. (2006) *Polski rok 1968*. Warszawa : IPN.

Eminov, A. (2007) Social Construction of Identities: Pomaks in Bulgaria. *Journal on Ethnopolitics and Minority Studies in Europe*, vol. 6, nr. 2.

Engström, J. (2002) The Power of Perception: The Impact of the Macedonian Question on Inter-ethnic Relations in the Republic of Macedonia. *The Global Review of Ethnopolitics*, Vol. 1, no. 3, March, s. 3-17.

Eriksen, T. H. (2002) *Etnicita a nacionalismus. Antropologické perspektivy*. Praha : Slon.

Ermacora, F. (1982) *Südtirol und das Vaterland Österreich*. Wien : Amalthea.

European Council (1992) *Report to European Council in Lisbon on the likely development of the Common Foreign and Security Policy (CFSP) with a view to identifying areas open to joint action vis-à-vis particular countries or group of countries*. Brussels: European Council. Dostupné online: http://www.europarl.europa.eu/summits/lisbon/li2_en.pdf,

European Commission (2008) *EU Council Conclusions on Kosovo, 2851st External Relations Council meeting*. CL08-016EN, February 18.

Fabian, J. (1966) *Svätoštefanské tiene*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry.

Falkowski, M & Bukalska, P. & Gromadzki, G. (2003) Tak dla Wyszehradu. *Analizy i Opinie*, nr.16. Warszawa : Instytut Spraw Publicznych.

Falkowski, W. (2005) *Straty Warszawy 1939-1945. Raport*. Warszawa : Miasto Stołeczne Warszawa.

Fukuyama, F. (2002) *Konec dějín a poslední člověk*. Praha : Rybka publishers.

Fundamental Law (2011) *The Fundamental Law of Hungary*. Budapest : National Assembly 25 April. Dostupné online: <http://www.kormany.hu/download/e/02/00000/The%20New%20Fundamental%20Law%20of%20Hungary.pdf>

Für unser Land (1989) Für unser Land. Berlin, November 26

Gajewski, J. (2005) Polish Foreign Policy towards the Central European Region. *Yearbook of Polish Foreign Policy 2005*. Warszawa : Akademia Dyplomatyczna MSZ, s. 133–158;

Gajewski, J. (2006) Poland's Regional Policy. *Yearbook of Polish Foreign Policy 2006*. Warszawa : PISM, s. 169–187.

Galandauer, J. (2000) Přeměna českého „čechoslovákismu“ v období Velké války. In: Pekník, M. (ed.) (2000) *Pohlady na slovenskú politiku*. Bratislava : Veda, s. 538-551.

Galandauer, J. (2007) The Belvedere Episode in the Life and Memory of Mi-

Ian Hodža: In: Pekník, M. (ed.) (2007) *Milan Hodža – Statesman and Politician*. Bratislava : Veda, s. 89-100.

Gális, T. (2010) My pracujúci ľud... *týždeň*, č. 26., 28. 6., s. 50-51.

Garlicki, A. (2004) *Rycerze Okrągłego Stołu*. Warszawa : Czytelnik.

Gat, A. & Jakobson, A. (2013) *Nations*. New York : Cambridge University Press.

Gawrecki, D. (1992) Śląsk Cieszyński w okresie międzywojennym (1918-1992).

In: *Zarys dziejów Śląska Cieszyńskiego*. Ostrawa – Praga : Advertis, s. 80-102.

Gazeta Wyborcza (2012) *Spis powszechny: Ślązaków jest ponad 800 tys*, 23. 3.

Gbúrová, M. (2009) *Politika v jazyku a jazyk v politike*. Bratislava : Kubko Goral.

Gellner, A. (1993) *Národy a nacionalismus*. Praha : J. Hříbal.

Gellner, E. (1997) *Podmínky svobody. Občanská společnost a její rivalové*. Brno : CDK.

Georgieva, B. (2009) Who are the Pomaks? *Vagabond*, 1. 6.

Geremek, B. (2004) O polskiej polityce zagranicznej po 1989 r. *Polski Przegląd Dyplomatyczny*, č. 1.

Gjidara, M. (2001) Državljanstvo i nacionalnost u federativnoj Jugoslaviji. *Hrvatska revija*, nr. 1. Dostupné online: <http://www.matica.hr/hr/322/DR%C5%BDAVLJANSTVO%20I%20NACIONALNOST%20U%20FEDERATIVNOJ%20JUGOSLAVIJI/>

Glenny, M. (2003) *Balkán 1804-1999*. Praha : BB art.

Gniazdowski, M. & Groszkowski, J. & Sadecki, A. (2014) A Visegrad cacophony over the conflict between Russia and Ukraine. *OSW Analyses*, 10.9. Warsaw : Centre for Eastern Studies, 10. 9. Dostupné online: <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2014-09-10/a-visegrad-cacophony-over-conflict-between-russia-and-ukraine>

Gniazdowski, M. (2005) Grupa Wyszehradzka a negocjacje nowej perspektywy finansowej UE na lata 2007–2013. *Biuletyn (PISM)*, no 71 (316), 6. 10., s. 1535-1536.

Gniazdowski, M. (2005) Possibilities and Constrains of the Visegrád Countries Cooperation within the EU. *Foreign Policy Review*, no 1-2, p. 77-96.

Gniazdowski, M. (2006) Historical Issues in Polish Foreign Policy in 2005. *Yearbook of Polish Foreign Policy 2006*. Warszawa : PISM, s. 234–259.

Gniazdowski, M. (2008) Poland's Policy in the Visegrad Group. *Yearbook of Polish Foreign Policy 2008*. Warszawa : PISM, s. 162–194.

Gniazdowski, M. (2009) Poland's Policy Regarding the Czech Republic. *Yearbook of Polish Foreign Policy 2009*. Warszawa : PISM, s. 168–187.

Góralski, W.M. (ed.) (2006) *Polish-German Relations and the Effects of the Second World War*. Warsaw : PISM.

Gotkowska, J. & Osica, O. (eds.) (2012) *Closing the gap? Military co-operation from the Baltic Sea to the Black Sea*. Warsaw : Centre for Eastern Studies.

Gradziuk, A. & Wyciszkievicz, E. (2009) International Dimension of Poland's Climate Policy. *Yearbook of Polish Foreign Policy 2009*. Warszawa : PISM, s. 238–260.

Grudziński, P. (2008) *Państwo inteligentne. Polska w poszukiwaniu międzynarodowej roli*. Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek.

- Gyárfášová, O. (2003) Visegrádčania na prahu Európskej únie. *Mosty*, 18. 11.
- Gyárfášová, O. (2011) *Do we know each other? Public opinion surveys about the historical memory in V4*. Bratislava : IVO – International Visegrad Fund. Dostupné online: <http://www.visegradgroup.eu/documents/other-articles/ivo-my-hero-your-enemy>.
- Habermas, J. (1991) Mit jelent a szocializmus ma? A „helyrehozó“ forradalom és a baloldali gondolkodás megújulásának szükségessége. *Világosság*, No. 2.
- Halász, I. & Majtényi, B. (eds.) (2003) *Regisztrálható-e az identitás?* Budapest : Gondolat – MTA JTI.
- Halász, I. & Schweitzer, G. (2010) *Szimbólika és közjog. Az állami és nemzeti jelképek a magyar alkotmányos rendszerben*. Pozsony : Kalligram.
- Halász, I. (2011) *Uhorsko a podoby slovenskej identity v dlhom 19. storočí*. Bratislava : Kalligram.
- Halász, I. (2011) Zrod a charakteristika nového Základného zákona Maďarska. *Právnik*, č. 8., roč. 150, s. 751–783.
- Halász, I. (2012) Zvláštnosti maďarského ústavného vývoja po roku 1989. In: Orosz, L. & Breichová-Lapčáková, M. & Majerčák, T. (eds.) (2012) *20 rokov Ústavy Slovenskej republiky – I. Ústavné dni. I. zväzok*. Košice : Právnická fakulta UPJŠ, s. 116-131.
- Handler, R. (1988) *Nationalism and the Politics of Culture in Quebec*. Madison : University of Wisconsin Press.
- Hannum, H. (2011) *Autonomy, Sovereignty, and Self-Determination: The Accommodation of Conflicting Rights*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press.
- Hannum, H. (nedatované) *Legal Aspects of Self-Determination*. Princeton : Princeton University NJ. Dostupné online: <http://pesd.princeton.edu/?q=node/254>
- Haran, O. & Zdioruk, S. (2012) Russkii Mir and the Future of the Ukrainian Orthodox Church. *PONARS Eurasia Policy Memo*, No. 234, September. Dostupné online: http://www.ponarseurasia.org/sites/default/files/policy-memos-pdf/pepm_234_Haran_Sept2012.pdf
- Hayes, C. (1931) *The Historical Evolution of Modern Nationalism*. New York : R.R. Smith.
- Heymann, K. (2003) Earned Sovereignty for Kashmir. The Legal Methodology to Avoiding a Nuclear Holocaust. *American University International Law Review*, vol. 19, no. 1, s. 224-245.
- Hirschi, C. (2012) *The origins of nationalism : an alternative history from ancient Rome to early modern Germany*. New York : Cambridge University Press 2012.
- Hirt, T. (2007) Přehled základních teorií modernistického pojetí nacionalismu. *AntropWebzin*, č. 2-3, s. 27-34.
- Hlasové (1846) *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka mezi Čechy, Moravany a Slováky*. Praha : České museum.

Hobsbawm, E. & Ranger, T. (eds.) (1983) *The Invention of Tradition*. Cambridge : Cambridge University Press.

Hobsbawm, E. (1995) *Age of Extremes. The Short Twentieth Century 1914-1989*. London : Abacus Book.

Hobsbawm, E. J. (1990) *Nations and nationalism since 1870. Programm, myth, reality*. Cambridge : Cambridge University Press.

Hodža, M. (2008) Československý rozkol. In: *Polemika o československom rozkole*. Bratislava : Matica slovenská, s. 15-265.

Höpken, W. (1989) Die jugoslawische Kommunisten und die bosnischen Muslime. In: Kappeler, A. (ed.) (1989) *Die Muslime in der Sowjetunion und in Jugoslawien*. Cologne : Markus Publishing House, s. 181-210.

Horálek, K. (1955) *Úvod do studia slovanských jazyků*. Praha : Nakladatelství ČSAV.

Hough, J. F. (1997) *Democratization and Revolution in the USSR 1985-1991*. Washington D.C. : The Brookings Institution.

Hroch, M. (2010) *Národy nejsou dílem náhody*. Praha : Slon.

Hronský, M. (2008) *Mikulášska rezolúcia 1. mája 1918: slovenská sociálna demokracia v procese národnooslobodzovacieho zápasu*. Bratislava : Veda.

Hronský, M. (2011) *Trianon. Vznik hraníc Slovenska a problémy jeho bezpečnosti (1918-1920)*. Bratislava : Veda.

Hrvatski Sabor (1991) *Odluka Sabora Republike Hrvatske o raskidu državno-pravne sveze s ostalim republikama i pokrajinama SFRJ*, 8. 11. Dostupné online: <http://www.sabor.hr/Default.aspx?art=15019>

Hurrelbrink, P. (1997) Niemcy po cezurze 1989-1990. Powrót do „narodowej normalności jako spór o interpunkcję dziejów najnowszych. In: Link, B. & Lüer, J. & Struve, K. (eds.) *Fenomen nowoczesnego nacjonalizmu w Europie Środkowej*. Opole : Państwowy Instytut Naukowy – Instytut Śląski w Opolu, s. 164-180.

Hysa, A. (2008) The Religious Identity of Albanians and the European Integration. In: Marushiakova, E. (ed.) (2008) *Dynamics of National Identity and Transnational Identities in the Process of European Integration*. Newcastle : Cambridge Scholars, s. 339-352.

Charter of the United Nations (1945) *Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice*. San Francisco, June 26

Chocholatý Gröger, F. (2012) Hlučínsko a jeho padlí. *Go East 2012*. Dostupné online: http://www.go-east-mission.net/dateien/cz/645_021212.pdf

ICJ (2010) *Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*. General List no. 141. Hague : International Court of Justice, July 22,

International Covenant (1966) *International Covenant on Civil and Political Rights*. U.N. General Assembly.resolution 2200A (XXI). December 16 December, 1966.

Irmanová, E. (2009) Proces nacionalizace v Uhrách. In: Kaiserová, K. – Rak, J. (eds.) *Nacionalizace společnosti v Čechách 1848-1914*. Ústí nad Labem :Kristina Kaiserová albis international, s. 451-479.

Isac, I. N. (2006) *The United States of Greater Austria – a step towards European Union?* Dostupné online: <http://www.centrulgafencu.ro/user/image/12isac.pdf>

ISKK (2013) *Dominicantes 2013*. Warszawa : Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego. Dostupné online: <http://iskk.pl/kosciolnaswiecie/193-dominicantes-2013.html>

Istrefi, K. (2014) *Revisiting the Legality of Kosovo's Independence in the Light of Crimea*. Graz: University of Graz, Centre for Southeast European Studies. Balkans in Europe Policy Blog, April 18. Dostupné online: <http://www.suedosteuropa.uni-graz.at/biepag/node/68>

Jahn, E. (2008) The state-transformation in the East of Europe. "Second national rebirth". Nationalism, national movements, and the formation of nation-states in late and post-communist Europe since 1985. In: *Nationalism in Late and Post-Communist Europe, vol. 1. The Failed Nationalisms of the Multinational and Partial National States*. Munich : Nomos, s. 19-81.

Jäckel, E. (2004) *Německé století. Historická bilance*. Praha : argo.

Jaskulowski, K. (2010) Western (civic) "versus" Eastern (ethnic) Nationalism. The Origins and Critique of the Dichotomy. *Polish Sociological Review* No. 171 (2010), s. 289-303.

Jesień, L. (2006) Poland's proposal for the European Energy Security Treaty. In: *The Future of European Energy Security*. Kraków : Tischner European University, s. 89–100.

Jičínský, Z. (1990) *Vznik České národní rady v době Pražského jara 1968 a její působení do podzimu 1969*. Praha : Svoboda.

Jovanović, M. (2011) Is Kosovo and Metohija Indeed a „Unique Case“? In: Summers, J. (ed.) (2011) *Kosovo: A Precedent? The Declaration of Independence, the Advisory Opinion and Implications for Statehood, Self-Determination and Minority Rights*. Leiden : Martinus Nijhoff Publishers, s. 345-379.

Jović, D. (2003) Yugoslavism and Yugoslav Communism. From Tito to Kardelj. In: Djokić, D. (ed.) (2003) *Yugoslavism. Histories of a Failed Idea 1918 – 1922*. London : Hurst & Co., s. 157-181.

Kacprzak, P. (2011) Weryfikacja narodowościowa ludności rodzimej i rehabilitacja tzw. „volksdeutsche” w latach 1945-1949. *Czasopismo Prawno-historyczne*, tom LXIII, zeszyt 2, s. 149-164.

Kaczyński, J. (2006) *Exposé Jarosława Kaczyńskiego*. Warszawa: Prawo i Sprawiedliwość. Dostupné online: <http://www.pis.org.pl/article.php?id=4591&st=7?>

Kačala, E. (2006) Anton Augustín Baník a Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1931. *Kultúra slova*, nr. 2, s. 66-71.

Kállay, I. (1989) Nemzeti jelképeink. *Magyar Tudomány*, no. 7-8.

Kałużyńska, M. & Smyk, K. & Wiśniewski, J., eds (2009) *5 years of Poland in the European Union*. Warsaw : Office of the Committee for European Integration.

Kamenec, I. (1991) *Po stopách tragédie*. Bratislava : Archa.

Kamusella, T. (2005) *Schlonszka mowa. Język, Górny Śląsk i nacjonalizm*. Zabrze : Narodowa Oficyna Śląska.

Kapusňak, J. (2011) Patrol 36: Výzva pre militantnú demokraciu v Izraeli. *Rexter*, č. 2, s. 57-74.

Karaba, R. (2013) Katolícka akcia a rozhlasové vysielanie na Slovensku (1928 – 1948). *Studia Aloisiana*, roč. 1, 2010, č. 3–4, s. 45–48.

Karavaltchev, V. & Pavlov, P. (2011) How Just was the Ottoman Millet System. *Journal of European Baptist Studies*, vol. 11, issue 3, May.

Kavkazcenter (2008) *Abkhazia, South Ossetia want independence*. February 18. Dostupné online: <http://www.kavkazcenter.com/eng/content/2008/02/18/9343.shtml>

Ker-Lindsay, J. (2013) Preventing the Emergence of Self-Determination as a Norm of Secession: An Assessment of the Kosovo 'Unique Case' Argument. *Europe-Asia Studies*, vol. 65, nr. 5 (Special Issue: Self-Determination After Kosovo), s. 837-856.

KiM Info-service (2005) *The Contact Group's Guiding Principles for a Settlement of Kosovo's Status*. KiM Info Newsletter, November 14.

Kirgis, F. L. (1994) The Degrees of Self-Determination in the United Nations Era. *The American Journal of International Law*, vol. 88, no. 2, April, s. 304-310.

Kirschner, J. (2010) Husité nejsou husité, ale katolíčtí modernisté. *ChristNet*, 11. 1.

Kirschner, N. P. (2007) Making Bread from Broken Eggs: A Basic Recipe for Conflict Resolution Using Earned Sovereignty. *Whittier Law Review*, vol. 28, no. 4, s. 1131-1166.

Kletečka, T. (1998) Aussenpolitische Aspekte des Ausgleichsversuches mit den Tschechen im Jahre 1871. In: *Prague Papers on History of International Relations*. Praha : Institute of World History sv. 2, s. 265-284.

Kmeť, N. (2000) *Postavenie cirkví na Slovensku 1948-1951*. Bratislava : Veda.

Kohn, H. (1960) *Pan-Slavism. Its History and Ideology*. New York : Vintage Books.

Kolstø, P. (2006) The sustainability and Future of Unrecongized Quasi-States. *Journal of Peace Research*, vol. 43, no. 6, p. 732-740.

Kommersant (2006) Vladimir Putin postavil zadači diplomatiii i armii. *Kommersant*, 31. 1.

Konečný, S. (1999) K aktivizácii národnostných menšín na Slovensku v šesťdesiatych rokoch. In: Pástor, Z. & Štefanský, M. (eds.) (1999) *Pokus o reformu v roku 1968. Historicko-politologické pohľady*. Banská Bystrica : Trian, s. 146-156.

Konstytucja RP (1997) *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997*. Warszawa : Sejm RP. Dostupné online: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm>

Konstytucja RP (1921) *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, 17. 3. 1921. *Dziennik Ustaw*, 1921, nr 44, poz. 267, dostupné online: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19210440267>

Kónya, P. et al. (2013) *Dejiny Uhorska*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove.

Kopeček, M. (2003) Střední Evropa v českém politickém myšlení. In: Vykoukal, J. a kol. (2003) *Visegrád: možnosti a meze středoevropské spolupráce*. Praha : Dokořán, s. 13-44.

Kordić, S. (2009) Plurizentrische Sprachen, Ausbausprachen, Abstandsprachen und die Serbokroastistik. *Zeitschrift für Balkanologie*, Bd. 45, nr. 2, s. 210-215.

Kornai, J. (2007) Mit jelent a rendszerváltás? Kísérlet a fogalom tisztázására. *Közgazdasági Szemle*, LIV., apríl, s. 303-321.

Korhecz, T. Ifj. (2003) A kisebbségi önkormányzatok megválasztásának szabályai a magyar, a szlovén és a jugoszláv közjogban. In: Halász, I. & Majtényi, B. (2003) *Regisztrálható-e az identitás?* Gondolat – MTA JTI, Budapest, s. 90-126.

Kořan, M. (2008) Státy Visegrádské skupiny a Rakousko v české zahraniční politice. In: Kořan, M. a kol. (2008) *Česká zahraniční politika v roce 2007. Analýza ÚMV*. Praha : Ústav mezinárodních vztahů.

Kosman, M. (2011) *Dějiny Polska*. Praha : Karolinum.

Kostya, S. (1981) *Pan-Slavism*. Danubian Press.

Kovács, I. (2010) *Piłsudski... Katyń... Solidarita. Klíčové pojmy polských dějin 20. století*. Brno : Barrister & Principal.

Kovács, M. (2003) Standards of self-determination and standards of minority-rights in the post-communist era: a historical perspective. *Nations and Nationalism*, vol. 9, nr. 3, s.433-450.

Kováč, D. (1997) *Slováci – Česi – dejiny*. Bratislava : Academic Electronic Press.

KPRM (2008) *Uchwała w sprawie uznania przez Rzeczpospolitą Polską Republiki Kosowo przedłożona przez ministra spraw zagranicznych*. Warszawa : KPRM, 26. 2.

KPRM (2008a) *Grupa Wyszehradzka i państwa bałtyckie solidarne w sprawie pakietu klimatyczno-energetycznego*. Warszawa : KPRM, 5. 11.

KPRM (2008b) *Wspólne oświadczenie premierów Grupy Wyszehradzkiej*, 5 listopada 2008 r. Warszawa : KPRM, 5. 11.

KPRM (2009a) *Spotkanie Grupy Wyszehradzkiej w sprawie dostaw gazu*, Warszawa : KPRM, 8. 1.

KPRM (2009b) *Wspólne stanowisko państw Grupy Wyszehradzkiej, krajów bałtyckich, Bułgarii i Rumunii*. Warszawa : KPRM, 1. 3. 2009.

Krasnodębski, Z. (2005) Zwycięzcy i pokonani. Pamięć i odpowiedzialność. In: Kostro, R. & Merta T. (eds) (2005) *Pamięć i odpowiedzialność*. Kraków : Ośrodek Myśli Politycznej.

Krausz, T. – Mitrovits, M. (eds.) (2008) *A játék hatalma: Futball – pénz – politika*. Budapest : L'Harmattan Kiadó – ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék.

Krauze, M. (2014) Latvian Nationalism and the Construction of the “Latgalian Identity”. Volume VI, no. 1. *Journal of the Anthropological Society of Oxford Online*, s. 35-60. Dostupné online: <https://www.isca.ox.ac.uk/fileadmin/ISCA/JASO/2014/Krauze.pdf>

Krejčí, O. (2005) *Geopolitics of the Central European Region. The View from Prague and Bratislava*. Bratislava : Veda.

Křen, J. (2005) *Dvě století střední Evropy*. Praha : Argo.

KSUE (2013) *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji do Spraw Unii Europejskiej (nr 182) z dnia 28 sierpnia 2013 r.* Warszawa : Kancelaria Sejmu, Biuro Komisji Sejmowych.

KSZ (2004). *Biuletyn nr 3638/IV*, Komisja Spraw Zagranicznych (nr 208), z 23. 9. 2004. Warszawa :Sejm RP.

KSZ (2010) *Biuletyn nr 3632/VI*, Komisja Spraw Zagranicznych (nr 161), 7. 4. 2010. Warszawa : Sejm RP.

KSZ (2012) *Pełny zapis z przebiegu posiedzenia Komisji Spraw Zagranicznych (Nr 31) z dnia 11 lipca 2012 r.*Warszawa : Kancelaria Sejmu, Biuro Komisji Sejmowych.

KSZ (2013) *Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Spraw Zagranicznych (nr 69) z dnia 19 marca 2013 r.* Warszawa : Kancelaria Sejmu, Biuro Komisji Sejmowych.

Kukliš, P. & Kurilovská, L. & Janáč, V. (2010) Regulation of National Emblems in the Slovak Republic. *International Journal of Public Administration in Central and Eastern Europe*, no. 1. s. 85-92.

Kuźniar, R. (2002) Ewolucja międzynarodowych uwarunkowań polskiej polityki zagranicznej po 1989 r. In: Kuźniar, R. & Szczepanik, K. (eds) (2002) *Polityka zagraniczna RP 1989 – 2002*. Warszawa : Askon, Fundacja Studiów Międzynarodowych.

Kuźniar, R. (2009) *Poland's Foreign Policy after 1989*. Warszawa :Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Latvijas Statistika (2011) *Final Results of the Population and Housing Census 2011*. Dostępne online: http://data.csb.gov.lv/pxweb/en/tautassk_11/tautassk_11__tsk2011/?tablelist=true&rxid=992a0682-2c7d-4148-b242-7b48ff9fe0c2

Lenin, V. I. (1914)*The Right of Nations to Self-Determination*. Dostępne online: <http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1914/self-det/ch01.htm#v20pp72-395>

Lewis, P. (1993) Compromise Likely to Take Macedonia Into U.N. *The New York Times*, January 26.

Lezová, K. (2013) The Notion of Kosovo as a Precedent and the Impact of the Hungarian Minority Issue on Slovakia's Policy towards Kosovo's Independence. *Europe-Asia Studies*, vol. 65, nr. 5 (Special Issue: Self-Determination After Kosovo),s. 965-991.

Lindemann, K. (2012) „Religion is one thing, nationality another“ – *The Islamic-European discourse of the 19th century on the example of Bosnia-Herzegovina*. ECPR Graduate Conference at Jacobs University, Bremen, 4 – 6 July 2012. Dostępne online: <http://www.ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/6f96638b-73e3-4aba-8159-d1d5ffaacc8c.pdf>

Lipset, S. M. & Rokkan, S. (1990) Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments. In: Mair, P. (ed.) (1990) *The West European Party System*. Oxford : Oxford University Press, s. 91-111.

Lukić, R. (2010) The emergence of the nation-state in East-Central Europe and in Balkans in historical perspective. In: Ramet, S. (ed.) (2010) *Central and Southeastern European Politics since 1989*. Cambridge : Cambridge University Press, s. 39-63.

Luxemburg, R. (1997) *The Industrial Development of Poland*. New York : Campaigner Publishers

Magocsi, P. R. (2014) *Ukraine. An Illustrated History*. Toronto : University of Toronto Press.

Majtényi, B. & Vizi, B. (2005) *Európa kisebbsége. A roma kisebbsége a nemzetközi dokumentumokban*. Budapest : Gondolat.

Majtényi, B. (2007) *A nemzetállam új ruhája*. Budapest : Gondolat.

Malinowski, K. (2003) Kultura bezpieczeństwa narodowego: koncepcja i możliwości zastosowania. In: Malinowski K. (ed.) (2003) *Kultura bezpieczeństwa narodowego w Polsce i Niemczech*. Poznań : Instytut Zachodni.

Malinowski, K. (2003b) Doświadczenie Jałty. Polska wobec idei bezpieczeństwa zbiorowego pod egidą KBWE/OBWE. In: Malinowski K. (ed.) (2003) *Kultura bezpieczeństwa narodowego w Polsce i Niemczech*. Poznań : Instytut Zachodni.

Malý, K. et al. (2010) *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha : Leges.

Malý, R. (2007) Katolická církev a T. G. Masaryk. *Immaculata*, 1. 11.

Manifesto (1848) Manifesto of the first Slavonic Congress to the nations of Europe. *Slavonic and East European Review*, vol. 26, 1947/48, s. 309-313.

Marciniak, W. (2001) *Rozgrabione imperium. upadek Związku Sowieckiego i powstanie Federacji Rosyjskiej*. Kraków : Arcana.

Marcinkiewicz, K. (2006) The Visegrad Declaration 15 years later. In: *The Visegrad Group. A Central European Constellation. Publication on the Occasion of the 15th Anniversary of the Visegrad Group*. Bratislava : International Visegrad Fund, s. 18–19.

Marko, J. (2000) Bosnia and Herzegovina – Multi-ethnic or Multinational? In: *Societies in Conflict: The Contribution of Law and Democracy to Conflict Resolution*. Strassbourg : Council of Europe Publishing 2000, s. 92-118.

Martinková, Š. & Pechová, E. (2011) Vietnamská komunita v ČR. In: Scheu, H. Ch. (ed.) (2011) *Migrace a kulturní konflikty*. Praha : Auditorium.

Martinská deklarácia. Dokument č. 161. In: *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti, zv. I*. Bratislava : Národné literárne centrum 1998, s. 513-514.

Marusic, S. J. (2011) Macedonia-Greece Name Dispute: What's in a name? *Balkan Insight*, June 30. Dostupné online: <http://www.balkaninsight.com/en/article/background-what-s-in-a-name>

Marušiak, J. & Braxatoris, M. (2008) Independent Kosovo has split Europe. *Despite Borders*, 26. 2., vol. 5, s. 1-19. Dostupné online: http://www.despiteborders.com/clanky/data/upimages/nezavisle_Kosovo-EN.pdf

Marušiak, J. (2005) Jazyková otázka v súčasnom Bielorusku a problematika

formovania národnej identity. In: Marušiak, J. & Ferencová, M. (eds.) (2005) *Teoretické prístupy k identitám a ich praktické aplikácie*. Bratislava : Veda.

Marušiak, J. (2011a) Slovensko-maďarské vzťahy – kontinuita alebo zmena? In: *Ročenka zahraničnej politiky Slovenskej republiky 2010*. Bratislava : RC SFPA, s. 81-104.

Marušiak, J. (2011b) Stredoeurópska vlna nacionalizmu. OS, nr. 4, s. 73-99.

Marušiak, J. (2013) Ústavy SR a ČR a ich úloha v procese konštruovania národných identít. *Česko-slovenská historická ročenka*, 2013, s. 87-110.

Marzec, W. (2012) Róża Luksemburg i konstruowanie podmiotu politycznego. *Praktyka Teoretyczna*, č. 6, s. 155-182.

Masaryk, T. G. (1990) *Česká otázka*. Praha : Svoboda.

Medvedev, D. (2008) *Statement by President of Russia Dmitry Medvedev. President of Russia*, August 26. Dostupné online: http://archive.kremlin.ru/eng/speeches/2008/08/26/1543_type82912_205752.shtml

Meinecke, F. (2003) Obecně o národu, národním státu a světoobčanství. In: Hroch, M. (ed.) (2003) *Pohledy na národ a nacionalismus*. Praha : Slon, s. 46-53.

Memorandum národa slovenského (1861) Memorandum národa slovenského k Vysokému snemu krajiny uhorskej prijaté v Turčianskom Svätom Martine 7. júna 1861. In: Bokes, F. (ed.) (1962): *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848-1914. Zv. I. 1848-1867*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.

Mészáros, A. (2010) Nemzeti és állami jelképek a szlovén jogrendszerben. *Nemzetközi Közlöny. Közép-kelet-európai közigazgatási folyóirat*. No. 1.

Mezihorák, F. (1997) *Hry o Moravu*. Praha : Mladá fronta.

MFA Greece (1995) *Interim Accord (with related letters and translations of the Interim Accord in the languages of the contracting parties)*. Signed at New York on 13 September 1995. No. 32193. Dostupné online: http://www.mfa.gr/images/docs/fyrom/interim_accord_1995.pdf

MFA Greece (nedatované) *FYROMname issue*. Athens : Hellenic Republic. Ministry of Foreign Affairs. Dostupné online: <http://www.mfa.gr/en/fyrom-name-issue/>

MFA Hungary (2008) *Joint statement of Bulgaria, Hungary and Croatia on forthcoming recognition of Kosovo*, March 19. Dostupné online: http://www.mfa.gov.hu/kulkepviselet/Pristina/en/en_Hirek/080319_koszovo.htm?printable=t

MG (2007) *Syntetyczna informacja o eksporcie i imporcie Polski za 2007*. Warszawa : Ministerstwo Gospodarki RP.

MG (2014) *Ocena sytuacji w handlu zagranicznym w 2013 roku*. Warszawa : Ministerstwo Gospodarki RP, marzec.

Miętek, A. (2004) Ziemie zachodnie i północne jako teren specyficznych badań nad procesami autochtonizacji. *Dialogi Polityczne*, 2004, nr. 3-4.

Michałowski, S. (2002) Uregulowanie dwustronnych kwestii stosunków polsko-niemieckich w latach 90. In: Kuźniar, R. & Szczepanik, K. (eds.) *Polityka zagraniczna RP 1989 – 2002*. Warszawa : ASKON, s. 146-162.

Michela, M. (2009) *Pod heslom integrity*. Bratislava : Kalligram.

Modrzejewski, A. (2011) Die kaschubische Minderheit in einer veränderten Umwelt. *Polen-Analysen*, nr. 95, September 20, s. 2-8.

Modrzejewski, A. (2013) Kaszubi wobec kwestii narodowej. In: Subocz, E. (ed.) (2013) *25 lat funkcjonowania mniejszości narodowych, etnicznych i regionalnych w demokratycznej Polsce*. Olsztyn : Forum Dialogu Publicznego, s. 233-249.

Montevideo Convention (1933) *Convention on Rights and Duties of States adopted by the Seventh International Conference of American States*. Signed at Montevideo, December 26th, 1933. Dostupné online: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%20165/v165.pdf>

Mønnesland, S. (1997) Emerging Literary Standards and Nationalism. The Disintegration of Serbo-Croatian. *Actas do I Simposio Internacional Sobre o Bilinguismo*, nr. 6, s. 1103 – 1113.

Motta, G. (2013) *Less than Nations. Central-Eastern European Minorities after WWI, Volume 1*. Newcastle : Cambridge Scholars Publishing.

MSZ (2010) *Telekonferencja ministra Radosława Sikorskiego z ministrami SZ państw Grupy Wyszehradzkiej, Bułgarii i Rumunii*, 2010. 1. 22. Warszawa : Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP.

MSZ (2012) *Programme of the Polish Presidency of the Visegrad Group : July 2012 – June 2013. Visegrad 4 for Integration and Cohesion*. Warsaw : Ministry of Foreign Affairs.

Müller, D. (1999) Ethno-demographic history of Abkhazia, 1886 – 1989. Chapter 15. Demography. In: Hewitt, G. (ed.) (1999) *The Abkhazians: A Handbook*. Richmond, Surrey: The Curzon Press, s. 218-239.

Myška, M. & Brabcová, L. & Gebauer, J. (1995) *Pozdrav z Hlučínska pohlednice a historie*. Opava : Bobr.

Najšlová, L. (2009) Ako sa buduje americkosť. O limitoch dichotómie občianskeho a kultúrneho nacionalizmu. In: Drál, P. & Findor, A. (eds.) (2009) *Ako skúmať národ. Deväť štúdií o etnicite a nacionalizme*. Brno: Tribun EU, s. 225-253.

Naselenije Abchazii. Dostupné online: <http://www.ethno-kavkaz.narod.ru/rnabkhazia.html>

NATO (1999) *The situation in and around Kosovo. Statement Issued at the Extraordinary Ministerial Meeting of the North Atlantic Council held at NATO Headquarters*. Press Release M-NAC-1(99)51.Brussels: April 12.

Negyedmillióval csökkent tíz év alatt a magyarok száma a Kárpát-medencében. Dostupné online: <http://itthon.transindex.ro/?cikk=13124> (rozhovor s demografmi z roku 2010).

NewsRu.com (2008) *Abchazija i Južnaja Osetija v odin deň obratiatsia k miru s prosboj priznat nezavisimosť. Pridnestrovje prisoedinitia*, 21. 2.

Nowak, A. (2005) Polityka historyczna – polityka zagraniczna? In: Panecka, A. (ed.) *Polityka historyczna. Historycy – politycy – prasa*. Warszawa : Muzeum Powstania Warszawskiego.

Nowak, A. (2010) *Impérium a ti druzí; Rusko, Polsko a moderní dějiny východní Evropy*. Brno : CDK.

NR SR (2007) *Vyhlasenie Národnej rady Slovenskej republiky k riešeniu budúceho štatútu srbskej provincie Kosovo*. Bratislava : NR SR, 28. 3.

NSDC (2012) *National Spatial Development Concept 2030. Approved by the Council of Ministers on 13 December 2011.* Warsaw : Ministry of Regional Development.

O'Grady, C. & Kántor, Z. & Tarnovschi, D. (nedatované) *Hungarians of Romania. Minorities in Southeast Europe.* Cluj-Napoca : Ethnocultural Diversity Resource Center. Dostupné online: http://www.edrc.ro/resurse/rapoarte/Hungarians_of_Romania.pdf

Obyvatelstvo (2012) *Obyvatelstvo podle sčítání lidu, domů a bytů 2011. Česká republika.* Praha : Český statistický úřad.

Öllős, L. (2004) A magyar pártok programjai. In: Fazekas, J. & Hunčík, P. (eds.) (2004) *Magyarok Szlovákiában I. (1989-2004).* Somorja – Dunaszerdahely : Forum Institute – Lilium Aurum, s. 51-77.

Olszański, T. A. (2003) *Trud niepodległości: Ukraina na przełomie tysiącleci.* Kraków : Instytut Studiów Strategicznych.

Orth, S. & Michel, N. & Jansen, M. (2008) Breakaway Role Model: Separatist Movements Seek Inspiration in Kosovo. *Spiegel Online International*, February 22. Dostupné online: <http://www.spiegel.de/international/europe/breakaway-role-model-separatist-movements-seek-inspiration-in-kosovo-a-537008.html>

OSCE (1991) *The December 1, 1991 Referendum / Presidential Election in Ukraine.* Report Prepared by the Staff of the Commission on Security and Cooperation in Europe. OSCE 1992. Dostupné online: http://www.csce.gov/index.cfm?FuseAction=Files.Download&FileStore_id=297

Osica, O. (2014) A world is over. Prospects for cooperation between the countries of Central Europe. (interview by Wojciech Przybylski). *Visegrad Insight*, no 2 (6), s. 90-92.

Ozhiganov, E. (1997) The Republic of Moldova. Transdniester and the 14th Army. In: Arbatov, A. G. & Chayes, A. & Handler Chayes, A. & Olson, L. (eds.) (1997) *Managing Conflict in the Former Soviet Union: Russian and American Perspectives.* Cambridge : Harvard University Press.

Paczkowski, A. (2000) *Pół wieku dziejów Polski.* Warszawa : PWN.

Pajewski, J. (1978) *Odbudowa państwa polskiego 1914 – 1918.* Warszawa : PWN.

Pamätný spis návrhov riešenia slovenskej otázky. Olomouc 19.marca 1848. Dokument č. 108. In: *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti, zv. I.* Bratislava : Národné literárne centrum 1998, s. 318-319.

Państwowa Komisja Wyborcza (2010, 2014) *Państwowa Komisja Wyborcza – Wybory Samorządowe 2010, 2014.*

Pap, A. L. (2003) Etnikai-nemzetiségi identitás és választójogi korrupció. In: Halász, I. & Majtényi, B. (eds.) (2003) *Regisztrálható-e az identitás?* Budapest: Gondolat – MTA JTI, Budapest, s. 252–294.

Pap, A. L. (2007) *Identitás és reprezentáció.* Budapest, 2007 : Gondolat – MTA KI.

Parliament of Moldova (1994) *The Law on the Special Legal Status of Gagauzia (Gagauz Yeri).* Cisinou : The Parliament of the Republic of Moldova. December 23.

Parliamentary Assembly (2010) *Inhuman treatment of people and illicit traf-*

ficking in human organs in Kosovo. Parliamentary Assembly of the Council of Europe – Committee on Legal Affairs and Human Rights, rapporteur: Dick Marty, 12. 12. Dostupné online: <http://assembly.coe.int/asp/apfeaturesmanager/defaulttartsiteview.asp?ID=964>

Pasák, T. (1999) *Český fašismus 1922 – 1945 a kolaborace 1939 – 1945*. Praha : Práh.

Paszkiwicz, L. B. (2010) Pruski i komunistyczny „Kulturkampf“. Studium porównawcze. *Perspectiva. Legnickie Studia*, vol. XI., nr. 1 (16).

Pechány, A. (2000) *A magyarországi tótok*. Miskolc : Felsőmagyarország Kiadó 2000.

Pekař, J. (1920) O nové církvi československé. *Národní politika*, roč. 38, č. 13, s. 1, 13. 1.

Pelczyńska-Nałęcz, K. (2010) *How far do the borders of the West extend? Russian/Polish strategic conflicts in the period 1990-2010*. Warsaw : Center for Eastern Studies. Dostupné online: <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-report/2010-03-18/how-far-do-borders-west-extend-russian/polish-strategic-conflicts>

Pelinka, A. (1999) *Demokratie: Österreich 1900 – Österreich 2000*. In: Gärtner, R. (ed.) (1999): *Blitzlichter. Österreich am Ende des Jahrhunderts*. Innsbruck : Studienverlag, s. 9-25.

Pellet, A. (1992) The Opinions of the Badinter Arbitration Committee. A Second Breath for the Self-Determination of Peoples. *European Journal of International Law*, vol. 3, no. 1, s. 178-185.

Pernal, M. & Tombiński, J. & Wiśniewski, R. (2001) Kraje Grupy Wyszehradzkiej przed wejściem dwito Unii Europejskiej : Razem czy osobno? In: *Polska w Europie*, no. 36.

Pešek, J. & Barnovský, M. (1997) *Štátna moc a cirkvi na Slovensku*. Bratislava : Veda.

Petráš, R. & Petrův, H. & Scheu, H. Ch. (2009) *Menšiny a právo v České republice*. Praha : Auditorium.

Plišková, A. (2000) Rusíni ako terminologický či národnostný problém strednej Európy? *Človek a spoločnosť*, 2000, č. 3.

Poláčková, Z. (2013) *Za oponou slovensko-rakúskych vzťahov v 20. storočí*. Bratislava : Veda.

President of Russia (2014) *Address by President of the Russian Federation*, March 18. Dostupné online: <http://eng.kremlin.ru/news/6889>

Prohlášení práv člověka a občana, 26. 8. 1789. In: Melanová, M. (ed.) *Prameny k českým dějinám 19. století*. Liberec : Technická univerzita Liberec, Fakulta pedagogiky, Katedra historie. Dostupné online: http://khi.fp.tul.cz/attachments/170_CD%2019.st.%20Prameny%20-%20definit.pdf

Předběžné výsledky sčítání lidu, domů a bytů 2011. Praha : Český statistický úřad 2011. Dostupné online: http://www.czso.cz/sldb2011/redakce.nsf/i/pred-bezne_vysledky_scitani_lidu_domu_a_bytu_2011

Rácz, L. (2010) Címer – zászló – nemzeti színek. *Nemzetközi Közlöny. Közép-kelet-európai közigazgatási folyóirat*, No. 1. s. 51-60.

Rambouillet Accords (1999) *Rambouillet Accords. Interim Agreement for Peace and Self-Government in Kosovo*. New York : United Nations, Security Council. Dostupné online: <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Kos%20S%201999%20648.pdf>

Ramet, S. (2002) *Balkan Babel. The Disintegration Of Yugoslavia From The Death Of Tito To The Fall Of Milosevic*. Boulder : Westview Press.

Renan, E. (2003) Co je to národ? In: Hroch, M. (ed.) *Pohledy na národ a nacionalismus*. Praha : Slon.

Report of the EU Forensic Expert Team on the the Racak Incident. Statement of Dr. Helena Ranta, March 17, 1999. Source: United States Information Agency. Dostupné online: <http://balkanwitness.glypx.com/racak-massacres2.htm>

Riabczuk, M. (2002) *Od Małorosji do Ukrainy*. Kraków : Universitas.

Riabčuk, M. (2003) *Dvi Ukrajiny: realni meži, virtualni vijny*. Kyiv : Krytyka.

Rieber, A. (2014) *The Struggle for the Eurasian Borderlands. From the Rise of the Early Modern Empires to the End of the First World War*. New York : Cambridge University Press.

Rich, R. (1993) Recognition of States: The Collapse of Yugoslavia and the Soviet Union. *European Journal of International Law*, vol. 4, no. 1, s. 36-65.

Ripp, Z. (2009) *Eltékozolt esélyek? A rendszerváltás értelme és értelmezései*. Budapest : Napvilág Kiadó.

Risteski, L. S. (2009) Recognition of the Independance of the Macedonian Orthodox Church (MOC) as an Issue Concerning Macedonian National Identity. *EthnoAntropoZoom*, s. 145-185.

Ristic, M. (2013) Serbia's Wartime Refugees Still Awaiting New Homes. *Balkan Insight*, June 20. Dostupné online: <http://www.balkaninsight.com/en/article/serbia-s-refugees-still-face-housing-problems>

Roberts, A. (1999) The NATO's 'Humanitarian War' over Kosovo. *Survival*, vol. 41, no. 3, Autumn, s. 102-123.

Rodin, M. (2013) Ethno-political conflicts and national identity in Latvia. In: Gaponenko, A. (ed.) (2013) *Ethnic conflicts in the Baltic states in the post-soviet period*. Riga : Institute for European Studies, s. 25-53.

Rokita, J. & Kawalec, S. et al. (2005) *Państwo dla obywateli. Plan rządzenia 2005 – 2009*. Warszawa : Instytut Państwa i Administracji.

Rosati, D. (2006) Europa albo śmierć. *Gazeta Wyborcza*, 12. 1.

Roseberry, P. (2013) Mass Violence and the Recognition of Kosovo: Suffering and Recognition. *Europe-Asia Studies*, vol. 65, nr. 5 (Special Issue: Self-Determination After Kosovo), s. 857-873.

Rosenfeld, M. (2005) *The Problem of „Identity“ in Constitution-Making and Constitutional Reform*. Benjamin N. Cardozo School of Law. Jacob Burns Institute for Advanced Legal Studies, Working Paper 2005, No. 143.

Roszkowski, W. (2005) *O potrzebie polskiej polityki historycznej*. In: Kostro, R. & Merta T. (eds.) (2005) *Pamięć i odpowiedzialność*. Kraków : Ośrodek Myśli Politycznej 2005, s. 115-126.

Rotfeld, A. D. & Torkunow, A. W. (2012) *Białe plamy – Czarne plamy. Sprawy trudne w relacjach polsko-rosyjskich (1918-2008)*. Warszawa : PISM.

Rotfeld, A. D. (2005a) Informacja rządu na temat polskiej polityki zagranicznej w 2005 roku (przedstawiona przez ministra spraw zagranicznych Adama Daniela Rotfelda). *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej 2006*. Warszawa : PISM, s. 9–27.

Rotfeld, A. D. (2005b) Wywiad ministra Adama Daniela Rotfelda dla Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych. *Polski Przegląd Dyplomatyczny*, 2005, č. 4 (26), s. 14.

Rotfeld, A. D. (2006a) *Polska w niepewnym świecie*. Warszawa : PISM.

Rotfeld, A. D. (2006b) Pamięć i polityka zagraniczna. In: Kosiewski, P. (ed.) (2006) *Pamięć i polityka zagraniczna*. Warszawa : Fundacja im. Stefana Batorego. *Ruch Autonomii Śląska – oficjalna webová stránka*. Dostupné online – autonomia.pl

Rusinow, D. (2003) The Yugoslav Idea before Yugoslavia. In: Djokić, D. (ed.) (2003) *Yugoslavism. Histories of a Failed Idea 1918 – 1922*. London : Hurst & Co.

Rychlík, J. (1997) Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914-1945. Bratislava : Academic Electronic Press.

Rychlík, J. (2008) The Role of the Religion in the National Identity of the Czech and Slovaks. In: Marushiakova, E. (ed.) (2008) *Dynamics of National Identity and Transnational Identities in the Process of European Integration*. Newcastle : Cambridge Scholars, s. 293 – 305.

Rychlík, J. (2012a) Češi a Slováci ve 20. století. *Spolupráce a konflikty 1914 – 1992*. Praha : Vyšehrad.

Rychlík, J. (2012b) *Rozdělení Česko-Slovenska 1989-1992*. Praha : Vyšehrad.

Sahin, S. B. (2009) The use of ‚exceptionalism‘ argument in Kosovo: an analysis of the rationalization of external interference in the conflict. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, vol. 11, no. 3, September, s. 235-255.

SANU Memorandum (1986) Serbian Academy of Arts and Sciences Memorandum 1986. In: *Making the History of 1989. Primary Sources*. Dostupné online: <http://chnm.gmu.edu/1989/items/show/674>

Sbírka (1918) Zákon č. 11 ze dne 28. října 1918 o zřízení samostatného státu československého. *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, částka II, 6. 11.

Sčítání (2011) *Předběžné výsledky sčítání lidu, domů a bytů 2011*. Praha : Český statistický úřad 2011. Dostupné online: http://www.czso.cz/sldb2011/redakce.nsf/i/predbezne_vysledky_scitani_lidu_domu_a_bytu_2011

Seibt, F. (1993) *Německo a Češi. Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy*. Praha : Academia.

Seidl-Hohenveldern, I. (2006) *Mezinárodní právo veřejné*. 3. vydání. Praha : ASPI-Wolters Kluwer.

Sejm (2007a) Przedstawienie przez prezesa Rady Ministrów programu działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania, 23. 11. 2007. *Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu RP VI kadencji*. Warszawa : Sejm RP.

Sejm (2007b) *Sprawozdanie stenograficzne z posiedzeń Sejmu RP V kadencji*, 43 posiedzenie, 4 dzień, 15. 6. 2007. Warszawa : Sejm RP.

Sejm (2008) Informacja rządu na temat polskiej polityki zagranicznej w 2008 roku przedstawiona przez ministra spraw zagranicznych Radosława Sikorskiego na posiedzeniu Sejmu 7 maja 2008 roku. *Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu RP VI kadencji*. Warszawa : Sejm RP.

Sejm (2009) Informacja ministra spraw zagranicznych o zadaniach polskiej polityki zagranicznej w 2009 r. *Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu RP VI kadencji*, 13. 2. Warszawa : Sejm RP.

Senat (2010) *Notatka ze wspólnego posiedzenia Komisji Spraw Zagranicznych oraz Komisji Spraw Unii Europejskiej (nr 121/110)*, 14. 7. Warszawa : Senat RP.

Senese, S. (1989) External and Internal Self-Determination. *Social Justice*, vol. 16, no. 1 (35), Spring, s. 19-25.

Senn, A. E. (2007) *Lithuania 1940: Revolution from Above. (On the Boundary of Two Worlds)*. Amsterdam – New York : Rodopi.

Seres, A. (2005) Szlovénia állami és nemzeti szimbólumai. In: Glatz, F. (ed.) (2005) *Állami és nemzeti szimbólumok az Európai Unióban*. Budapest : Europa Institut Budapest – MTA Történettudományi Intézet.

Schetyna, G. (2012) Czas na renesans (rozm. J. Makowski), In: *Instytut Idei*, č 1, s. 6-10.

Schetyna, G. (2014a) *Report by the Council of Ministers on the goals of Polish foreign policy in 2014 – 2015*. Warsaw : Ministry of Foreign Affairs.

Schetyna, G. (2014b) Schetyna: nie jestem zainteresowany walką o wpływ w PO. *TVP Info*, 3. 10. Dostępne online: <http://www.tvp.info>.

Sikorski, R. (2012): The European Union at Crossroads. A Central European Perspective (Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 5 July), www.mfa.gov.pl, (Ministry of Foreign Affairs, www.mfa.gov.pl)

Skrok, Ł. (2010) *Ocena korzyści uzyskiwanych przez Państwa UE-15 w wyniku realizacji polityki spójności w Polsce. Aktualizacja 2010* (Warszawa, Instytut Badań Strukturalnych)

Sláviková, E. & Strážay, T. (2007) *Zmeny v kosovskej spoločnosti za posledných 20 rokov v kontexte národnoštátnej emancipácie Albáncov v priestore západného Balkánu a európskej integrácie*. Analýza. Bratislava : RC SFPA. Dostępne online: <http://www.sfpa.sk/dokumenty/publikacie/175>

Sláviková, Eliška (2012) Slovakia and Kosovo: Closer Than They Seem. In: *Kosovo Calling. International Conference to Launch Position Papers on Kosovo's Relations with EU and Regional Non-Recognizing Countries*. Pristina : Kosovo Foundation for Open Society and British Council, s. 33-49.

Smith, Anthony D. (2007) *Nacjonalizm*. Warszawa : Sic!

Smooha, S. (2002) The Model of Ethnic Democracy: Israel as a Jewish and Democratic state. *Nations and Nationalism*, vol. 8, No. 4., s. 475-503

Snyder, T. (2003) *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania,*

Belarus, 1569-1999. New Haven & London : Yale University Press.

Sowjetunion, 17. März 1991 : Weiterbestand der UdSSR als Föderation gleichberechtigter und souveräner Staaten. Database and Search Engine for Direct Democracy. Dostupné online: <http://www.sudd.ch/event.php?lang=en&id=su011991>

Stalin, J. V. (1913) *Marxism and the National Question*. Dostupné online: <http://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1913/03a.htm>

Standards for Kosovo. Prishtina : UNMIK – PISG 2004. Dostupné online: <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Kos%20Standards.pdf>

Stanic, O. (2008) *Bosnian Serbs threaten secession over Kosovo*. Reuters, February 22. Dostupné online: <http://www.reuters.com/article/2008/02/22/us-kosovo-serbia-bosnia-idUSL224395920080222>

State Department (2013) *2013 Report on International Religious Freedom – Latvia*. Washington D.C.: State Department. Dostupné online: <http://www.refworld.org/country,,,LVA,,53d9075610,0.html>

Strážay, T. (2009) *Vyšehrad 2008: dynamická regionálna platforma s pridanou hodnotou pre EÚ*. In: *Ročenka zahraničnej politiky Slovenskej republiky 2009*. Bratislava : RC SFP, s. 93–101.

Szarka, L. (2004) *Kisebbségi többpártrendszer és közösségépítés*. In: Fazekas, J. & Hunčík, P. (eds.) (2004) *Magyarok Szlovákiában. I. (1989-2004)* Somorja – Dunaszerdahely : Forum Institute – Lilium Aurum, s. 79-104.

Szarka, L. (2011) *Hungary at the Peace Talks in Paris*. In: Bárdi, N. & Fedinec, Cs. & Szarka, L. (eds.) (2011) *Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century*. New York : Columbia University Press, s. 43-51.

Szemusin, D. (1996) *Belorusszia rövid története. Poszt-szovjet füzetek XII*. Budapest : MRI, Budapest, s. 108-109.

Šamanová, G. (2005) *Národnost ve sčítání lidu v českých zemích. Naše společnost, č. 1*. Dostupné online: http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c3/a3921/f11/100023s_Samanova-narodnost.pdf

Šatava, L. (2009) *Jazyk a identita etnických menšin. Možnosti zachování a revitalizace*. Praha : Slon.

Šrubař, I. (2001) *Longue durée, cyklicita a sociální transformace*. *Sociologický časopis*, vol. 37, no. 2, s. 149-159.

Štefánek, A. (1945) *Základy sociografie Slovenska. Slovenská vlastiveda III*. Bratislava : SAVU.

Šustek, Z. (1998) *Otázka kodifikace spisovného moravského jazyka*. In: Dulicenko, A. D. (ed.) *Jazyki malyje i bolšije*. Slavica Tartuensia, IV. In memoriam acad. Nikita I. Tolstoj. Tartu : Tartu University Press, s. 128-142.

Šútovec, M. (1999) *Semióza ako politikum alebo „pomlčková vojna“*. Bratislava : Kalligram.

Švec, L. (2002) *Dějiny pobaltských zemí*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny.

Takuya, N. (2015) The Making of 'Montenegrin Language': Nationalism, Language Planning, and Language Ideology after the Collapse of Yugoslavia (1992-2011) *Südosteuropäische Hefte*, vol. 4, nr.1, pp. 127-141.

Tanjung (10. 3. 2008) *Kosovo model for Transylvania*. Dostupné online: http://www.b92.net/eng/news/region-article.php?yyyy=2008&mm=03&dd=10&nav_id=48330

Tannam, E. (2013) The EU's Response to the International Court of Justice's Judgment on Kosovo's Declaration on Independence. *Europe-Asia Studies*, vol. 65, nr. 5 (Special Issue: Self-Determination After Kosovo), s. 946-964.

Teslaru-Born, A. (2005) *Ideen und Projekte zur Föderalisierung des Habsburgischen Reiches mit besonderer Berücksichtigung Siebenbürgens 1848-1918*. Inauguraldissertation. Frankfurt am Main : Johann-Wolfgang-Goethe-Universität.

Teslik L. H. (2006) *Montenegro's Referendum on Independence*. Council of Foreign Relations, May 19. Dostupné online: <http://www.cfr.org/montenegro/montenegros-referendum-independence/p10725>

The Constitution of Greece (2008) *The Constitution of Greece as revised by the parliamentary resolution of May 27th 2008 of the VIIIth Revisionary Parliament*. Athens : Hellenic Parliament.

The Constitution of the Republic of Armenia (1995) *The Constitution of the Republic of Armenia*. National Assembly of the Republic of Armenia.

Ther, P. (1997) Dzieje poszukiwania identyfikacji narodowej i regionalnej w sowieckiej strefie okupacyjnej i NRD w latach 1945-1953. In: Link, B. & Lüer, J. & Struve, K. (eds.) *Fenomen nowoczesnego nacjonalizmu w Europie Środkowej*. Opole : Państwowy Instytut Naukowy – Instytut Śląski w Opolu, s. 121-128.

Thiessová, A.-M. (2007) *Vytváření národních identit v Evropě 18. až 20. století*. Brno : CDK.

Tilly, C. (1993) National Self-Determination as a Problem for All of Us. *Daedalus* 122 (3), s. 29-36

Tombiński, J. (2007) *Polish ambassador on EU Treaty, energy and Russia*, 4. 4., www.euractiv.com.

Tomka, J. (2010) Advisory Opinion. Declaration of Judge Tomka, Vice President, July 22. In: ICJ (2010) *Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*. General List no. 141. Hague : International Court of Justice, July 22.

Tóth, M. (2010) Állami és nemzeti szimbólumok Ukrajnában. Nemzetközi Közlöny. *Közép-kelet-európai közgazgatási folyóirat*. No. 1.

Traynor, I. (2008) Spain exposes EU split as US leads recognition. *The Guardian*, February 19.

Türk, D. (1993) Recognition of States. A Comment. *European Journal of International Law*, vol. 4, no. 1, s. 66-71.

Tusk, D. (2006) Problem niemieckiej „normalności“. In: Kosiewski, P. (ed.) *Pamięć i polityka zagraniczna*. Warszawa : Fundacja im. Stefana Batorego.

Tusk, D. (2008) Z premierem Donaldem Tuskiem rozmawia Edyta Lewan-

- dowska. *TVP Info* 5. 11. 2008. Warszawa : Kancelaria Prezesa Rady Ministrów.
- TVN24 (27. 2. 2008) *Ambasady w Kosowie na razie nie będzie*. Dostupné online: <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/ambasady-w-kosowie-na-razie-nie-bedzie,50385.html>
- Twardochleb, B. (2005) Nie ma fatalizmu historii. *Przegląd Uniwersytecki. Pismo Uniwersytetu Szczecińskiego*, 2005, no. 10-12.
- U.N. General Assembly (1960) *Declaration on Granting of Independence to colonial countries and peoples*. New York : U.N. General Assembly, 907th plenary meeting, October 17.
- U.N. Security Council (1999a) *Comprehensive Proposal for the Kosovo Status Settlement*. Letter dated 26 March 2007 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council. Addendum.
- U.N. Security Council (1999b) *Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999*. S/RES/1244 (1999), June 10
- U.S. Department of State (2008) *U.S. Recognizes Kosovo as Independent State*, February 18.
- Ukielski, P. (2007) *Aksamitny rozwód. Rola elit politycznych w procesie podziału Czechosłowacji*. Warszawa : Instytut Jagielloński.
- Ukrainian Weekly (2005) *Ukrainian Catholic leader's move to Kyiv protested by Orthodox*. August 21. Dostupné online: <http://www.ukrweekly.com/old/archive/2005/340503.shtml>
- Unger, D.: *Hlučínsko (Prajzská)*. Slezsko.net.
- Universal Declaration (1976) *Universal Declaration of the Rights of Peoples*. Algiers, July 4
- UNPO (2008) *Abkhazia: Duma Urges Russian Recognition*, March 25. Dostupné online: <http://unpo.org/article/7925>
- UNPO (2004) *Universal Declaration of the Rights of Peoples*. UNPO VI General Assembly. Tallinn : Estonia, February 17, 2001
- UNPO Principles. Unrepresented Nations and Peoples Organization*. Dostupné online: <http://unpo.org/section/2/2>
- USSR (1990) *1990 USSR Law on Secession. Concerning the procedure of secession of a Soviet Republic from the Union of Soviet Socialist Republics. The law of the USSR of April 3, 1990* (Register of the Congress of the People's Deputies of USSR and Supreme Soviet of USSR. 1990, issue No. 13, p. 252). Washington D.C. : Office of the Nagorno Karabakh Republic. Dostupné online: http://www.nkrusa.org/nk_conflict/ussr_law.shtml
- Ustav Republike Hrvatske (1990) *Ustav Republike Hrvatske. Pročišćenji tekst*. Zagreb : Hrvatski Sobor. Dostupné online: <http://www.sabor.hr/ustav-republike-hrvatske>
- Ustav Republike Srbije (1990) *Ustav Republike Srbije. 1990 godina*. Dostupné online: <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Ustav-iz-1990.pdf>
- Ustav RS (2006) *Ustav Republike Srbije*. Službeni glasnik RS, br. 98/2006
- Ustav SFRJ (1974) *Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*.

Ustavna povelja Državne zajednice Srbija i Crna Gora, Beograd, 4. februar 2003.
Ústavní listina České republiky. Zákon č. 121/1920 Sb. ze dne 29. února 1920.

Ústava ČR (1992) Ústava České republiky ze dne 16. prosince 1992. Praha : ČNR 1992.

Varga, L. (2005) Zsidó bevándorlás Magyarországon. In: Varga, L. (ed.) (2005) *Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon. Siker és valóság*. Budapest : Pannonica Kiadó – Habsburg Történeti Intézet.

V4 (1999) *Contents of Visegrad Cooperation approved by the Prime Ministers' Summit Bratislava on 14th May 1999*. Bratislava : Visegrad Group – oficiálna webová stránka.

V4 (2007a) *Joint Political Statement of the Visegrad Group on the Strengthening of the European Neighbourhood Policy*, 22. 1.2007. Visegrad Group – oficiálna webová stránka.

V4 (2007b) *Joint Statement from the Meeting of the Ministers of Foreign Affairs of the Visegrad Group countries and Moldova, Štiřín, 25 October*. Štiřín : Visegrad Group – oficiálna webová stránka..

V4 (2008a) *Joint Statement of the Ministers of Foreign Affairs of the Visegrad Group Countries, Sweden and Ukraine, 23 April 2008*. Visegrad Group – oficiálna webová stránka.

V4 (2008b) *Programme of the Polish Presidency of the Visegrad Group (July 2008 – June 2009)*. Visegrad Group – oficiálna webová stránka.

V4 (2009a) *Executive Report on Polish Presidency in the Visegrad Group, July 2008 – June 2009* Visegrad Group – oficiálna webová stránka.

V4 (2009b) *Press Release of the Polish V4 presidency after the Official Summit of the Prime Ministers of the Visegrad Group Countries, Wieliczka, 3 June 2009*. Visegrad Group – oficiálna webová stránka.

V4 (2009c) *The Visegrad Group Stands Ready to Promote the Integration of the Western Balkans, 6. 10. 2009*. Visegrad Group – oficiálna webová stránka.

V4 (2010) *Declaration of the Budapest V4+ Energy Security Summit, 24 February 2010*. Visegrad Group – oficiálna webová stránka.

V4 (2014) *Joint Statement of Ministers of the Environment of the Visegrad Group and Bulgaria and Romania, Bratislava, September 30*. Visegrad Group – oficiálna webová stránka.

Vaňo, B. et al. (2001) *Obyvateľstvo Slovenska 1945-2000*. Bratislava : Infostat

Vaquer i Fanés, J. (2012) *Spain's Position on Kosovo*, In: *Kosovo Calling. International Conference to Launch Position Papers on Kosovo's Relations with EU and Regional Non-Recognizing Countries*. Pristina : Kosovo Foundation for Open Society and British Council, s. 9-30.

Venice (2000) *L'autodétermination et la sécession en droit constitutionnel. Rapport adopté par la Commission lors de sa 41 e réunion* (Venise, 10-11 décembre 1999). CDL-INF(2000)002-f. Strasbourg, 12 janvier

Venice Commission (2014) *Opinion on „whether the decision taken by the Su-*

preme Council of the Autonomous Republic of Crimea in Ukraine to organize a referendum on becoming a constituent territory of the Russian Federation or restoring Crimea's 1992 constitution is compatible with constitutional principles". Venice : Venice Commission 21-22 March.

Vidmar, J. (2009) International Legal Responses to Kosovo's Declaration of Independence. *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, vol. 42, no. 3, s. 779-851.

Vitkus, G. (1996) Lithuanian-Russian Relations in 1990- 1995 A Study of Lithuanian Foreign Policy. *Forschungsschwerpunkt Konflikt- und Kooperationsstrukturen in Osteuropa an der Universität Mannheim. Untersuchungen des FKKS 12/1996*. Mannheim : Universität Mannheim.

Vláda ČR (2008) *Česká republika uznala nezávislost Kosova*. Praha : Vláda ČR, 21. 5.

Vláda ČSSR (1962) *Usnesení vlády ČSSR č. 251 z roku 1962 podle zákona č. 22/1958. o kulturních památkách*. Dostupné online: <http://mvcr.cz/sbirka/1962/sb36-62.pdf>.

Vörös, L. (2010) *Analytická historiografia versus národné dejiny. „Národ“ ako sociálna reprezentácia*. Pisa : Plus Pisa University Press.

Vyhnaněk, J. (2013) *Rakúsko-Uhorsko: nástupníctvo a identita*. Bratislava : Atticum.

Vykoukal, J. & Litera, B. & Tejchman, M. (2000) *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*. Praha : Libri.

Vykoukal, J. a kol. (2003) *Visegrád : možnosti a meze středoevropské spolupráce*. Praha, Dokořán.

Waldenberg, M. (2000) *Narody zależne i mniejszości narodowe w Europie środkowo-wschodniej. Dzieje konfliktów i idei*. Warszawa : PWN.

Walker, S. (2008) The Kosovo precedent. *Prospect*, April 27.

Wandycz, P. (1984) *The Lands of Partitioned Poland 1795-1918*. Seattle – London : University of Washington Press.

Wandycz, P. (2001) *Střední Evropa v dějinách. Od středověku do současnosti. Cena svobody*. Praha : Academia.

Warshauer, L.D. (2004) The Munich Pact of 1938: Adr Strategies for Our Time? *Cardozo Journal of the Conflict Resolution*, vol.5, No. 2, s. 247-278.

Weller, M. (1999) The international response to the dissolution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. *American Journal of International Law*, vol. 86, nr. 3, s. 569-607.

Weiss, P. (2013) Medzinárodnopolitické okolnosti osamostatnenia sa slovenskej štátnosti a uznania jej medzinárodnoprávnej subjektivity. In: Londák, M. & Michálek, S. et al. (2013) *20 rokov samostatnej Slovenskej republiky. Jedinečnosť a diskontinuita historického vývoja*. Bratislava : VEDA 2013, s. 380-396.

Williams P. R. (2003) Earned Sovereignty: The Road to Resolving the Conflict Over Kosovo's Final Status. *Denver Journal of International Law and Policy*, vol. 31, no. 3, s. 387-425.

Williams, P. R. & Heymann, K. (2004) Earned Sovereignty: An Emerging Conflict Resolution Approach. *ILSA Journal of International and Comparative Law*, vol. 10, no. 2, s. 437-45.

Wiśniewski, R. (2012) Kultura strategiczna, czyli o kulturowych uwarunkowaniach polityki zagranicznej i bezpieczeństwa. *Przegląd Strategiczny*, no 1, s. 163-176.

Wilson, Woodrow (1918) President Woodrow Wilson's Fourteen Points. January 18. Yale Law School. Lilian Goldmann Law Library in Memory of Sol Goldman. *The Avalon Project. Documents in Law, History and Diplomacy*. Dostępne online: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/wilson14.asp

Wojna, B. & Gniazdowski M. (eds) (2009) *Partnerstwo Wschodnie – raport otwarcia*. Warszawa : PISM.

Wolff, S. & Peen Rodt, A. (2013) Self-Determination After Kosovo. *Europe-Asia Studies*, vol. 65, nr. 5 (Special Issue: Self-Determination After Kosovo), s. 799-822.

Wolff-Powęska, A. (2007) Polskie spory o historię i pamięć : polityka historyczna. *Przegląd Zachodni*, vol. 63, no 1, s. 3-44

Wood, N. (2004) U.S. grants Macedonia the name recognition it wants. *The New York Times*, November 5.

Wyciszkiewicz, E. (2010) Energy Summit in Budapest. *Bulletin PISM*, No. 38 (114), March 5. Warszawa : PISM.

Zakarpattia 1919 – 2009 rokiv. Istorija, polityka, kultura. Užhorod : Lira 2010.

Zamyatin, K. (2013) Sovereignisation and State Languages: Early Formation of Language Policy of Russia's Finno-Ugric Republics in the Conditions of the USSR Disintegration. *Finnisch-Ugrische Mitteilungen*, Band 36, s. 123-165.

Závěrečný akt (1975) *Závěrečný akt Helsinské konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě*. Helsinky, 1. 8.

Zdravkovski, A. & Morrison, K. (2014) The Orthodox Churches of Macedonia and Montenegro: The Quest for Autocephaly. In: Rammet, S. (ed.) (2014) *Religion and Politics in Post-Socialist Central and Eastern Europe*. New York : Palgrave Macmillan, s. 240-262.

Zemanová, B. (2008) Moravané tvoří spisovnou moravštinu. *Brněnský deník*, 12.11.

Zenderowski, R. (2007) *Nad Tatrami błyska się... Słowacka tożsamość narodu w dyskursie politycznym w Republice Słowackiej (1989-2004)*. Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.

Zenderowski, R. (red.) (2012) *My już jesteśmy zjedzeni. Rola i znaczenie prawosławia w konflikcie etnicznym w Dolinie Przeszewa*. Warszawa : Instytut Politologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

Zlatanović, S. (2013) Propustljivost granice: Srbi / "Srpski Cigani" u enklavi Vitina. *Teme*, 37 (3). Niš : Univerzitet u Nišu, s. 1079-1099.

Żornaczuk, T. (2010) Poland's Policy towards the Western Balkans. *Yearbook of Polish Foreign Policy 2010*, s. 224-236.

Zubrzycki, G. (2001) „We, the Polish Nation.“ Ethnic and Civic Visions of Na-

tionhood in Post-Communist Constitution Debates. *Theory and Society*, vol. 30, No. 5, (October), s. 629-668.

Zubrzycki, G. (2014) *Krzyże w Auschwitz. Tożsamość narodowa, nacjonalizm i religia w postkomunistycznej Polsce*. Kraków : Nomos.

Žalimas, D. (2006) Legal Issues on the Continuity of the Republic of Lithuania. *Hawaiian Journal of Law & Politics*, vol. 3, (Summer 2006), s. 73-96.

Žatkuliak, J. (ed.) (1999) *1989. November a Slovensko. Chronológia a dokumenty*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku – Historický ústav SAV.

Žiadosti (1848) Žiadosti slovenského národa. Liptovský Svätý Mikuláš 10. mája 1848. Dokument č. 104. In: *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti, zv. I*. Bratislava : Národné literárne centrum 1998, s. 307-310.

Žudel, J. (1984) *Stolice na Slovensku*. Bratislava : Obzor.

Internetové odkazy boli kontrolované dňa 30. apríla 2015.

Summary

The (Dis)Integration Power of Central European Nationalism: A Study of the Visegrad Group Countries

Juraj Marušiak, Ivan Halász and Mateusz Gniazdowski

The topic of this publication is the influence of nationalism in Central Europe. Developments in the region since 1989 have confirmed that expectations of the time in which the spirit of social solidarity and ideals of civic equality would weaken the effectiveness of nationalism as a constructive principle of the functioning of political communities and countries have been less than accurate. Immediately after the fall of the communist regimes, the perceived broader region of Central and Eastern Europe was undergoing a reconfiguration that resulted in a significant change in its map. But nationalism repeatedly confirmed its power and ability to establish emotional ties and relationships of solidarity across social, ideological and often even the ethnic and cultural fractioning of the society. Nationalism or its absence in the form of an integrating state idea, stood at the fall of multinational federal states in Central and Eastern Europe but at the same time nationalism has shown its integrative function in the newly-established countries.

This publication consists of five chapters.

The first and largest one (**Central Europe and the Issue of the Right of Nations for Self-Determination**), authored by **Dr. Juraj Marušiak**, an associate scientist at the Institute of Political Sciences from Bratislava (Slovak Republic), focuses on the interpretation of the right to national self-determination in the 20th century and currently, but mainly on the scope to which it is acknowledged by decisive players in international politics and to whom this right is or is not granted. It also points out that there were attempts also in the past, e.g. under the conditions of Hungary prior to 1918, to objectively define what was and was not a nation. The author contemplates the definition of the term “self-determination” or the right of nations to self-determination while analysing what can be understood by the term “nation” as the holder of this right and its application in the context of history from the 19th to 21st centuries.

The right of nations to self-determination is interpreted as a natural right conveyed not to an individual but to a group. At the same time, it has often been interpreted as a third-generation human right, i.e. a right that as a rule cannot be exercised within the borders of a single country. However, if such rights are to be materialised, there must be mechanisms in place through which they are applied. Thus, they must be defined as a positive right. Their holder must be defined, and finally, the conditions and scope of their application must also be defined. Specifically, after the World War II the issue of the right of nations to self-determination was discussed not only in international documents of a human rights

nature but also in international legal documents. Nevertheless, interpretation of this issue still stirs discussions and conflicts because there is no consensus on what the consequences of its application are or can be. Practically, during the whole “short 20th century”, the period that Eric Hobsbawm described as lasting from the outbreak of World War I in 1914 until the fall of communism in 1989, and with a new intensity then after 1990, there were attempts to regulate the right to self-determination but these did not always lead to new solutions or to generally accepted rules.

The text focuses on the issue of what is referred to as the “external right of nations to self-determination”, i.e. on the issue of acknowledging the right of nations to an independent statehood. Accepting this right, however, often depends on acceptance of a particular ethnic community as a “nation” itself, which is not only a result of success or failure of emancipation processes within these communities but also a result of the position of ruling elites of the country where that particular community lives. From specific examples of the developing interpretation of the right of nations to self-determination, the author focuses mainly on Central and Eastern Europe. According to the author, it is not possible to objectively define criteria for affiliation to a specific nation since various criteria, values and symbols (language, religion, history, territory) have been applied in individual cases in the process of constructing national identities, though in the case of Central and Eastern Europe the criteria of language has been applied most frequently.

The author comes to the conclusion that from the aspect of international law on the right of nations to self-determination it is not possible to talk about a positively-defined right as a generally accepted principle of international relations. In the context of the most recent developments in the former Yugoslavia (the case of Kosovo) and the former USSR, the author states that the application of the principle of the “right of nations to self-determination” has been, similar to the past, a result of political decisions. The recognition by a significant number of European Union countries and the United States of the unilaterally-declared independence of Kosovo in 2008 contradicted the spirit of political decisions that had been taken during the fall of the USSR and Yugoslavia at the beginning of the 1990s. In spite of the declared aims of those who initiated this recognition, it served as precedence for further decisions concerning changes of state borders, namely in the region of the former USSR. The term “the right of nations to self-determination” is a means of constructing national identities and consolidating political communities as well as a tool in world-power politics.

In the next chapter (**National and State Symbols in Countries of Central Europe after 1989**), an associate scientist of the Hungarian Academy of Sciences, **Prof. Ivan Halász** from Budapest (Hungary), examines the role of national and state symbols in consolidating the already-formed political communities and their role in nationalisation. The chapter offers a comparison of the role of state and national symbols in the integration of societies of Central Europe, specifical-

ly after 1989, while pointing out the link between national and state symbols and political decisions in various periods of the most recent history of the region. He analyses ideological disputes and the influences of different historical memory of national symbols. He also documents the process of a renaissance of nationalism in the region after 1989 through the example of developing state and national symbols; at the same time he points out the open nature of this process, in which there is an ongoing discussion in individual Central European societies about their national symbols, often using parallel and alternative symbols (sometimes depending on the ideological orientation of individual political players). But there have also been new systems of national symbols created by communities that did not have a standardised set of symbols in the past (e.g. Slovenia).

The next chapter (**The Issue of the Right of Minorities in Central Europe. Comments on the History and Current Status of the Minority Issue in the Region**), authored also by **Prof. Ivan Halász**, deals with the topic of integrating ethnic minorities into the majority society and with the possibilities of their political participation. The chapter describes the qualification (definition) of ethnic minorities and covers their legislative status in individual countries of Central Europe and at the same time seeks to define common elements in relationships between the minority and majority population within this region. The author concludes that minority legislation in countries of Central Europe is based on similar rationales. Attention is focused mainly on the area of language rights in official government functions, on the relatively generally-designed school rights, and on the protection and promotion of cultural activities of minorities. After the change of the system in 1989, Central Europe did not show greater creativity or inventiveness in the field of minority rights, with the exception of the model of non-territorial minority self-governments applied in Hungary. According to the author, minority legislation within Central European countries has not responded to the increasing tendency toward immigration or to the issue of integration of migrants – such as immigrants from other parts of the world or to the issue of Roma communities. The author also states that in defining rights of minorities, the legislation of Central European countries shares some common basic characteristics. In the long run, not even political powers focusing on regionalism have been successful in Central Europe after 1989.

The publication concludes with two chapters by **Dr. Mateusz Gniazdowski** from the Centre for Eastern Studies in Warsaw (Poland). The chapter titled **Historical Memory and Polish Foreign Political Thought after 1989** focuses on the influence of historical memory on the conceptual definition of Poland's foreign policy priorities. The characteristic of elites in post-communist Poland (but as well for dissenters prior to 1989) has been the search for permanent elements, its types of referential points in the past and the attempt to find these in well-verified facts and well-founded information about the past. According to the author, it was the historical experience of Poland, namely the outcome of the Yalta Conference in 1945, but also the attack by its neighbours in 1939 that have

influenced Poland's decision to actively participate in the work of European and Euro-Atlantic bodies and to actively co-decide about their policies. One of key principles of the Polish foreign policy is "Nothing About Us Without Us", i.e. ensuring that Poland is presented not only as an object of foreign policies but also as a participant. However, discussions about the "historical policies" are a subject of internal Polish political debates. It is also the country's historical experience that has significantly influenced what is referred to as the "Eastern Policy of Poland", i.e. the relations between Poland and Russia as well as the policy of Poland to countries on the eastern EU border (i.e. to Ukraine, Belarus and Moldavia).

The last chapter (**Central Europe in Polish Foreign Policy**, also by **Dr. Mateusz Gniazdowski**) deals with the role of a national state in Central Europe after 1989 but also within the situation of European integration. Nationalism is shown here in a new light, not only as one of factors that can represent a destructive, disintegrating force, but as one that can also positively contribute to deepened sub-regional cooperation within the Visegrad Group and to strengthened European integration. The author points out the growing role of Visegrad cooperation in the foreign policy of Poland, influenced by both political and economic factors. This applies even though in the period prior to the country joining the European Union in 2004, the Polish elite did not see convincing evidence that the V4 gained permanent significance, meaning and perspectives, though its results were positive for all countries of the region. According to the author, Visegrad cooperation is important for Poland despite several unsuccessful attempts of a joint approach, e.g. in the institutions of the European Union. Visegrad cooperation plays an important role from the aspect of energy security of the participating countries as well as from the aspect of their relationships with countries of Eastern Europe. It also affects cooperation in the area of defence and security, though exactly in this area Poland's perception of sources of security risk differs from the opinions of the other countries of the Visegrad Group, as was shown during the Ukrainian crisis after 2013.

The term "Central Europe" is primarily perceived by the authors as the current community of the Visegrad Group countries. In the past, however, these countries were parts of other state bodies and therefore the process of forming modern nationalism as *longue durée* also affects neighbouring countries to this current sub-region of Europe. Thus, the issue of Central European nationalism is monitored in a broader context, referred to as "Central and Eastern Europe", i.e. the territories of the former Republic of Both Nations (The Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania), the Kingdom of Bohemia and Hungary, and Austria and the Balkan countries.

From 2010 to 2014, the authors of these studies led a class in Comparative Policy of Central Europe at the Faculty of Social and Economic Sciences of Comenius University in Bratislava. After the lectures this publication was developed as part of the Visegrad University Studies Grant (VUSG) programme funded by the International Visegrad Fund (Grant No. 60900014 – Visegrad Group – Poli-

tics and Society). At the same time, the team of authors would like to thank the International Visegrad Fund and the Faculty of Social and Economic Sciences of Comenius University, specifically the Institute of International Studies and International Relations of the Faculty of Social and Economic Sciences of Comenius University, without whose support the present publication would not have been possible.

Menný register

- Abu Jaber, K. S. 29
Abulof, U. 8, 9, 61
Ahtisaari, M. 103, 105, 106, 112
Alžbeta 130
Anderson, B. 14, 14
Andrássy, Gy. 130
Araujo, R. 81
Armstrong, J. 11, 12
Ash, T. G. 105, 156
Atanasov, P. 99
Aznar, J. 107
Babić, M. 94
Babická, K. 132
Badeni, K. 68
Badinter, R. 96-98, 100, 102, 103, 106, 112, 115, 116
Bagdasarov, A. R. 49
Bajda, P. 173
Bălcescu, N. 70
Banac, I. 29
Banaszak, B. 131
Bárdi, N. 39, 75
Barnovský, M. 37
Bartolić, Z. 49
Bartyzel, J. 64
Batowski, H. 67, 69, 76, 77
Bauer, O. 71
Benč, V. 177
Beneš, E. 53, 129
Berghe, P. van der 10
Bernolák, A. 25
Bertényi, I. 126
Bibó, I. 165
Bilčík, V. 177
Bílek, J. 24
Billig, M. 180
Bismarck, O. 31
Blum, Y. Z. 90
Bojko, O. 41
Bolton, G. 105, 106
Borgen, Ch. 61, 104
Bougarel, X. 31
Brabcová, L. 196
Braxatoris, M. 111, 112
Breuilly, J. 11, 14
Browning, P. 61
Brubaker, R. 15-17, 20
Brunborg, H. 101
Bugarski, R. 50, 100
Bukalska, P. 165
Bukey, E. B. 76
Burakowski, A. 114
Busuladžić, A. 30
Bútorá, M. 57, 58
Bútorová, Z. 57, 58
Caľus, K. 92
Cassese, A. 104
Cichocki, M.A. 161, 162
Connor, W. 11
Conversi, D. 10, 11
Csáky, P. 108, 139
Czachor, R. 88, 91
Czajowski, A. 89
Czartoryski, A. 70
Černý, V. 68
Čubarov, R. 111
Daborowski, T. 175
Daes, E.-I. 80
Danylenko, A. 28
Davids, J. W. 113
Davies, N. 31-33, 70, 72
Deák, F. 130, 131
Deák, L. 73, 74
Del Ponte, C. 106
Dérer, I. 54
Dienstbier, J. 106
Dimitrovova, B. 31
Dmowski, R. 33, 158
Dobos, B. 145, 147, 148
Dózsa, J. 131
Drezner, D.W. 106, 114
Ducreux, M.-E. 67

- Duijzings, G. 29
 Duleba, A. 41, 177
 Duray, M. 112, 136
 Dvortsák, V. 26
 Dzurinda, M. 130, 139
 Eastwood, Jr. 93
 Eisler, J. 23
 Eminov, A. 31
 Engström, J. 100
 Eriksen, T. H. 22
 Ermacora, F. 186
 Fabian, J. 27, 75
 Fałkowski, M. 165
 Fałkowski, W. 186
 Fedinec, Cs. 39, 75
 Ferdinand II. 67
 Fernández de la Vega, M. T. 107
 Fico, R. 130, 170
 František Ferdinand d'Este 71
 František Jozef 130
 Fukuyama, F. 119
 Gaj, Lj. 45, 46, 49
 Gajewski, J. 186
 Galandauer, J. 53, 71
 Gális, T. 122
 Garlicki, A. 34
 Gat, A. 17, 64
 Gawrecki, D. 24
 Gbúrová, M. 27, 54
 Gebauer, J. 196
 Geertz, C. 10
 Gellner, A / Gellner, E. 9, 10, 13, 14,
 17, 20
 Georgieva, B. 31
 Geremek, B. 165
 Giddens, A. 14
 Gillingham, J. 11
 Gjidara, M. 49
 Glenny, M. 45, 46, 100
 Gniazdowski M. 152 - 179
 Goněc, V. 41
 Góralski, W.M. 187
 Gorbačov, M. 87, 88, 91, 93
 Gotkowska, J. 177
 Gradziuk, A. 174
 Gromadzki, G. 165
 Groszkowski, J. 177
 Grudziński, P. 165, 168, 169
 Gubrynowycz, A. 183
 Gyárfášová, O. 152, 155, 165
 Gyurcsány, F. 170
 Habermas, J. 120
 Halaga, O. 27
 Halász, I. 13, 118-151
 Handler, R. 22
 Hannum, H. 71, 73, 77, 79
 Haran, O. 42
 Hastings, A. 11
 Hattala, M. 26
 Havlíček Borovský, K. 66
 Hayes, C. 64
 Herder, J. G. 10
 Heyduk, A. 52
 Heymann, K. 105
 Hirschi, C. 17, 18
 Hirt, T. 17
 Hlinka, A. 23, 26, 52-55, 121, 122,
 130
 Hobsbawm, E. 7, 9, 14, 17
 Hodža, M. 26, 71, 130
 Hodža, M. M. 25, 26
 Hohenwart, K. von 67
 Hollý, J. 65
 Höpken, W. 30, 31
 Horálek, K. 99
 Horowitz, D. 11
 Horthy, M. 128, 130
 Hough, J. F. 89
 Hroch, M. 9, 20, 21, 63-65
 Hronský, M. 53, 74
 Hurrelbrink, P. (1997) 84
 Husar, L. 42
 Hutchinson, J. 12
 Hysa, A. 29
 Chalupka, S. 65
 Chelemendik, S. 141

Chocholatý Gröger, F. 40
 Churchill, W. 156
 Irmanová, E. 39
 Isac, I. N. 71
 Istrefi, K. 106
 Jahn, E. 190
 Janáč, V. 121
 Jansen, M. 112
 Jaskulowski, K. 63
 Jászi, O. 70
 Jäckel, E. 83
 Jeřcin, B. 87, 88, 90
 Jesień, L. 169
 Jíčínský, Z. 38
 Jirásek, A. 65
 Jókai, M. 65
 Jovanović, M. 106, 107, 111
 Jović, D. 48
 Jozef II. 19, 25, 67
 Juriga, F. 52
 Kacprzak, P. 40
 Kaczyński, J. 35, 162, 171
 Kaczyński, L. 109, 159, 161-163
 Kačala, E. 54
 Kádár, J. 128
 Kálal, K. 52
 Kállay, I. 126
 Kałużyńska, M. 174, 178
 Kamenec, I. 23
 Kamusella, T. 22
 Kántor, Z. 197
 Kapusňak, J. 60
 Karaba, R. 37
 Karadžić, V. 46
 Karavaltchev, V. 29
 Kardelj, E. 48
 Karol IV. 128
 Karol Róbert z Anjou 131
 Karol VI. 67
 Kawalec, S. 161
 Kellas, J. 63
 Ker-Lindsay, J. 107
 Kirgis, F. L. 8
 Kirschner, J. 191
 Kirschner, N. P. 105
 Klaus, V. 58, 128, 170
 Kletečka, T. 67
 Kłoczowski, J. 6
 Kmeť, N. 37
 Kohn, H. 11, 63, 68, 114
 Kollár, J. 25, 68
 Kolstø, P. 20, 90
 Konečný, S. 42
 Kónya, P. 69
 Kopeček, M. 66
 Kordić, S. 45
 Korhecz, T. Ifj. 134
 Kornai, J. 118
 Kořan, M. 171
 Kosman, M. 32
 Kossuth, L. 39, 70, 124, 130, 131
 Kostya, S. 66, 68
 Kovács, I. 192
 Kovács, M. 97, 98
 Kováč, D. 56
 Kramář, K. 54, 68
 Krasnodębski, Z. 160
 Krausz, T. 119
 Krauze, M. 27
 Kravčuk, L. 90
 Krejčí, O. 67, 70
 Křen, J. 32, 46, 66, 68, 72
 Kukliš, P. 121
 Kurilovská, L. 121
 Kuzio, T. 63
 Kuźniar, R. 165
 Kvaternik, E. 47
 Kwaśniewski, A. 159
 Lawrence, S. 186
 Lenin, V. I. 72
 Leopold II. 128
 Lewis, P. 99
 Lezová, K. 108
 Lindemann, K. 193
 Lipset, S. M. 13
 Litera, B. 206

Lubomirski, J. 66
 Lukašenko, A. 123, 124, 170
 Lukić, R. 9, 94
 Luxemburg, R. 72
 Magocsi, P. R. 14
 Majtényi, B. 134, 142, 148
 Malinowski, K. 154, 157
 Malý, K. 68
 Malý, R. 194
 Mancini, P. S. 62
 Mann, M. 14
 Marciniak, W. 89, 91, 93
 Marcinkiewicz, K. 162, 169, 171
 Marko, J. 31
 Martić, M. 94
 Martinez Cobo, J. 80
 Martinková, Š. 139
 Marusic, S. J. 99
 Marušiak, J. 7 - 117
 Marzec, W. 72
 Masaryk, T. G. 26, 37, 52, 53, 65, 67, 74, 129
 Matej Korvín 131
 Matúška, J. 125
 Maurras, Ch. 64
 Medvecký, K. 54
 Medvedev, D. 112
 Meinecke, F. 62
 Mészáros, A. 120
 Metternich, K. 49
 Mezihorák, F. 38
 Mickiewicz, A. 65
 Miętek, A. 66
 Michałowski, S. 83
 Michel, N. 112
 Michela, M. 74
 Michelet, J. 10
 Michnik, A. 58
 Milošević, S. 98, 101, 135, 199
 Mitrovits, M. 119
 Modrzejewski, A. 35
 Molotov, V. 93, 154, 159
 Mønnesland, S. 49, 51
 Mordawski, J. 34
 Morrison, K. 43
 Motta, G. 77
 Müller, D. 91
 Myška, M. 40
 Najšlová, L. 12, 63, 177
 Nowak, A. 159
 O'Grady, C. 197
 Obradović, D. 29
 Öllös, L. 135
 Olszański, T. A. 92
 Orbán, V. 128
 Orth, S. 112
 Osica, O. 177, 178
 Ossoliński, J. 32
 Ozhiganov, E. 91
 Paczkowski, A. 34
 Pajewski, J. 74
 Palacký, F. 10, 37, 66, 67, 70
 Palikot, J. 34
 Pap, A. L. 139, 142, 147
 Pasák, T. 38
 Paszkiewicz, L. B. 31
 Pavelić, A. 47
 Pavlov, P. 29
 Peen Rodt, A. 101, 105, 107
 Pechány, A. 138
 Pechová, E. 132
 Pekař, J. 37
 Pełczyńska-Nałęcz, K. 164
 Pelinka, A. 76
 Pellet, A. 96, 97
 Pernal, M. 165
 Pešek, J. 37
 Petőfi, S. 39, 130, 131
 Petráš, R. 145, 146, 149
 Petrův, H. 145, 146, 149
 Piłsudski, J. 66, 130, 158
 Plamenatz, J. 63
 Plišková, A. 13
 Poláček, Z. 76
 Popovici, A. 71
 Potocki, A. 66

- Przybylski, W. 197
 Putin, V. 111, 112, 124, 160, 185, 191
 Rácz, L. 126
 Rákoczi, F. II. 131
 Ramet, S. 94
 Ranger, T. 14
 Rapant, D. 10
 Renan E. 11, 13
 Riabczuk (Riabčuk), M. 44
 Ribbentrop, J. 93, 154, 159
 Rice, C. 104
 Rieber, A. 19
 Rich, R. 93, 94, 96-99, 106
 Ripp, Z. 118
 Risteski, L. S. 43
 Ristic, M. 106
 Roberts, A. 102
 Rodin, M. 60
 Rokita, J. 158, 161
 Rokkan, S. 13
 Roosevelt, F. D. 156
 Rosati, D. 162
 Roseberry, P. 105
 Rosenfeld, M. 39
 Roszkowski, W. 159
 Rotfeld, A. D. 153, 160, 163, 166, 168
 Rusinow, D. 46, 47, 51
 Rychlík, J. 30, 37, 54-56, 58, 59, 151
 Saakašvili, M. 112, 124
 Sadecki, A. 177
 Sahin, S. B. 102, 107
 Seibt, F. 134
 Seidl-Hohenveldern, I. 133, 140
 Semjén, Zs. 75
 Senese, S. 60-62
 Senn, A. E. 93
 Seres, A. 120
 Seton-Watson, R. W. 11
 Shils, E. 10
 Schetyna, G. 178, 179
 Scheu, H. Ch. 145, 146, 149
 Schiller, F. 65
 Schweitzer, G. 118
 Sienkiewicz, H. 65
 Sikorski, R. 109, 154, 155, 173, 178
 Skrok, Ł. 176
 Skubiszewski, K. 154, 155, 162, 165
 Sláviková, E. 101, 102, 108
 Smith, A. 10-14, 61, 63
 Smootha, S. 60
 Smyk, K. 174, 178
 Snyder, T. 201
 Stalin, J. V. 10, 49, 156
 Stanic, O. 111
 Starčević, A. 47
 Strážay, T. 101, 102
 Szarka, L. 39, 74, 75, 135, 136
 Széchény, I. 130, 131
 Szekfű, Gy. 10
 Szemusín, D. 124
 Šafárik, P. J. 25, 68
 Šamanová, G. 56
 Šatava, L. 63
 Šrubař, I. 13
 Štefan I. (sv. Štefan) 86, 129, 131
 Štefánek, A. 36
 Štefánik, M. R. 129
 Štúr, L. 25, 68, 131
 Šustek, Z. 38
 Šuškievič, S. 90
 Šútovec, M. 57, 122
 Švec, L. 27
 Takuya, N. 51
 Tannam, E. 109
 Tarnovschí, D. 197
 Tejchman, M. 206
 Teslaru-Born, A. 71
 Teslik L. H. 98
 Ther, P. 84
 Thiessová, A.-M. 28, 65
 Thun, L. 66
 Tilly, C. 9
 Tiso, J. 122
 Tito, J. B. 47, 48, 59, 99
 Tökés, L. 112
 Tomášik, S. 125, 126

Tombiński, J. 165, 169
 Tomka, J. 110, 111
 Torkunow, A. W. 163
 Tóth, M. 163
 Traynor, I. 107
 Türk, D. 90, 97, 98, 106
 Tusk, D. 109, 141, 161, 162, 171, 173, 174, 178
 Twardochleb, B. 162
 Ukielski, P. 57, 85, 183
 Ulmanis, K. 27
 Unger, D. 40
 Vajanský, S. H. 52
 Vaňo, B. 55
 Vaquer i Fanés, J. 107
 Varga, L. 133
 Vážný, V. 54
 Vidmar, J. 105
 Visoka, G. 105, 106
 Vitkus, G. 88
 Vizi, B. 134
 Vörös, L. 10-12
 Vyhnánek, J. 75, 76
 Vykoukal, J. 84, 166
 Waldenberg, M. 52
 Walker, S. 113
 Wandycz, P. 64, 70
 Warshauer, L. D. 78
 Weber, M. 13
 Weiss, P. 43, 58, 117
 Weller, M. 97, 111
 Wielopolski, A. 66
 Williams P. R. 105
 Wilson, W. 19, 71, 72, 97
 Wiśniewski, J. 174, 178
 Wiśniewski, R. 154, 165
 Wojna, B. 177
 Wolff, S. 101, 105, 107
 Wolff-Powęska, A. 161
 Wood, N. 99
 Wyciszkievicz, E. 174
 Yakobson, A. 17, 64
 Zalewski, P. 170
 Zamyatin, K. 89
 Zdioruk, S. 42
 Zdravkovski, A. 43
 Zemanová, B. 38
 Zenderowski, R. 29, 52, 56
 Zlatanović, S. 22
 Żornaczuk, T. 178
 Zubrzycki, G. 32-34
 Žalimas, D. 93
 Žatkovič, H. 41, 74
 Žatkuliak, J. 118
 Željev, Ž. 99
 Žudel, J. 18

**(DEZ)INTEGRAČNÁ SILA
STREDOEURÓPSKEHO NACIONALIZMU
PRÍPAD ŠTÁTOV VYŠEHRADSKEJ SKUPINY**

JURAJ MARUŠIAK – IVAN HALÁSZ – MATEUSZ GNIAZDOWSKI

Vydala Univerzita Komenského v Bratislave
Bratislava 2015

Počet strán: 220
Jazyková redakcia: PaedDr. Vladimíra Chobotová

Náklad: 200 kusov

Tlač: Tlačiareň K-print, KO&KA s.r.o.

ISBN 978-80-223-3874-5